

ISSN2548-088X

**Bilecik Şeyh Edebali
Üniversitesi**

**Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi**

**Journal of
Social Sciences Institute**

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Social Sciences Institute

Cilt /Volume: 3
Sayı / Issue: 2
Aralık / December: 2018

ISSN:2548-088X

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına

Sahibi /Owner

Prof. Dr. Oktay Selim KARACA

Editör Kurulu /Editors

Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR – Editör / Editor
Arş. Gör. Ertuğrul ÇAM – Editör Yardımcısı / Assistant Editor
Arş. Gör. Betül KURTVURAN - Editör Yardımcısı / Assistant Editor

Alan Editörleri

Dr. Öğr. Üyesi Cihan YEMİŞÇİ
Dr. Öğr. Üyesi Deniz SARI
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed BENLİ
Dr. Öğr. Üyesi MUSTAFA ARI
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz CANKARA
Dr. Öğr. Üyesi Zafer BAŞKAYA
Arş.Gör. Burcu OĞUR
Arş.Gör. Şebnem EKERYILMAZ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. Aykut EKİNCİ
Prof. Dr. Harun TUNÇEL
Prof. Dr. Ümmühan ASLAN
Doç.Dr. Feride HAYIRSEVER BAŞTÜRK
Doç.Dr. Filiz EKİNCİ
Doç.Dr. Murat ERCAN
Dr. Öğr. Üyesi Deniz SARI

İletişim Adresi / Management Center

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Gülümbe / Merkez / Bilecik

Tel: +90 228 214 11 41

Web: <http://dergipark.gov.tr/bseusbed>
E-posta: betul.kurtvuran@bilecik.edu.tr –
mehmet.ozdemir@bilecik.edu.tr

Yayın Türü / Frequency

Yılda iki sayı, Uluslararası,
Hakemli *Biannually, International,*
Refreed

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Social Sciences Institute

Cilt /Volume: 3
Sayı / Issue: 2
Aralık / December 2018

ISSN:2548-088X

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2016 yılında yayın hayatına başlayan ve yılda iki defa (Haziran-Aralık) yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergimiz sosyal bilimler alanına dair her türlü makale ve kitap incelemelerine açıktır. Dergimizin tarandığı indeksler; *Asos Index*, *AcademicKeys Index*, *ResearchBib Academic Resource Index*, *Eurasian Scientific Journal Index*, *Scientific Indexing Service*, *Google Scholar*, *Journal Factor*, *DRJI (Directory of Research Journals Indexing)*, *CiteFactor*, *Infobase Index*, *Sparc Indexing*, *ISAM* ve *SOBIAD*.

Bilecik Şeyh Edebali University Journal of Social Sciences Institute is a refereed journal that published biannually (June - December) since 2016. Our journal is open to all kinds of articles and book reviews on the study of social sciences. Indices; *Asos Index*, *AcademicKeys Index*, *ResearchBib Academic Resource Index*, *Eurasian Scientific Journal Index*, *Scientific Indexing Service*, *Google Scholar*, *Journal Factor*, *DRJI (Directory of Research Journals Indexing)*, *CiteFactor*, *Infobase Index*, *Sparc Indexing*, *ISAM* and *SOBIAD*.

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

- Prof. Dr. Ahmet aycı (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Kalender (Konya Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Murat Yel (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Atabey Kılıç (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Aykut Ekinci (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Prof. Dr. Canan etin (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilek Takımcı (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal KarakaŐ (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Prof. Dr. Ertan Efegil (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Faruk Ataay (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Fazlı Polat (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Gencay Zavotçu (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Gnen Dündar (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülten GümüŐtekin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan TaŐ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakkı OdabaŐ (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Harun Demirkaya (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Harun Tunçel (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Ően (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüsnü Ezber Bodur (Kahramanmaraş Sütü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Halil Tuğluk (Adıyaman Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Organ (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı Aksoyak (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kubilay Aktulum (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. KurtuluŐ Karamustafa (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Ltfullah Türkmen (UŞak Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali akmak (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Cahit Gran (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Saffet Sarıkaya (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehtap zdeğeri (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin Bozan (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Mevldiye Şimşek (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Prof. Dr. Milay Köktürk (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhlise CoŐgun geyik (Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Koç (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurhan Zeynep Tosun (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami Sezgin (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim zaraslan (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Serpil Aytaç (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevda Yapraklı (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman Değirmi (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Tahir Akgemci (Konya Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Turgay Biçer (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ülkü Eliuz (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Vasfi Haftacı (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Vedat akır (Konya Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yaşar Semiz (Konya Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Alper (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Bayraktutan (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki Bayramoğlu (Konya Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ziya AvŐar (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali AYATA	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Prof. Dr. Atabey KILIÇ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Banu BAŞAR)	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe İRMİŞ	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Dilek ALTAŞ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Erol KURUBAŞ	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim ORGAN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR	Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Melih ERDOĞAN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Mustafa ÖNTUĞ	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ERKAN ÜYÜMEZ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Salim ŞENGEL	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Selahhatin KARABINAR	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Selami Sezgin	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Serhat ZAMAN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Sima NART	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet ÇAVUŞ	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet DOĞAN	Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Doç. Dr. Barış METİN	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan HOTUNOĞLU	Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim SEZER	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. İlhan EGE	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut HIZIROĞLU	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Neslihan COŞKUN KARADAĞ	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Nevran KARACA	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem DURGUN	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Sezai ÖZÇELİK	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Şaban ÇELİKOĞLU	Bülent Ecevit Üniversitesi
Doç. Dr. Vedat KARADENİZ	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali KARAHAN	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alptekin MOLLA	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cihat TANIŞ	Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esen ŞAHİN	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Evren ATIŞ	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ORHAN	Çukurova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökmen KILIÇOĞLU	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülçiçek AKÇAY	Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan ALPAGO	Nişantaşı Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin AVUNDUK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÖNDER	Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail SEKİ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kadir GÜLER	Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BAYLAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nagihan GÜR	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Zafer GÜVEN	Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pınar ÖZDEN CANKARA	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serkan KEKEVİ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevim İNAL	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şerife ÖNDER	Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vedat YEŞİLÇİÇEK	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yüksek OKŞAK	Uludağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Metin ÇALIK	Dumlupınar Üniversitesi

YAZAR REHBERİ

1. YAYIN İLKELERİ

- *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* yılda iki defa (Haziran – Aralık) sosyal bilimler alanında yayımlanan hakemli akademik bir dergidir.
- *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*'ne sosyal bilimler alanına dair Türkçe, İngilizce ve Rusça dillerinde her türlü makale, kitap tanıtım/incelemesi ve çevirileri kabul edilmektedir.
- Dergimizde kör hakemlik uygulanmaktadır.
- Yazıların bilimsel ve etik sorumlulukları yazarlara aittir. Yazıların içeriğinden kaynakların doğruluğundan yazarları sorumludur.
- Dergimize gönderilmiş olan makalelerin daha önce yayımlanmamış veya başka bir yerde yayımlanmak üzere kabul edilmemiş/gönderilmemiş olması esastır.
- Türkçe yazılarda Türk Dil Kurumu'nun güncel Türkçe Sözlüğü ve Yazım Kılavuzu temel alınmalıdır.
- Dergimizde yayınlanan yazılar için yazarlarına telif ödenmez.

2. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

- *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*'ne yazılarınız Dergipark üzerinden <http://dergipark.gov.tr/bseusbed> adresi kullanılarak gönderilmelidir. Dergipark harici (e-posta, kargo vb.) yollarla makale gönderimi kabul edilmemektedir.
- Dergimizde kör hakemlik uygulanmaktadır. *Dergimize göndermiş olduğunuz yazılarınızda yazarlara ait hiçbir bilgi yer almamalıdır.* Yazarlara ait bilgileri yazılarınızı gönderirken "Editöre Not" kısmına yazabilirsiniz.
- Dergimize gönderilen yazılarınız, MS WORD programında, tek sütun halinde, A4 kâğıt boyutunda, *Candara* veya benzeri bir yazı karakteri ile 10 punto, 1.5 pt satır aralığında yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında her yönden 2,5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır.
- Dergimizde APA referans gösterme yöntemi uygulanmaktadır ve DİPNOT referans gösterme yöntemi sadece açıklama yapılmak üzere kabul edilmektedir.
- Dergimize gönderilen yazılar Yayın İlkeleri gereği *Google Scholar, PubMed, Doaj ve CrossRef* internet kaynaklı veri tabanları ve *URKUND* intihal programı yardımıyla denetlenir. *URKUND* intihal programı denetimi sonrası %30 ve üzeri bir benzerlik veya söz konusu yazının başka bir yerde daha önce yayımlandığı / yayıma kabul edildiği tespit edilmesi durumunda, gönderilen yazılar değerlendirmeye kabul edilmeden **REDEDİLİR**.
- Dergimize gönderilen yazılar Editör Kurulu tarafından yukarıda belirtilen hususlar üzerinden bir ön kontrole tabi tutulur. Uygun bulunan yazılar konunun uzmanı en az iki hakeme değerlendirilmesi için gönderilir. Bu süreçte hakem ve yazar kimlikleri gizli tutulur.
- Hakemlere yazıların değerlendirmeleri için en fazla 15 gün süre tanınır.
- Hakem değerlendirme süreci sonunda, her iki hakem raporu da olumlu olan yazılar Editör Kurulu ve Yayın Kurulu'nun son onayı ile yayımlanır. Hakem raporlarından biri olumlu biri olumsuz olması durumunda ise Editör Kurulu ve Yayın Kurulu görüşü alınır. Editör Kurulu ve Yayın Kurulunun hakem raporlarına istinaden gerekli görmesi durumunda ilgili yazı üçüncü bir hakeme gönderilir. Bu durumda üçüncü hakem raporuna göre ilgili yazının yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verilir.
- Hakem değerlendirme raporlarında "Düzeltilme" kararı verilmiş ise, hakem değerlendirme raporlarında belirtilen düzeltmeye hakem önerilerinin yerine getirilmesi için yazarlara

İlgili raporlar ivedilikle iletilir. Hakem değerlendirme raporuna göre düzeltme sonrası yazılar tekrar hakemlere gönderilebilir veya editör kurulu tarafından söz konusu düzeltmeler incelenebilir. Gerekli düzeltmelerin yerine getirildiği yazılar hakkında Editör Kurulu ve Yayın Kurulu nihai kararını verir, ilgili karar yazarlarla ivedilikle paylaşılır. Hakemlerin düzeltme istediği yazılar için yazarlarımıza tanınan süre 10 gündür. Bu süre zarfında gerekli düzeltmeleri yapmayan veya düzeltme dosyası gönderilmeyen yazılar yayından düşürülür.

- Hakem değerlendirme raporları, Editör Kurulu ve Yayın Kurulu görüşleri sonucunda yayınlanması uygun görülen yazılar dergiye ait ilk sayıda yayınlanmak üzere sıraya konulur. Hakem değerlendirme süreçleri sonuçlanmamış yazılar derginin bir sonraki sayısında yayınlanmak üzere değerlendirme aşamasında bekletilir. Yazarların bu süreçte yazılarını geri çekme hakları saklıdır.
- Dergimizde yayınlanmak üzere kabul edilen yazılar için yazarlarımız, metinde temel değişiklik yapmamak kaydı ile Editör Kurulu ve İngilizce dil uzmanının düzeltme yapma haklarını kabul etmiş sayılır.
- Yukarıdaki esaslardan herhangi birinin eksik olması durumunda dergimize gönderilen yazılar değerlendirmeye alınmayacaktır.

3. YAZIM KURALLARI VE SAYFA DÜZENİ

- Dergimize gönderilen yazıların metin kısmında APA referans gösterme metodu, kaynakça kısmında ise MLA referans gösterme metodu kullanılmalıdır. DİPNOT referans gösterme metodu sadece açıklama yapmak için kullanılabilir.
- Dergimize gönderilen yazılar A4 dikey sayfa düzenine göre MS WORD formatında yazılmalıdır. Tablolarda ihtiyaç halinde A4 yatay sayfa düzeni kullanılabilir. Dergimize MS WORD formatı dışında gönderilecek yazılar değerlendirmeye alınmadan reddedilecektir.
- Dergimize gönderilen yazılarınızda yazı karakteri olarak *Candara* kullanılmalıdır. Transkripsiyon yazı karakteri kullanılması durumunda ise kullanılan yazı karakteri Editör Kurulu'na bildirilmelidir.
- Sayfa kenarı boşlukları; **Üst: 2,5cm Alt: 2,5cm Sağ: 2,5cm Sol: 2,5cm**
- Yazı boyutu; tüm metin **10 punto** boyutunda olmalıdır.
- Satır aralığı; tüm metin **1,5 pt** satır aralığında olmalıdır.
- Öz/Abstract; **150-200** kelime arasında olmalıdır.
- Anahtar Kelimeler/Keywords; **3-5** kelime arasında olmalıdır.
- Girinti; tüm metin **0 nk**.
- Hizalama; iki yana yasla
- Sütun; tek sütun.
- Alıntılar; Doğrudan alıntılar tırnak içerisinde italik olarak verilmelidir.
- Dipnot; Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, kaynaklar kesinlikle dipnotta gösterilmemeli, yalnız açıklamalar için dipnota başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.
- Tablolar/Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo numarası üstte, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmelidir. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır.
- Resim; Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırılmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır. Şekil, çizelge ve resimler yazının üçte birini aşmamalıdır. Şekil, çizelge ve resimler estetik olmak şartı ile metin içinde uygun yerlere yerleştirilebilir.

4. KAYNAK GÖSTERME

A. Metin İçi Kaynak Gösterme

- Gönderme ve doğrudan alıntılar metin içinde aşağıdaki şekilde gösterilecek, konuyla ilgili kaynaklar **Kaynakça** kısmında verilecektir. Kaynak gösterme için kesinlikle dipnot kullanılmayacaktır.

(Selçuk 2015: 15), (Kesik vd. 2002: 16), (Şenöndeyici 1944: 15; Canım 2000: 85)

- Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı verildiğinde sadece yayın tarihi ve sayfa numarası yazılacaktır: "Kaplan (1976: 35) eserinde..."
- İkincil kaynaklardan yapılan alıntılarda asıl kaynak da belirtilecektir:

Köprülü (1926, Çelik 1998'den) veya (Atay 1936'dan akt. Çetin 1982: 76)

B. Kaynakça

- **Ansiklopedi Maddesi (Yazarı Belli):**

Göksoy, İsmail Hakkı (1996) "Filipinler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C:XIII, ss. 84-88.), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

- **Ansiklopedi Maddesi (Yazarı Belli Değil):**

"Ankara", (1993) *Temel Britannica Ansiklopedisi* (10. Baskı), (C:1, ss. 75-80), Ana Yayıncılık, İstanbul.

- **Bildiri (Yayınlanmış):**

Gündoğdu, Cengiz (2005) "Padişah- Tarikat Şeyhi Münasebetleri Açısından Aziz Mahmud Hüdayi ve Çağdaşı Abdülmecid-i Sivasi" [Bildiri], H. K. Yılmaz (Ed.); *Aziz Mahmud Hüdayi Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 20-22 Mayıs, Üsküdar Belediye Başkanlığı, İstanbul, ss. 179-195.

- **Bildiri (Yayınlanmamış):**

Çetin, Ahmet Kibar (2006) "Türkiye'de Ekonomi Politikalarının Etkinliği" [Bildiri], *Uluslararası Ekonomi Konferansı*, 11-13 Eylül, Sheraton Kongre Merkezi, Ankara.

- **Bilimsel Dergi Makalesi (Tek Yazarlı):**

Özden, Mehmet (2009) "Türkiye'de İktidar Sosyolojileri", *Türkiye Günlüğü*, C:98, ss. 82-85.

- **Bilimsel Dergi Makalesi (Çok Yazarlı):**

Bozdoğan, Aykut Emre, Davut Aydın ve Kasım Yıldırım (2007) "Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumları", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8.2, ss. 298-305.

- **Çeviri veya Hazırlanan Kitaplar:**

Hazlitt, Henry (2006), *Ahlakın Temelleri* (Çev. Mehmet Aydın – Recep Tapramaz), Ankara, Liberte Yayınları, (1964).

Usta, Galip (1996) *Osmanlı Maarifi*, (Haz. Şükrü Elek) Kültür Yayınları, İstanbul.

- **Editörlü Kitap İçerisinde Makale veya Bölüm:**

Öztürk, Oğuz (2006) "Soğuk Savaş Yılları", Mehmet Alp (Ed.); *SSCB ve Kültür*, 1. Baskı, Ben Yayınları, İstanbul, ss. 17-45.

- **Elektronik Kaynaklar:**

Budak, Ali (2010) "XVI. Yüzyıldan Sıradışı Bir Şair Portresi: Gedizli Hasbi", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları: Prof. Dr. Meserret Diriöz Hatırasına* 4.2, ss. 152-164, http://www.turkishstudies.net/makaleler/1513093045_7budakali.pdf [Erişim Tarihi: 30.11.2010]

- **Tek Yazarlı Kitaplar:**

İnalçık, Halil (2013) *Osmanlı ve Modern Türkiye*, Timaş Yayınları, İstanbul.

- **İki Yazarlı Kitaplar:**
Ertem, Cemil ve Markar Eseyan (2013) *Dünyayı Durduran 60 Gün*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- **Kurum Rapor ve Yayınları**
DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (1984) *Türkiye’de Sanayileşme Sorunları*, DPT Yayınları, Ankara, No: 102.
- **Tıpkıbasım Eser**
Kaşgarlı Mahmud (1074), *Divan-ı Lügat-it Türk*, [Tıpkıbasım], 1941, TDK Yayınları, Ankara.
- **Çok Yazarlı Kitaplar:**
Dağı, İhsan ve diğerleri (2010) *Devlet, Sistem ve Kimlik*, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

EDİTÖRÜN NOTU

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından sosyal bilimler alanında yılda iki kez (Haziran – Aralık) e-dergi formatında online olarak yayımlanan ve uluslararası alan indekslerine giren hakemli dergimiz, beşinci sayısıyla birlikte yayın hayatına devam etmektedir.

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nde tarih, din, dil, edebiyat, sosyoloji, felsefe, coğrafya, arkeoloji, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, iktisat, işletme, güzel sanatlar, eğitim bilimleri gibi sosyal bilimler alanında yazılan Türkçe, İngilizce ve Rusça özgün/çeviri makale ve kitap tanıtımı/eleştirilerine yer verilmektedir. Dergimizin beşinci sayısında 14 özgün makale ve 1 tanıtım yazısı yer almaktadır.

Dergimiz beşinci sayısı ile birlikte geçmiş sayılarını da içerecek şekilde *SOBİAD Veri Tabanı* tarafından taranmaya başlanmıştır.

Dergimizin beşinci sayısında yazılarıyla yer alan değerli yazarlarımıza, makale değerlendirme aşamasında katkı sunan hakem ve yayın kurulu üyelerimize teşekkür ederim.

Saygılarımla.

Editör
Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

İÇİNDEKİLER

Gizem Ensari ŞAHİN & Oktay ÖZKAN	Asimetrik Volatilitenin Tahmini: Kripto Para Bitcoin Uygulaması <i>Estimation Of Asymmetric Volatility: Crypto Money Application</i>	240
Eda DİZGİL	Bist Ticaret Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Springate Finansal Başarısızlık Modeli İle İncelenmesi <i>Investigation Of The Companies In The Bist Trade Index With Springed Financial Failure Model</i>	248
İsmail SAFİ	II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal İktidarın Toplumsal Muhalefete Bakış Açısı: Hasan Fehmi Bey Suikastı ve Muhalefetin Tasfiyesi <i>Point Of View Of The Political Authority Towards Social Oppositions In The Second Constitutional Era: Assassination Of Hasan Fehmi And Elimination Of Opposition</i>	268
Berna DEMİR & Melike ÖZTÜRK & Ayşenur ATALAY	Muhasebe ve Denetim Bölümü Öğrencilerinin Profili ve Muhasebe Mesleğine Bakışları: Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Örneği <i>The Profiles Of The Students Of Accounting And Auditing Programme And Their Views On The Accounting Profession: Bilecik Şeyh Edebalı University, School Of Applied Sciences Sample</i>	287
Ahmet GÜLER	Suriye ve Ukrayna Krizleri Çerçevesinde ABD Rusya İlişkileri <i>USA-Russia Relations In The Framework Of Syrian and Ukraine Crisis</i>	296
Kadriye KESKİN	Zeigarnik Etkisi Ve Tanpınar'ın Hikâyeleri <i>Zeigarnik Effect and Tanpınar's Stories</i>	313
Berna DEMİR & Ayşenur ATALAY & Melike ÖZTÜRK	Muhasebe ve Denetim Bölümü Öğrencilerinin Sosyal Medya ve Kişisel Gelişim İle İlgili Görüşleri: Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Örneği <i>The opinions On Social Media And Personal Development Of The Students Of Accounting And Auditing Programme: Bilecik Şeyh Edebalı University, School Of Applied Sciences Sample</i>	326
Mustafa ARI & Gökhan BAYRAM	Çevresel Maliyet Yönetiminin Ürün Yaşam Seyri Maliyetleme Açısından İncelenmesi <i>Investigation of Environmental Cost Management in terms of Product Life Cycle Costing</i>	336
Ahmet ÇAVUŞ & Zafer TÜRKMENDAĞ & Kaan GÜLDOĞAN	Turistik Bir Ürün Olan Maraş Dondurmasının Dondurma Üreticileri Tarafından Değerlendirilmesi <i>An Evaluation of Maraş Ice-cream as a Touristic Product by Ice-cream Producers</i>	354
Aytül BİŞKİN & Sema ÜNLÜER & Erkan ÜYÜMEZ	Vergi Uyumunun Sağlanmasında Muhasebe Meslek Mensupları Faktörü <i>Accounting Professionals Factor in Providing Tax Compliance</i>	365
Mehmet ALTINOVA	Kütahyalı Firâkî Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Yeni Şiirleri Üzerine Düşünceler <i>Studies About Firaki of Kutahya and Thoughts On New Poems</i>	374
Filiz EKİCİ & Şebnem EKERYILMAZ	Vergilemede Yasallık İlkesinin Danıştay 3. Daire Kararı Işığında Hukuksal ve Nitel Analizi <i>Legal and Qualitative Analysis of the Principle of Legality in Taxation in the Light of the Third Chamber Decision of the State Council</i>	397

Mustafa ÖZALP	Fayda ve Zararlar: Çıkmakla Kalmak Arasında Türkiye-NATO İlişkileri <i>Benefits and Losses: Turkey-NATO Relations In Between Exit or Not To Exit</i>	404
Ayşen SEYMEN ÇAKAR	Sosyal Hakların Gerçekleştirilmesinin Amerikan Devletleri Örgütü Sisteminde Denetimi <i>Audit of The Realization of Social Rights In The System of The Organization of American States</i>	422
Büşra TOPUZ	Sevgililer Çağı <i>Age of Lover</i>	434

Asimetrik Volatilitenin Tahmini: Kripto Para Bitcoin Uygulaması¹

Eyyüp Ensari ŞAHİN² & Oktay ÖZKAN³

Özet

Bitcoin, merkezi bir otoriteye veya finansal bir kuruluşa bağlı olmayan ve kriptografik özellikler içeren dijital (kripto) paralardan biridir. Bitcoin' in Merkezi otoriteye bağlı olmaması ve fiyatını etkileyen faktörlerin arz ve talep ile açıklanması yüksek volatite ile sonuçlanmıştır. Son dönemlerde yatırımcıların en büyük endişesi fiyatlardaki aşırı volatilitedir. Çalışmada Blockchain Teknolojisi, Madencilik ve Blockchain Teknolojisinin bir çıktısı olan Bitcoin kısaca anlatılmıştır. Çalışmanın uygulama bölümünde literatürde sıklıkla kullanılan yöntemlerden olan ve asimetrik volatilitenin belirlenmesi amacıyla ARCH, GARCH, ARCHM, EGARCH ve TARCH modelleri kullanılmıştır. Bu amaçla Bitcoin/USD kuru kapanış fiyatlarından Bitcoin'e ilişkin tarihsel getiriler hesaplanmıştır. Hesaplama dönemi 01.01.2015-11.02.2018 olarak belirlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda volatilitenin tahmini için en iyi sonuç veren TARCH yöntemi bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bitcoin, Blockchain, ARCH, GARCH, EGARCH, TARCH.

Jel Kodu: B26, C53, G17

Estimation Of Asymmetric Volatility: Crypto Money Application

Abstract

Bitcoin is one of the digital (crypto) entities that are not affiliated to a central authority or financial institution and that contain cryptographic features. The fact that Bitcoin does not depend on central authority and disclose the factors affecting its price by supply and demand have resulted in high volatility. The biggest concern of investors in recent times is the excessive volatility of Bitcoin prices. Bitcoin, which is an output of Blockchain Technology, Mining and Blockchain Technology, is briefly described in this study. ARCH, GARCH, ARCH-M, EGARCH and TARCH models are used to determine the asymmetric volatility which is frequently used in the literature in the application part of the study. For this purpose, historical returns for Bitcoin are calculated from Bitcoin/USD closing prices. The calculation period is determined as 01.01.2015-11.02.2018. As a result of the analyzes made, it was found as TARCH method which gives the best result for estimating volatility.

Key words: Bitcoin, Blockchain, ARCH, GARCH, EGARCH, TARCH.

Jel Code: B26, C53, G17

¹ Bu çalışma 1. Uluslararası İşletme ve Ekonomi Sorunları Konferansında (ICCIBE - Tokat) Bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, eyupensarisahin@hitit.edu.tr

³ Arş. Gör. , Gaziosmanpaşa Üniversitesi, oktay.ozkan@gop.edu.tr

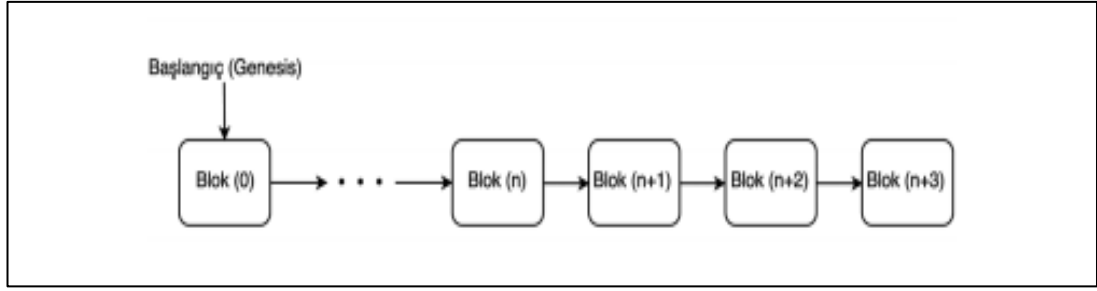
Giriş

Sanayi devriminin ardından dünya teknoloji devrimi süreci içerisinde çok hızlı bir şekilde adapte olmaktadır. Özellikle ürün ve hizmet üretimindeki teknolojik yenilikler nihai tüketiciler tarafından oldukça iyi karşılanmakta ve teknolojiye bağlı ürünlerin dünya pazarlarına girişi ve pazar payı potansiyelleri hızla artmaktadır. Bu değişim ve gelişime bağlı olarak finans ve teknolojiye son yıllarda giderek yakınlaşmaya başlamış ve teknolojiye dayalı finansal ürünlerin ve buna bağlı olarak aracılık hizmetlerinin kullanımı da artmıştır. Tüm bu gelişmeler yaşanırken 2008 yılında yayınladığı White Paper ile Stoshi Nakamoto takma ismindeki kişi/kişiler tarafından yayınlanan “Bitcoin: Eşten eşe nakit Ödeme Sistemi” makalesi ile finansın teknoloji ile buluşmasının çok farklı bir boyut kazandığı söylenebilir (Nakamoto, 2008:1). Bu kapsamda çalışmanın ilk bölümünde Bitcoin ve Bitcoinin alt yapısını oluşturan blockchain sistemi kısaca anlatılacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde bitcoin volatilitesi ve diğer finansal enstrümanlara yönelik yapılmış çalışmalara yer verilecektir. Çalışmanın uygulama bölümünde ise 02.02.2012- 09.02.2018 tarihleri arasında Bitcoin/USD kapanış fiyatları kullanılarak volatilitenin tahmini yapılacaktır. Literatürde kullanılan birçok tahminleme yöntemi olmasına rağmen çalışmada özellikle haberlerin kaldıraç etkisini dikkate alarak tahminleme yapan ve ARCH modelinden türetilmiş olan iki eşikli TARARCH modeli uygulanmıştır.

Blockchain Teknolojisi ve Bitcoin

Dijital ortamda para transferi, bankacılık işlemleri ve alışveriş işlemleri bankaların aracılığında gerçekleşmektedir. Bankalar bu aracılık işlemleri neticesinde güvenilir bir üçüncü taraf olmuşlar bu sayede kullanıcılardan belirli oranlarda komisyon ücreti almaktadırlar. Son zamanlarda söz konusu komisyon ücretinin yüksekliği ve işlem sürelerinin uzunluğu ortaya inovatif bazı sistemlerin çıkmasına neden olmuştur. Finans ve teknolojinin bir araya getirilmesi ile ortaya çıkan ve “Satoshi Nakamoto” tarafından ileri sürülen Blockchain sistemi, arada hiçbir merkezi otoritenin bulunmadığı kişiler arası ödemeye imkân veren kriptografik bir sistem olarak tanımlanabilir. Nakamoto (2008), yılında yayınladığı makalede üçüncü bir tarafa gerek kalmaksızın eş ten eşe (p2p) sistemini blockchain sistemi ile başarmıştır. Blockchain sistemi, Dijital ortamdaki herhangi bir veriyi, iletişim ağları üzerinden, dağıtılmış şekilde (tüm kullanıcılara açık) saklamasını ve bu süreç içerisinde verinin tüm noktalarda aynı kalmasını sağlayan bir sistem olarak tanımlanabilir (Usta ve Doğantekin, 2017:15). Blockchain sistemi, işlemlerin kaydedildiği bir defter görevi üstlenmektedir. Bu sistem sıfırncı blok (Genesis) kurulması ile başlamıştır. Aşağıdaki şekilde Genesis bloğu gösterilmektedir.

Şekil 1. Genesis Bloğu

Kaynak: Nakamoto, 2008: 4.

Genesis bloğu (Genesis Block, Genesis Blok) ya da başlangıç bloğu, bir blok zincirinin ilk bloğudur. Bitcoin'in modern sürümleri tarafından 0 bloğu olarak numaralandırılmaktadır. Sistem (Blockchain) adını içerisindeki bilgiyi bir sonraki bloğa ekleyerek ilerlemesinden almaktadır. Özetle Genesis bloğu olarak adlandırılan sıfırıncı blok içerisinde yer alan bilgi son bloğun içerisinde de yer almaktadır. Bu aynı zamanda sistemin değiştirilemez özelliğinin en büyük kanıtıdır.

Bitcoin, Blockchain sisteminin işleyişinin devamlılığını sağlamak amacıyla çıkarılmış bir ödül parasıdır (Şahin, 2018: 71). Bu ödül Blockchain sisteminde sistemin önemli bir parçasını oluşturan madencilere verilmektedir. Madencilik (mining) sistemi blockchain sisteminde A ile B kişisi arasındaki herhangi bir veri, transfer işleminin onaylanması olarak tanımlanmaktadır. Bu onaylama olmadan transfer gerçekleşmemektedir. Madenciler bu onaylama işleminin kullanmış oldukları bilgisayar yardımı ile yapmaktadır. Onaylama işlemi transfer emrinin girilmesinden sonra başlamaktadır. Bu işlem 64 haneli bir hash (işlem özeti) kodunun kırılması ile gerçekleşmektedir. Bu süre yaklaşık 10 dakika sürmektedir. İşlem büyüklüğüne göre onaylama işleminin en az iki madenci tarafından yapılmış olması gerekmektedir (Vigna ve Casey, 2017: 85). Bu süre zarfından madencilerin kullandıkları bilgisayarlar aşırı derece çalışmakta buna bağlı olarak enerji tüketimini arttırmaktadır. Madencilik esnasında tüketilen enerji madencilerin en büyük maliyet kalemini oluşturmaktadır. Bu işlemlerin her birinin tamamlanmasının ardından madencilere Bitcoin verilmektedir. İlk önceleri bir ödül olarak başlayan Bitcoin zamanla birçok ticari işletme tarafından da kabul edilmeye başlamıştır. 2010 ve 2014 yıllarında özellikle terör finansmanı ve Deep Web diye adlandırılan ve internet teknolojisinin yasa dışı işlemlerinin yapıldığı sitelerde ün kazanan Bitcoin son yıllarda yatırımcıların ilgisini çekmiş ve 2012 yılında 3 ABD doları fiyatlardan 2017 yılı Aralık ayında yaklaşık 20.000 ABD dolarına ulaşmıştır. Bu süreç de birçok kez dip gören Bitcoin fiyatı ani yükselişleri ile yatırımcılarına büyük kazançlar da sağlamıştır. Son dönemlerde teknik analizcilerin fiyat tahminleri volatilitesi oldukça yüksek olan bitcoin için sapmalarla gerçekleşmektedir. Bu sapmaların en büyük nedeni herhangi bir makroekonomik değişkene ya da ürün/hizmet, metal vb. bir dayanak varlığının bulunmamasıdır. Bitcoin fiyatları piyasada oluşan arz ve talebe bağlı olarak değişmekte buna bağlı olarak en büyük volatilité kaynağı ise haber manipülasyonları olduğu şeklinde ekonomi ve finans uzmanları tarafından dile getirilmektedir.

Literatür taraması

Çalışmanın bu bölümünde diğer finansal enstrümanlar için yapılan volatilité tahminleri ve yöntemleri özetlenecek olup, ek olarak Bitcoin volatilité tahminine ilişkin çalışmalara da yer verilecektir.

Tuly ve Lucey (2006) yılında yaptıkları çalışmada altın fiyatlarının makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini araştırmışlardır.

Güvenek ve Alptekin (2009), yaptıkları çalışmada öncelikle reel döviz kuru endeksi, durağanlığı sağlandıktan sonra uygun ARIMA modeli ile markalanmış ve endeksin volatilitéye sahip olup olmadığı ARCH yöntemi ile test edilmiştir. Çalışmanın sonucunda iki eşikli TARARCH modeli kullanılmış olup seride bir volatilité olmadığı sonucuna varmışlardır.

Glaser vd. (2014) yılında yaptıkları çalışmada, kripto para kullanıcıların daha iyi bilgiler verilmesi ve Bitcoin bir varlık mı, yoksa para olarak mı değerlendirilmesi sorusuna cevap aramışlardır. Çalışmada Lineer GARCH tekniği uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda Bitcoin yatırımcılarının henüz kripto para okur yazarı olmadığı ve bu yatırımcıların Bitcoin'i bir yatırım aracı olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır.

Bouoiyour vd. (2014) yılında yaptıkları çalışmada, Deneysel Mod Ayrıştırma (Empirical Mode Decomposition – EMD) tekniği ile Bitcoin 'in fiyat oluşumuna yeni bir perspektiften bakmışlar ve çalışmanın sonucunda Bitcoin'in fiyatının spekülâtif hareketler ile yönlendirilebildiği sonucuna varmışlardır.

Bouoiyour ve Selmi (2016) yılında yaptığı çalışmada 2010-2015 yılları arasında günlük kapanış fiyatlarını kullanarak Bitcoin'in volatilitésini tahmin etmeye çalışmışlar ve çalışmanın sonucunda asimetrik bilginin pozitif şoklardan daha ziyade negatif şoklardan etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Dyhrberg (2016) yılında yaptığı çalışmada, Bitcoin'in finansal bir varlık olup olmadığını araştırmıştır. Çalışmada Asimetrik GARCH modeli kullanmış olup, çalışmanın sonucunda kurulan ilk modelde altın ve dolara karşı yatırım yapılabilirliğinde öne çıkan birkaç özellik bulmuşlardır. Ayrıca Asimetrik GARCH yönteminin riski seven yatırımcılar için piyasada olması muhtemel şoklara karşı riskli yatırımcı için iyi bir araç olacağı sonucuna varmışlardır.

Katsiampa (2017) yılında yaptığı çalışmada Bitcoin'e ilişkin volatilité tahmininin de en iyi sonuç veren ARCH modellerini denemiş ve çalışmanın sonucunda AR-GARCH modelinin en iyi sonuç veren model olduğunu bulmuştur.

Veri Seti, Yöntem, Analiz ve Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde yapılan analizlerde kullanılan veri setine ve analiz yöntemine ilişkin açıklamalar ve araştırma bulgularına yer verilmiştir. Çalışmada 01.01. 2015 – 18.10.2018 yılları arasında günlük kapanış fiyatından hesaplanan Bitcoin günlük getirileri kullanılmıştır.

Veri Seti

Aşağıdaki tabloda Bitcoin getirileri (RBTC)'ne ait tanımlayıcı istatistikler verilmiştir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Örnekleme Hacmi	2080
Ortalama	-0.002832
Medyan	-0.002602
Maksimum	0.451250
Minimum	-1.000000
Standart Sapma	0.051374
Çarpıklık	-0.262494
Basıklık	8.52425
Jerque - Bera	536.1662>

Tablo 1'e göre, RBTC getiri serisinin basıklık katsayısı 3'den büyük olduğu için (8,52425) kalın kuyruk olduğunu, 8.52 değeri ise sivri uçlu olduğunu göstermektedir. Çarpıklık katsayısının sıfıra yakın olması, simetrik olduğunu ancak çok küçük de olsa negatif olması ise sola çarpık bir dağılıma sahip olduğunu göstermektedir.

Araştırma Yöntemi

Zaman serisi analizlerinde herhangi bir analiz yapılırken serilerin durağanlık sınaması kurulacak modeller için oldukça önemlidir. Durağan olmayan serilerde yapılan testler genellikle sahte sonuçlar ortaya koymaktadır (Gujarati, 1999:713). McKinnon, (1991) yılında serinin durağanlığının sağlanması ile yapılan test sonuçlarının daha sağlıklı olacağını söylemiştir. Kullanılan zaman serilerinin durağan olup olmadıklarının test edilmesinde Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi kullanılmış ve test sonuçları Tablo 1'de verilmiştir. Çalışmada serilerin durağan olup olmadıklarının tespit edebilmek için Augmented Dickey Fuller ve Phillips Perron birim kök testleri uygulanmıştır. Birim kök sınaması yaptığımız bu testlerimizdeki H_0 ve H_1 hipotezleri şu şekildedir:

H_0 = Birim kök vardır/ Seri durağan değildir.

H_1 =Birim kök yoktur/Seri durağandır.

Serilerimizin düzey değerlerinde durağan olmadıkları tespit edildiği için birinci farkları alınarak tekrar analize tabii tutulmuşlardır.

Tablo 2. ADF ve PP Test Sonuçları

Değişkenler	Augmented Dickey- Fuller		Phillips – Perron	
	t istatistik	p değeri	t istatistik	p değeri
BTC	-50.4296	0,0001	-50.03104	0,0001

Tablo 2’de yer alan test sonuçlarına göre RBTC değişkeni için, hem ADF test istatistiğine göre hem de PP test istatistiğine göre olasılık değerleri 0,05’ten küçük ($p < 0.05$) olduğu için H_0 hipotezi reddedileceğinden durağan olduğu görülmüştür.

Araştırma Sonuçları

Serinin durağanlaştırılmasının ardından RBTC serisinde ARCH etkisinin bulunup bulunmadığını test etmek amacıyla ARCH- LM testi yapılmıştır. Serinin yapısına en uygun model, farklı derecelerdeki ARIMA modelleri ile deneme yapılarak belirlenmiştir. ARCH-LM testinin ilk adımı ortalama denkleme karar vermektir (Özer ve Ece, 2016: 8). Model sonuçları aşağıda Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. ARIMA (1,1) Modeli Test sonuçları

Değişkenler	Katsayı	T İstatistiği
C	0.002472	7.360821
AR2	-0.274409	-11.165052*
MA2	0,289803	5849,132*
R^2	0.014953	
F İstatistiği	7.147843	
Olasılık	0.0000	
Durbin Watson	2.005969	

Modelde değişen varyansın ve otokorelasyonun olup olmadığını test amacıyla White testi ve ARCH LM testi uygulanmıştır.

Tablo 4. White Testi Sonuçları ARCH LM Testi

	White Testi		ARCH LM Testi	
	F istatistik	Olasılık	F istatistik	Olasılık
RBTC	120.321	0,0000	234,7	0,0000

Tablo 4 incelendiğinde White Testi Sonuçlarına göre değişen varyans ve otokorelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda RBTC getirilerinin ARCH modellemesine uygun olduğu görülmüştür.

Tablo 5. Tahmin Edilen Modellere İlişkin İstatistiksel Sonuçlar

RBTC	ARCH(1)	GARCH(1,1)	ARCHM(1)	EGARCH (1,1)	TARCH (1,1)
R ²	0.017385	0.00796	0.00506	0.00195	0.04461
F	7.147843	0.053392	0.053384	0.053376	0.053383
AIC	-3.321139	-3.157341	-3.150760	-3.156601	-3.454117
SIC	-3.321139	-3.097943	3.081813	-3.107353	-3.344869
Log-Olab.	646.4567	646.5190	644.1798	647.3684	648.8629

Yapılan tüm modeller incelendiğinde en uygun modelin en düşük AIC ve SIC değerlerine sahip TARCH (1,1) modeli olduğu görülmüştür.

Sonuç

Finans ve teknolojinin son yıllarda giderek yakınlaşmaya başlaması ve teknolojiye dayalı finansal ürünlerin beraberinde teknolojiye dayalı finansal aracılığın gelişmesi günlük kullınımdaki para anlayışını oldukça değiştirmiştir. Tüketiciler ve işletmeler artık ödeme işlemlerinde daha hızlı ve daha az maliyetli sistemleri kabul etmeye başlamıştır. Tam da bu eğilimin arttığı dönemlerde 2009 yılında ortaya çıkan ve günümüzde tanırılığı ve kullanımı giderek yaygınlaşan kripto paralar ve bu paraların arkasındaki teknolojik güç olan Blockchain sistemi oldukça popüler hale gelmiştir. Söz konusu kripto paralar ve arkasında yer alan teknoloji sadece işletmelerin (özellikle finansal kurumlar) değil aynı zamanda yatırımcılarında ilgisini çekmiştir. Özellikle risk seven yatırımcıların tercihi olan kripto paralar (en yaygın kullanımı olan Bitcoin - %54) birçok çalışmaya konu olmaya başlamıştır. Kripto paraların herhangi bir merkeze bağlı olmaması spekülative bir araç olduğu yönünde söylemleri güçlendirmekle beraber özellikle makro ekonomik değişkenler ile koralatif bir ilişkiye sahip olmaması yüksek volatilitite ile sonuçlanmıştır.

Bu çalışmada Ocak 2015- Mart 2018 yılları arasında Bitcoin/Dolar kuruna göre kapanış fiyatlarından Bitcoin getirileri hesaplanmış ve asimetric bilgiye dayalı volatilitite tahmininde en uygun model belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan analizler sonucunda ARCH modellerinden en uygun volatilitite tahmini yapan modelin TARCH modeli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kripto paraların herhangi bir merkeze (merkez bankası, devlet vb.) bağlı olmaması fiyat tahminlerini zorlaştırmakta bu durumda yüksek volatilitite ile sonuçlanmaktadır. Yatırımcıların bu yüksek volatilititeye karşı pozisyon alabilmeleri için piyasaya yansıyan haberlerin takip edilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu haberlerin iyi ve kötü olarak kategorik birer değişken haline getirerek analizler yapılması yatırımcıların mevcut pozisyonları için oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Bollerslev, T.** (1990). “Modelling The Coherence In Short-Run Nominal Exchange Rates: A Multivariate Generalized ARCH Model”. *The Review of Economics And Statistics*, 72(3): 498-505.
- Bouoiyour, J., & Selmi, R.** (2015). “What does Bitcoin Look Like?” *Annals of Economics and Finance*, 16(2): 449-492.
- Bouoiyour, J., Selmi, R., & Tiwari, A. K.** (2015). “Is Bitcoin Business Income Or Speculative Foolery? New Ideas Through An Improved Frequency Domain Analysis”. *Annals of Financial Economics*, 10(01). <https://doi.org/10.1142/S2010495215500025>.
- Dyhrberg, A. H.** (2016). “Hedging Capabilities Of Bitcoin. Is It The Virtual Gold?” *Finance Research Letters*, 16: 139-144.
- Engle, R. F.** (1982). “Autoregressive Conditional Heteroscedasticity with Estimates of the Variance of United Kingdom Inflation”. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*. 50(4): 987-1007.
- Engle, R. F., Lilien, D. M., & Robins, R. P.** (1987). “Estimating Time Varying Risk Premia In The Term Structure: The ARCH-M Model”. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 55(2): 391-407.
- Glaser, F., Zimmermann, K., Haferkorn, M., Weber, M. C., & Siering, M.** (2014). “Bitcoin - Asset or Currency? Revealing Users' Hidden Intentions”. *SSRN Working Paper*. <https://ssrn.com/abstract=2425247>.
- Gujarati, D. N.** (1999). *Temel Ekonometri*, (Çev. Ümit Şenesen – Gülay Göktürk Şenesen) İstanbul: Literatür Yayınları.
- Güvenek, B., & Alptekin, V.** (2009). “Reel Döviz Kuru Endeksinin Otoregresif Koşullu Değişen Varyanslılığının Analizi: İki Eşikli Tarch Yöntemi İle Modellenmesi”. *Maliye Dergisi*, 156: 294-309.
- Katsiampa, P.** (2017). “Volatility Estimation for Bitcoin: A Comparison of GARCH Models”. *Economics Letters*, 158: 3-6.
- McKinnon, R. I.** (1991). “Financial Control In The Transition From Classical Socialism To A Market Economy”. *Journal of Economic Perspectives*, 5(4): 107-122.
- Nakamoto, S.** (2008). “Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System”. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>.
- Nelson, D. B.** (1991). “Conditional Heteroskedasticity in Asset Returns: A New Approach. *Econometrica*”. *Journal of the Econometric Society*. 59(2): 347-370.
- Özer, A. & Ece, O.** (2016). “Vadeli İşlem Piyasalarında Anomalilerin Archgarch Modelleri İle Test Edilmesi: Türkiye Vadeli İşlemler Piyasası Üzerine Bir Uygulama”. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 6(2): 1-14.
- Şahin, E .** (2018).” Crypto Money Bitcoin: Price Estimation With ARIMA and Artificial Neural Networks”. *Fiscaoeconomia*, 2 (2), 74-92.DOI: 10.25295/fsecon.2018.02.005.
- Tully, E., & Lucey, B. M.** (2007). “A Power GARCH Examination of The Gold Market”. *Research in International Business and Finance*, 21(2): 316-325.
- Usta A. ve Dogantekin S.** (2017). *Blockchain 101*, 1. Baskı, İstanbul, İnkilap Kitapevi.
- Vigna P. Ve Casey J.** (2015). *Kripto Para Çağı*, (Çev. Ali ATAV) , 2. Baskı, Buzdağı Yayın Evi.
- Zakoian, J. M.** (1994). “Threshold Heteroskedastic Models”. *Journal Of Economic Dynamics And Control*. 18(5): 931-955.

Bist Ticaret Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Springate Finansal Başarısızlık Modeli İle İncelenmesi

Eda DİZGİL¹

Öz

Bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul'da Ticaret endeksinde hisseleri işlem gören şirketlerin Springate finansal başarısızlık modeli ile incelenmesidir. Bu amaçla BİST Ticaret Endeksinde yer alan 18 şirketin 2012-2017 yıllarına ait yıllık finansal tablo verileri kullanılmıştır. Springate finansal başarısızlık modeli ile hesaplanan S skorları sonuçlarına göre şirketlerin ortalama S değeri 0,99 olarak belirlenmiştir. Bu genel olarak bu şirketlerin iflas riskinin düşük olduğunu ve şirketlerin birçoğunun finansal açıdan başarılı olduğunu göstermektedir. Springate modelinde tahmin edilen iflas öngörüsünün ise gerçekleşmediği görülmüştür. Ancak bu durum şirketlerin iflas riskinin bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Modelde yer alan birleşenler arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi için korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda S skoru ile satışlar ile faiz ve vergi öncesi karlar arasında pozitif korelasyon ilişkisi tespit edilmiştir. Modelde kullanılan değişkenlerin durağanlığını tespit etmek amacıyla birim kök testleri yapılmış ve değişkenlerde birim kök tespit edilmiş bu durum serilerin birincil farkları alınarak düzeltilmiştir. Springate modelinde kullanılan değişkenlerin bu model sonucunda elde edilen S değeri üzerine etkisini tespit etmek amacıyla panel veri analizi yapılmıştır analiz sonucunda satışlar, faiz ve vergi öncesi karlar ve aktif toplamı ile S değeri arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre bu değişkenlerdeki artışın şirketlerin finansal başarı durumunu olumlu yönde etkileyeceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler; Birim kök testi, Finansal başarısızlık, Springate Modeli, Panel veri analizi, Korelasyon analizi

Investigation Of The Companies In The Bist Trade Index With Springed Financial Failure Model

Abstract

The purpose of this study is to examine the companies that traded their shares in the Trade Index in Borsa Istanbul with Springate financial failure model. For this purpose, the annual financial statements of the 18 companies included in the BIST Trade Index for the years 2012-2017 are used. The average S value of the companies was determined as 0.99 according to the results of S scores calculated with Springate financial failure model. This in general shows that these companies have a low risk of bankruptcy and that many of the companies are financially successful. The predicted bankruptcy forecast in the Springate model was not realized. However, this does not mean that companies do not have the risk of bankruptcy. Correlation analysis was performed to determine the relationships between the components in the model. As a result of the analysis, the positive correlation between the S score and the pre-interest and pre-tax profits was determined. In order to determine the stability of the variables used in the model, unit root tests were performed and the unit root was determined in the variables and this situation was corrected by taking primary differences of the series. In order to determine the effect of the variables used in the Springate model on the S value obtained as a result of this model, the panel data analysis was performed. As a result of the analysis, it was determined that there was a significant relationship between the sales before interest, the profit before taxes and the total of assets. According to this result, it is concluded that the increase in these variables will positively affect the financial success of the companies.

Keywords; Unit root test, Financial failure, Springate Model, Panel data analysis, Correlation analysis

¹ Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı, Muhasebe ve Finans Bölümü, dizgileda@gmail.com

Giriş

Finansal başarısızlık küçük büyük tüm işletmelerin karşı karşıya kalabileceği bir durumdur. Başarısızlık farklı anlamları ifade eden bir kavramdır. İşletmelerin sadece tek bir yan kuruluşunun başarısız olmasından bir işletmenin genelini başarısız olmasına, kısa ve uzun vadeli yükümlülüklerini yerini getirememesinden, kredibilitesini kaybetmesine ve hatta iflasa sürüklenmesine kadar birçok durumu kapsar(Aydın 2010:490). İşletmelerde başarı kadar başarısızlıkta olağan bir durumdur olarak kabul edilmelidir.

İşletmeleri yaşayan canlı organizmalar olarak düşündüğümüzde yaşamın bir döneminde önlem alınmadığında işletmeleri yok olma noktasına getirebilecek bir durum ya da kötü bir hastalık olarak da ifade edilebilir başarısızlık. Bu hastalık ani bir biçimde kendini gösterebilir. Eğer organizmanın bağışıklığı yeterince güçlü değilse sistem dışarıdan destek almaya ihtiyaç duyabilir. Literatürde bu durum işletmelerin rehabilite edilmesi olarak ifade edilmektedir. İşletmeler önceden tahmin yöntemlerini kullanarak finansal başarısızlıklara karşı gerekli tedbirleri kendileri alabilir veya finansal olarak dışardan sağlanacak takviyelere ihtiyaç duyabilir. Kredi kuruluşları ile borçlarını ödeme hususunda esnek anlaşmalar yapabilir. Eğer borçlarını ödeyemezse kredi kuruluşları işletmenin mal varlığı için haciz kararı çıkartabilir. Bu durumda işletme mal varlığının veya yan kuruluşlarının bir kısmını bu kuruluşlara devrederek borçlarından kurtulabilir.

İşletmelerin hayatları boyunca karşılaştıkları bu sorunlara çözüm üretememeleri işletmelerin hayatlarını sürdürmelerine engel olmaktadır. Değişen şartlar ve küreselleşme ile birlikte karşılaşılan sorunlar da giderek karmaşık hale gelmekte ve içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Her tür başarısızlık karşısında üretilen çözümlerin yeterlilik derecesi son derece önemli hale gelmektedir. Bunun için işletmeler farklı model ve ölçütlerin geliştirilmesine ihtiyaç duymaktadır. Her tür beklenmedik soruna karşı gerekli tedbirlerin alınması işletme yönetiminin görevidir. Bu sorunlardan en önemlisi ise finansal yönetim sorunlarıdır. Bu sorunların önceden tespiti içinse finansal başarısızlıkların modelleri geliştirilmiştir. Bu çalışmada ise finansal başarısızlık modellerinden Springate Finansal başarısızlık modeli kullanılarak şirketlerin finansal başarı düzeyleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca buna ek olarak bir de ekonometrik analiz yapılmış Springate modelinde Hesaplanan S değerinin tespitinde kullanılan finansal tablo değişkenlerinin S değeri üzerine etkisi araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara ise yöntem ve örneklem kısmında yer verilmiştir. Sonuçlara ilişkin yorum ve değerlendirmelerde sonuçlar kısmında yer almaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Finansal Yükümlülükler Bakımından İşletmelerin Karşılaştığı Başarısızlık Türleri

Finansal başarısızlık nakit akış yetersizliği sebebi ile finansal yükümlülüklerin zamanında yerine getirilmemesi olarak ifade edilebilir. İşletmelerin finansal yükümlülüklerini yerine getirememesi onların kredi değerliliğinin düşmesine sebep olurken bu durum işletmenin ticari

itibarının da zedelenmesine neden olur. Bu açıdan işletmelerin karşılaştığı başarısızlık türlerini üç kategoride ele alabiliriz. Bunlar;

- Negatif ya da düşük kar seviyesi
- İşletmenin teknik açıdan likiditesini kaybetmesi
- İflas etmesi (öz sermayenin negatife düşmesi)

İşletmelerde Temel Başarısızlık Nedenleri

İşletmelerde temel başarısızlık nedenleri iki grupta incelenmektedir. Bunlar işletmenin kendi iç yapısından kaynaklanan işletme içi nedenler diğeri ise ülke ekonomisinden kaynaklanan makro ekonomik nedenler olarak ifade edilmektedir. Bu nedenlerden bazıları aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır. Bu maddelerde son üç sırada yer alan maddeler makro ekonomik nedenler diğeri ise işletme içi nedenler olarak ifade edilebilir.

- Finansal planlama analizlerinin yeterli ve gerektiği şekilde yapılmaması
- Yeterli büyüme sağlanamaması veya büyüme hızının olduğundan fazla tespit edilmesi
- Alacak, stok ve satış yönetiminde etkinliğin sağlanmaması yani nakit yönetiminin etkin olmaması
- Maliyetler aşırı derecede yüksek olmasına rağmen borçlanma düzeyinin de yüksek olması
- Öz sermaye yetersiz olmasına rağmen aşırı büyüme
- Etkin bir nakit yönetim politikasının izlenmesini sağlayacak teknikler kullanılmaması
- Faaliyetlerin yeterince çeşitlenememesi
- Piyasadaki rekabet ortamına uyum sağlanamaması
- Uluslararası rekabet imkânının bulunmaması
- Finansal krizler

Finansal Krizler Karşısında İşletmelerin Alabilecekleri Önlemler

Kriz başarısızlığa sebep olan önemli bir faktördür. Belirsizlik ve riskin derecesidir. İşletmeler açısından ise tehlike yaratan zarar veren bir durum olarak ifade edilmektedir (Aydın 2010:496). İşletmelerin finansal krizlerle yüz yüze kaldıklarında faydalanabilecekleri çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Bu önlemler ve bunlara ilişkin açıklamalar aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır;

- Stratejik Önlemler; SWOT analizi, Barter, sistemine dahil olmak(Barter, işletmelerin ihtiyaç duydukları malları para ödmeden atıl kapasite duran mal hizmetleri yine para almadan satarak ihtiyaçlarını finanse etmeleri şeklinde ifade edilir), orta ve uzun vadeli planlar yapmak, planlara uygun ürün gruplarına göre pazar hedeflerini belirlemek
- Masrafları Düşürücü önlemler; Bu önlemler genellikle likiditeyi artırmaya yöneliktir. Bunlardan bazıları; stok fazlası mevcut ise üretim harcamaları düşürülmelidir. Eğer işletmenin bir alanda rakiplerine karşı zayıf durumda olduğu düşünülüyorsa bu alandan çekilerek küçülme

yoluna gidilebilir. İşletmede dışardan ürün ithalatı yapıyorsa döviz kurundaki dalgalanmalardan korunmak için yerli ürünlere yönelebilir. Çalışanların yıllık izinlerinin öne çekilmesi, fazla olan personelde azaltma yoluna gidilmesi, seyahat gideri otel masrafı iş gezilerinin azaltılması, personelin maaş prim vs. ücretlerinin dondurulması, duran varlık yatırımlarının azaltılması gibi uygulamalar yapılabilir.

- Nakit Girişlerini Hızlandırıcı Önlemler; İç pazarda oluşan kötü durumdan kurtulmak için dış pazara açılma, mümkün olan en kısa sürede tahsilatların yapılması, koşullar el verdiği ölçüde vadelerin tekrar düzenlenmesi, stok maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla gerekli önlemlerin alınması gibi önlemler alınabilir.

Başarısızlığın Önceden Tahmin Edilmesi

Başarısızlık olasılığının önceden tahmin edilerek gerekli önlemler alınması yukarıda bahsedilen riskleri azaltma veya ortadan kaldırma açısından son derece önemlidir. Bu hususta işletmeler çeşitli faktörleri erken uyarı sistemi olarak kullanabilirler. Genelde uygulamalarda işletmelerin durumlarının kötüye gitmesinde aşağıda yer alan çeşitli göstergeler işletmeler açısından uyarı niteliği taşımaktadır. Dikkat edilmesi gereken bu göstergelerden bazıları şunlardır;

- Sürekli olarak borç edinme isteği
- Likidite sıkıntısından kurtulamama
- Satışlarda aşırı dalgalanmalar ve gerilemeler yaşanması
- Müşterilerin şikâyetlerinin artan bir ivme kazanması, müşteri kaybı yaşanması
- Sözleşme ve ödemelerde vadeye uyulmaması
- Yüksek maliyetle döviz üzerinden borçlanma
- İhracatta pazarın daralması, hammadde temininde dışa bağımlılığın artması
- Pazarlamada yaşanan sıkıntılar, ödemelerin vadesinde alınmaması
- Finansal tabloların gerçeğe uygun düzenlenmemesi
- İşletme gelirlerine kıyasla ortakların ölçsüz isteklerindeki artışlar

Başarısızlığın Ölçülmesi Amacıyla Kullanılan Yöntemler

Bu yöntemlerde yapılan araştırmaların çoğu sağlam ve hasta işletmelerin tespit edilmesine dayanır. Burada hasta işletme finansal açıdan başarısız, sağlam işletme ise finansal açıdan başarılıdır. Bu yöntemlerden bazıları şunlardır;

- Altman Modeli; Bu model oran analizinin çok değişkenli olarak genişletilmesine dayanmaktadır. Çok aşamalı ve çok değişkenli bir ayırım analizidir. Bu analizde ağırlıklı olarak likidite, karlılık, etkinlik ve kaldıraç oranları kullanılmıştır. Böylece işletmenin kredi değerliliğini ve riskini ifade eden bir nokta değer hesaplamak istemiştir.

- Beaver Modeli; Bu modelde de ayırım analizi yapılmıştır ancak diğer yöntemden farkları vardır. Beaver'e göre bir işletmenin sahip olduğu likit varlıkların bilhassa ekonomik dalgalanma dönemlerinde işletmeler açısından oldukça önemli işlevleri vardır. Dolayısıyla işletmelerin kredi değerliliğinin tespitinde likit değerler daha fazla önem arz etmektedir. Ve bu değerlerdeki artışa göre işletmenin kredi değerliliği artmaktadır. Bu yönetime yönelik literatür de yapılmış bir çok eleştirilerde bulunmaktadır.
- Springate Modeli; Bu çalışmamızda kullanılan modeldir. 1978 yılında Gordon L.V Springate tarafından geliştirilmiştir. Altman modeli ile benzer özelliindedir. Çok aşamalı ve çok değişkenli bir modeldir. Bu modelin açıklaması daha sonraki bölümlerde detaylı olarak anlatılmıştır.
- Weibel Modeli; Weibel kötü ve iyi olan işletme çiftlerinin seçiminde kriter olarak iş kolu, işletme büyüklüğü, işletmenin yaşı, hukuki şekli, kuruluş yeri, konjonktür ve taşınmazların sahipliğinden faydalanarak Wilcoxon testi ile 42 oranı test etmiştir.
- Fulmer Modeli; John G. Fulmer tarafından geliştirilmiştir. Altman ve Springate modeli gibi çok değişkenli ayırım analizine dayanır. Onların modellerinden farklı olarak farklı oranlar kullanılmıştır.
- CA-Skoru Kanada Modeli; John Legault ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir. Çok değişkenli ayırım analizine dayanır. Analizde 30 farklı finansal oran kullanılmıştır.

Finansal oranlar kullanılarak yapılarak yapılan çalışmaların çoğunda işletmelerdeki olayların çoğunun önceden tahmin edilebilmesinin mümkün olduğu görülmüştür. Bu tür olayların önceden tahmin edilebilmesi ve bunlar için gereken önlemlerin zamanında alınması başarısızlıkların önlenmesinde kilit önem taşımaktadır. Ayrıca bu çalışmalarda birbirinden farklı oran demetinin kullanılması tek tek oranların değerlendirilmesinden daha sağlıklı ve doğru sonuçlar sağlamaktadır.

Başarısızlığı Engelleyici Yaklaşımlar

Çevrenin hızlı değişimi işletmeleri sürekli değişim ve yenileme faaliyeti içinde yer almaya zorlamaktadır. İşletmeler hayatlarını devam ettirebilmek için hem bu değişiklikleri önceden tahmin etmeli hem de dünyada küreselleşme ortamı ile birlikte ortaya çıkan rekabet ortamına ayak uydurabilmeyi başarabilmelidir. İşletmelerin geleceği ile ilgili kararların alınmasında etkisi olan birçok değişken mevcuttur. Zaman içerisinde bu değişkenlerin nitelikleri de sürekli olarak değişmektedir. Gelecek belirsizlik ve risklerle doludur. Ancak etkili bir planlama yapılması içinde geleceğin tahmin edilmemesi ve gelecekle ilgili ön görülerde bulunulmaması düşünülemez. Günümüz işletmeleri oldukça karmaşık olan bir sistem içerisinde faaliyet göstermektedir. Bu doğrultuda işletmelerin üzerine düşen görev başarı için geleceği iyi tahmin etmek ve geleceğe ilişkin yeni strateji ve politikalar üretmektir. Bu strateji ve politikalar ne kadar iyi olursa işletmeler o ölçüde başarılı olacaktır.

Finansal Başarısızlık Durumunu İyileştirmede İzlenecek Yöntemler

Başarısız olmanın ilk belirtisi yükümlülüklerin yerine getirilememesidir. Finansal durumu kötüye giden ve borçlarını ödeyemeyen işletmelerin bu durumdan kurtulmak için acil önlem alması ve bunları uygulamaya geçirmesi gerekir. Eğer başarısızlık üstesinden gelinebilecek seviyede ise aşağıda yer alan yöntemler duruma göre uygulanarak başarısızlığın önüne geçilebilir.

- Çeşitli önlemler alarak sermaye yapısını sağlamlaştırmak
- Sermaye artırımını sağlamak için hisse senedi çıkarmak yada otofinansmana gitmek
- Etkili bir nakit yönetim politikası oluşturmak
- İşletmenin ihtiyacından fazla olan duran varlık ve gayrimenkulleri elden çıkartarak nakit girişi sağlamak
- Rekabette başarısız birimleri kapatarak küçülme yoluna gitme
- Borçlar öz kaynağa dönüştürülebilir.
- Son olarak da işletme faaliyetlerine son verme ve işletmeyi satma yoluna gidilir.

Literatür Taraması

Literatüre bakıldığında finansal başarısızlığın tahminine yönelik birçok farklı model kullanılarak yapılmış çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır;

Beaver vd. (1966), 1954-1964 yıllarını kapsayan çalışmasında başarısız 79 işletmeyi belirlemiş ve bununla aynı faaliyet konularda başarılı işletmeleri seçerek geliştirdiği modeli bu işletmeler üzerinde uygulamıştır. Yazara göre bir işletmenin likiditesi yüksek rezervlere sahip olmasının ekonomik dalgalanmaların yaşandığı dönemde çok büyük önem arz ettiğini vurgulamıştır. İşletmenin kredi değerliliğinin belirlenmesinde de bu likit rezervlerin önemini vurguladığı çalışmasında çeşitli finansal oranları kullanarak çok değişkenli ayırım analizi yapmıştır. Araştırmada yazar başarılı işletmelerin finansal oranlarının değerinin başarısız olan işletmelerden oldukça yüksek olduğunu belirlemiştir. Ayrıca başarısız işletmelerin oranlarının başarısızlık dönemlerine yaklaştıkça hızlı bir düşüş gösterdiği de yapılan analizler sonucu tespit edilmiştir.

Altman (1968), finansal açıdan başarı düzeyinin belirlenmesine yönelik yaptığı çalışmasında çok değişkenli ayırım analizi yönteminden yararlanmışır. Bu çalışmada firmanın likidite, karlılık, etkinlik ve kaldıraç oranlarını kullanmıştır. Yazar bu oranları birbiri ile ilişkilendirerek işletmelerin kredi değerliliğinin derecelerini ve risklerini tespit etmeye yönelik bir nokta değer belirlemeyi amaçlamıştır. Tesadüfi örnekleme yöntemini kullanarak 33 başarılı ve başarısız işletme seçmiştir. Ve modelde 22 çeşit finansal oran kullanmıştır. Bu model Z modeli olarak adlandırılmaktadır. Z modeline göre $z < 2,675$ ise işletme başarısız olarak değerlendirilmiştir. Modelin doğruluk derecesi ise %95 olarak belirlenmiştir.

Springate (1978), bu çalışmada çok değişkenli ayırım analizi yöntemini kullanmıştır. 4 temel oran üzerine başarılı ve başarısız işletmeleri tespit için bir model geliştirmiştir ve bir Z değeri hesaplamıştır. Z değeri 0,862 den küçük olan işletmeler başarısız kabul edilmiştir. Yazar modeli tesadüfi örnekleme yolu ile seçtiği 40 işletme üzerinde test etmiştir. Araştırma sonucunda modelin doğruluk derecesini %92,5 olarak bulmuştur. Bothers (1979), Springate modelini aktif değeri toplamda 2,5 milyon doların üzerinde olan işletmeler üzerinde test etmiştir. Çalışma sonucunda modelin doğruluk derecesini %88 olarak bulmuştur. Sands (1980), Springate modelini aktif büyüklüğü ortalama 63,4 milyon dolar üzerinde olan 24 işletme üzerine test etmiştir. Modelin doğruluk derecesi %83,3 olarak bulmuştur (Springate 1978'den akt. Aydın 2010:505-506).

Fulmer (1984), tarafından yapılan bu çalışmada Altman ve Springate gibi çok değişkenli ayırım analizi kullanarak finansal başarısızlık tahmin etmeye çalışılmıştır. Fulmer 'in modelinde ortalama aktif büyüklüğü 455 milyon dolar olan 30 başarılı 30 başarısız işletme tespit etmiş ve bunların verilerini kullanmıştır. H değerini veren bir denklem elde edilmiştir. H skoru sıfırdan küçük olan firmaların finansal problem ve iflas maliyetleri ile karşılaşma durumunun yüksek olduğunu tespit etmiştir. H skoru sıfırdan büyük olan firmaların ise finansal yönden başarılı olduklarını ifade etmiştir.

Aktaş vd. (2003), mali başarısızlık tahmininde yapay sinir ağları ve istatistikî modellerin karşılaştırılması ile ilgili çalışmalarında 1983 ve 1997 yılları arasında İMKB de işlem gören sanayi, ticaret ve hizmet işletmelerinin verilerini kullanışlardır. Veri setini oluştururken işletmelerin seçiminde çeşitli kriterler kullanarak 53 başarılı ve 53 başarısız olmak üzere toplam 106 işletmeden oluşan bir örneklem oluşturmuşlardır. Yöntem olarak ise çoklu regresyon analizi, diskriminint analizi, logit analizi ile yapay sinir ağları yöntemidir. Çalışma sonucunda yapay sinir ağlarının çoklu regresyon analizi yönteminden daha başarılı sonuçlar verdiğini tespit etmişlerdir.

Uzun (2005), finansal başarısızlığa neden olan faktörleri teorik olarak incelediği çalışmasında yazar bu konuda bilgi sahibi olmak isteyenlere finansal başarısızlık türleri, finansal başarısızlık nedenleri konusunda çok çeşitli bilgiler vermiştir.

Altaş ve Giray (2005), tekstil sektöründe finansal başarısızlığın çok değişkenli yöntemlerle tahmin edilmesine yönelik yaptıkları çalışmalarında İMKB ye kayıtlı tekstil sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin 2001 yılı mali tablolarında yer alan verileri kullanarak 33 şirketin finansal oranlarını hesaplamışlardır. Daha sonra faktör ve lojistik regresyon yöntemini kullanarak verileri analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda finansal başarısızlık tahmininde en etkili oranın likidite oranı olduğu bu oranının başarılı ve başarısız şirketler grubunda önemli farklılık gösterdiğini tespit etmişlerdir.

Türksoy (2007), konaklama işletmelerinde mali başarısızlığa yol açan nedenleri belirlemek amacıyla yapılan çalışmada yazar daha önce bu konuda yapılan çalışmalarda elde edilen bulguların işletmelerin kontrolünde olup olmadığını teorik olarak araştırmıştır.

Terzi (2011), finansal oranlar yardımıyla finansal başarısızlığın tahmin edilmesine çalışan yazar çalışmasında İMKB gıda endeksinde yer alan işletmelerin finansal başarısızlıklarını tespit etmek amacıyla Altman Z skoru modelini kullanmıştır. Bunun için 19 farklı oran belirlemiş bu oranları tekli ve çoklu analizlere tabi tutarak bu oranların sayısını altıya düşürmüştür. Yapılan analiz sonucunda ise aktif karlılık ve borç öz kaynak oranının daha etkili olduğunu tespit etmiştir.

Yusuf vd. (2014), finansal performans ve finansal başarısızlık arasındaki ilişkiyi test etmesine yönelik yaptıkları çalışmada Malezya’da bulunan yerel bankaların verilerini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda performans göstergesi olarak öz sermaye karlılık oranı dikkate alınırken finansal açıdan başarısızlık göstergesi olarak da “kredi kayıp karşılığı / toplam borç oranını” kullanmışlardır. Sonuç olarak performans ile başarısızlık arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir.

Büyükarıkan ve Büyükarıkan (2014), BİST Bilişim sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin 2008-2013 yıllarına ait verilerini kullanarak yaptığı çalışmada Altman ve Springate modelini kullanmıştır. Yine bu çalışmada yazarlar model birleşenleri arasındaki ilişkiye tespit içinde çeşitli istatistiksel analiz yöntemleri uygulamışlardır. Yapılan korelasyon analizi sonucunda ise her iki model arasında pozitif korelasyon olduğu tespit edilmiştir.

Ege vd. (2017), Fulmer modeline dayalı olarak finansal başarısızlık tahminine yönelik olarak yapılan bu çalışmada yazarlar BİST 100 endeksinde faaliyet gösteren imalat firmalarının 2011-2015 verilerini kullanmışlardır. Bu çalışmada da yine finansal başarısızlık ile finansal performans arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Finansal performans göstergesi olarak Tobin Q oranını kullanırken finansal başarısızlık göstergesi olarak da Fulmer H skoru modelini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda ise bu oran ile H skoru arasında pozitif anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Ayan ve Değirmenci(2018), Finansal başarısızlık tahmini için bir lojistik regresyon modeli adlı çalışmalarında BİST Sınai Endeksinde faaliyet gösteren 143 şirketin 2013-2016 yıllarına ait verilerini kullanarak bir çalışma yapmışlardır. Analiz sonucunda 1,2 veya 3 yıl öncesinden finansal başarısızlık tahmin etmek için sadece finansal oranların yeterli olmadığı sonucunu elde etmişlerdir. Lojistik regresyon yönteminde ise finansal başarısızlığın bir yıl öncesinden tahmin edilebileceği sonucuna varmışlardır.

Veri Seti Metodoloji

Çalışmanın bu kısmında şirket başarısızlıklarında Sprinte modelinin kullanılması ve Springate modelinde kullanılan değişkenlerin S skoru üzerinde etkisini tespit etmek amacıyla çeşitli istatistiksel testler yapılmıştır.

Amaç ve Kapsam

Bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul Ticaret Endeksinde işlem gören şirketleri finansal başarısızlık tahmin yöntemlerinden Springate kullanarak finansal başarı düzeylerini incelemek ve

Springate modelinde kullanılan değişkenlerin finansal başarısızlık tahmini için hesaplanan S değeri üzerine etkisini çeşitli ekonometrik analizler yardımıyla açıklamaktır. Bu amaçla BİST Ticaret Endeksinde yer alan şirketlerin 2012-2017 yıllarına ait verileri kullanılarak ilk olarak Springate modeli yardımıyla şirketlerin finansal açıdan başarılı olup olmadıkları araştırılmıştır. Daha sonra ise Springate modeline göre hesaplanan S değeri üzerinde bu değerlerin hesaplanmasında kullanılan oranlardan hangilerinin daha çok etkili olduğunu tespit etmek amacıyla gerekli ekonometrik analizler yapılmıştır. Analizde kullanılan veriler Kamuyu Aydınlatma Platformundan elde edilmiştir. Bu çalışmanın örneklemini oluşturan Ticaret endeksinde yer alan firmalara ait bilgiler ise tablo 1 de yer almaktadır.

Tablo:1 2012-2018 Dönemi BİST Ticaret Endeksinde Yer Alan Şirketler

o	BİST KODU	ŞİRKETLER
	ADESE	Adese Alışveriş Merkezleri Ticaret A.Ş
	BIMAS	BİM Birleşik Mağazalar A.Ş
	BİZİM	Bizim Toptan Satış Mağazaları A.Ş
	CRFSA	Carrefoursa Carefour Sabancı Ticaret Merkezi A.Ş
	DOAS	Doğuş Otomotiv Servis Ve Ticaret A.Ş
	INTEM	İntema İnşaat Ve Tesisat Malzemeleri Yatırım Ve Pazarlama A.Ş
	KIPA	KİPA Ticaret A.Ş
	MAVİ	Mavi Giyim Sanayi Ve Ticaret A.Ş
	MEPET	Metro Petrol Ve Tesisleri Sanayi Ticaret A.Ş
0	MIGROS	Migros Ticaret A.Ş
1	MIPAZ	Milpa Ticari Ve Sınai Ürünler Paz. San. A.Ş
2	PSDTC	Pergamon Status Dış Ticaret A.Ş
3	SANKO	Sanko Pazarlama İthalat Ve İhracat A.Ş
4	SELÇUK	Selçuk Ecza Deposu Ticaret Ve Sanayi A.Ş
5	SOKM	ŞOK Marketler Ticaret A.Ş
6	TKNSA	Teknosa İç Ve Dış Ticaret A.Ş
7	TGSAS	TGS Dış Ticaret A.Ş
8	VAKKO	Vakko Tekstil Ve Hazır Giyim A.Ş

Kaynak: KAP(Kamuyu aydınlatma platformu)

Yöntem ve Örneklem

Araştırmanın örneklemini BİST Ticaret Endeksinde yer alan 18 şirketin 2012-2017 yıllarındaki verilerinden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler bu şirketlerin denetimden geçmiş bilanço ve gelir tablolarından elde edilmiştir. Çalışmanın verileri Eviews paket programı ve excel programı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada ilk olarak şirketlerin başarılı olup olmadıklarını tespit etmek için Springate modeli uygulanmış ve elde edilen sonuçlara ilişkin yorumlar yapılmıştır. Daha sonra çalışmada kullanılan finansal tablo değişkenlerinin Springate S skoru üzerindeki etkisini test etmek amacıyla panel veri analizi uygulamasına gidilmiştir. Çalışmanın analiz kısmında panel veri

analizini yapılması için gerekli temel varsayımları test etmek amacıyla çeşitli istatistiki testler yapılmıştır bu testlere ilişkin sonuçlar çalışmanın uygulama kısmında yer almaktadır. Endekste 18 şirket yer almaktadır ancak 5 şirketin verilerine tam olarak ulaşılamadığı için şirket sayısı 14'e düşmüştür.

Uygulama ve Bulgular

Çalışmada kullanılan Springate modeli S skoru değeri şu şekilde hesaplanmaktadır.

$$S = 1.03X + 3.07Y + 0.66Z + 0.4Q$$

X: Çalışma sermayesi/ toplam varlıklar

Y: Faiz vergi öncesi kar/ toplam varlıklar

Z: Faiz vergi öncesi kar/ kısa vadeli borçlar

Q: satışlar/ toplam varlıklar

Bu modele göre S değeri 0.862 den küçük olan firma başarısız kabul edilmiştir. BİST Ticaret Endeksinde yer alan şirketlerin S skoru sonuçları tablo:2 de yer almaktadır.

Tablo: 2 Ticaret Endeksi Şirketlerinin S skoru

		2012	2013	2014	2015	2016	2017
		S değeri					
ESE	AD	0,50	0,51	0,48	0,73	0,46	0,42
RUM	DU						
AS	BİM	2,58	2,54	2,37	2,37	2,25	2,04
RUM	DU						
M	BİZİ	2,39	2,38	1,83	1,86	1,99	1,35
RUM	DU						
SA	CRF	0,58	0,14	0,82	0,24	-0,48	-0,33
RUM	DU						
AS	DO	1,62	1,67	1,03	1,52	1,09	1,07
RUM	DU						
EM	INT	0,98	1,05	1,21	0,94	0,54	0,33
RUM	DU						
PET	ME	0,62	0,63	0,54	0,61	1,14	0,74
RUM	DU						
ROS	MG	0,58	0,11	0,54	0,25	0,40	0,67
RUM	DU						

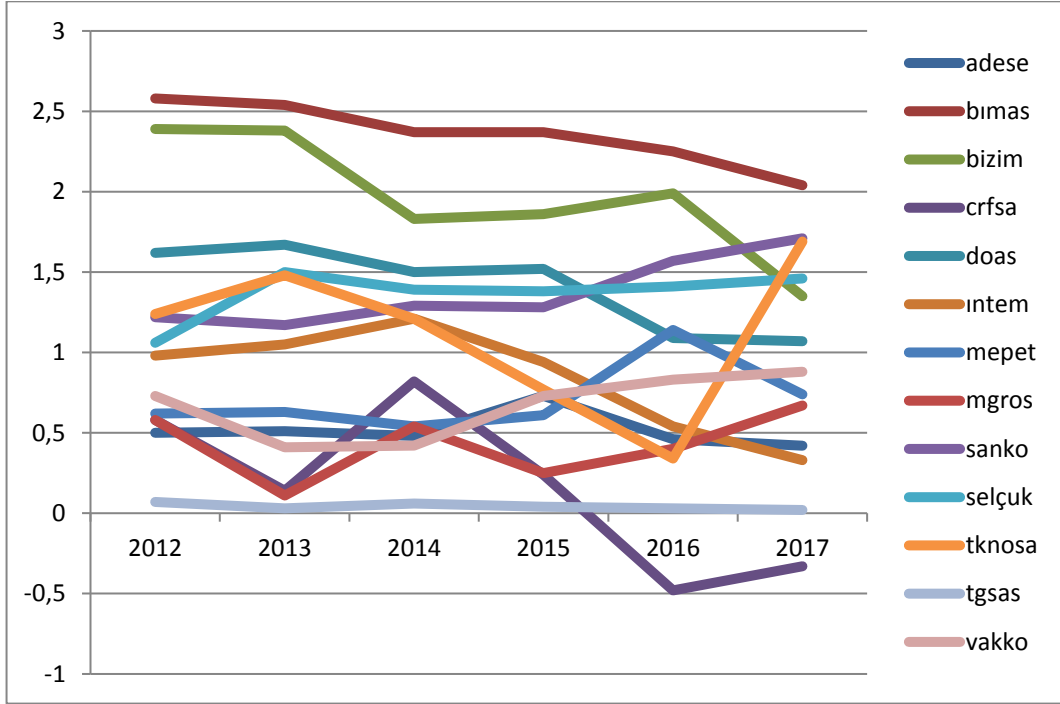
AZ	MIP	-1,11	-0,43	0,26	17,36	6,98	-0,70
RUM	DU						
NKO	SA	1,22	1,17	1,29	1,28	1,57	1,71
RUM	DU						
ÇUK	SEL	1,06	1,50	1,39	1,38	1,41	1,46
RUM	DU						
NSA	TK	1,24	1,48	1,21	0,77	0,34	1,69
RUM	DU						
AS	TGS	0,07	0,03	0,06	0,04	0,03	0,02
RUM	DU						
KKO	VA	0,73	0,41	0,42	0,73	0,83	0,88
RUM	DU						

 Finansal açıdan başarılı

 Finansal açıdan başarısız

Yukarıdaki tabloda şirketlerin yıllar itibari ile Springate modeline göre S skoru sonuçları yer almaktadır. Bu sonuçlara göre S değeri 0,862 den küçük olan şirketler başarısız kabul edilmektedir. Burada başarısızlıktan kat edilen durum ise şirketlerin finansal yönetimde etkin olmadığı ve iflas risklerinin bulunduğu anlamına gelmektedir. Tabloyu incelediğimizde S değerine göre finansal açıdan en başarılı şirketleri sıralayacak olursak BIMAS, BIZIM, DOAS, SANKO, SELÇUK gibi şirketler incelen bütün yıllarda en yüksek S değerini elde etmiştir. Springate S skoruna göre bu şirketlerin iflas riskleri düşük, finansal performanslarının ise yüksek olarak ifade edilebilir. Bunun dışında INTEM şirketinin S değeri 2012 den 2015 kadar iyi durumda iken 2015 de 2014 2014 yılına göre bir düşüş yaşanmış ve son iki yılda da bu düşüş devam etmiştir. Bunun sebebi olarak da s değerinin hesaplanmasında kullanılan finansal oranlardan işletme sermayesi oranda yaşanan düşüş kısa vadeli yabancı kaynaklardaki artış ve dönen varlıklardaki azalış ve karlardaki artış olarak ifade edebiliriz. TKNSA şirketinin ise ilk üç yıl S skoru şirketin finansal açıdan başarılı olduğunu gösterirken 2015-2016 yıllarında S skoru istenin düzeyin altına düşmüştür. Bu düşüşün sebebine baktığımızda S skorunun hesaplanmasında kullanılan değişkenlerden kısa vadeli yabancı kaynaklardaki artış buna karşılık dönen varlıkların bu değişken karşısında daha az artması bunun sonucu olarak da işletme sermayesindeki azalış gösterilebilir. Bir diğer faktör ise şirketin bu yıllarda kardan zarara geçmesi olarak gösterilebilir. Daha sonra 2017 de şirket toparlanarak tekrar kar elde etmiş bu S skoruna olumlu etki etmiştir.

S skoruna göre finansal açıdan en başarısız şirketler ise tablodan da görüleceği üzere her yıl istenen değerin altında bir değer elde eden ADESE, CARFUR, TGSAS, MEPET ve VAKKO olmuştur. Vakko sadece 2017 de S skorunun istenen seviyeye çıkartmıştır. MEPET de VAKKO ile aynı durumdadır bu şirkette sadece 2016 S skorunu istenen düzeye çıkarmıştır. MIPAZ şirketi de ilk üç yıl istenen S Skoru değerini elde edememiş 2015-2016 yılları arasında zarardan kara geçerek S değerini artırmıştır. Ancak 2017 de tekrar Zarar ederek S değerini istenen seviyenin altına düşürmüştür.

Şekil 1. Firmaların yıllara göre S değerleri

Yukarıdaki şekilde firmaların yıllar itibariyle S değerleri görülmektedir. Bu grafikte MIPAZ kodlu şirkete serinin değerini bozduğu için yer verilmemiştir. Grafikten görüleceği üzere S değeri en durağan olan şirketler TGSAS daha sonra SELÇUK, SANKO, VAKKO, BIMAS, DOAS olmuştur. En dalgalı S değerine sahip şirketler ise MEPET, CRFSA, TKNOSA, MIGROS olmuştur. S skoruna göre şekildeki grafikten görüleceği üzere finansal açıdan en başarılı şirketler BIMAS, BIZIM, DOAS ve SELÇUK şirketleri olmuştur. Springate modelinden hesaplanan S skoruna göre ise en başarısız şirketler ise CARFUR ve MIGROS olmuştur.

S değeri ile bu değerinin hesaplanmasında kullanılan finansal tablo birleşenleri arasındaki korelasyon ilişkisi tablosu aşağıda verilmiştir.

Tablo:3 Korelasyon Tablosu

	Aktif toplamı	Dönen varlıklar	Faiz vergi öncesi kar	İşletme sermayesi	Kısa vadeli yabancı kaynaklar	Satışlar	S değeri
Aktif toplamı	1.00	0.864560	0.447057	0.020818	0.952371	0.842538	0.052056
Dönen varlıklar		1.00	0.515739	0.266744	0.879029	0.782738	0.136676
Faiz vergi öncesi kar			1.00	0.029286	0.441953	0.724833	0.621079
İşletme sermayesi				1.00	0.007538	0.005713	0.033555
Kısa vadeli yabancı kaynaklar					1.00	0.851638	0.023233
Satışlar						1.00	0.409365
S skoru							1.00

Korelasyon analizi iki yada daha fazla değişken arasında ilişki olup olmadığını tespit etmek amacıyla yapılan bir analizdir. Bu analiz sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğü öğrenilebilmektedir. Korelasyon kat sayısı 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Korelasyon değeri pozitif veya negatif olabilmektedir. Değerin pozitif olması iki değişken arasında pozitif bir ilişki olduğunu gösterirken negatif olması iki değişken arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Korelasyon kat sayıları aşağıda yer alan tabloya göre yorumlanabilir.

Tablo: 4 Korelasyon Sonuçlarının Anlamı

Kat sayı	Yorumu
Kat sayı > 0,2 ise	Çok zayıf ilişki yada korelasyon yok demektir.
0.2-0,4 arasında ise	Zayıf korelasyon
0.4-0,6 arasında ise	Orta korelasyon
0,8 den büyük ise	Yüksek korelasyon vardır diyebiliriz

Tablo:3 de yer alan S değerinin hesaplanmasında kullanılan değişkenlerin birbirleri ile ve S değeri ile korelasyon ilişkilerini tek tek incelediğimizde aktif toplamı ile en yüksek pozitif korelasyon ilişkisi dönen varlıklar kısa vadeli yabancı kaynaklar ve satışlar arasında gerçekleşmiştir. Aktif toplamı ile S değeri arasında ise herhangi bir korelasyon ilişkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Bunun anlamı aktif toplamındaki artış veya azalış S değerini etkilememektedir. Dönen varlıklarda ise en yüksek pozitif korelasyon ilişkisi kısa vadeli yabancı kaynaklar ve satışlarıdır. Yani kısa vadeli yabancı kaynaklar ve satışlardaki artış ya da azalış dönen varlıklarda da aynı yönde artış veya azalışa neden olmaktadır. Dönen varlıklar ile S değeri arasında da korelasyon ilişkisi tespit edilmemiştir. Faiz vergi öncesi karlar ile satışlar arasında pozitif korelasyon bulunmuştur yani satışlardaki artış veya azalış faiz ve vergi öncesi karlarda da artış veya azalışa neden olmaktadır. Faiz ve vergi öncesi karlar ile S değeri arasında pozitif korelasyon ilişkisi tespit edilmiştir. Bunun anlamı faiz ve vergi öncesi kardaki artış veya azalış S değerinin de artış veya azalışa neden olmaktadır. Kısa vadeli yabancı kaynaklarla satışlar arasında da pozitif yönlü yüksek korelasyon tespit edilirken S değeri ile kısa vadeli

yabancı kaynaklar arasında korelasyon ilişkisi bulunmamıştır. Satışlar ile S skoru arasında da düşük korelasyon ilişkisi bulunmuştur. Bu sonuçları kısaca özetleyecek olursak S skorunu üzerinde faiz vergi öncesi karlar ve satışların pozitif yönlü etkisi bulunmaktadır.

Panel Veri Analizi Yönteminin Uygulanması

Bu aşamada şirketlerin finansal açıdan başarı veya başarısızlık durumlarının öngörüsünde kullanılan Springate modelinden elde edilen S skorundaki değişkenlerin bu skoru üzerinde etkili olup olmadıklarını belirlemek amacıyla panel veri analizi yapılmıştır. Bu çalışmada panel veri analizi yönteminin seçilmesinin nedeni ise veri setinin hem yatay hem de dikey kesit olmasıdır. Panel veri analizi uygulamasına geçmeden ilk önce verilerin durağanlık sınavını yapmak amacıyla Levin, Lin ve Chu(LLC), Genişletilmiş Dickey Fuller(ADF) birim kök testleri uygulanmıştır. Bu testlere ilişkin sonuçlar tablo 5 de yer almaktadır.

Tablo: 5 Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Birim kök testi	Seviye düzeyinde		Birincil fark	
		T İstatistik	Olasılık değeri	T istatistik	Olasılık değeri
LOG Aktif toplamı	LLC	8.63217	1.000	-2.47427	0.0067*
LOGDönen varlıklar	LLC	8.52195	1.000	-2.19476	0.0141*
LOGFaiz vergi öncesi kar	LLC	2.63352	0.9958	-10.6566	0.0000*
LOGİşletme sermayesi	LLC	6.51334	1.000	-4.71336	0.0000*
LOGKısa vadeli yabancı kaynak	LLC	15.6628	1.000	-2.10258	0.0178*
LOGSatışlar	LLC	13.6217	1.000	-1.65699	0.0488*
LOGS değeri	LLC	-2.40089	0.0082*	-11.6438	0.0000*
LOG Aktif Toplamı	ADF	6.43666	1.000	39.8445	0.0404*
LOG Dönen Varlıklar	ADF	5.21470	1.000	46.4603	0.0081*
LOGFaiz vergi öncesi kar	ADF	8.11854	0.9997	100.173	0.0000*
LOGİşletme sermayesi	ADF	6.85232	0.9999	72.8119	0.0000*
LOGKısa vadeli yabancı kaynak	ADF	3.78276	1.000	51.9319	0.0018*
LOGSatışlar	ADF	1.93997	1.000	40.2586	0.0368*
LOG S değeri	ADF	37.6341	0.0655	85.5273	0.0000*

*%1, %5,%10 Anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Yapılan birim kök testi sonucunda seriler ilk olarak seviye düzeyinde birim kök testlerine tabi tutulurken yapılan test sonucunda serilerin birim kök içermediği yani durağan olmadığı normal dağılmadığı tespit edilmiştir. Bu şekilde panel veri analizi uygulamasına geçilemeyeceği için serilerin birincil farkları alınarak tekrar aynı testler yapılmıştır. Yapılan testler sonucunda serilerin birincil farklarının birim kök içermediği ve durağan olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca değişkenlerin değerlerinin çok büyük olması analizde yüksek rakamlar çıkaracağı durumu da göz önünde bulundurularak değişkenlerin logaritmaları alınarak analize devam edilmiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler tablo:6 da yer almaktadır.

Tablo:6 Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	Medyan	S. sapma	Max	Min	Jarque Bera
LOG AT	20.71048	20.45953	1.173	23.05567	18.54069	4.754134*
LOG DV	20.18728	20.20921	1.221	22.23630	17.38206	1.722950*
LOG FVOK	17.42231	17.29226	1.944	20.81480	13.81847	4.175675*
LOG IS	18.26259	18.11078	1.808	23.29382	12.40589	0.959420*
LOGKVYK	20.12449	20.24056	1.317	22.43094	16.80463	3.186446*
LOGSAT	21.04737	21.55888	1.958	23.93328	1543617	18.81647
S DEĞERİ	0.990769	0.855000	0.718	2.580000	-0.48000	2.901892*

Tanımlayıcı istatistikler tablosunu incelediğimizde Springate S skoru 0.862 den küçük olan firmalar finansal açıdan başarısız kabul edilmektedir. Tanımlayıcı istatistikler tablosunu incelediğimizde S değeri ortalamasının 0.99 olduğunu görmekteyiz. Bu değer 0.862 değerinden yüksek bir değer olduğu için incelenen firmaların finansal açıdan başarılı olduklarını ifade edebiliriz. Tablodaki değişkenleri standart sapma açısından incelediğimizde faiz vergi öncesi kar ve satışlar dışında diğer değişkenlerde yıllar itibari ile önemli değişiklikler yaşanmadığını görmekteyiz. Serilerin hata terimlerinin normal dağılıp dağılmadığına ilişkin yorumları Jarque Bera testi ile yapmaktayız. Bu test sonuçlarını incelediğimizde serilerin hata terimlerinin bir değişken dışında normal dağıldığını görmekteyiz.

Tablo:6 da yer alan değişkenlerin kısaltmaları yer almaktadır. Bu kısaltmaların açıklamaları aşağıda yer almaktadır;

- LOG AT: Aktif toplamının logaritması
- LOG DV: Dönen varlıkların logaritması
- LOG FVOK: Faiz veri öncesi karların logaritması
- LOG IS: İşletme sermayesinin logaritması
- LOG KVYK: Kısa vadeli yabancı kaynakların logaritması
- LOG SAT: Satışların logaritması
- S DEĞERİ: Springate Skoru

Panel veri analizinde üç yöntem vardır. Bunlar: havuzlanmış en küçük kareler yöntemi, sabit etkiler ve rassal etkiler yöntemidir. Bu yöntemlerden hangisinin kullanılacağını tespit etmek amacıyla çeşitli testler uygulanır. Çalışmada hangi testin kullanılacağını belirlemek amacıyla F Testi, Breusch-Pagan Langrange Çarpanı ve Hausman testi uygulanmıştır. Bu testlerden elde edilen sonuçlar doğrultusunda hangi yöntemin uygulanacağına karar verilmiştir.

F Testi

F testi mevcut verilerin birimlere ve zamana göre farklılıklarının olup olmadığını tespit etmek amacıyla yapılan bir testtir. Daha net bir ifade ile bu test sabit etkiler yöntemine karşı havuzlanmış en küçük kareler yönteminin kullanılıp kullanılmayacağını tespit etmek için kullanılır. Olasılık değeri 0,05 den küçük ise en küçük kareler yöntemi tercih edilir eğer olasılık değeri 0,05 den büyük ise sabit etkiler modelinin tercih edilmesi uygun olur. Sabit etkiler modelinde de birey zaman etkisinin

olmadığı kabul edilirken en küçük kareler yönteminde birey ve zaman etkisinin bulunduğu kabul edilir. Test sonuçlarına tablo: 7 de yer almaktadır; yapılan test sonucunda elde edilen sonuca göre olasılık değeri 0,05 den küçük olarak tespit edilmiştir. F olasılık değeri 0.05 den küçük olduğu için birim etkilerin sifira eşit olduğu H0 hipotezi reddedilir. Buna göre modelin en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmeye uygun olmadığı ifade edilir.

Tablo: 7 F Testi Sonuçları

F Testi hipotezi	İstatistik değeri	Olasılık değeri
Ho: $\beta_i = \beta$ (birey ve zaman etkisi yoktur)	25.46082	0.0000*

*0.05 anlamlılık düzeyi

Breusch-Pagan Langrange Multiplier(Çarpanı) Testi

Bu test tesadüfi etkiler modeline karşı sabit etkiler modelinin uygun olup olmadığını tespit etmek amacıyla 1980 yılında Breusch-Pagan tarafından geliştirilmiştir. Rassal etkiler modeli ile havuzlanmış model arasında tercih yapılmasına imkân sağlayan bu test birim etkiler varyansının sıfır olması durumunda rassal etkinin havuzlanmış model ile çözüleceğini ifade eder (Dizgil 2017: 265-276). Test sonuçları ve hipotezi tablo:8 de yer almaktadır.

Tablo:8 Breusch-Pagan Lagrange Multiplier(Çarpanı) Testi

LM Testi hipotezi	İstatistik değeri	Olasılık değeri
Ho: Var (u)=0	100.08959	0.0417*

* Elde edilen sonuçlar %5 anlamlı olup Ho reddedilmiştir.

LM test istatistiği ve olasılık değeri 1 serbestlik derecesinde Ki kare tablosu ile karşılaştırıldığında H0 hipotezi reddedilmiştir. Yani birim etkilerin varyansı sıfıra eşit değildir. Bu doğrultuda havuzlanmış modelin kullanılamayacağını ve panel etkisinin bulunduğunu söyleyebiliriz.

Hausman Testi

Panel veri analizinde birim ve zaman etkilerinin var olduğu tespit edilmişse o zaman bu etkilerin sabit mi yoksa tesadüfi mi olduğunu test etmek amacıyla bu test yapılır. Sabit ve tesadüfi modeller arasındaki en önemli farklardan biri de bağımsız değişkenlerle birimler arasındaki korelasyon ilişkisinin varlığıdır. Eğer bir korelasyon ilişkisi mevcut değilse tesadüfi etkiler modeli tercih edilmelidir (Dizgil 2017: 265-276). Bu teste ilişkin sonuçlar tablo:9 da yer almaktadır.

Tablo: 9 Hausman Testi Sonuçları

Hausman Testi Hipotezi	Chi-Sq İstatistik	Olasılık değeri
Ho: Açıklayıcı değişkenler ile birimler arasında korelasyon yoktur.	21.840390	0.0013*

* elde edilen sonuçlar %5 düzeyinde anlamlı olup Ho reddedilmiştir.

Olasılık değeri 0.05 in altında olduğundan dolayı modelin rassal etkiler yöntemi ile tahmin edilemeyeceği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda modelin sabit etkiler yöntemi ile tahmin edilmesi uygun bulunmuştur.

Otokorelasyon gözlemlenen değerler arasındaki benzerliğin zamansal gecikmenin bir fonksiyonu olarak ifade edilmesidir. Modelde Otokorelasyon sorununu tespit etmek için Durbin Watson test istatistik değerine bakılır. Bu değer 1.85 ile 2,15 arasında ise Otokorelasyon yoktur demektir. Durbin Watson değerine baktığımızda değer 2.04 olduğunu görmekteyiz yani Otokorelasyon yoktur diyebiliriz.

Panel Veri Analizi

Çalışmanın bu kısmında ise S değerinin hesaplanmasında kullanılan değişkenlerin S değeri üzerindeki etkisini test etmek amacıyla bir çeşit çoklu regresyon yöntemi olan panel veri analizi yöntemi uygulanmıştır. Analizde bağımlı değişkenimiz S değeri bağımsız değişkenlerimiz ise S değerinin hesaplanmasında kullanılan finansal tablo birleşenleridir. Bunlar aktif toplamı, faiz vergi öncesi kar, kısa vadeli yabancı kaynaklar, aktif toplamı, dönen varlıklardan oluşmaktadır. Bu değişkenlerin logaritmalarının birincil farkları alınarak sabit etkiler yöntemine göre analiz edilmiştir. Değişkenlerin logaritmalarının alınmasının nedeni katsayıların daha anlamlı olmasını sağlamaktır. Logaritmalarının farklarının alınmasının sebebi ise değişkenlerin durağan olmasını sağlamaktır. Analiz sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

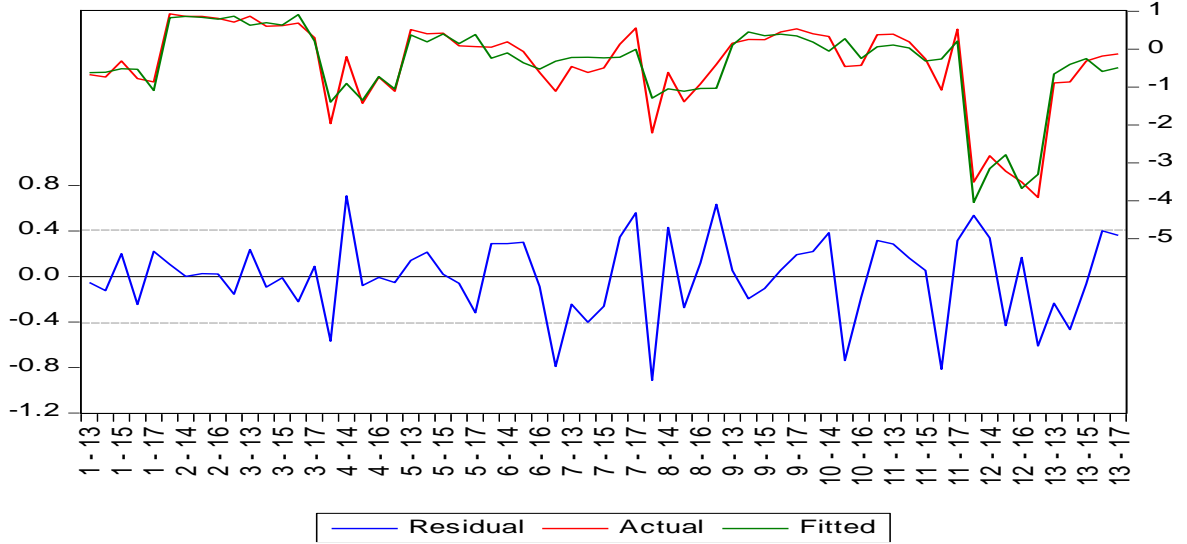
Tablo: 10 Panel Veri Analizi Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	T istatistik	Olasılık değ.
Logkvykfark	-0.372941	0.272049	-1.370859	0.1769
Logfvokfark	-0.109434	0.053921	-2.029528	0.0481*
Logatfark	0.256014	0.118398	2.162319	0.0357*
Logsatfark	0.937856	0.317287	2.955863	0.0049*
Logdvfark	0.023864	0.318998	0.074810	0.9407
C	-0.430039	0.070810	-6.073128	0.0000*
R2	0.902049	Düzeltilmiş R2	0.866621	
F istatistik	25.46082	Prob:0,00000		

* %0.05 düzeyinde anlamlılığı ifade eder.

Analiz sonuçlarını incelediğimizde R2 değeri bize modelin açıklama gücünü vermektedir. Bu değer %90 dır. Yani modelin açıklama gücü oldukça iyidir. Düzeltilmiş R2 ise bize modele eklenen bağımsız değişkenlerden dolayı yalancı şişkinliği önlemek için hesaplanmış değerdir. Bu da %86 olarak hesaplanmıştır. Prob. olasılık değeri ise modelin bütüncül anlamlılığını göstermektedir. Bu değer 0.05 den küçük olduğu için modelimiz anlamlıdır. Yani bağımsız değişkenler bağımlı değişkeni %89 açıklamaktadır. Değişkenlerin olasılık değerlerini incelediğimizde S değeri üzerinde etkili olan bağımsız değişkenlerin faiz ve vergi öncesi kar, aktif toplamı ve satışlar olduğunu görmekteyiz. Yani bu değişkenlerle s değeri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Dönen varlıklar ile kısa vadeli yabancı kaynaklar ile S değeri arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sonuçların ne

anlam ifade ettiğini yorumlayacak olursak Springate modeline göre hesaplanan finansal başarısızlığın önceden tahminin kullanılan değişkenlerin S değeri üzerindeki etkisinin incelediği bu çalışmada satışlar, faiz ve vergi öncesi kar ile aktif toplamının S değerini etkilediğini söyleyebiliriz. Yani bu değişkenler yüksek değerlere sahip olması firmanın finansal başarısızlık ve iflas riskinin düşük olacağını ifade eder. Dönen varlıklar ile kısa vadeli yabancı kaynakların ise S değeri üzerinde bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Şekil2. S bağımlı değişkeninin açıklanan, tahmin edilen, hata terimleri grafiği

Bu grafik ise bize bağımlı değişkenin açıklanan tahmin edilen ve hata terimlerin değerlerini göstermektedir. Grafikte mavi hata değerlerini, kırmızı ile gösterilen gerçek değeri, yeşil ile gösterilen ise tahmin edilen değerdir. Yeşil ile kırmızı birbirine ne kadar yakın olursa tahmin o derece iyidir, denilebilir. Bu grafikte de görüleceği üzere tahmin edilen bağımlı değişken değeri son derece iyidir seviyededir.

SONUÇ

Finansal başarısızlık hangi büyüklükte olursa olsun her sektörde faaliyet gösteren şirketlerin karşı karşıya kalabileceği olağan bir durumdur. Ülkedeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar, şirket yöneticilerinin başarısız kararları, piyasada yaşanan dalgalanmalar, grev, lokavt gibi olaylar şirketlerin finansal başarısızlık riskini artırmaktadır.

Bu çalışmada BİST Ticaret endeksinde yer alan 14 şirketin 2012-2017 yılları arası finansal tablo birleşenleri Springate finansal başarısızlık tahmin yöntemine göre incelenmiş ve Springate modeline göre hesaplanan S skoru ortalama 0,99'dur. Bu sonuca göre şirketlerin birçoğu finansal açıdan başarılıdır ve iflas riski düşüktür. Ancak Springate modeline göre iflas ve finansal başarısızlık riski bulunan şirketlerde analiz sonucunda tespit edilmiştir. Ancak bu şirketlere ilişkin iflas ve finansal başarısızlık öngörüsünün gerçekleşmediği görülmüştür. Ama iflas ya da finansal başarısızlık

öngörüsünün gerçekleşmemesi şirketlerin risk atında olmadığı anlamına gelmemektedir. Çalışmanın bir sonraki kısmında ise Springate modeline göre belirlenen ve S skorunun hesaplanmasında kullanılan değişkenlerin S skoru üzerindeki etkisi çeşitli ekonometrik analizler yardımıyla incelenmiştir.

S Skoru ile finansal tablo birleşenleri arasındaki korelasyon ilişkisi incelendiğinde S Skoru ile satışlar ve faiz vergi öncesi kar arasında orta düzeyde korelasyon tespit edilirken dönen varlıklar ve S skoru arasında düşük düzeyde korelasyon ilişkisi tespit edilmiştir. Bunun anlamı S skoru ile faiz ve vergi öncesi kar ve satışlar arasında aynı yönde bir hareket olduğudur. Yani satışlar ve faiz vergi öncesi karlar arttığında veya azaldığında S değeri de aynı yönde hareket etkilenebilir.

S skoru ile finansal tablo birleşenleri arasındaki panel veri analizi sonucunda ise oluşturulan modelin açıklama gücü %90 olarak tespit edilmiştir. Modelde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni %89 oranında açıkladığı görülmektedir. S Skoru ile faiz vergi öncesi kar, satışlar ve aktif toplamı arasında ise pozitif anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bunu anlamı ise şirketlerin finansal başarılarında faiz vergi öncesi kar, satışlar ve aktif toplamının önemli olduğudur. Dönen varlıklar ve kısa vadeli yabancı kaynaklar ile S değeri arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Yani dönen varlıklar ve kısa vadeli kaynaklar S değerini açıklamada yetersiz kalmaktadır.

Analizler sonucunda Springate modelinin finansal performans değerlendirme açısından yararlı sonuçlar verdiğini söyleyebiliriz. Ortaya çıkan sonuçlara göre Springate modelinin iflası tahmin etmede kesin bir sonuç öngörmemektedir. Çünkü finansal başarı veya başarısızlık yalnızca şirketlerin finansal açıdan iyi bir performans göstermesine bağlı bir durum değildir. Bu kavramlar ayrıca şirket yönetiminin etkinliğine de bağlıdır. Finansal performansı iyi ancak şirket yönetimi başarısız ise sonuç olarak yine başarısızlık kaçınılmaz bir sonudur. Buna ek olarak iflas öngörüsünün güvenilirlik düzeyi de yine şirket faaliyetlerinin objektif kriterlerle değerlendirilmesine bağlı olduğu unutulmamalıdır. Bu modelden elde edilen sonuçlar kreditorler, müşteriler, yatırımcılar için önem verilmesi gereken sonuçlardır. Çünkü halen birçok kredi derecelendirme kuruluşu şirketlerin kredibilitelerini ölçmede bu modelden de faydalanmaktadır.

Kaynakça

- Aktaş, Ramazan, Mete Doğanay ve Birol Yıldız.** «Mali Başarısızlığın Öngörülmesi; İstatistiki Yöntemler Ve Yapay Sinir Ağlarının Karşılaştırılması.» *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* (2003): 1-24.
- Altaş, Dilek ve Selay Giray.** «Mali Başarısızlığın Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemlerle Belirlenmesi.» *Sosyal Bilimler Dergisi* (2005): 13-27.
- Altman, E.I.** «A Financial Ratios, Discriminant Analysis And The Prediction Of Corporate Bankruptcy.» *The Journal Of Finance* (1968): 589-609.
- Aydın, Nurhan, Mehmet Başar ve Metin Çokun.** *Finansal Yönetim*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2010.
- Beaver, William H.** «Financial Ratios As Predictors Of Failure.» *Journal Of Accounting Research* (1966): 71-102.
- Büyükarıkan, Ulukan ve Birkan Büyükarıkan.** «Blişim Sektöründe Faaliyet Gösteren Firmaların Finansal Başarısızlık Tahmin Modelleri ile İncelenmesi.» *Akademik Bakış Dergisi* (2014): 160-172.
- Dizgil, Eda.** «Hisse senedi Fiyatını Etkileyen İşletme Düzeyi Faktörler: BİST Kobi Sanayi İşletmelerinde Yer Alan İşletmeler Üzerine Bir uygulama.» *Javstudies* (2017): 265-276.
- Ege, İlhan, Esat Topaloğlu ve Aşlı Erkol Yıkılmaz.** «Fulmer Modeline Dayalı Finansal Başarısızlık İle Finansal Performans Arasındaki İlişki: İmalat Sanayi Üzerine Bir Uygulama.» *Muhasebe Ve Finansman Dergisi* (2017): 119-132.
- Fulmer, Johns, et al.** «A Bankruptcy Classification Model For Small Firms.» *Journal Of Commercial Bank Lending* (1984): 25-37.
- Kamu Aydınlatma Platformu*. 2018.
- Mazilla, Yusuf, Yaasmin Farzana Karim ve Fauziah Mohamed Yunus.** «Financial Distress and Performance Relationship of Banks in Malaysia.» *5th International Conference On Business And Economic Research Proceeding*. Malaysia, 2014.
- Terzi, Serkan.** «Finansal Rasyolar Yardımıyla finansal Başarısızlık Tahmini: Gıda Sektöründe Ampirik Bir Araştırma.» *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi* (2011): 1-18.
- Türksoy, Adnan.** «Konaklama İşletmelerinde Mali Başarısızlığa Yol Açan Etmenler.» *Ege Akademik Bakış* (2007): 99-115.
- Uzun, Emin.** «İşletmelerde Finansal Başarısızlığın Teorik Olarak İrdelenmesi.» *Journal Mufad* (2005): 1-11.
- Yakıcı, Ayan, Tuba ve Nurdan Değirmenci.** «Firma Finansal Başarısızlık Öngörüsü İçin Bir Lojistik Regresyon Modeli.» *UIİİD-IJEAS* (2018): 77-88.

II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal İktidarın Toplumsal Muhalefete Bakış Açısı: Hasan Fehmi Bey Suikastı ve Muhalefetin Tasfiyesi *İsmail SAFİ¹*

Öz

Osmanlı Devleti'nde modernleşme sürecinin başlamasında etkili olan önemli kesim basın mensupları olmuştur. Yeni Osmanlı düşünürleri demokratik sistemlerin temel yapıtaşlarını basın aracılığı ile ilk kuranlar olmuşlardır. Basın mensupları böylece siyasetin işleyişinde, siyaseti iktidar üzerinde denetleme görevini üstlenmek gibi bir görev edinmişlerdir. Bu bir demokratik gelenek haline gelmiş ve hep devam ettirilmek istenmiş; fakat siyaseti iktidarlar tarafında bu durum pek de hoş karşılanmamıştır. Siyaseti iktidarı elinde bulunduranlar, istikrarı sağlamak bağlamında, sadece basın mensuplarını değil kendilerine karşı açık muhalif tavır sergileyen bütün kesimleri hedef almışlar, öncelikli yasal yollardan sindirip yok etmeye, daha sonra da yasal olmayan yol ve yöntemlerle (komitacı eylemlerle) bu kesimleri sindirmişler ya da yok etmişlerdir. Siyaseti iktidarın basın mensuplarına karşı uyguladığı illegal tasfiye sürecinin, başka bir ifadeyle komitacı eylemlerinin başlangıcı, II. Meşrutiyetin hemen sonrasında gerçekleşen Hasan Fehmi Bey suikastıdır.

Hasan Fehmi Bey, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte muhalif yazarlar kitlesinden olan ve dönemin siyaseti iktidarına ağır eleştirilerde bulunan bir gazetecidir. Suikastı önemli kılan ise Meşrutiyet döneminde öldürülen ilk gazeteci olması, katillerinin bulunamaması ve bu suikastın dönemin en büyük kanlı ayaklanmalarından biri olan 31 Mart Vakası'nı tetikleyen neden olmasıdır. Ayrıca öldürülmesi muhalefetin sindirilmesine yönelik büyük bir gösterge olması nedeniyle de çalışmanın konusu olmuştur. Çünkü basın, özgürlük ile demokrasinin teminatı ve kamuoyunun sesidir. Çalışmanın amacı II. Meşrutiyetin beklentisini, dönemin iktidar muhalefet ilişkileri yönünden yarattığı koşulu ve bu dönemde muhalefetin tasfiyesinin varlığını ortaya koymaktır. Özellikle suikastı aydınlatmaya ilişkin kaynakların var olmaması çalışmanın kısıtıdır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Fehmi Bey, 31 Mart Vakası, II. Meşrutiyet, Komitacılık, Siyasal suikast.

Point Of View Of The Political Authority Towards Social Oppositions In The Second Constitutional Era: Assassination Of Hasan Fehmi And Elimination Of Opposition

Abstract

The members of the press were an effective class of the Ottoman Empire's modernization process. Thinkers of new ottomans were the ones founded the basics of democratic systems through press. Thus, assume the mission for the operation of the political system and checking the political authority. This became a democratic tradition and wanted to be continued. But this wasn't welcomed by political authority. Holders of the political power targeted all opposition groups including to press for the sake of stability. Initially, they tried to eliminate the opposition through legal means, then they used illegal methods to suppress and eliminate opposition. Illegal elimination process implemented by political authority, in other works, initiation of illegal elimination occurred by Hasan Fehmi assassination after the start of second constitutional era.

Hasan Fehmi Bey was a journalist among opposition columnist and heavily criticized the political authority of the era. The significance of the assassination is that he is the first journalist who was killed, killers will never found and this assassination triggered one of the bloodiest insurgence: 31 March incident. The assassination constitute an important indicator of eliminating opposition, so became the topic of the study. Because, public voices is the guaranty for freedom and democracy. The purpose of the study is to clarify condition of authority and opposition relations within in the light of expectation of the second constitutional era and to demonstrate the elimination of opposition. Limitation of the study is the lack of sources regarding to the assassination of Hasan Fehmi.

Key Words: Hasan Fehmi Bey, 31 March Incident, Second Constitutional Era, Komitadji (Comitadjis), Political Assassinations.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstinye Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ismailsafi99@gmail.com

Giriş

III. Selim döneminde askeri alanda başlatılan batılılaşma/modernleşme hareketi kısa sürede diğer alanlara da sıçramış, Batılı anlamda bir devlet olma yolunda idari reformların yapılmasına sebep olmuştur. Askeri alanda başlatılan modernleşme çabaları, zamanla bir aydın hareketi doğurmuş, böylece Yeni Osmanlı düşünürleri denilen aydın kesimi ortaya çıkmıştır. 1876 itibarıyla bu hareketin, devleti ve yönetimi dönüştürme çabaları sonuç vermiş Meşrutiyete geçilmiş ve kesintiye uğramasına rağmen 1908’de II. Meşrutiyet ile nihai sonuç alınmıştır. İşte 1876’da başlayan Türk modernleşmesi Türkiye Cumhuriyeti’nin demokratikleşme sürecinin de başlangıcıdır. Bu tarihten itibaren demokrasinin vazgeçilmez unsurlarının tek tek inşa edildiğini görmekteyiz.

II. Meşrutiyet dönemi ile başlayan demokratikleşme sürecinde siyasal iktidar muhalefet ilişkileri üzerinde fazlaca durulması gereken bir konudur. Başka bir ifadeyle siyasal iktidar ve onu denetleyen kesimler meselesi derinlemesine incelenmesi gereken bir mevzudur. Yeni oluşturulan değerlerden hareketle siyasal sistemin çoğulcu, katılımcı, katılıma fırsat tanıyan ve istikrarlı olması hedeflenmiştir. Bunun için siyasal iktidar-muhalefet ilişkilerinin sağlıklı olması ve hoşgörülü olması beklenmiştir. Çünkü siyasal iktidarların değişebilirliği ve muhalif unsurlara karşı hoşgörülü yaklaşımı demokratik sistemleri istikrarlı kılan etkenlerdir. Aynı hoşgörülülük kuralı muhalefet için de geçerlidir. Her siyasal muhalefet hareketi bir gün siyasal karar alma mekanizmasında yer alabileceğini bilerek ona göre hareket tarzını oluşturmalıdır. Teoride karşımıza çıkan bu denetleme görevi “muhalefet/muhalif” olarak adlandırdığımız kesimleri ve “siyasal muhalefet” kavramını çıkarmaktadır.

Muhalefet kavramını, “*Bir görüşe, tutum ve davranışa karşı olma durumu, aykırılık; karşı görüşte, tutumda insanlar topluluğu*” şeklinde tanımlarken, muhalefet edenleri de “muhalif” kelimesiyle tanımlayabiliriz (Türkçe Sözlük, 1995: 1039). Siyasal muhalefet kavramını ise muhalefet kavramının siyasal perspektif içinde ele alınması ile tanımlamak mümkündür. Başka bir ifadeyle muhalefete ya da muhaliflerin söylemlerine konu olan meselelerin toplumsal ve ekonomik yapıyı, siyasal rejimi ve onun somut öğelerini içine alması ya da bunlara yönelmesi söz konusudur. Buradan hareketle N. Turgut siyasal muhalefet kavramını şöyle tanımlamaktadır: “*Belli bir toplumsal biçimlenimde, herhangi bir zaman sürecinde, var olan bir siyasal rejime ve içerisinde yaşanan sosyo-ekonomik düzene veya bunlardan yalnızca birine ya da siyasal iktidarı elinde bulunduranlara ve/veya bunların faaliyetlerine karşı olmayı, bunları, karşılığında alternatif bir program ya da öneri sunarak veya sunmayarak, yasal sınırlar içinde ya da yasal sayılmayan çeşitli yollara başvurarak eleştirmeyi ve bu arada istenilen amaç doğrultusunda etki ve sonuçlar yaratmayı içeren bir olgu, bir davranıştır.*” (Turgut, 1984: 8).

Siyasal muhalefet parlamento içinde olabileceği gibi parlamento dışında da olabilir. Parlamento dışı muhalefet, parlamento dışında bırakılan kesimlerin karar alma mekanizmasına,

demokratik kurallar çerçevesinde müdahale etme, denetleme mücadelelerini ve bu durumun da siyasal iktidar tarafından doğal bir şekilde karşılandığı muhalefet türüdür. Parlamento dışı muhalif kesimlerin belki de en önemlisini basın oluşturmaktadır. Siyasal iktidar- basın ilişkileri bağlamında her toplumda ve her dönemde bir takım sorunlar yaşanmış; iktidar bu denetimden kaçmaya, kendini denetletmemeye çalışırken, basın da kendisini dördüncü güç olarak kendini kabul ettirmeye ve daha fazla denetlemeye çalışmış, böylece de daha fazla sorun yaşanmasına neden olmuştur.

Siyasal iktidarı elinde bulunduranların iktidarlarının idamesi ve meşruiyetlerini sağlamak için kamuoyunun desteğine ihtiyaç duymaktadırlar. Siyasal iktidar sahipleri için aslında kamuoyu desteği yaşamsal niteliktedir. Kamuoyunun oluşmasındaki en önemli etkenin ve kamuoyu sözcülerinin basın olduğunu göz önünde bulundurulursa siyasal iktidar sahiplerinin basınla iyi ilişkiler kurması, muhalif basına karşı hoşgörülü olması gerektiği sonucuna ulaşabiliriz. Fakat teorinin aksine uygulamada pek çok ülke siyasal kültüründe parlamento dışı muhalefetin önemli unsuru olan basına karşı, özellikle de muhalif basına karşı, olumlu bir tutum yoktur; hatta tahammülsüz bir durum söz konusudur ve çoğu zaman bunların faaliyetleri demokrasiden sapma, bir tür normal olmayan muhalefet türü olarak değerlendirilmiştir. Bu durum işte Osmanlı Devleti hatta daha sonra onun mirasını alan Türkiye Cumhuriyeti için de geçerlidir.

Basın siyasal iktidar arasındaki bu durum diğer muhalif unsurlar için de geçerlidir. Gerek Osmanlı Devleti gerekse sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti için olsun Türk siyasal kültüründe muhalefete karşı özellikle de parlamento dışı muhalefete karşı oldukça tahammülsüz bir tutum olduğunu görmekteyiz (Mardin, 1991: 181-182). Üstelik bu durum yani siyasal iktidarın muhalefete karşı sert ve katı tutumu devamlılık göstermektedir. Muhalif unsurların ve muhalefetin ilk defa ortaya çıkmaya başladığı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden yani II. Meşrutiyet'ten itibaren 1960'lı yıllara kadar, siyasal iktidarın tahammülsüzlük içeren bu tutumunun süreklilik taşıdığını gösteren deliller Şerif Mardin tarafından ortaya koyulmuştur (Mardin, 1991: 182). Mardin'in de üzerinde durduğu gibi bu tahammülsüz tutumun en fazla yoğunlaştığı parlamento dışı muhalif kesim ise gazetecilerdir. Sonuç olarak siyasal iktidarlar her türlü muhalif tutumu düşmanca bir öge gibi algılamış ve bulduğu ilk fırsatta hep muhalefetin tasfiyesine başvurmuştur. Toplumsal muhalefete karşı tasfiye hareketinin başlangıcı ise Gazeteci Hasan Fehmi Bey suikastıdır. Bu suikast siyasal yaşamda derin etkiler bırakan bir olaydır. Bu suikastın ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fırkaya dönüşmesine ve Meşrutiyet'in olmazsa olmazları arasında bulunan "muhalefet" partilerinin siyasette varlık gösterememelerine sebep olmuştur. Başka bir ifade ile büyük umutlarla ilân edilen II. Meşrutiyet'in daha başında böyle bir olayla karşılaşması, Meşrutiyet'e duyulan güveni sarsmıştır (Kurşun, 2000: 44).

Hasan Fehmi Bey suikastı ile ilgili literatürdeki çalışmalar (Ayaz vd. 2015; Ahmad, 2016; Akşin, 2014) ve muhalefete ilişkin olarak birtakım içerikleri (Savaş, 1998; Akbal, 2004 Kerimoğlu, 2007; Kerimoğlu, 2009; Aslan, 2009; Akbal ve Akıncı, 2013); kapsamaktayken muhalefetin tasfiyesini anlatan çalışmalar çok fazla mevcut değildir. Çalışma bu alandaki bir eksikliği giderme

hedefini üstlenmektedir. Ayrıca çalışma, suikastlara varan bir muhalefete karşı tahammülsüzlüğü ve bu durumun halk tarafından ayaklanmaya yaklaşılması (31 Mart Vakıası) noktasında önemli bir problem alanına yoğunlaşmakta ve bu haliyle daha önemli hale gelmektedir.

Bu çalışma, literatür tarama ile elde edilen ikincil kaynakların yanı sıra hatırat ve Osmanlı basını üzerinden elde edilen birincil kaynaklar üzerinden hazırlanmıştır. Çalışmada II. Meşrutiyet süreci ve sonrasında iktidar-muhalefet yapısı irdelenerek muhalefetin tasfiyesine ilişkin yapılan Hasan Fehmi suikastı ve akabinde halk muhalefetine ilişkin 31 Mart Vakıası neticesinde muhalefetin tasfiyesini inceleme alanına almış ve süreç değerlendirilmiştir.

II. Meşrutiyet'in İlanı ve Siyasal Ortam

II. Abdülhamit'in istibdat yönetimi ve sansür politikası dönemin genç nesli arasında olumsuz etki doğurmuş, fakat Yeni Osmanlılar olarak adlandırdığımız aydın kesimi hiçbir şekilde anayasacılık ve hürriyetçilik hareketinden vazgeçmemişlerdir. Meşrutiyet yönetimi erişmek için İbrahim Temo, İshak Sükuti, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşit ve Hüseyinzâde Ali isimli genç tıp öğrencileri gizli "İttihad-ı Osmani Cemiyeti"ni 1889'da kurmuşlardır. Daha sonra örgüt üyeleri dönemin diğer mektepleri ve tekke mensuplarını da içine alarak örgütsel olarak büyümüşlerdir. Örgüt faaliyetleri Avrupalı devletlerinin gözü önünde olan Makedonya eyaletinin merkezi olan Selanik'te daha çok göze çarpıyorlardı. Çünkü meşrutiyet hareketinin gelişmesi için uygun ortam burada vardı; hafife teşkilatının ajanlarından uzak, denetimin az olduğu böyle bir ortamda toplantılar rahat yapılabilir ve gazeteler okunabiliyordu. 1895'e kadar gizli toplantılar devam etti ve Cemiyetin üye sayısı arttı. Örgüt üyeleri Namık Kemal, Ziya Paşa gibi Genç Osmanlıların eserlerini okuyarak kendilerini yetiştirdiler. Bu süreçte cemiyetin adı İttihat ve Terakki olarak değiştirildi. Cemiyet meşrutiyet yönetimi eski rejim mensuplarına kabul ettirmek için kararlıydı (Metin, 2016: 2-3).

Uzun süren mücadelelerin ardından, İngiltere ve Rusya gibi düvel-i muazzamanın elde kalan son Avrupa topraklarında (Makedonya) "ıslahat yapılmadığı" gerekçesiyle kaybedileceğini anlaşılınca, Cemiyet basın yoluyla mücadeleye başlamış ve Reval Buluşması'nın ardından silahlı mücadele kararı alınmıştır (Savaş, 1998: 21). Bunun üzerine Makedonya'da İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu subaylar kendilerine bağlı askeri birlikleri alarak dağa çıkmışlar ve isyan neticesinde 1876 tarihli Kanun-ı Esasi yeniden yürürlüğe konularak II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. 23 Temmuz 1908 Perşembe sabahı Osmanlı ülkesi üzerinde yaşayan insanlar yeni bir döneme, meşrutiyet dönemine uyanmışlardır (Ahmetoğlu, 2011: 4).

Meşrutiyetin birdenbire ilanı halkı şaşırtmıştı. Basındaki sansürden dolayı Rumeli'deki ayaklanmadan haberi olmayanlar için meşrutiyet padişahın bir hediyesiydi. Meşrutiyetin ardından İkdâm gazetesi "Padişahım çok yaşa" diye başlık atıp, olmamış gösterileri yapılmış gibi gösteriyordu. Özellikle halkın mükemmellikleri getireceğini düşündükleri meşrutiyet neticesinde devletin çeşitli yerlerinde barış gösterileri yaşandı. Çeşitli din mensupları ve ırktan insanlar birbirlerini kucakladılar

(Savaş, 1998: 5). Bu durum neticesinde istibdadın yükü birilerine yüklenmeliydi ve Padişah "Hainler beni şimdiye kadar aldatmışlar" demek suretiyle suçu etrafındaki bürokratlara yıkmıştı. Meşrutiyetin sarhoşluğu halkta büyük çılgınlıklara sebep olmuş, halk meşrutiyetten doğan bu hürriyet ortamında eski rejimden ve onun memurlarından öç almaya başlamıştı. Bunun üzerine halkı yatıştırmak için Padişahın isteği üzerine Şeyhülislam Padişah adına meşrutiyeti koruyacağına dair Kuran'a el basarak yemin etmesiyle halk yatıştırılabilmıştır (Ayaz vd. 2015:108). Bu arada sansür kendiliğinden sona ermiştir. Adi mahkûmların siyasi af istemesi neticesinde genel af çıkartıldı. Yine bu süreçte işçi sınıfı, yaşanan % 20 enflasyon neticesinde ücret artış talebinde bulunmuş, kabul görmeyince 6 ay içerisinde yüzde fazla grev yapmışlardır (Savaş, 1998: 6-7).

İnsanlar hürriyetin ilanının mucizeler getireceğine inanıyorlardı. Köylüler meşrutiyeti vergi ödememek olarak algılıyor; memurlar ve işçiler ise maaş zammı olarak değerlendiriliyorlardı. Basın özgürlüğün tadını çıkarırken ayrılıkçı örgütler meşrutiyeti Osmanlı'dan kopmanın altın anahtarı olarak değerlendiriyorlardı. Çünkü Jön Türkler meşrutiyeti "her derde deva" olarak pazarlamışlar ve böylece kitleleri cemiyete bağlamışlardı (Metin, 2016: 4). Sonuç olarak, beklentiler ve algılamalar farklı olsa da II. Meşrutiyet halkın birçok umuduna cevap aradığı, hürriyetin ve anayasal sistemin teminatı özelliklerini bünyesinde taşıyan demokratik temelli bir sistem olması hasebiyle önemlidir. Meşrutiyet rejiminin umutlara cevap vermesi siyasi iktidar ve muhalefet ilişkilerinin sistemli işlemesine bağlıydı.

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasi iktidarın rakipsiz siyasi gücü haline gelmişti. Hatta Yıldız'ı geride bırakarak fiili bir iktidar ve başvuru mercii olmuştu (Savaş, 1998: 4). Ancak Cemiyet yöneticilerinin yönetim konusundaki tecrübesizliği ve düzenin bozulması endişesi yönetimi eski rejime (Osmanlı seçkinleri denilen paşalar, üst düzey subay ve sivil memurlara) bırakmak mecburiyetini getirmişti (Metin, 2016: 4). İttihat ve Terakki Cemiyeti perde arkasından yönetimi sürdürse de bu sıralar oluşan yönetim boşluğu nedeniyle birçok dış sorun ortaya çıkmıştı. Bulgaristan bağımsızlığını ilan ederken Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i ilhak etmiş ve Girit ise Yunanistan'a katıldığını ilan etmişti. Yaşanan bu sıkıntılar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı şiddetli bir muhalefetin doğmasına sebep olmuştur (Ahmetoğlu, 2011: 4).

Sait Paşa'ya bırakılan hükümet, Cemiyetin ordu ve hükümet üzerindeki nüfuzunu kırmaya çabalamışsa da başarılı olamamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin müdahaleleri, ordu içerisindeki alaylı subaylar gibi ikinci plana atılan zümreleri rahatsız etmeye başlamıştı. Bu kesimlerin meşrutiyet yönetimi hakkında çıkardığı dedikodular kamuoyunda birtakım tereddütlere yol açmıştı. Cemiyet meşrutiyetle ilgili şüpheleri ortadan kaldırmak için girişimlerde bulunmuş olsa da ortaya çıkan yeni gelişmeler bu girişimi başarısız kılmıştır.

Sait Paşa'nın sadareten çekilmesiyle iktidarı devralan Kâmil Paşa, Anayasa'da birtakım değişiklikler yapıp hükümdarın hükümete müdahale yetkisini ortadan kaldırdı. Parlamento kanun

yapma sürecinde de hükümdarın tesirinden kurtulmuş oldu. Kâmil Paşa'nın sadrazamlığının ilk ayında ihtilal zamanlarına has taşkınlıklar devam ediyor; hatta hürriyeti kanuna, nizama uymama, vergi vermeme olarak algılıyorlardı. Vapura, tramvaya para vermeden binmeyi özgürlük sayanlar bile vardı. Kâmil Paşa düzeni tekrar kurmak istiyordu. İktidarında padişah ve gazetelerden destek alamayacağını bildiğinden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteğine yöneliyordu. Çünkü siyasal partiler sistemi kurulmamış, normal yolla işleyen iktidar ve muhalefet partisi sistemi mevcut olmadığından Cemiyete muhtaç olduğunu biliyordu. İstanbul'da İttihatçılardan oluşan bir özel kurul oluşturuldu ve Kâmil Paşa ile pazarlıkları bu kurul yerine getirdi (Metin, 2016: 6). Kâmil Paşa durumun sadrazamlık yetki ve sorumluluğuna bir karışma anlamına gelmeyeceğini iddia ediyordu. Kurul üyeleri ise Kâmil Paşa'yı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tedbir ve tasarılarını yürütmekle görevli biri olarak görmekte idiler. Sonuçta siyasal iktidarın kullanımı konusunda Cemiyet ile Kâmil Paşa arasında ciddi anlaşmazlıklar vardı. Bu arada ülkedeki siyasal istikrarsızlık ve düzensizlik çözülemedi. İşçi grevleri arttı ve özellikle de ordunun siyasete girmesi büyük sorun oldu (Metin, 2016: 7).

Türk siyasal yaşamının ilk seçimlerinden büyük bir zaferle ayrılmasına rağmen iktidarı doğrudan üstlenmeyen İttihat ve Terakki Cemiyete, kurulan yeni kabineye iki üye vermekle yetindi. Ancak kurulan her kabineye siyasal müsteşarlık yoluyla müdahale etmeye devam ettiler. Ancak bu müdahaleler saray, hükümet ve halk arasında bir mücadelenin başlamasına sebep oldu. İktidar ve otoritenin kimde olduğunu bilen yoktu. Burada hükümetin sorumluluğunu almadan iktidarı elde tutma girişimi söz konusu olduğundan Sait ve Kâmil Paşalar Cemiyeti uzaklaştırma çabalarına giriştiler; fakat başarılı olamadılar (Ayaz vd. 2015: 108-109).

II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal İktidar ve Muhalefet İlişkileri

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte ülkede değişik alanlarda faaliyet yürüten birçok cemiyet kurulmuş, yüzlerce yeni gazete ve dergi çıkarılması mümkün olmuştu. Bu denli çok sayıda demokrasiyi yayma ve yerleştirme aracının kurulmuş olması uzun yıllar istibdat altında yaşayan halkın ülke meselelerini konuşma, düşüncelerini özgürce dile getirme açlığının ve bu açlığı gidermenin bir gereğiydi (Kerimoğlu, 2009: 22). İstibdat dönemi sürgün edilen ve firar eden kişileri çeşitli hak kayıplarına uğratan, onları işlerinden eden ve öğrenimlerini yarıda bırakmalarına sebep olan bir dönemdi. Bu dönemde birçok kişinin mallarına el konulmuştu. Bunun dışında bu dönemin sona ermesi sürgün ve firarilerin devletten aldıkları maaşların da kesilmesine sebep olarak geçim sıkıntısı yaşamalarına sebep olmuştu (Kerimoğlu, 2009: 25). Bu yüzden meşrutiyetin ilk yılları istibdatın yol açtığı sorunları çözmeye çalışılmakla geçti. Özellikle devlet memurlarının ihtiyaç fazlasının işten çıkarılması ve maaşlarda belirli bir düzenlemeye gidilmesi demek olan tenkifat bu sorunlardan önemlileriydi. İstibdat döneminde yeterliliğine bakılmaksızın, sadece saraya bağlılığı baz alınarak işe alınan bu kimseler ve işe gitmeyen birçok iş sahibi maaş alıyordu. Anayasal düzene geçen devlet ise artık belirli ölçütlerde personel almalıydı (Kerimoğlu, 2009: 32).

Büyük umutlarla ilan edilen II. Meşrutiyet'in getirdiği zihniyet bazı kesimleri rahatsız ediyordu. Hoşnutsuzluk giderek artıyordu. Bu huzursuzlukların çıkmasında, kendisini tüzüğünde mukaddes bir cemiyet olarak nitelendirerek meşrutiyetin tek sahibi olarak gören İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uygulamalarının önemli etkisi olmuştur. Doğrudan hükümet olacak deneyim ve birikimleri yoktu; ama hükümetin işlerine müdahale ediyorlardı. Hükümete yapılan müdahaleler gazeteler tarafından "hükümet içinde hükümet" ithamıyla olumsuz değerlendiriliyordu. Hükümetlerin sürekli yenilenmesi huzursuzluk yaratıyordu. Ayrıca Cemiyetin devlet kademelerine kendi adamlarını yerleştirerek kadrolaşmaya çalışması, dini meselelere karşı takınılan lakayt tavırlar, herkesi ittihatçı olmak için zorlayan fiiller, ittihatçı olmayanların vatan haini gibi görülmesi, cemiyete girdiğini ispat etmek için yemin etmeyenlerin tutuklanması, farklı siyasi oluşumlara hayat hakkı verilmemesi noktasında tekelcilik, aşırı siyasallaşma ve özellikle de basının etkisi meşrutiyet ortamının düzeninin bozulmasında etkili olmuştu. Cemiyetin kendilerini eleştiren gazetelere baskı uygulaması ve hatta gazete sahiplerini dahi baskı altına almış olması söz konusuydu.

Meşrutiyet ve Cemiyet aleyhine fiilde bulunanlar çeşitli cezalara çarptırılıyorlardı. Cemiyetin denetiminden uzakta olan yerler de meşrutiyet aleyhtarlığı söz konusuydu. Cemiyet çözümü bu bölgelere heyetler göndermekte buldu. Meşrutiyet karşıtı görüş ileri sürenler tasfiye edildiği için aralarında husumet olanlar asılsız ihbarlarda bulunarak toplumda güveni sarsıyorlardı. Selanik, Manastır ve Kosova'da çıkartılan genel af ilanı neticesinde halk saraya yürümüş kendi yakınlarının da aftan yararlandırılmasını; hatta kimi nazırların, subayların, valilerin ve memurların işten atılmasını istemişlerdi. Bir düzensizlik vardı ve düzensizliğin sebebi de Cemiyet olarak değerlendiriliyordu (Metin, 2016: 5). Hakları iade edilmediği için sürgün ve firariler de muhalefet saflarına geçmişlerdi. Çünkü bu kimseler istibdat döneminde iken maaş alıp karınlarını doyuruyorlardı; Meşrutiyetle birlikte aç kalmışlardı.

Meşrutiyetin ilanı üzerine kadınların giriştiği gazete-dergi çıkarma, dernek kurma, tören ve toplantılara katılma gibi faaliyetler bazılarınca çirkin hareketler olarak yorumlandı ve meşrutiyetin örtünmeye son vereceği söylentileri yayılmaya başladı. İttihat ve Terakki Cemiyeti buna karşı bir bildiri yayınladı. Hükümet dine yönelik uydurma söylemleri ortadan kaldırmak adına, bir ilânla Şeriat ve İslâm adabına aykırı gazete yazıları hakkında kanun yoluna gidileceğini ihtar etti. Abdülhamit'in hafiyeye teşkilatının kaldırılması binlerce nitelikli kişinin geçimini zorlaştırmıştı. İşçi grevleri baş göstermişti. Bir de dıştan gelen Bulgaristan'ın bağımsızlığı gibi olaylar daha üçüncü ayını doldurmayan meşrutiyetin itibarını yerle bir etmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkçü ve merkezîyetçi yapısına karşı kurulan ve âdem-i merkezîyetçi bir programa sahip olan Ahrar Fırkası kurulmuştu. Sada-yı Millet, Serbesti, İkdam, Sabah ve Volkan gazeteleri de Ahrar Fırkası'nı destekliyorlardı (Savaş, 1998: 8-10).

Cemiyete yeni alınan üyeler ki bunların içerisinde eski devrin adamlarının olması, içeride küskünler grubunun oluşmasına neden olmuştu. Çünkü bu kimseler firari ve sürgünler kadar

Meşrutiyete katkı sağlamamışlardı. Bunlar aracılığıyla Cemiyet aleyhinde bir takım olumsuz bilgiler (yolsuzluk ve rüşvet haberleri) muhalif gazetecilere aktarılıyordu ve onlar da yayınlıyorlardı. Bunlar arasında İkdâm'da Ali Kemal, Serbesti'de Hasan Fehmi ve Mevlanzâde Rıfat, Mizan'da Murat Bey, Volkan'da Derviş Vahdeti İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni en sert şekilde eleştiren muhalif gazeteciler olmuşlardı (Kerimoğlu, 2007: 4-5).

Yolsuzluk ve rüşvet yazılarının yanında muhalif gazeteler, halktan gelen yakınmalara da gazetelerinde yer veriyorlardı. Dolayısıyla bu talepleri ilgili mercilerin dikkatine sunarak sorunlarının çözümüne yardım ediyorlardı. Bu sorunlar içerisinde esnaf kethüdasının yaptığı baskılar, eğitimsiz polislerce yapılan yasa dışı davranışlar, tarihi eser yağmalarına müsaade edilmesi, aşar vergisinin toplanmasında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yapılan yolsuzluklar gibi birçok konu bulunmaktaydı (Kerimoğlu, 2009: 30).

Basın, Cemiyet için sert yazılar yazıyordu. Ulema görüntüsündeki kimseler hükümet aleyhine mitingler yapıyordu. "Kör Ali Vakıası" 31 Mart Vakıası'nın provası niteliğinde bir irtica girişimiydi. Bu kişilerle bağlantısı mevcut bulunan Mizan gazetesi yazarı Murat Bey sürgün edilmiş ve gazetesi kapatılmıştı. Çok zaman geçmeden gerçekleşen Beşiktaş karakolu önünde gerçekleşen linç olayı ile Karagöz olayları ayaklanmaya giden süreçte ciddi muhalif hareketlerdi (Ayaz vd. 2015: 109).

Bulgaristan'ın bağımsızlığı Kâmil Paşa'nın siyasi bir deha olmadığını göstermişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile aralarında bu tarihten sonra ciddi anlaşmazlıklar yaşanmaya başlandı. Servet-i Fünun, Yeni Gazete, Alemdar gibi muhalif gazetelerin desteğini alan Kâmil Paşa fütursuz davranıyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise Kâmil Paşa'yı iktidardan indirmek istiyordu. Cemiyet Kâmil Paşa'ya karşılık Girit silahını kullanıyordu. Cemiyet İstanbul'daki askeri dayanağı olan Avcı Taburları'nı geri göndermeye kalkıştı. Bunun üzerine çıkan çatışmalar neticesinde Kâmil Paşa kabinesi çekildi ve yerine Hilmi Paşa kabinesi kuruldu (Savaş, 1998: 13-14).

Özetlemek gerekirse bu tarihten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti üç tür muhalif unsurla mücadele etmeye başladı. Ahrar Fırkası bunlardan birincisiydi. Sürekli kaybettiği seçimler neticesinde hırslanmış olan bu fırkaya Kamil Paşa da katıldı. Öte yandan ulema ile tarikat şeyhlerinin alt tabakasında olan dini çevrelerdi. Ayrıca Cemiyetin yabancı saldırılarına karşı koyamaması Abdülhamid'i müdahaleye zorluyordu. Son olarak Cemiyetin uğraşması gereken üçüncü kesim ise muhalif gazetecilerdi (Savaş, 1998: 16).

Ordu içerisinde Meşrutiyet öncesi padişahın değer verdiği alaylılar ile Meşrutiyetin önemli askerleri olan mektepliler arasında çatışmalar yaşandı. Volkan gazetesinin mağdur olduğunu söylediği alaylı askerlerden gelen mektupları yayınlaması çatışmanın canlı kalmasına sebebiyet verdi. Derviş Vahdeti, gazetesi Volkan'da yazdığı yazılarda hem yandaşlarını etkiliyor hem de Cemiyeti eleştiriyordu. Dinin elden gittiği propagandasını yapıyordu. Avrupa meraklısı bu kimselerle savaşmak gerektiğini, şeriat dışında hürriyet olmadığını yazıyordu. Ayrıca kurucusu olduğu İttihat-ı

Muhammedi Cemiyeti üyeleri ile birlikte askerden İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne haddini bildirmesini istiyordu. Aynı şekilde Mizan gazetesi de dini duyguları ayaklandıran yazılar yazıyordu. Volkan ve Serbesti Cemiyete en sert eleştirileri yapan gazetelerdi. Özellikle Serbesti'nin editörü ve başmuharriri Hasan Fehmi Bey, Cemiyetin işlediği yolsuzluklar üzerine belgeler yayınlıyordu. İkdam gazetesi işlerin kötüye gittiğini yazıyor ve Cemiyetin varlığını sorguluyordu (Ayaz vd. 2015: 110-111).

Kısaca özetlemek gerekirse, siyasal iktidar-muhalefet ilişkileri bağlamında baktığımızda, 1909 yılı Mart ayı sonuna doğru siyasal hava çok gerilmiş ve yeni siyasal rejimin geleceği tehlike altına girmişti. İktidar partisi olan İttihat ve Terakki iç ve dış sorunlar karşısında köşeye sıkıştırılmış ve çözümü otoriter bir giysiye bürünmekle bulmuştu. İstibdatın otuz yıllık eziyeti bitti diyenler yanılmışlar, yeni ve sert bir yönetimle karşılaşmışlar ve buna karşı ciddi bir muhalefet ortaya çıkmıştı (Aysal, 2006: 23).

Hasan Fehmi Bey Suikastı, 31 Mart Vakası ve Muhalefetin Tasfiyesi

II. Meşrutiyetin ilanı sonrası siyasal iktidar tarafından yürütülen faaliyetler bir zamana kadar takdir görse de belirli bir aşamadan sonra tavırların eleştirilmeye başlandığını görmekteyiz. Bu eleştirilerin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni rahatsız etmesi neticesi olarak bir takım baskı içerikli adımlar atıldığı ve de suikastlar işlendiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasal iktidarı elde ettikten sonra, onu korumak ve devam ettirmek için, iktidarın önünde açık ya da gizli muhalif tavır sergileyen bütün kesimleri hedef alarak komitacı yöntemlerle susturmuştur. Komitacılık olarak siyasal literatüre yerleşen bu kötü devlet geleneği sayesinde Cemiyet adeta devlet içinde devlet olmuş, muhalif kesimleri tedhiş ve korku siyasetiyle susturmuştur. Öncelikli olarak yasal yollardan muhalefeti temizlemek ve tasfiye etmek istemi, başaramadıysa illegal yöntemlere başvurmuştur. İlegal yöntemler arasında en bilineni de siyasal suikastlardır. Bunlar arasında en fazla mağdur olan kesimler ise parlamento mensupları, aydınlar ve basın mensupları olmuştur. İlk zamanlar II. Abdülhamit'in gizli hafiyelerine düzenlenen suikastlar zamanla daha geniş bir kitleye yöneltilmiş, Paşaları hedef almış ve en sonunda da gazeteciler öldürülmüştür. İttihat ve Terakki komitacılarının her yıl işledikleri gazeteci suikastları bunlardan en meşhurlarıdır. Gazeteci suikastlarının başlangıcı da Hasan Fehmi Bey suikastıdır.

Hasan Fehmi Bey Suikastı

Hasan Fehmi Bey, 1874 yılında, Teselya/Yenişehir'de aristokrat bir Arnavut ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Mülkiye Mektebi'nde eğitim almıştır. Mülkiye'yi bitirince istibdatta karşı duruşundan dolayı Mısır'a sürgün gönderilmiştir. Orada Mahmut Paşa'nın himayesinde Emel Dergisi'ni çıkarmıştır. Oradan Paris'e geçmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile tanışmıştır. Prens Sabahattin ile tanışıklığı buradandır. Muhtemeldir ki liberal görüşlerini de Prens Sabahattin'den edinmiştir. Cemiyetin çıkardığı *Meşveret*'te yazılar yazmış ve II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte İstanbul'a dönmüştür (Tanin, 26 Mart 1325, 1). İstanbul'da Mevlanzâde Rıfat'ın sahibi olduğu

Serbesti Gazetesi'nde editörlük ve başyazarlık görevi ile gazetecilik mesleğine başlamıştır (Milliyet, 21.1.1955, 7). Her ne kadar İttihat ve Terakki ile birlikte çalışmak istese de radikal görüşlerinden dolayı dışlanmıştır. Böylece radikal ve muhalif yazarlardan biri olarak gazetecilik görevini sürdürmüştür (Ayaz vd. 2015: 11; Çaycı, 2009: 30).

Hasan Fehmi Bey, hürriyetin ilanından sonra diğer küskün ittihatçılar gibi Fedakarân-ı Millet Cemiyeti'ne üye olmuştur (Kerimoğlu, 2007: 6). Daha sonra da muhalefetin toplanma noktası olan Ahrar Fırkası'na katılmıştır. Fırkanın manevi başkanı Prens Sabahattin idi ve fırkanın programı Prens Sabahattin'in görüşlerini ihtiva ediyordu. Bu yüzden Ahrar Fırkası geniş bir âdem-i merkeziyet anlayışını savunuyordu. Bu anlayış Hasan Fehmi'yi fırkaya yaklaştırmıştır. Gazetesinde âdem-i merkeziyetçi anlayışı savunmaya başladı ve gerçek anlamda bir muhalefetin oluşması için çaba sarf etti. Bu arada Cemiyetin vaatleriyle uygulamalarının farklı olduğunu görünce toplumsal muhalefet rolünü de üstlendi. Ancak gazetesinde kullandığı dil çok sert olduğu gerekçesiyle hep eleştiriliyordu. Yazılarında kullandığı sert dil halkı galeyana getirecek derecede güçlüydü (Ayaz vd. 2015: 112). Önceleri yazılarından dolayı tehdit edilse de kendisi bunu önemsemedi. Eleştirel yazılarını sürdürdü (Akbal ve Akıncı, 2013: 42). Ama muhalefete karşı tahammülsüzlük eninde sonunda onu buldu.

Gazetesinde 6 Mart'ta yayımladığı bir belgede Cemiyetin eski rejimin yozlaşmış memurlarından şantaj yoluyla para aldığını iddia ediyordu. Aradan birkaç gün geçtikten sonra gazete bu kez hürriyet kahramanı Resneli Niyazi'nin Cemiyetten istifa ettiğini yazdı; fakat Resneli Niyazi bu haberi derhal yalanladı (Ahmad, 2016: 70). 6/7 Nisan 1909'da², yani 31 Mart ayaklanmasından 6/7 gün önce bu siyasi karışıklık ortamında arkadaşı Şakir Beyle Galata Köprüsü üzerinde yürürken saldırıya uğradı ve öldürüldü (Aysal, 2006: 23).

Galata Köprüsü üzerinde yapılan saldırıda Mülkiye Kaymakamı Şakir Bey yaralı olarak kurtuldu (Milliyet, 21.1.1955, 7). Saldırmanın ateş etmeden önce "Al Mevlan" diye bağırması Şakir Bey'i gazetenin sahibi Mevlanzâde Rıfat'a benzetildiğini göstermekle birlikte katil ya da katillerin Hasan Fehmi Bey ile ikisini birlikte öldürmek istediği izlemine yaratmaktadır (Çaycı, 2009: 30). Yaralı olarak saldırıdan kurtulan Şakir Bey, polise verdiği ifadede saldırmanın yakasında kırmızı işaret bulunan parlak düğmeli kaput giydiğini ve ilk ateşten önce "Al Mevlan!" diye bir ses duyduğunu söylemiştir. İkinci sefer üç el ateş açıldığını ve Hasan Fehmi'nin bu kez öldürüldüğünü ifade etmiştir (Ahenk, 10 Nisan 1909, 2). Şakir Beyin ifadesine göre katilin bir subay olduğu anlaşılmıştır. Bu kanıyı diğer gazeteler de Şakir Beyin karakoldaki ifadesine dayanarak dile getirmişlerdir. Ahenk gazetesinde sayfalarca verilen ifade metnine ve son olarak gazete muharririnin ifadesine göre aslında vurulmak istenenin Mevlanzâde Rıfat ve Hasan Fehmi Bey olduğu, Şakir Beyin Mevlanzâde Rıfat'a benzediği için yanlışlıkla vurulduğu anlaşılmaktadır: "Mecruh Şakir Bey uzun boylu, sakallı ve Mevlanzâde Rıfat Beye benzer imiş. Hatta mecruh Yeniköprü Karakolu'na geldiği sırada "*Beni Mevlanzâde Rıfat*

² 6 Nisan tarihi Türkiye Gazeteciler Cemiyeti tarafından "Öldürülen gazeteciler günü" ilan edilmiştir (Milliyet, 21.1.1955, s. 7).

Beye teşbihe ettiklerinden vurdular. Onları kaç kere o kadar şiddetli yazı yazmayın diye ihtar ettim” demiş ve “onlar bil ki geçenlerde Ferah Tiyatrosu’nda vukua gelen münazaada bağırان zabıtlerden olduğundan şüphe ediyorum” ifadeleriyle katilin hüviyeti hakkında beyanı fikir eylemiştir.” (Ahenk 10 Nisan 1909, 3).

Tarık Zafer Tunaya da bu iddiaya katılmaktadır. Yani Şakir Bey yanlışlıkla vurulmuştur; ancak Hasan Fehmi Bey hakkında kesin bir kanaat yoktur (Tunaya, 1988: 416). Bilerek mi vuruldu? Yoksa Şakir Bey’i iskalayan kurşun onun kafasına mı isabet etti? Kesin bir kanıt ve kanaat yoktur. Nihayetinde katil bir türlü bulunamamıştır (Ayaz vd. 2015: 111-112). Ancak gerek Şakir Beyin Ahenk’teki ifadesinde (Ahenk 10 Nisan 1909, 3) gerekse cinayetten bir gün önce Volkan gazetesine gelen 23 Mart 1325 (5 Nisan 1909) tarihli tehditname sureti katilin bir subay olduğuna işaret etmektedir: *“Muharrir efendi, Emin olun ki hedef amalına vasıl olmadan karşısına haris-i hakika-i vatan olan bir asker hem de bir elinde pırl pırl parlayan süngüsünü, diğerinde de gümüş gibi nikel mermilerle dolu rovalvörünü hamil kara urbali bir asker çıkacak, süngüsünü sinende kıracak, kurşununu da beyninde patlatacaktır (imza)”* (Volkan, 8 Nisan 1325/21 Nisan 1909, s. 3)

Kamuoyu tarafından cinayet İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne ihale edilmiştir. Bu kanaatin oluşmasında elbette birinci faktör basındır (Aysal, 2006: 24). Katilin bir subay olduğu ve Cemiyet tarafından korunduğuna dair söylentiler bütün muhalif gazeteler tarafından sayfalarına taşınmıştır. Örneğin Ahenk’in 8 Nisan tarihli sayısı doğrudan Cemiyetin ismini zikretmiştir: *“Fehmi Efendi’nin keyfiyeti katilinde İttihat Fırkası’ndan şüpheleniliyor. Ortalıkta heyecan vardır.”* (Ahenk, 8 Nisan 1909, 1).

Aynı şekilde muhalif basının güçlü sesi İkdam da 14 Nisan 1909 tarihli yayınladığı bir asker mektubuna dayanarak doğrudan Cemiyeti hedef almaktadır: *“Adam öldürüyorlar, katili saklıyorlar... Hani şeriat? Katili niçin meydana çıkarıp idam etmiyorlar? Kur’an bize kisas emretmiyor mu? İşte biz bugün şeriat istiyoruz. Şeriatı getirmek için burada bir ay kalmak gerekiyorsa kalacağız.”* (Yalçın, 2000: 138).

Katilin bir subay olduğu, Cemiyetin katilin bulunması noktasında hiç çaba sarf etmediği, hatta katili sakladığı, bu yüzden katili yakalama konusunda lakayt davrandığı iddiaları her gün dillendiriliyordu. Muhalefet her koldan suçu cemiyete yüklüyordu. Belki de katilin bulunmaması bu iddiayı güçlendiren bir gerekçeydi (Ahmad, 2016: 71). Cinayeti İttihatçıların işlediğine dair bir diğer kanıt da Cemiyetin fedailik yapacak birçok kimseye sahip olduğu idi. Diğer taraftan eski dönemin önde gelen hafiyeleri de öldürülmüştü. Şimdi sıra gazetecilere mi gelmişti?

Tunaya da kamuoyunda İttihatçıların cinayeti işlediğine dair güçlü bir kanı olduğundan bahsetmektedir (Tunaya, 1988: 417). Tunaya *“Mevlânâde Rifat ve adamı Hasan Fehmi’den kurtulmak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti 6 Nisan 1909’da bu kararını uyguladı”* demektedir (Tunaya, 1988: 416). Basın tarafından dile getirilen ithamlara Cemiyet doğrudan karşılık vermemiş,

reddetmemiş olsa da Cemiyetin resmi yayın organı Tanin Gazetesi “*Askere iftira edilmesin*” başlıklı uzun ve sert bir dille yazılmış makale ile bu söylentileri yalanlamıştır (Tanin, 27 Mart 1325, 2).

Cenaze merasiminin yapıldığı gün, bu siyasal suikast Meclis-i Mebusan’ın gündemine de getirildi. Rıza Nur, Müfit Bey ve daha birçok mebusun imzaladığı önergeyle hükümetten hesap soruldu. Dâhiliye Nazırı’na katillerin niçin yakalanamadığına dair soru önergesi verildi. Gergin bir hava içerisinde sürüp giden görüşmeler sırasında muhalifler ve İttihatçılar birbirlerini suçladılar. Sonunda önerge kabul edildi. Ancak Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey, sorunun cevaplanmasını on gün sonraki oturuma bıraktı. Mebuslar itiraz etse de oturum sona erdirildi (Ahenk, 10 Nisan 1909, 3). Zaten dört gün sonra da 31 Mart Vakıası patlak verdi.

Katil ya da katiller bir türlü ele geçirilememiştir. Sonradan Hasan Fehmi Bey’in katilinin bir ara Ankara Valiliği de yapan Abdülkadir olduğu iddia edildi (Aysal, 2006: 24). Bunun yanında katilin, Enver Paşa’nın eniştesi Nâzım Beyi yaralayan Mustafa Necib olduğu görüşünü de ortaya atanlar olmuştur. Ancak öldürenin kimliği kesinlikle belirlenmiş değildir (Kabaçalı, 1993: 97).

Suikast Sonrası Olaylar ve Büyüyen Muhalefet

8 Nisan günü muhteşem bir cenaze töreni yapıldı. Cenaze kırmızı atlastan yapılmış Türk bayrağına sarıldıktan sonra, tabutun baş tarafına yine kırmızı atlas üzerine “Kefa billahi şehida Muhammed Rasulullah” cümleleri altın tellerle yazıldı. Cenazeye katılanların sayısı elli binin üzerinde idi (Hasan Amca, 2013: 219). Sadi Borak’ın iddiasına göre o günlerde binlerle anılan İstanbul nüfusunu dikkate alırsak elli bin büyük bir rakamdır. Borak’a göre İstanbul’un Atatürk’ün cenaze töreninden sonra gördüğü en büyük cenaze merasimiydi (Borak, 1979: 6). Bu arada cenaze töreni muhaliflerin İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne karşı büyük bir gövde gösterisine dönüşmüştü. Çünkü suikast dönemin siyasal iktidarı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne mal edilmişti.

Cenaze II. Mahmut Türbesi’ne defnedildikten sonra Mekteb-i Mülkiye-i Şahane’de siyasi tarih hocası Ali Kemal Bey, yaptığı bir konuşmayla öğrencileri galeyana getirmiş, seferber etmiş ve Hukuk Fakültesi ve Mülkiye öğrencileri birleşip Babıâli’nin kapısına gelmişler; Sadrazam Hilmi Paşa’dan katilleri bulmasını talep etmişlerdi³ (Hasan Amca, 2013; 215-216). Buradan ayrılan topluluk büyüyerek Sultan Ahmet’te bulunan Meclis-i Mebusan binasına geldiğinde kırk bini aşmıştı (Milliyet, 17.2.1979: 5).

31 Mart Vakıası öncesi bardağı taşıran son damlanın Hasan Fehmi Bey suikastı olduğu kuşkusuzdur. Dönemin canlı şahitleri ki Pertev Tevfik Bey gibi, Hasan Fehmi’yi öldürenlerin Cemiyet içerisinde birileri olduğuna inanmaktadırlar. Bu hadise üzerine Hasan Fehmi Bey’in yakınlarının ve

³ Sadrazamla görüşmesi için aralarından bir sözcü seçerler ve o sözcü kalabalığın taleplerini Sadrazama iletir. Topluluğun sözcü olarak seçtiği isim Burhan Felek’tir: “Hasan Fehmi’nin katilini isteyen talebe yürüyüşünün başında ve onun sözcüsü olarak yer aldım. Ayrıca cenazesine de katıldım” (Burhan Felek, “Siyasi Olaylar-2” Milliyet, 23.04.1978, s. 16.)

dostlarının oç alma istemi ayaklanmayı (31 Mart) doğuran güçlü sebeplerdendi. Ayrıca cinayetın ertesi günü çıkan gazeteler büyük bir kitleyi harekete geçirmede etkili olmuşlardır.

Hasan Fehmi Bey suikastı muhalif gazeteci cinayetlerinin ilki olması ve komitacı yöntemlerin gazetecilere uygulanmasında daha önce örneği olmaması hasebiyle de önemlidir (Akbal ve Akıncı, 2013: 42). Muhalefet gazeteleri öfkelerini yazılarında ortaya koydular. Serbesti vatanın bu hainlerden kurtarılması gerektiğini ifade ederek İttihatçılara savaş ilan ediyordu. Volkan gazetesi ise orduyu muhalefet saflarına çekme çabası içindeydi (Savaş, 1998: 15-16). Yeni Gazete iki aylık bir mütareke önerisinde bulunuyordu. Mizan ise “Ulemanın Sükûtu” başlıklı ve iri puntoyla yazılmış bir haberle kamuoyunu ve ulema sınıfını göreve çağırıyordu (Akşin, 2014: 200-201).

Suikastta ihmal edildiği tespit edilen zaptiye memurları görevden alınmış; ancak bu durum kimseyi yatıştırmamıştı. Serbesti gazetesi yayınladığı protesto mektubunda İstanbul’un en kalabalık yerinde bu olayın meydana geldiğini söyleyerek gün geçtikçe diğer gazeteler gibi üslubunu sertleştiriyordu. Bu süreçte İkdam, gerçek hürriyetin vatanımıza henüz gelmediğini, Mizan miskinlik içinde bulunan böyle bir hükümete Osmanlı hükümeti denemeyeceğini söylüyor ve Volkan Gazetesi de dini söylemlerle olayı derinleştiren yazılarını halka sunuyordu (Ayaz vd. 2015: 114). Meclisteki muhalif grubun ve basının İttihatçılara bu denli sert saldırılarının yabancı devletlerce çevrilen entrikalarla da alakası vardı. Çünkü batılı büyük devletler Osmanlı Devleti’nden sağladıkları imtiyaz ve işletmelerden mahrum kalmak istemiyorlardı (Aysal, 2006: 17-18).

31 Mart Vakıası

Hasan Fehmi Bey’in cenazesi sonrasında siyasal ortamın gerilmesinde ve krizin tırmanmasında Harbiye Nazırı Rıza ve Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa’nın zamanında müdahale etme, gerekli emirleri verme yönündeki kararsızlık ve tereddütleri etkili olmuştu. Herhangi bir tedbir alınmamıştı ve hükümet işin derinleşmesini bir ayaklanmaya dönüşmesini sadece izliyordu. Ayrıca bu konuda Abdülhamit’ten de olayları önlemeye yönelik bir teşebbüs söz konusu olmamıştı.

Muhalefet unsurlarının bu denli faaliyetleriyle iyice gerginleşen ülkedeki siyasal ortam, nihayetinde 31 Mart Vakıası’nın ortaya çıkmasına neden olmuştur (Çavdar, 2011: 70). Hadisenin etken sebebi ve son damlası Hasan Fehmi Bey’in öldürülmesi idi (Felek, 1980: 10). Takvimler Rumi 31 Mart 1325’i (Miladi-13 Nisan 1909) tarihini göstermekteydi. Suikast sonrası gelişen olaylarla birlikte beş gün geride kalmıştı. Taksim civarında bulunan Taşkışla’da IV. Avcı Taburu’ndan Hamdi Çavuş ile diğer çavuş ve onbaşılar yönetimlerindeki askerler ile önce subayları tutukladılar. Ardından diğer kışkılları da ayaklandırdılar. Sabahın dördüne doğru Mebusan Meclisi önüne kadar geldiler ve isyan başlamış oldu (Akşin, 2014: 203).

Bu büyük isyanın Hasan Fehmi Bey suikastı dışında da tabi ki başka birçok sebebi vardı. 31 Mart’ta İstanbul’da yaşanan bu olayın Erzincan ve Erzurum’da da meydana gelmesi söz konusuydu. Bu durum Volkan Gazetesi sahibi ve Nakşibendi tarikatı mensubu, İngilizci Derviş Vahdeti’nin

kışkırtmalarıyla olmuştu. Vahdeti'nin Volkan gazetesi Cemiyet mensuplarını “anarşist” olarak göstermiş ve askerle halkı Cemiyete karşı kışkırtmıştır (Volkan, 8 Nisan 1909, 3). Volkan özellikle ayaklanmadan bir gün önce çıkarttığı sayısında doğrudan Cemiyeti hedef göstermiş ve yok etmek için halkı doğrudan ayaklanmaya çağırmıştır: “*Ey Osmanlılar, Vatanı ve birbirimizi seviyor muyuz? İspat edelim. İşte mezalim! İşte istibdat! Meydanda... Bunları def etmek için fikri serbesti lazım değil mi? İşte meşru vaziyet! İşte hürriyet! Bunlarda meydanda*” (Volkan, 12 Nisan 1909, 1)

Alman hayranlıkları gözle görülür derecede olan İttihatçıların bu hali İngilizleri de rahatsız etmiş ve isyana destek vermelerini sağlamıştı. Bunun yanı sıra meşrutiyetle birlikte önceden askerlik yapması gerekmeyen medrese öğrencileri de askerlik yapmak zorunda kalmıştı. Bu sebeple askeri kışkırtan diğer grup da bunlardı. Prens Sabahattin'den Mizancı Murad'a kadar ayaklanmaya katkı sağlayan birçok kesim vardı (Metin, 2016: 13-14). Ayrıca meşrutiyetle birlikte işten atılan çok sayıda alaylı subayın kışkırtılması ve de ordu içerisinde siyasete karışmış askerlerin varlığı ayaklanmanın çıkmasında etkili olmuştur (Akşin, 2014: 195-196). Mustafa Turan ve Cevat Rifat Atilhan ise ayaklanmanın sebebi olarak Siyonistleri birinci derecede sorumlu görmektedirler. Çünkü Yahudiler Filistin'e yerleşmelerini engelleyen II. Abdülhamit'i tahttan indirmek istemektedirler. Bunlardan başka birçok sebep sayılabilir; ancak ayaklanmanın muhalefet tarafından İttihatçılara karşı düzenlenmiş bir darbe olduğu kesindir (Ayaz vd. 2015: 114).

13 Nisan 1909'da başlayan ayaklanma kartopu gibi büyüdü. Ayaklanma “şariat isteriz” propagandası ile başlamıştı. Daha sonra birçok istek dile getirildi: Şariatın geri getirilmesi, mektepli subayların komutanlıklardan çekilmeleri ve ordudan tasfiyesi, Sadrazam, Harbiye ve Bahriye Nazırları ile Meclis Başkanının istifası, bazı önde gelen İttihatçı kimselerin İstanbul dışına sürülmesi ve son olarak isyan eden askerlere af çıkarılması istenmekteydi (Ahmetoğlu, 2011: 5). Bu minvalde ayaklanma süresince Adana'da Ermenilerle çatışmalar yaşanmasıyla epey kan döküldü. Karadeniz boğazı açıklarında ise Rus, Basra limanında İngiliz, İskenderun'da Fransız ve Mersin'de ise İtalyan savaş gemileri görüldü (Savaş, 1998: 16).

Bu arada ayaklanmayı daha vehim bir duruma götüren ise ölenler arasında bakan ve milletvekillerinin olmasıydı. Olaylarda Hüseyin Cahit'e benzediği için Adliye Nazırı Nazım Paşa, Ahmet Rıza ve Lazkiye Mebusu Aslan Bey de öldürülmüştü. Bu arada bir gün önceden uyarılan İttihatçıların hepsi bir yere saklanmışlar ya da Rumeli'ye kaçmışlardı. Olayın büyümesi isyancılara yapılan nasihatleri de boşa çıkardı. Bunun üzerine kabine istifa etti. Tevfik Paşa tarafından yeni kabine kuruldu.

Ayaklanma neticesinde başkent birkaç gün karışık kaldı. Çünkü II. Abdülhamit durumun karışıklığını ve kan dökülmemesini gerekçe göstererek ayaklanma karşısında İstanbul'da bulunan askeri birlikleri kullanamadı (Tabak, 2005: 115-116). Makedonya'nın birçok şehri Kanun-ı Esasi ve meşrutiyetin devamı için isyana karşı tepki gösterdi. Padişah'a, Meclis-i Mebusan'a ve Sadarete

protesto telgrafları gönderdiler. İsyanı önlemek adına gönüllülerden oluşan bir ordu bile kurulmaya başlandı. Öte yandan isyanın başlaması sonrası halktaki huzursuzluğun önüne geçebilmek için bir muhabere ağı kurularak gelen haberleri belediye önlerinde bekleyen halka sunarak onları teskin etmeye çalışmışlardır. Ayrıca bu haberleri almak için halkın nöbetleşe beklemeleri meşrutiyete verdikleri önemi de göstermektedir.

İttihatçılar isyana hazırlıksız yakalanmıştı. İki günde orduyu zar zor hazırlayabilmişlerdir. 15 Nisan'da hareket ordusu Selanik'ten yola çıktı (Ahmetoğlu, 2011: 5). Hükümet Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesini istemiyordu. Çünkü gelirse iki ordu arası bir savaş yaşanabilirdi. Bunun için ordu komutanı ile konuşulsa da Hareket Ordusu'nun gelmesine mâni olunamadı (Çavdar, 2011: 76; Ahmad, 2016: 77). Hareket ordusu 23 Nisan 1909'da İstanbul'a ulaştı. 26 Nisan 1909'da İstanbul'da kontrolü sağlamayı başardı. Şehirdeki askeri birlikler hareket ordusuna dahil edilmedi. II. Abdülhamit, ayaklanmada gerekli tedbirleri almadığı ve isyancıları cesaretlendirdiği gerekçesiyle tahttan indirildi. Bunun üzerine Meclisi Mebusan V. Mehmet Reşat'ı 27 Nisan 1909'da tahta çıkardı. II. Abdülhamit suçsuzluğunu ispatlamak için tahkikat istese de Meclis bunu kabul etmedi. Reşat ise görevi süresince önüne gelen her şeyi imzalayarak hiçbir şahsi girişimde ve inisiyatifte bulunmayan bir yönetim sürdürdü (Tabak, 2005: 115-116).

Hareket Ordusu'nun, on günlük süreçte, isyanın bastırılması ile faaliyetleri sonucu ortaya çıkan tablo pek hoş bir tablo değildi. Ayaklanma sırasında 49 şehit, 82 yaralı verilmiş; asilerden ise 400 civarında kişi ölmüş, 700 civarında kişi de yaralanmıştır. Divan-ı Harp suçlu bulduğu 49 kişiyi idam etmiştir. İdam edilenlerin arasında ayaklanmanın yönlendiricilerinden Volkan Gazetesi sahibi Derviş Vahdeti de bulunmaktaydı. Bu isyanın Hareket Ordusu ile bastırılması İttihatçıların prestijinin artmasına sebep olmuş, ülke genelinde Cemiyetin otoritesini hissettirmesine imkân vermiştir (Metin, 2016: 15; Çopur, 1982; 144). Artık bu tarihten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti, kabinelerde daha fazla bakanla bulunmaya başlamış ve üç yıl sürecek sıkı yönetim uygulamıştır. Artık muhalefete tahammül etmesi için bir neden de kalmayacaktır.

Muhalefetin Tasfiyesi

İsyanın bastırıldığını gören ayaklanmacılar İstanbul'dan kaçmaya başladılar. Bunların başında Volkan Gazetesi ve İttihâd-ı Muhammedi Cemiyeti kurucusu olan Derviş Vahdeti, Serbesti Gazetesi Başyazarı Rifat Bey, Kâmil Paşazâde Sait Paşa, Âli Kemal, Abdullah Zühtü, İsmail Kemal, Ergiri Milletvekili Müfit, Ahrar Partisi Genel Sekreteri Nurettin Ferruh Beyler kaçanlar arasındaydı.

Ayaklanmanın bastırılması sonrasında kaçamayan muhalifleri ve genel olarak muhalefeti zor günler bekliyordu. Hâlihazırda isyanı bastırma gücüne erişmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti sıkıyönetim ilan etti ve bu süreçte hiç kimseye göz açtırmadı. Cemiyete yakın olmayan kimseleri isyancılar olarak kabul ederek tasfiye sürecine girişti. Açık bir ifadeyle bu isyan Cemiyetin öyle işine

yaramıştır ki muhalif tutumda olan her türlü birey ve kurum isyanla ilişkilendirilerek tasfiye sürecine tabi tutulmuştur.

İlk olarak isyanla ilişkilendirilerek bütün siyasi oluşumlar kapatıldı. Hatta İbrahim Temo ile Abdullah Cevdet'in kurucuları olduğu Osmanlı Demokrat Fırkası gibi ılımlı muhalefet yapan partiler bile kapatılmasa da gazeteleri kapatıldı (Metin, 2016: 15). Fakat asıl üzerinde durulan ve ayaklanmanın tertipçisi olduğu tahmin edilen parti Ahrar Fırkası idi. Mevlanzâde Rıfat anılarında bu konuda herkesin hem fikir olduğunu söylemektedir: *“Velhasıl birinci günü akşama kadar isyan hareketlerinde tam bir düzen görüldü. Bundan dolayı Ahrar Fırkası tarafından tertiplendiği söylentileri İstanbul'un her tarafına yayıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortadan kaldırılmasına yönelik bir isyan olduğu söylenir oldu.”* (Mevlanzâde Rıfat, 2010: 50).

Tekrar aynı sıkıntıyı yaşamak istemeyen İttihat ve Terakki Cemiyeti Ahrar Fırkası'na karşı cephe alarak siyasi muhalifleri sindirme politikasını izledi. Bu süreçte eski nüfuzunu yeniden kazanan İttihat ve Terakki Cemiyeti mecliste arkası arkasına kanunlar çıkardı (Van, 2012: 285-286). İsyân sonrası süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden başka var olan siyasi partiler büyük baskılar altında ve sadece meclis içerisinde varlıklarını devam ettirebildiler (Savaş, 1998:17).

Geniş çapta tutuklamalar yapıldı. Tutukluların ilk soruşturmalarını yapmak üzere tahkik heyetleri (araştırma komisyonları); olaya sebep olanların halk tarafından ihbar edilmesi için tetkikat heyetleri (inceleme komisyonları) ve suçluların yargılanarak cezalandırılması için divan-ı harp (askeri sıkı yönetim mahkemesi) oluşturuldu (Aysal, 2006: 45-46). İsyancıların sıkıyönetim mahkemelerince yargılanması neticesinde 37 kişi ömür boyu hapis, 390 kişi hapis, 139 kişi sürgün cezasına çarptırılması yanı sıra (Ayaz vd. 2015: 114-115) 70 kişi idama mahkûm edilmek suretiyle cezalandırılmıştır. İdamlar ise Beyazıt, Ayasofya, Kasımpaşa ve Köprübaşı'nda gerçekleştirilmiştir. Kurulan divan-ı harpler ile ölüm ve hapis cezalar dışında sürgünler de verildi.

Basınla ilişkilere gelince, isyan öncesi gazete yazıları incelenerek gazete sahipleri ve yazarları sorguya çekildi. Bunlardan da idama mahkûm edilenler oldu. Gazetelerden kimisi geçici kimisi kalıcı olarak kapatıldı. Bu arada unutmamak gerekir ki İttihat ve Terakki Cemiyeti neredeyse bütün iktidarı boyunca muhalif hareketlerde bulunan basınla mücadele içerisinde olmuştur (Savaş, 1998: 21). Hareket Ordusu'nun başarısı neticesinde İkdâm gazetesinin 2 Mayıs 1909 tarihli, "Yaşasın Ordu" başlıklı makalesi İttihat ve Terakki'ye karşı bir yaranma girişimi olsa da bir işe yaramamıştır. Bu tür tutum ve davranışlar dönemin Türk basınının duruşunun zayıf olduğunu göstermesi bakımından önemli bir göstergedir. Bunu karakersizlik ve dalkavukluk olarak değerlendirenler de olmuştur (Aysal, 2006: 49). Serbesti gazetesi de dönemin kapatılan gazeteleri arasında yer almıştı. Ayrıca Mevlanzâde Rıfat'ın on yıl sürgüne gönderilmesi kararı alınmıştı. Aynı gazetenin yurt dışında basılıp yurda getirilmesine ilişkin önlemler de alınmıştır (Ayaz vd. 2015: 112).

Yönetimi iyice ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti otoriter bir yönetim tarzı sergilemeye başladı. Memurlardan kendisine karşı gelenleri tasfiye etti. Bu arada partizanlık furyası baş gösterdi. Ordu içerisinde subayların birbirini vatan haini ilan etmeye başlaması üzerine Cemiyetten kopmalar yaşandı (Ayaz vd. 2015: 108).

Hüseyin Hilmi Paşa'nın kurduğu yeni hükümet isyanın bastırılmasına yardım edenleri ödüllendirmiştir. Yıldız Sarayı'nda bulunan dokümanlara ve Abdülhamit'in servetine ordu tarafından el konuldu ve 330 sandık jurnal Mahmut Şevket Paşa'nın emriyle yaktırıldı. Avcı Taburları ve Hassa Taburları suçlu bulunarak yol inşaatında çalıştırılmak üzere Rumeli'ye gönderildi. Hatta Avcı Taburları'nda akrabalarını ziyaret edenler dahi Harbiye Nezareti tarafından tutuklanmıştır. Bunun dışında müebbet kürek çekme cezasına çarptırılanlar da Bodrum'a gönderilmişlerdir.

Bu süreçle ilgili genel değerlendirme yapmak gerekirse Pertev Tevfik Bey'in ifadeleri burada önemli olabilir. Ona göre İttihat ve Terakki, kendisini eleştirmeyi meşrutiyete karşıtlık olarak değerlendirmekteydi. Ayrıca Cemiyetin eleştirilere karşı tahammülsüz bir tavır içerisine girdiğini, muhaliflere gece yarısı baskınlar düzenlendiğini, usulsüz sorgulamalar yapılarak halkı soğutan ve uzaklaştıran bir tavır sergilendiğini, meşrutiyetin koruması gereken can ve mal güvenliğinin hiçe sayıldığını, muhalifleri gizli bir cemiyetin üyesi olmakla itham edilip Divan-ı Harb'e sevk edildiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meşrutiyet ilkelerinden uzaklaşarak muhalefeti sindirme gayretine düştüğünü, usulsüz tutuklama ve baskıcı tutumuyla da despot bir tavır içerisine girdiğini belirtmektedir.

Sonuç

Siyasal iktidar-muhalefet ilişkileri demokrasi tarihimiz açısından üzerinde durulması gereken bir meseledir. Türk siyasal kültüründe siyasal iktidarın muhalefete karşı oldukça tahammülsüz olduğunu, muhalefet kavramına yönelik son derece hasmane bir tutum takındığını görmekteyiz. Muhalefete karşı tahammülsüzlüğün görüntüsü suçlamalarda görülmektedir. "Bölücülük ya da vatana ihanet" olarak itham edilen suçlamaların amacı muhalefeti tasfiye etmek amacıyla ileri sürülmüş bilinçli iddialardır. Amaç mümkünse muhalefeti tamamen ortadan kaldırmaktır. Başka bir ifadeyle siyasal iktidar sahiplerinin fırsat buldukça ya da yakaladıkları ilk fırsatta muhalefeti sindirmeye, tasfiye etmeye ve yok etmeye çalıştıklarını görmekteyiz. Türk siyasal yaşamında siyasal iktidarların bu sert ve katı tutumu süreklilik arz etmektedir. Ciddi anlamda siyasal muhalefetin ilk defa belirmeye başladığı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, II. Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki'nin siyasal alanda belirmeye başlamasından itibaren, 2000'li yıllara kadar, siyasal iktidarın tahammülsüzlük içeren bu tutumunun süreklilik taşıdığını görmekteyiz.

Kısaca II. Meşrutiyetten itibaren Türk siyasal kültüründe siyasal iktidarlar hiçbir şekilde muhalefete tahammül edememiştir/edememektedir. Bunun için hukuki alan içerisinde kalıp kalmamak

hiç önem taşımamıştır. Siyasal iktidarların bu tasfiye sürecinde sık sık legal sınırların dışına çıktığını ve illegal yöntemlerle muhalefet tasfiye ettiklerine şahit olunmuştur.

II. Meşrutiyetten Türkiye Cumhuriyeti'ne miras olarak devredilen siyasal kültür aynen devam ettirilmiş, muhalif olmak, muhalif kanatta yer almak, insan yaşamı için önemli riskleri de bünyesinde barındırmıştır. Muhalif olanlar bölücülük, vatana ihanet, siyasal rejimi tehdit etmek ve yıkmak için örgüt kurmak gibi sert ithamlarla suçlanmışlar; sürekli gözaltında tutma, takip etme gibi tedhiş ve yıldırma siyasetine maruz kalmışlar; hatta bazen suikastlara kurban gitmişlerdir. Bunları yapanlara da değişik isimler kullanılmakla beraber genelde komitacı denmiştir. Öyle ya da böyle nerede bir siyasal cinayet/suikast gerçekleşmişse bu durum komitacılıkla bir tutulmuş ve cinayetin faillerine de komitacı denmiştir. İşte bu komitacı geleneğin ilk suikastı/cinayeti de Hasan Fehmi Bey suikastıdır.

Hasan Fehmi Bey muhalefet adına sadece bir bireydir ve demokrasiye geçiş sürecinde basın adına bedel ödemiştir. Oysa ki demokrasiye geçişin bedeli sadece gazeteciler tarafından değil tüm milletçe ödenmektedir. Türk milletinin tarih boyunca bünyesinde var olan özgürlük ve adalet anlayışı bu çizgiden çıkanlar için bir itiraz sebebi olagelmıştır. Bu durumda ya Türk milletinin bu duygularını yitirmesi ya da demokrasi ile bu isteklerin verilmesi gerekmektedir. Aksi halde bu tür bir anti-demokratiklik hem ülke içinde kaoslara hem de yurt dışında imajımızın sarsılıp dış müdahalelerin yaşanmasına sebep olmaktadır. Türk milleti yöneticileri ilk yazılı kaynaklarımız olarak kabul edilen Orhun Abideleri'nde olduğu üzere her zaman millete hesap veregelmiştir. İslam'ın kabulü ile daha da güçlenen bu duygu var olan Türk siyasal kültüründe büyüyerek devam etmiştir.

Sonuçta, meşrutiyetle birlikte Türk siyasal yaşamı ilk kez demokratik bir sistemle yani meşrutiyetle tanışmış, demokrasinin yerleşme ve olgunlaşma sürecine tanıklık etmiştir. Siyasal iktidarı elde etmek için çırpınan her türlü kesim ve grup, var olan siyasal iktidardan demokrasiyi tesis edemediği ve özgürlükleri tanımadığı için şikâyet etmiş, fakat iktidar koltuğuna oturduğunda da şikâyet ettiği ve yakındığı demokratik olmayan her türlü tutum ve davranışı daha fazlasıyla yürüterek halka zulmetmiştir. Bunun en büyük sebebi siyasal iktidar mücadelesindeki bireylerin demokrasiyi kendi özel ve sınıfsal ihtiyaçlarını karşılayan bir mekanizma olarak görüp bir oyun hamuru gibi ellerine alıp şekil vermelerinden ileri gelmektedir. Hâlbuki demokrasi siyasal iktidarın değil halkın memnuniyetini sağlamanın bir aracıdır ve bu görmezden gelinmiştir. Bunun yaşanmasının sebebi meşrutiyet döneminde seçilmişlerin belli bir eğitimden geçme ve demokrasiyi anlama ve uygulama gibi kabiliyetlerinin yetersiz olmasından, ahlaki olarak bir zafiyet taşımalarından ve tam anlamıyla demokrasiye inanmamalarından kaynaklanmaktadır. Nihayetinde bu durum demokrasinin ve demokratikleşme mücadelesinin beklenenden uzun sürmesine sebebiyet vermiştir.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz** (2016) *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Ahmetoğlu, Selim** (2011) “31 Mart İsyanı’nın Trabzon’daki Yankıları”, *Türkiyat Mecmuası*, C.21, Güz, ss. 1-17.
- Akbal, İsmail** (2004) *1919-1923 Yılları Arasında Muhalef Kimliğiyle Trabzon*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- Akbal, İsmail ve Mehmet AKINCI** (2013) “Türkiye’de Siyasal İktidar-Muhalefet İlişkilerinde Muhalefete Tahammülsüzlüğün Aynası: Basın ve Tasfiyeler”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, C.9, S. 18, ss. 31-50.
- Akşin, Sina** (2014) *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, 7. Baskı, Ankara.
- Ayaz, Erhan, Muammer ERDEM ve Yunus Kuloğlu** (2015) “II. Meşrutiyet Döneminde Bir Faili Meçhul: Hasan Fehmi Bey”, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, May/Mayıs, ss. 107-117.
- Aysal, Necdet** (2006) “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.37-38, Mayıs-Kasım, ss. 15-53.
- Borak, Sadi** (1979) “Türkiye’de Siyasi Suikastlar-I”, *Milliyet*, 17.02.1979, s. 5.
- Borak, Sadi** (1979) “Türkiye’de Siyasi Suikastlar-II”, *Milliyet*, 18.02.1979, s. 6.
- Çavdar, Necati** (2011) “Siyasi Denge Unsuru Olarak 31 Mart Vakası’nda Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti”, *History Studies Uluslararası Tarih Dergisi*, Volume 3/1, ss. 69-82.
- Çaycı, Muhammet Emin** (2009) *Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Çopur, İzzettin** (1982) *31 Mart Ayaklanması*, Atase Yayınları, Ankara.
- Felek, Burhan** (1963) “Siyasi Olaylar-2”, *Milliyet*, 26.07.1963, s. 2.
- Felek, Burhan** (1980) *31 Mart Vakası*, Taha Toros Arşivi, İstanbul.
- Hasan Amca** (2013) *Yarıda Kalan İhtilal*, Alfa Basın Dağıtım, İstanbul.
- Kabaçalı, Alpay** (1993) *Türkiye’de Siyasal Cinayetler*, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul.
- Kerimoğlu, Hasan Taner** (2007) “İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakâran-ı Millet Cemiyeti”, *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.7/2, ss. 133-149.
- Kerimoğlu, Hasan Taner** (2009) “II. Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: Hukuk-ı Umumiye”, *CTTAD*, C.VIII/18-19, Bahar-Güz, ss. 21-38.
- Kurşun, Zekeriya** (2000) “İrtica’nın Arkasındakiler”, *Tarih ve Düşünce*, Nisan.
- Metin, Erhan** (2016) “II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Olayları”, http://websitem.karatekin.edu.tr/user_files/dosyalar (Erişim Tarihi: 12.11.2016).
- Mevlanzâde Rıfat** (2010) *31 Mart-Bir İhtilalin Hikayesi*, Pınar Yayınları, İstanbul. *Milliyet*, 21.1.1955, s. 7.
- Savaş, Mevhibe** (1998) *İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki ve Basın*, Gazi Ün. Fen-Ed. Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Tabak, Serap** (2005) “İzmir’de II. Meşrutiyet Dönemi’nin Başlarında İç Siyaset”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.20, S.2, Aralık, ss. 113-132.
- Tunaya, Tarık Zafer** (1988) *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C.1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Turgut, Nükhet** (1984) *Siyasal Muhalefet*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- Türkçe Sözlük* (1995) Türk Dil Kurumu Yayınları, C.II, Ankara.
- Yalçın, Hüseyin Cahit** (2000) *Siyasal Anılar*, TİŞ Yayınları, İstanbul.

Muhasebe ve Denetim Bölümü Öğrencilerinin Profili ve Muhasebe Mesleğine Bakışları: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Örneği

Berna DEMİR¹ & Melike ÖZTÜRK² & Ayşenur ATALAY³

Öz

Bu çalışma, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe ve Denetim Bölümü'nde öğrenim gören öğrencilerin, profilini ve muhasebe mesleğine bakışlarını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Çalışma kapsamında, bölümde öğrenim gören öğrencilere anket uygulanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda kadın öğrencilerin erkek öğrencilerden sayıca fazla olduğu görülmüştür. Bu bölüm, üniversite tercih sıralamasında öğrencilerin büyük çoğunluğunun ilk 5 tercihi içinde yer almaktadır. Üniversite sınavında alınan puan bu bölümü tercih etmelerinde etkili olmuştur. Öğrencilerin çoğu, bu bölümü kendi isteğiyle seçmiştir. Muhasebe mesleğinin içe dönük (asosyal) bir meslek olmadığını düşünmektedirler. Öğrencilerin büyük çoğunluğu muhasebe mesleğinde etik kurallara uyulması gerektiğini düşünmesine rağmen muhasebede mükellefin değil toplum çıkarlarının önemli olduğunu düşünen öğrencilerin sayısı daha azdır. Mali müşavirlik mesleğinin kadınlara uygun bir meslek olduğunu düşünmektedirler. Kamu sektöründe çalışmak isteyenlerin sayısı daha fazladır. Öğrenciler öncelikle mali müşavir olmak ve işletmelerin muhasebe departmanında çalışmak istemektedirler.

Anahtar Kelimeler: Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe ve Denetim Bölümü, öğrenci profili, muhasebe mesleği

The Profiles Of The Students Of Accounting And Auditing Programme And Their Views On The Accounting Profession: Bilecik Şeyh Edebali University, School Of Applied Sciences Sample

Abstract

This study was carried out to reveal the profile of the students studying in the Accounting and Auditing Programme of the School of Applied Sciences and their views on the accounting profession. Within the scope of the study, a questionnaire was applied to the students studying in the programme. As a result of the study, it was observed that female students were more than male students. This section is among the top 5 preferences of the majority of students in the university preference ranking. The score of the university exam was effective in choosing this programme. Most of the students chose this programme voluntarily. They think that the accounting profession is not an asocial profession. Although the majority of students think that ethical rules must be obeyed in the accounting profession, the number of students who think that the interests of the society are not important but the taxpayers are less. They think that the profession of financial consultancy is a suitable profession for women. The number of people who want to work in the public sector is higher. Students primarily want to be a financial advisor and work in the accounting departments of enterprises.

Keywords: School of Applied Sciences, Accounting and Auditing Programme, student profile, accounting profession

¹ Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe ve Denetim Bölümü, berna.demir@bilecik.edu.tr

² Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe ve Denetim Bölümü, melikeozturk@gmail.com

³ Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe ve Denetim Bölümü, aysenurratalay@gmail.com

Giriş

Muhasebe, işletmelerde meydana gelen mali nitelikteki işlemleri kaydeden, sınıflandıran, özetleyen, analiz eden, yorumlayan ve elde edilen tablo ve raporları ilgili kişi ve kurumlara ileten bir bilgi sistemidir. Muhasebede üretilen bilgiler, işletme ile ilgili planların yapılması ve kararların alınmasında önemlidir. Bu nedenle üretilen bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğinin sağlanmasında denetimin rolü büyüktür.

Son yıllarda uluslararası muhasebe ve finansal raporlama standartları ile uluslararası denetim standartlarının benimsenmesindeki artış doğrultusunda muhasebe dünyasında yaşanan gelişmeler; iş dünyasının muhasebe meslek mensuplarından beklentilerini değiştirmektedir. Ülkemizde yürürlüğe giren 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu ile söz konusu gelişmeler hızla yaşanmakta; vergi muhasebesi odaklı muhasebe anlayışı yerini doğru ve güvenilir finansal raporlama ve denetim odaklı muhasebe anlayışına bırakmaktadır. Bu gelişmeler çerçevesinde muhasebecilik mesleği çok daha farklı bir konuma gelmekte; muhasebecilerin sahip olması gereken bilgi ve beceri yelpazesi genişlemektedir. Ülkemizde verilen muhasebe eğitiminin bu bilgi ve becerileri sağlayacak nitelikte olması gerektiği kaçınılmazdır (Poroy vd. 2014: 122).

Bu gereksinim doğrultusunda Uygulamalı Bilimler Yüksekokulları bünyesinde kurulan Muhasebe ve Denetim Bölümleri'nin amacı muhasebe mesleğinde kariyer yapmak isteyen öğrencilerin müşavirlik, denetim ve maliyet muhasebesi alanlarında hem teorik açıdan, hem de uygulama açısından gerekli alt yapıyla donatılarak, hali hazırda yaşanan eğitim sonrası mesleğe uyum sorunlarını yaşamadan, iş hayatına atılmalarını ve sektörün talebinin karşılanmasını sağlamaktır (Kurnaz ve Gümüş, 2010: 157).

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe ve Denetim Bölümü de lisans seviyesinde öğrenim vererek yetişmiş insan gücünün karşılanmasında etkili olmaktadır. Bölümün amacı muhasebe ve denetim alanında uzman kişilerin yetişmesine katkı sağlamaktır. Bu öneminden dolayı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe ve Denetim Bölümü öğrencilerinin profilini ve muhasebe mesleğine bakışlarını ortaya koymak amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın amacı, geleceğin muhasebe meslek mensubu olacak, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe ve Denetim Bölümü öğrencilerinin profilini ve mesleğe bakışlarını ortaya koymaktır. Bu çalışmada sorgulanan ana unsurlar aşağıda verilmiştir.

Öğrencilerin;

- Cinsiyete göre dağılımı,

- Sınıflara göre dağılımı,
- İkamet ettikleri bölgelere göre dağılımı,
- Mezun oldukları liseye göre dağılımı,
- Muhasebe ve Denetim Bölümü'nü tercih etme sıraları
- Muhasebe ve Denetim Bölümü'nü seçme sebepleri
- Muhasebe mesleği hakkındaki düşünceleri,
- Mali müşavirlik mesleğinin kadınlara uygun bir meslek olmadığını düşünenlerin cinsiyete göre dağılımı,
- Çalışmak istedikleri sektör,
- Kariyer planları.

Araştırma Yöntemi

Araştırmanın evrenini Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe ve Denetim Bölümü'nde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Okula kayıtlı 188 öğrenci bulunmaktadır. Aktif olan öğrenci sayısı 162'dir. Anket okulda mevcut bulunan 141 öğrenciye uygulanmıştır. 141 öğrencinin tamamı tüm sorulara yanıt vermiştir. Anket uygulanan öğrenci sayısı aktif öğrenci sayısının % 87'sini oluşturmaktadır. Yapılan anketlerin tamamı değerlendirilmiştir. 141 öğrencinin tamamı anketteki tüm sorulara yanıt vermiştir. Anket uygulamaya konulmadan önce, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Etik Kurulu'ndan gerekli izin ve onay alınmıştır.

Araştırmada "Tanımlayıcı (Betimsel) ve Bağıtısal Araştırma Modeli" kullanılmıştır. Veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anketin geçerliliğinin sınanması amacıyla literatür araştırması yapılmış, uzman görüşü alınmış ve anket uygulanmadan önce pilot çalışma yapılmıştır.

Verilerin analizi, SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) paket programında yapılmıştır. Verilerin analizinde; frekans (sayı) ve yüzde tekniklerinden yararlanılmıştır. Değişkenler arasındaki farklılıkları ortaya koymak amacıyla Crosstabs testi uygulanmıştır. Öğrencilerin Muhasebe ve Denetim Bölümü'nü seçme sebepleri ve öğrencilerin muhasebe mesleği hakkındaki düşünceleri alınırken 3'lü Likert (3.Katılıyorum-2.Kararsızım-1.Katılmıyorum) ölçeği kullanılmıştır.

Araştırma Bulguları

Demografik Dağılım

Anketin uygulandığı öğrenci sayısı 141'dir. Öğrencilerin % 64,5'ini kadın, % 35,5'ini erkek öğrenciler oluşturmaktadır. Kadın öğrencilerin erkek öğrencilerden sayıca fazla olduğu görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Cinsiyet Dağılımı

	Sayı	%
Kadın	91	64,5
Erkek	50	35,5
Toplam	141	100

Ankete katılan öğrencilerin sınıfları Tablo 2’de verilmiştir. Öğrencilerin %31,2’si 1. sınıfta, %24,1’i 2. sınıfta, %22,7’si 3. sınıfta, %22’si 4. sınıfta öğrenim görmektedir.

Tablo 2. Sınıf Dağılımı

	Sayı	%
1. Sınıf	44	31,2
2. Sınıf	34	24,1
3. Sınıf	32	22,7
4. Sınıf	31	22,0
Toplam	141	100

Öğrencilerin ağırlıklı olarak Marmara Bölgesi’nden geldikleri görülmektedir. İkinci sırada Karadeniz Bölgesi yer almaktadır. Üçüncü sırada İç Anadolu Bölgesi yer almaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. Öğrencilerin İkamet Ettikleri Bölgelere Göre Dağılımı

	Sayı	%
Marmara	82	58,2
İç Anadolu	18	12,8
Ege	8	5,7
Karadeniz	19	13,5
Akdeniz	8	5,7
Doğu Anadolu	4	2,8
Güney Doğu Anadolu	2	1,4
Toplam	141	100

Öğrencilerin % 62,41’i Ticaret Lisesi, %19,15’i düz lise mezunudur. Öğrencilerin %18,44’ü İmam Hatip Lisesi, Kız Meslek Lisesi, Mesleki Teknik Endüstri Lisesi’nden mezundur. (Tablo 4).

Tablo 4. Öğrencilerin Mezun Oldukları Lise

Mezun Olunan Lise	Sayı	%
Ticaret Lisesi	88	62,41
Düz Lise	27	19,15
Diğer	26	18,44
Toplam	141	100

Cinsiyete göre öğrencilerin mezun oldukları liseler Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Cinsiyete Göre Öğrencilerin Mezun Oldukları Lise

Mezun Olunan Lise	Cinsiyet				Toplam	
	Kadın		Erkek		Sayı	%
	Sayı	%	Sayı	%		
Ticaret Lisesi	54	38,30	34	24,11	88	62,41
Düz Lise	20	14,18	7	4,97	27	19,15
Diğer	17	12,06	9	6,38	26	18,44
Toplam	91	64.54	50	35,46	141	100

Ticaret lisesinden mezun 88 öğrencinin % 61,36'sını kadın öğrenciler, % 38,64'ünü erkek öğrenciler oluşturmaktadır.

Üniversite tercih sıralamasında, Muhasebe ve Denetim Bölümü'nün ticaret lisesi, düz lise ve diğer liselerden mezun öğrencilerin çoğunun ilk 5 tercihi içinde yer aldığı görülmektedir (Tablo 6).

Tablo 6. Mezun Olunan Liseye Göre Muhasebe ve Denetim Bölümünü Tercih Etme Sıraları

Mezun Olunan Lise	Muhasebe ve Denetim Bölümünü Tercih Etme Sıraları					
	1-5	6-10	11-15	16-20	21 ve üstü	Toplam
Ticaret Lisesi	60	16	6	3	3	88
Düz Lise	19	4	1	1	2	27
Diğer	17	3	3	3	0	26
Toplam	96	23	10	7	5	141

Öğrencilerin % 46,1'i yüksek lisans yapmayı düşünmekte, % 53,9'u yüksek lisans yapmayı düşünmemektedir.

Öğrencilerin Muhasebe Mesleğini Seçme Sebepleri

Muhasebe ve Denetim Bölümü'nü seçme sebepleri ile ilgili sorular sorulmuştur. Öğrencilerin %63,8'i Muhasebe ve Denetim Bölümü'nü muhasebe mesleğinde iş imkanları fazla olduğunu için seçtiklerini belirtmişlerdir. Öğrencilerin % 61,7'si üniversite sınavında alınan puanın bu bölümü seçmesinde etkili olduğunu düşünmektedir. Öğrencilerin % 49,6'sı muhasebe ve denetim bölümünü itibarlı bir meslek olduğu için seçtiklerini belirtmişlerdir. Öğrencilerin % 56'sı muhasebe ve denetim bölümünü seçmelerinde ticaret lisesinde okumalarının etkili olduğunu belirtmişlerdir (Tablo 7).

Tablo 7. Öğrencilerin Muhasebe ve Denetim Bölümü'nü Seçme Sebepleri

	Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Ortalama
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Muhasebe ve denetim bölümünü itibarlı bir meslek olduğu için seçtim.	70	49,6	43	30,5	28	19,9	2,29
Muhasebe ve denetim bölümünü muhasebe mesleğinde iş imkanlarının fazla olduğunu düşündüğüm için seçtim.	90	63,8	31	22,0	20	14,2	2,49
Üniversite sınavından aldığım puan muhasebe ve denetim bölümünü seçmemde etkili oldu.	87	61,7	22	15,6	32	22,7	2,30
Muhasebe ve denetim bölümünü seçmemde ticaret lisesinde okumam etkili oldu.	79	56,0	10	7,1	52	36,9	2,19

3.Katılıyorum 2.Kararsızım 1.Katılmıyorum

Öğrencilere bu bölümü kendi istekleriyle seçip/seçmedikleri sorulmuştur. Öğrencilerin % 72,3'ü Muhasebe ve Denetim Bölümü'nü kendi istekleriyle seçtiklerini belirtmişlerdir. Öğrencilerin % 23,4'ü bölüme bilmeden geldiklerini belirtmişlerdir. Bu bölümü ailesinin isteğiyle seçenlerin yüzdesi %12,8'dir. Öğrencilerin % 14,9'u ailesinde muhasebecilerin olmasının bu bölümü seçmelerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir (Tablo 8).

Tablo 8. Öğrencilerin Muhasebe ve Denetim Bölümü'nü Kendi İstekleriyle Seçip/Seçmedikleri

	Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Ortalama
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Muhasebe ve denetim bölümünü kendi isteğimle seçtim.	102	72,3	25	17,7	14	9,9	2,62
Muhasebe ve denetim bölümüne bilmeden geldim.	33	23,4	14	9,9	94	66,7	1,56
Muhasebe ve denetim bölümünü ailemin isteği ile seçtim.	18	12,8	16	11,3	107	75,9	1,36
Ailemde muhasebecilerin olması bu bölümü seçmemde etkili oldu.	21	14,9	8	5,7	112	79,4	1,35

3.Katılıyorum 2.Kararsızım 1.Katılmıyorum

Öğrencilerin Muhasebe Mesleği Hakkındaki Düşünceleri

Öğrencilere muhasebe mesleği hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Öğrencilerin verdiği yanıtlar Tablo 9'da görülmektedir. Öğrencilerin % 92,9'u muhasebe mesleğinde etik kurallara uyulması gerektiğini düşünmesine rağmen muhasebede mükellefin değil toplumun çıkarlarının önemli olduğunu düşünenlerin yüzdesi (% 58,9) daha azdır. Öğrencilerin % 48,2'si muhasebe mesleği doğruluk ve dürüstlük gerektirdiği için bu meslekte çalışmak istediklerini belirtmişlerdir. Öğrencilerin %14,9'u muhasebe mesleğinin içe dönük (asosyal) bir meslek olduğunu düşünmektedir. Öğrencilerin % 27,7'si de bu konuda kararsızdır.

Tablo 9. Öğrencilerin Muhasebe Mesleği Hakkındaki Düşünceleri

	Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Ortalama
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Muhasebe mesleği doğruluk dürüstlük gerektiren bir meslek olduğu için bu meslekte çalışmak istiyorum.	68	48,2	48	34,0	25	17,7	2,30
Muhasebe mesleğinin içe dönük (asosyal) bir meslek olduğunu düşünüyorum.	21	14,9	39	27,7	81	57,4	1,57
Muhasebe mesleğinde etik kurallara uyulması gerektiğini düşünüyorum.	131	92,9	8	5,7	2	1,4	2,91
Muhasebeye mükellefin değil toplumun çıkarlarının önemli olduğunu düşünüyorum.	83	58,9	39	27,7	19	13,5	2,45
Mali müşavirlik mesleğinin kadınlara uygun bir meslek olmadığını düşünüyorum.	14	9,9	8	5,7	119	84,4	1,25

3.Katılıyorum 2.Kararsızım 1.Katılmıyorum

Öğrencilerin % 9,9'u mali müşavirlik mesleğinin kadınlara uygun bir meslek olmadığını düşünmektedir. Öğrencilerin % 5,7'si kararsızdır. Öğrencilerin % 84,4'ü bu görüşe katılmamaktadır. Bu görüşe katılmayan öğrencilerin % 56'sı kadın, % 28,4'ü erkek öğrencilerdir. (Tablo 10).

Tablo 10. Mali Müşavirlik Mesleğinin Kadınlara Uygun Bir Meslek Olmadığını Düşünenlerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Mali müşavirlik mesleğinin kadınlara uygun bir meslek olmadığını düşünüyorum.							
	Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadın	9	6,4	3	2,1	79	56,0	91	64,54
Erkek	5	3,5	5	3,6	40	28,4	50	35,46
Toplam	14	9,9	8	5,7	119	84,4	141	100

Öğrencilerin Çalışmak İstedikleri Sektör ve Kariyer Planları

Ankete katılan öğrencilerin % 39'u kamu sektöründe, % 34'ü özel sektörde, %27'si serbest çalışmayı düşünmektedir (Tablo 11).

Tablo 11. Öğrencilerin Çalışmak İstedikleri Sektör

	Sayı	%
Kamu	55	39
Özel	48	34
Serbest	38	27
Toplam	141	100

Öğrencilerin çalışmak istediği sektörün cinsiyete göre dağılımı Tablo 12’de verilmiştir. Kamu sektöründe çalışmak isteyen 55 öğrencinin % 65,5’i kadın, %34,5’i erkek öğrencidir. Özel sektörde çalışmak isteyen 48 öğrencinin % 68,8’i kadın, %31,2’si erkek öğrencidir. Serbest çalışmak isteyen 38 öğrencinin %57,9’u kadın, % 42,1’i erkek öğrencidir.

Tablo 12. Öğrencilerin Çalışmak İstedikleri Sektörün Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Hangi sektörde çalışmayı düşünüyorsunuz?					
	Kamu		Özel		Serbest	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadın	36	65,5	33	68,8	22	57,9
Erkek	19	34,5	15	31,2	16	42,1
Toplam	55	100	48	100	38	100

Kariyer planları sorulduğunda öğrencilerin %37,6’sı mali müşavir olmak, %17’si işletmelerin muhasebe departmanında çalışmak, % 14,2’si denetim firmasında çalışmak, % 12,1’i akademisyen olmak, %7,1’i kendi işini kurmak istediklerini belirtmişlerdir. (Tablo 13).

Tablo 13. Öğrencilerin Kariyer Planları

	Sayı	%
Mali Müşavirlik	53	37,6
İşletmenin muhasebe departmanında çalışmak	24	17,0
Denetim firmasında çalışmak	20	14,2
Akademisyenlik	17	12,1
Kendi işimi kurmak	10	7,1
Diğer	17	12,1
Toplam	141	100

Sonuç

Muhasebe ve Denetim Bölümü’nde öğrenim gören 141 öğrencinin, profilini ve muhasebe mesleğine bakışlarını ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada kadın öğrencilerin erkek öğrencilerden sayıca fazla olduğu görülmektedir. Öğrencilerin ağırlıklı olarak Marmara, Karadeniz ve İç Anadolu bölgelerinden geldikleri görülmektedir.

Öğrencilerin çoğunluğu ticaret lisesinden mezundur. Muhasebe ve Denetim Bölümü, üniversite tercih sıralamasında öğrencilerin büyük çoğunluğunun ilk 5 tercihi içinde yer almaktadır. Öğrenciler, üniversite sınavında alınan puanın bu bölümü seçmelerinde etkili olduğunu düşünmektedirler. Öğrencilerin çoğu, bu bölümü kendi isteğiyle seçtiğini belirtmiştir.

Muhasebe mesleği doğruluk ve dürüstlük gerektirdiği için bu meslekte çalışmak istediklerini belirtmişlerdir. Muhasebe mesleğinin içe dönük (asosyal) bir meslek olmadığını düşünmektedirler. Öğrencilerin büyük çoğunluğu muhasebe mesleğinde etik kurallara uyulması gerektiğini düşünmesine rağmen muhasebede mükellefin değil toplumun çıkarlarının önemli olduğunu düşünen öğrencilerin

sayısı daha azdır. Öğrencilerin çoğu mali müşavirlik mesleğinin kadınlara uygun bir meslek olduğunu düşünmektedir. Kadın öğrenciler bu görüşe daha çok katılmaktadır.

Kamu sektöründe ve özel sektörde çalışmak isteyenlerin sayısı birbirine yakındır. Kadın öğrenciler bu sektörlerde çalışmayı daha çok istemektedirler. Kariyer planları sorulduğunda öğrenciler mali müşavir olmak, işletmelerin muhasebe departmanında çalışmak, denetim firmasında çalışmak, akademisyen olmak ve kendi işini kurmak istediklerini belirtmişlerdir.

Kaynakça

Arsoy, Poroy Aylin, Tuba Bora ve Seval Selimoğlu (2014), “Muhasebe Eğitimindeki Bilgi, Beceri ve Eğitim Tekniklerinin Gerekliliklerine İlişkin Beklentiler: Türkiye’deki Akademisyenlere ve Meslek Mensuplarına Yönelik Bir Araştırma”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 10, Sayı 23, s. 121-136.

Coşkun, Recai ve Remzi Altunışık, Engin Yıldırım (2004), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı*, Sakarya Yayıncılık.

Ergun, Halil ve Kudret Gül (2005), “Muhasebe Mesleği Etik Kuralları ve Bu Kuralların Meslek Mensuplarınca Algılanışı”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı 25, s. 143-154.

Eymen, U. Erman (2007), *SPSS 15 Veri Analiz Yöntemleri*, İstatistik Merkezi Yayın No: 1.

Kurnaz, Niyazi ve Yusuf Gümüş (2010), “Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin Muhasebe Mesleği İle İlgili Etik Dışı Davranışlara İlişkin Algı Analizi: Dumlupınar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Örneği”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı 46, Nisan, s. 157-174.

Suriye ve Ukrayna Krizleri Çerçevesinde ABD Rusya İlişkileri

Ahmet GÜLER¹

Öz

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Rusya'nın uluslararası sistemde tekrardan aktif rol almaya başlaması Soğuk Savaş dönemi gibi olmasa da Rusya ve ABD'yi krizler çerçevesinde sık sık karşı karşıya getirmiştir. Çalışmada ilk olarak Rusya'nın yakın coğrafyası olarak adlandırıldığı bölgenin içerisinde yer alan, Ukrayna'da yaşanan kriz ve Rusya'nın Kırım'ı işgali çerçevesinde Rusya ve ABD'nin bölgedeki politikaları ve rekabeti ele alınmaya çalışılacaktır. Ardından uluslararası sistemi derinden etkileyen Arap Baharı'nın son halkası olarak karşımıza çıkan Suriye Krizi Rusya ve ABD perspektifinden incelenecektir. Demokratikleşme taleplerine rejimin verdiği sert tepkiyle birlikte bir iç savaş gibi gözüken Suriye Krizi kısa zamanda çok aktörlü bir uluslararası krize dönmüştür. Bu çerçevede krizin önemli aktörleri olan ABD ve Rusya tarafından Suriye'nin önemi ele alınıp, Suriye Krizi çerçevesinde Rusya ve ABD politikaları ve rekabeti ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna Krizi, Kırım İşgali, Suriye Krizi, ABD Rusya Rekabeti

USA-Russia Relations In The Framework Of Syrian and Ukraine Crisis

Abstract

With the collapse of the Soviet Union and the active participation of Russia in the international system has often caused Russia and the USA to confront as a part of crisis, not like the Cold War. In the present study, the policies and competition of Russia and the USA will be studied within the framework of the crisis in Ukraine and Russia's occupation of Crimea. Then, the Syrian crisis which was the last part of Arab Spring has deeply effected the international system will be examined from the perspective of Russia and the USA. This crisis which seemed to be a civil war as a result of the reaction of the regime to democratization demands turned into a multi-participant international crisis. Within this framework, the importance of Syria will be discussed from the point of USA and Russia that are important actors of crisis. In addition the policies and competition of Russia and the USA will be studied considering Syrian Crisis.

Key Words: Ukraine Crisis, Crimea, Syria Crisis, Rivalry between USA and Russia

¹ Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: ahmet-guler35@hotmail.com

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ABD'nin hegemon güç olarak yer aldığı tek kutuplu bir sistem ortaya çıkmıştı. Rusya'nın 2008 Gürcistan müdahalesine kadar geçen süreç içerisinde, Rusya ABD'nin tek kutuplu düzenine karşı herhangi bir direniş gösterememiştir. Bu süreçte Yakın Çevre Doktrinini ilan etmiş ve bu çerçevede özellikle eski Sovyet coğrafyasında tekrardan hâkim güç konumuna gelmeye çalışmıştır. ABD ise bu dönemde dünya jandarmalığı rolünü üstlenmiş ve dünyada meydana gelen krizlere karşı tek başına müdahale etme eğiliminde olmuştur.

Her ne kadar 11 Eylül saldırıları ile ABD'nin tek kutuplu dünya düzeni sona erdi tartışmaları yaşansa da, ABD'nin tek kutuplu dünya düzenine en ciddi başkaldırı 2007 Münih Güvenlik Konferansı sırasında Rusya Devlet Başkanı V. Putin tarafından gerçekleştirilmiştir. 08.08.2008 yılında Rusya'nın Gürcistan'a orantısız güç kullanarak girmesi uluslararası sistemde etkin bir güç olarak kendisinin de yer aldığı ilan olmuştur. Bu sürece gelinirken gerçekleşen Turuncu Devrimler ve Rusya'nın yakın coğrafyasındaki ülkelerde Batı yanlısı rejimlerin kurulması çabaları, Rusya tarafından çevrelendiği hissini uyandırmış ve Rusya Gürcistan müdahalesi ile buna izin vermeyeceğini göstermiştir.

Rusya daha henüz uluslararası arenada aktif rol almaya başlamadan önce, ABD eski Sovyet coğrafyasında Batılı kurumlarla birlikte etki kurma çabasına girişmişti. Bu doğrultuda Ukrayna ve Gürcistan gibi devletlerin AB ve NATO üyelikleri gündeme getirildi. Rusya'nın petrol fiyatlarındaki artış ile kendini toparlamaya başlaması ve dünya arenasına tekrardan çıkışı ile birlikte Soğuk Savaş döneminin kutup liderleri arasında tekrardan büyük bir rekabet başlamış oluyordu. Bu dönemi, Soğuk Savaş döneminden ayıran en önemli farklılığı dünyada iki kutuplu bir sistem yerine yavaş yavaş birçok güç merkezinin olduğu bir sisteme geçilmesi oluşturmaktaydı.

Rusya ve ABD arasındaki ilk ciddi sorun 2013 yılında Ukrayna'da başlayan halk hareketlenmesi ile yaşanmıştır. Yanukoviç'in AB ile ortaklık antlaşmasını imzalamayacağını bildirmesi üzerine başlayan protesto gösterileri kısa bir sürede uluslararası krize dönüştü. Bu süreçte Rusya ülkedeki Rus yanlılarını ve özellikle Ukrayna'nın doğusundaki ayrılıkçı hareketi desteklemiştir. ABD ise Yanukoviç'in iktidarının değişmesini memnuniyetle karşılamıştır. Poroşenko'nun iktidara gelmesi üzerine Rusya'nın tepkisi sert olmuş ve Ukrayna krizinin Batı tarafından oluşturulduğu dile getirilmiştir. Rusya'nın, Rus azınlığı bahane ederek Kırım'ı ilhak etmesi ABD ile ilişkilerini iyice geren nokta olmuştur.

ABD'nin Afganistan ve Irak işgalleri sırasında büyük maliyetler yüklenmesi ve karşısında bu defa uluslararası sistemin önemli güçlerinden olan Rusya'nın yer alması direkt müdahale konusunun seçenekler arasında yer almamasına neden oldu. Bu dönemde ABD olaylara temkinli yaklaşmış ve uluslararası kurumlarla birlikte Rusya'ya karşı yaptırım kararlarının alınmasında öncülük etmiştir.

Bu dönemde iki devlet arasındaki ilişkiler Suriye Krizi'nin de devam etmesi ve iki devletin de krize müdahil olmasıyla birlikte gergin olarak seyretmeye devam etmiştir. 2010 yılında başlayan Arap

Baharı Suriye'ye sıçramış ve bölgedeki nüfuz kurma mücadelesinde önemli bir yeri olan Suriye iki devlet arasındaki yeni rekabet alanını oluşturmuştur. Krizin ilk yıllarında ABD Esad'sız bir yönetimi tercih etmiş, fakat zamanla bu kararından geri adım atmıştır. Rusya ise baştan beri Esad'lı çözümün savunucusu olmuştur.

Ortadoğu Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ve ABD arasında önemli nüfuz kurma mücadelelerinin yaşandığı bir coğrafyaydı. Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya'nın tekrardan uluslararası sisteme dâhil olması, Ortadoğu üzerinden nüfuz mücadelelerinin iki devlet arasında tekrardan yaşanmaya başlamasına neden olmuştur.

Bu çalışmada ilk olarak Ukrayna krizi perspektifinden Rusya ve ABD arasındaki rekabet ele alınacaktır. Rusya ve ABD açısından Ukrayna ve Kırım'ın, bu doğrultuda Karadeniz'in taşıdığı önem belirtildikten sonra krize karşı aldıkları tavır aktarılacaktır. Ardından Arap Baharı'nda zincirin son halkasını oluşturan Suriye krizi yine aynı çerçeveden incelenmeye çalışılacaktır. Öncelikle Suriye'nin ve doğal olarak Ortadoğu'nun ABD ve Rusya açısından taşıdığı önem üstünde durulacak, ardından kriz çerçevesinde iki ülkenin izlediği politikalar ele alınacaktır.

Ukrayna Krizi ve Kırım'ın İlhakı

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra eski Sovyet ülkeleri bağımsızlıklarını ilan etmeye başlarken, Ukrayna'nın bağımsızlık süreci diğer Sovyet ülkelerinden farklı olarak gerçekleştirmiş ve halkoyuna sunulmuştur. Aralık 1991'de gerçekleştirilen referandum ile bu karar yüzde 90'ın üzerinde bir oyla kabul edilmiştir. 24 Ağustos 1991'de Ukrayna Yüksek Kurulu tarafından Ukrayna'nın bağımsızlığı ilan edilmiştir (Büyükkakıncı 2004: 405). 8 Aralık 1991'de Rusya, Ukrayna ve Belarus liderleri yaptıkları bir toplantıda "Minsk Antlaşması" ile Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) kurmuş ve Rusya Federasyonu, kendisini SSCB'nin halefi ilan etmiştir (Özel 2015: 76). Ukrayna'nın, Bağımsız Devletler Topluluğu'nda ki isteksiz tavrı ve AB ve NATO ile ilişkilerini geliştirme hamleleri Rusya'nın, bölgede Batının etkisini arttırmasına ilişkin korkularını tetiklemiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Batılı ülkeler ve Batılı ülkelerin ağırlığı bulunan kurumların eski Sovyet coğrafyası ile yakın ilişkiler geliştirme çabası temel olarak, Rusya'nın askeri olarak sınırlandırılmasını, Hazar ve Orta Asya enerji kaynakları üzerinden enerji kartının elinden alınmasını hedeflemiştir (Sağlam 2014: 443). Her ne kadar Rusya Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bir bunalım sürecine girmiş olsa da Batılı devletler Sovyetlerin en önemli halefi konumundaki Rusya'nın tekrardan eski Sovyet coğrafyasında etkili bir aktör olarak yer almasını ve yeni bir bloklaşma ihtimalinin doğmasını istememekteydi. Bu çerçevede Gürcistan, Ukrayna, Kırgızistan'da renkli devrimlerle birlikte bu ülkelerde iktidara Batı yanlısı isimlerin gelmesi, genel olarak ABD ve AB'nin Rusya hamlesi olarak görülmüştür (Sağlam 2014: 443).

Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından uluslararası sistemde güç dengesinin kendi aleyhinde gelişmesi nedeniyle eski Sovyet ülkelerine karşı

Yakın Çevre Doktrinini geliştirmeye başlamıştır. Rusya kendisini güneyden çeviren bu devletlerin oluşturduğu coğrafyayı dış politikasının en öncelikli etki alanı olarak tanımlamış, bu bölgelerdeki her türlü gelişmeden birinci derece sorumlu olduğunu iddia etmiştir (Mikail 2007: 254). Rusya'nın Yakın Çevre Doktrinini ile temel amacını, eski Sovyet coğrafyasında ABD önderliğindeki Batılıların bölgede aktif olmasını engellemek ve Soğuk Savaş dönemindeki gibi çevrenemeye karşı önlem alabilmek oluşturmaktaydı.

Ukrayna ve Kırım'ın Rusya Açısından Önemi

Rusya açısından Ukrayna diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinden daha farklı bir anlam taşımaktaydı. Rusların tarih sahnesine Kiev'de çıkmış olması Ukrayna'nın Rusya açısından önemini artıran önemli bir faktördür. Rusya açısından baktığımızda Ukrayna'yı önemli kılan birçok jeopolitik faktörde yer almaktadır. Rusya Soğuk Savaş sonrası girdiği bunalımdan hidrokarbon kaynaklarının ihracı ile çıkmış ve hidrokarbon kaynaklarının ihracı uluslararası politikada tekrardan aktif olabilmesinin temelini oluşturmuştur. Rus ekonomisinin hidrokarbon kaynaklarının ihracına aşırı bağımlı olması ve kırılgan bir ekonomiye sahip olması nedeniyle Ukrayna jeopolitiği Rusya açısından son derece önemlidir. Ukrayna'nın enerji naklinde transit geçiş koridoru oluşturması (Keskin 2014: 47-49) Rusya açısından Ukrayna'yı vazgeçilmez kılmaktadır. Rusya'nın Avrupa'ya doğalgaz ihracatının yaklaşık yüzde 80'i Ukrayna üzerinden geçmektedir (Özel 2015: 81). Rusya'nın Karadeniz donanmasının Ukrayna'nın Kırım bölgesinde bulunması bu ülkenin Rusya tarafından önemini arttıran en önemli etkenlerden bir diğeridir (Keskin 2014: 47-49).

Ukrayna jeopolitik konumu açısından Avrasya ile Avrupa arasında tampon bölge olma özelliği taşır. Rus donanmasının tarihsel olarak konuşlandığı Karadeniz'deki Sivastopol Limanı Akdeniz'e inmek için ve Karadeniz'de hâkimiyet kurabilme açısından son derece kritik öneme sahiptir. Ayrıca Ukrayna'nın Rusya ile en uzun doğu sınırına sahip olması, Rusya'yı dengelemek isteyen ABD başta olmak üzere Batılı güçler için Ukrayna'yı cazip bir yer kılarken, Rusya'nın da yumuşak karnı haline getirmektedir (Sağlam 2014: 440).

ABD eski ulusal güvenlik danışmanlarından Brezezinski "Büyük Satranç Tahtası" adlı eserinde Rusya için Ukrayna olmadan bir imparatorluk olamayacağını ve Asyalı bir devlet olarak kalacağını belirterek Rusya açısından Ukrayna'nın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur (Brzezinski 2005: 79).

Ukrayna ve Kırım'ın ABD Açısından Önemi

ABD başta olmak üzere Batılı devletler açısından Hazar ve Orta Asya'daki gaz ve petrolün alternatif yollarla Avrupa'ya ulaştırılmasında Ukrayna çok önemli bir güzergâh olma özelliği taşır. Avrupa Birliği açısından baktığımızda Rusya ile ticari ilişkilerde enerji tüm AB ithalatının %25 'ini oluştururken Rusya'nın enerji ticaretindeki payı ise üçte iki oranındadır. Gazın %50 'si ve petrolün %30'u ise Rusya'dan karşılanmaktadır (Ünal 2011: 117). ABD açısından Ukrayna'nın Batı dünyası ile

entegrasyonunun sağlanması Rusya'nın Batıyla bağlantı noktasını kesecek ve hem Avrupa'nın güvenliği açısından olumlu olacaktır hem de Rusya'yı doğuya yani karaya sıkıştırma açısından olumlu olacaktır. ABD bundan dolayı özellikle Gürcistan ve Ukrayna'yı Batı blokuna dâhil etmek ve Rusya'yı çevreleyebilmek adına bu iki ülkenin NATO üyeliğini gündeme getirmiştir. ABD açısından Batılı değerlere sahip ve Batı ile entegre olmuş Ukrayna, Rusya'nın Karadeniz'de etkinliğinin sınırlandırılması açısından da çok önemli bir yere sahiptir.

Krizin Seyri ve ABD Rusya İlişkileri

Dolayısıyla Ukrayna'nın ABD ve Rusya açısından önemini inceledikten sonra 23 Kasım 2013'te Ukrayna'nın devlet başkanı Yanukoviç tarafından AB ile 2010'da paraf edilen ortaklık antlaşmasını imzalamayacağını açıklaması (Mearsheimer 2014: 5) üzerine Kiev'de başlayan toplumsal eylemlerin neden uluslararası bir krize dönüştüğünü daha iyi anlayabiliriz. Kiev meydanında toplanan Batı Ukraynalılar, ülkelerinin geleceklerinin Batı ile yani AB ve NATO gibi Batılı kurumlarla işbirliğinden geçtiğini savunurken, özellikle Ukrayna'nın doğusundaki halk Rusya ile yaklaşmanın gelecekleri açısından daha faydalı olduğunu savunmaktaydılar.

Krizin başlangıcında hem Batı dünyası ve ABD hem de Rusya temkinli bir tavır takınmaya çalışmıştır. NATO, Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri ülkedeki şiddet olaylarını sadece kınamış ve taraflara diyalog çağrısında bulunmuştur (Erol 2014: 5).

Kiev'de başlayan bu protestoların Ukrayna geneline yayılmasıyla birlikte ilk olarak hükümet istifa etmiş ardından Yanukoviç devrilmiş (Harvard IOP Policy Brief 2014: 4) Batı yanlısı Poroşenko iktidara gelmiştir. Poroşenko'nun askıya alınan Ortaklık Anlaşmasını imzalaması ve Batı yanlısı bir tutum sergilemesi Rusya tarafından tepki ile karşılanmıştır. Tüm bu olaylar üzerine Moskova, Ukrayna'nın doğusundaki ve Kırım'daki Rus yanlılarını desteklemiş ve çatışmalar yaşanmasına yol açmıştır. Rusya hükümeti Ukrayna Krizi başladığından beri bunun Batılı devletler ve ABD tarafından kısıktıldığını ve mevcut hükümete karşı Batının desteklediği bir eylem olarak gördüğünü belirtmiştir. ABD'nin Ukrayna büyükelçisinin sızan telefon görüşmelerinde aslında Putin'in haklı olduğu görülmektedir. Bu telefon görüşmesinde Yanukoviç iktidarının devrilmesinin ve yerine Batı yanlısı bir iktidarın gelmesinin savunulduğu göze çarpmaktadır (Mearsheimer 2014: 5). Batı yanlısı Poroşenko hükümetinin gelmesi ve AB ile Ortaklık Antlaşmasının imzalanması üzerine Rusya'nın tepkisi yeni bir uluslararası kriz meydana getirmiştir. Rusya irredentist² bir politika uygulayarak Kırım'daki Rus etnik varlığını ileri sürerek, Kırım'ı işgal etmiş ve daha sonra bir referandumla Kırım'ı topraklarına katmıştır.

Rusya tarafından Kırım'ın ilhak edilmesi Karadeniz jeopolitiğinde önemli değişimler ortaya çıkardı. Kırım'ın ilhakı ile birlikte ilk olarak Rusya'nın Karadeniz'deki karasuları ve deniz yetki alanları

² Irredantizm: Dil, din, soy ve kültür birlikteliği olduğu halde herhangi bir devletin sınırları dışında yer alan halkı ile birleşme fikridir. Genelde karşımıza yabancı ülkelerin topraklarında soydaşlarını bahane eden devletin yayılma siyaseti olarak kullanmasıyla karşımıza çıkmaktadır.

genişlemiş oldu. Rusya hem enerji kaynakları geçiş hatlarına hem de Karadeniz'in muhtemel enerji kaynaklarına sahip olabilecek bir konum elde etti.

Rusya devlet başkanı Putin, Kırım'ın Rusya'ya katılım antlaşmalarının imzalandığı gün yaptığı açıklamada ABD önderliğindeki Batı dünyasına ve NATO'ya meydan okumuştur. "Ukrayna'yı bilerek kışkırtanlar ve iç karışıklığa sürükleyenler bulunmakta. Ukrayna'nın bölünmesini istememekteyiz ve NATO askerlerinin Kırım'da, Sivastopol'da hak sahibi olmasını ve Karadeniz'de NATO askerlerinin Rus donanmasını karşılamasına izin vermeyeceğiz..." (Address by President of the Russian Federation 2014: Mart 18)

Kırım Ukrayna'nın güneyinde Karadeniz'e doğru yarımada şeklinde uzanan Ukrayna'ya bağlı özerk cumhuriyettir. Nüfusu 2 milyon civarında olan bölgenin yaklaşık yüzde 60'ı Rus yüzde 25'i Ukraynalı, yüzde 13'ü de Tatar etnisitesine aittir.³

Ukrayna krizi ile birlikte Kırım'ın Rusya'ya bağlanması ile ilgili olarak Putin bir diğer açıklamasında, Kırım'ın Ruslar açısından önemini çarpıcı şekilde ifade etmiştir. "Kırım bizim için stratejik önem taşıyor. Yahudiler için Kudüs'teki tapınak tepesinin olduğu gibi bizim için kutsal değeri var." (Putin Batı'ya rest çekti 2014: Aralık 5)

Rusya'nın Ukrayna ve Kırım'ı ABD ve ABD önderliğindeki Batılılara kaybetmesi demek Karadeniz'deki hâkimiyeti kaybetmesi demek bu da Rusya için beka sorununun gündeme gelmesi demek olacaktır. Ukrayna'da Batı yanlısı bir hükümet kurulması ve Ukrayna'nın Batılı kurumlara katılması Rusya'nın hemen yanı başında bir Batı kalesi ile karşı karşıya kalmasına neden olacaktır (Mearsheimer 2014: 6). Kırım'da bulunan Sivastopol üssü 2. Katerina döneminden beri Rus donanmasının Karadeniz'deki en stratejik konumudur. Rusya'nın Soğuk Savaş sonrası girdiği bunalım döneminden sonra tekrardan uluslararası sistemdeki etkin güçlerden biri olması yakın çevresinden geçmektedir ve yakın çevresinin kendi hâkimiyeti altından kaybolması uzun vadede Rusya'yı siyasi, ekonomik ve güvenlik anlamında darboğaza sokabilecektir. Rusya için NATO'nun Karadeniz'e doğru genişlemesi Rusya'nın yaşamsal çıkar alanına müdahale anlamına gelecektir ve büyük bir beka sorunu ile karşı karşıya kalacaktır. Kırım'ın işgali ile birlikte Rusya Karadeniz'deki güvenliğini sağlamlaştırmış ve hem Ukrayna'ya hem de Ukrayna üzerinden ABD ve Batı dünyasına mesaj vermiştir. Yakın çevresinde kendisinden başka herhangi bir devletin etkinlik kurmasına izin vermeyeceğini ve gerekirse güç kullanacağını 2008 Gürcistan Savaşı, Ukrayna krizi ve Kırım işgalleri ile tüm dünyaya ilan etmiştir.

Kırım'ın Rusya tarafından ilhakından itibaren ABD ve AB üyesi ülkeler Rusya'ya yönelik öncelikle diplomatik izolasyon kararını, sonrasında ise ekonomik yaptırımları hayata geçirmiştir. Bununla birlikte gerek Kırım gelişmesiyle beraber sürekli kınama metni yayınlayan NATO'nun

³ "About Number And Composition Population Of Autonomous Republic Of Crimea By Data All-Ukrainian Population Census", <http://2001ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/Crimea> (E.t: 28.10.2017)

demeçleri, gerek Kremlin'den gelen tonu yüksek açıklamalar dikkate alındığında (Sarıkaya 2015: 190), Ukrayna'daki çatışmanın bir iç sorun olmaktansa uluslararası bir kriz olduğunu gözler önüne sürmekteydi.

ABD ve ABD önderliğinde Batı dünyası yani AB tarafından Rusya'ya karşı yaptırım kararları sürekli olarak genişletilmiştir. Temmuz 2014'te ABD tarafından Rusya'ya sağlanan ihracat kredisinin askıya alındığı açıklanmış ve Rus ekonomisinin büyük bir darbe alması beklenmiştir. Pek çok Rus devlet adamı ve iş adamının Avrupa'ya ve ABD'ye girişi yasaklanırken mal varlıkları da dondurulmuştur (Özel 2015: 80-84). Fakat Rusya'nın Ukrayna krizini desteklemesi ve Kırım'ı ilhakı üzerine ABD ve Batılı ülkeler ekonomik anlamda bazı yaptırımlar yapsa da AB-Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerde Almanya gibi devletler ciddi hasar görmeye başladıklarından ve bu hasarın boyutunun artacağı endişesiyle sürekli olarak yaptırımların arttırılmasına karşı çıkmaya başlamışlardır (Mearsheimer 2014: 9).

ABD açısından devam etmekte olan Suriye krizi, Irak ve Afganistan'da hala sürmekte olan toplumsal dönüşüm süreçleri ve daha başka önceliklerinin de olması ABD'nin bu krizde yeterli etkiyi gösterememesine sebep olmuştur.

Rusya açısından Ukrayna Krizi Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin tek kutuplu düzenine bir meydan okuma olarak algılanmış ve Rusya bu süreç içerisinde uluslararası sistemin tek kutuplu düzen olmadığını ve dünyadaki hegemonik ABD gücüne karşı Rusya'nın da var olduğu mesajını vermeye çalışmıştır.

Suriye Krizi Çerçevesinde Rusya ve ABD İlişkileri

2010 yılında Tunus'ta başlayan ve daha sonra tüm Ortadoğu'ya yayılmaya başlayan demokratikleşme hareketinin, bilinen adıyla "Arap Baharı" zincirinin son halkasını Suriye oluşturmuştur. Tunus ve Libya'da rejim değişikliği, Mısır'da ilk olarak demokratik bir yönetim ardından askeri darbeyle vesayete geçiş denemesinin sonrasında Mart 2011'de Suriye'de Arap Baharının dalgası olarak başlayan olaylar, zamanla iç savaşa dönüşmüştür (Özçelik 2016: 2). Suriye'de yaşanan kriz, 2011 Mart'ta Esad yönetimindeki rejim ve muhalif güçler arasındaki çatışmalarla başladı ve günümüzde hala devam etmektedir. Yaklaşık 6 yıldır devam eden krizin vahim sonuçları olarak on binlerce kişi hayatını kaybetmiş, evsiz kalmış ya da ülkedeki şiddet ortamından kaçarak Türkiye, Irak ve Lübnan gibi komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır. Mart 2011'de Esad rejimine karşı başlayan gösterilerin rejim tarafından sert müdahalelerle önlenmeye çalışılması ve askeri müdahaleye başvurulması ile ülke kısa süre içerisinde kaosa sürüklenmiş ve halk hareketlerinin uluslararası bir krize dönüşmesinin yolu açılmıştır (Ulutaş ve vd. 2015: 8).

Arap Baharı Mısır, Libya, Tunus, Cezayir, Ürdün gibi ülkelerde kısa sürede sonuçlanırken, Suriye'de başlayan hareketlenme günümüzde hala devam etmektedir. Suriye krizinin 2011 Mart'ından beri devam etmesinin en temel nedeni krizin bir süre sonra uluslararası bir krize dönüşmesi ve bu

noktada bölgesel ve küresel aktörlerin yanı sıra birçok terörist grubunda krize dâhil olmasıdır. Suriye Ortadoğu’da özellikle Amerikan-İsrail hâkimiyetine karşı Tahran-Şam-Hizbullah ayağının önemli bir parçasıdır (Deniz 2013: 319). Krizin uluslararası bir soruna dönüşmesi ile birlikte aktörler arasındaki rekabet Suriye’yi bir kan gölüne dönüştürmüştür. Bu süreç içerisinde Rusya, Suriye devlet başkanı Esad’ın arkasında bir tavır alırken, ABD yönetimi ise Esad’sız bir çözümün olması gerektiğini savunmuştur. ABD bu dönemde Esad’ın derhal gitmesi gerektiğine vurgu yaparken Rusya ise ABD’nin bu tezine karşılık sorunun bir iç kriz olduğu ve müdahale edilmemesi gerektiği görüşü üstünde durmuştur. Taraflar açısından aynı dönemde hem Ukrayna Krizi yaşanması hem de Suriye’de karşı karşıya gelinmesi tekrardan bir Soğuk Savaş mı yaşandığı sorusunun uluslararası sistemin gündemine gelmesine neden olmuştur.

Suriye Krizini bu iki ülke açısından analiz etmeden önce bu iki ülke açısından Suriye politikalarının ve Suriye’nin öneminin belirtilmesi kriz esnasında yaşananları daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

Suriye Krizi Çerçevesinde ABD-Rusya Rekabeti

Obama’nın Ulusal Güvenlik Stratejisi ve Suriye’nin ABD Açısından Önemi

ABD 11 Eylül saldırıları ile birlikte Ortadoğu’da düzeni sağlama adına harekete geçmiştir. Bu doğrultuda gerçekleşen Afganistan ve peşinden gelen Irak işgalleri ABD açısından beklenildiği gibi gerçekleşmemiştir. ABD kısa sürede düzeni kurmayı amaçladığı bu işgallerde adeta bataklıkta saplanıp kalmış ve bu işgallerin ABD’ye maliyeti yüksek olmuştur. ABD, 11 Eylül sonrası Bush’un teröre karşı savaş doktrinini benimsemiş fakat bu yaklaşım Obama’nın gelmesiyle birlikte etkinliğini kaybetmeye başlamıştır. Obama’nın başkan adaylığını açıklamasından itibaren en önemli sloganlarını “ümit” ve “değişim” oluşturmuştur (Yalçın 2016: 27).

Obama’nın iktidara gelmesiyle birlikte Ortadoğu üzerinde temel amaç Irak ve Afganistan’dan çekilmektir ve gelir gelmez bu yönde adımlar atmaya başladı. ABD’nin dünya siyasetinde 11 Eylül ile birlikte oluşmuş olan olumsuz algısını özellikle sert tutumunu ve tek taraflı müdahaleci algısını değiştirmek amaçlanmış ve daha çok, çok taraflı ve sorunlara uluslararası kurumlar aracılığıyla müdahil olmaya çalışan bir Amerika ortaya çıkarmak için çaba sarf edilmiştir (Yalçın 2015: 58-61).

Genel olarak retrenchment(mevzilenme) olarak adlandırılan Obama’nın güvenlik stratejisi bir bakıma 1823 Monroe Doktrini’ne benzetilebilir. Kısa olarak özüne kapanma ve kendini dış dünyadan izole etme olarak adlandırılabilir olan Monroe Doktrini ⁴Obama’nın başkanlık dönemi stratejileri ile benzerlik göstermektedir. Obama’nın güvenlik stratejisini genel olarak ABD’nin uluslararası politikaya gerekmediği sürece ve olabildiğince az olmak kaydıyla müdahil olması ve sahaya Amerikan askerlerinin indirilmesinden kaçınılması oluşturmaktadır. Obama Irak ve Afganistan işgallerinin ABD açısından

⁴ Ayrıntılı bilgi için; Armaoğlu, Fahri, 19. Yüzyıl Siyasi Tarih, 1789-1914, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 688-692.

son derece maliyetli olduğunu görmüştür. Aynı zamanda dünyada ABD dışında güç merkezlerinin oluşması ve uluslararası sistemde yeni büyük güçlerin ortaya çıkmaya başlaması, ABD'nin uluslararası sistemdeki rolünü tehdit eder nitelik alması endişesiyle ABD'yi yeni arayışlar içerisine itmiştir. Bu noktada Obama mevzilenme stratejisi ile ABD'nin öncelikle kendi gücünü koruması ve aynı zamanda arttırmasını amaçlamıştır.

Uluslararası sisteme baktığımızda ekonomik veriler göz önüne alındığında ABD'yi oldukça zorlamaya başlayan ve ekonomik gücünün yükselmesiyle birlikte Asya Pasifik'te hegemon olmaya başlamış bir Çin karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Soğuk Savaş sonrası girdiği bunalımdan sıyrılan ve 2008 yılında Gürcistan müdahalesi, Ukrayna Krizi, Kırım'ın ilhakı ve Suriye'deki aktif konumuyla ABD'nin tek kutuplu düzenine meydan okuyan bir Rusya karşımıza çıkmaktadır.

Uluslararası sistemde ortaya çıkan yeni güç odakları karşısında ABD'nin yeni maceralara atılması, bunların maliyeti düşünüldüğünde aslında Obama, Suriye'deki krizi tek başına üstlenmek yerine birçok aktörün bölgede maliyet yüklenmesini ve ABD'nin de soruna uluslararası kurumlarla müdahil olmasını hedefledi. Bu sayede ABD yönetimi içeride güç toplamaya devam edecek ve krizi uluslararası kurumlar altından kontrol edecekti.

Amerikan dış politikasının genel olarak Ortadoğu hedeflerini Batı yanlısı ılımlı hükümetlerin kurulması, enerji güvenliğinin sağlanması, İsrail'in güvenliğinin sağlanması ve bu doğrultuda İran önderliğindeki Şii ekseninin çevrelenmesi ve bölgede ABD dışında herhangi bir gücün hâkimiyet kurmasının önlenmesi olarak sıralayabiliriz. Bölgede 1979 İran Devrimi ile birlikte, devrimin bölge ülkelerine ihraç edilmeye çalışılması ve bu noktada Suriye ve İran'ın müttefikliği, bölgede bu iki ülkenin Hizbullah'a destek vermesi hem ABD'nin bölgedeki hegemonyasını hem de İsrail'in güvenliğini tehdit eder nitelikteydi.

Ayrıca bölgede Suriye yönetiminin devrilmesi ve yerine Batı yanlısı bir iktidarın gelmesiyle birlikte Rusya'nın bölgedeki etkinliği tamamen azaltılacaktı. Aynı zamanda Rusya'nın Akdeniz'e çıkış noktasını oluşturan Laskiye limanının kapatılması Rusya'yı Akdeniz'in dışına itecekti. Aynı zamanda Rus hidrokarbon kaynaklarına alternatif rotalar oluşturulabilecek ve bu sayede ekonomisi yüksek oranlarda hidrokarbon kaynaklarının ihracına bağımlı Rusya'ya önemli bir darbe daha vurulmuş olacaktı.

Rusya Açısından Suriye'nin Önemi

Rusya Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile Sovyetler Birliği'nin en önemli halefi olarak ortaya çıkmıştı. Ekonomik anlamda toparlanmaya başlamasıyla birlikte özellikle yakın çevresinde etkili olmaya başlayan Rusya yukarıda da belirtildiği gibi Gürcistan, Ukrayna ve Suriye Krizlerini ABD'nin tek kutuplu düzenine meydan okuma ve uluslararası arenaya bende varım mesajını verebilmenin fırsatı olarak görmüştür. Bu doğrultuda aslında meydan okumanın en önemli sinyalini Rusya devlet başkanı Putin'in 2007 yılında Münih Güvenlik Konferansı'ndaki konuşması oluşturmuştur. Putin bu

konusmasında adeta ABD'ye ve ABD'nin önderliğindeki uluslararası sisteme başkaldırmıştır (Speech and the Following, 2007: Şubat 10).

Rusya 2010 yılında başlayan Arap Baharı'nın Tunus, Mısır gibi ülkelerde ortaya çıkan iktidar değişikliklerine karşı herhangi bir tepkide bulunmamıştı. Özellikle silah ve ekonomik anlamda iyi ilişkilerde olduğu Libya'ya sığınan halk hareketlerine karşı aktif tavır takınmayan Rusya Kaddafi'nin devrilmesini kabullenmek zorunda kalmıştır (Erşen 2016: 153-155). Fakat bu Rusya için örnek teşkil etmiş ve Suriye Krizi başladığı andan itibaren krize aktif olarak müdahil olmuştur.

Rusya, Suriye'de yaşanan olaylara Suriye ile uzun yıllardır süregelen iyi ilişkilerinin sahip olduğu karşılıklı faydalar çerçevesinde yaklaşmıştır. Rusya Arap Baharı'nın bölgede Batı yanlısı rejimler kurmak için bir oyun olduğunu savunmuş ve bu doğrultuda bölgedeki etkinliğinin kaybolmasından endişe etmiştir (Yazıcı 2012: 40-42).

Ortadoğu Soğuk Savaş dönemi boyunca iki blok liderinin çekişmelerine sahne olmuştu. Bu doğrultuda Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler geliştirmiş olan Suriye, Soğuk Savaş sonrası halef konumundaki Rusya ile de iyi ilişkilere sahip olmuştur. Rusya açısından Suriye, bölgede İran ile birlikte en önemli ülkeler arasında yer almaktaydı. Suriye'de bulunan ve Akdeniz'e çıkış kapısı olmakla kalmayıp Rusya'nın bölgede nüfuz kurma ve bunu devam ettirebilmesi açısından son derece önemli bir yere sahip olan Tarsus üssü ve Laskiye limanı Rusya açısından son derece önemlidir. Rusya'nın bu üsleri ve Suriye'yi kaybetmesi demek Doğu Akdeniz'deki ve Ortadoğu'daki nüfuzunu kaybetmek demektir. Bu da Sovyetler sonrası küresel iddiasını sürdürmek isteyen Rusya için bu iddiasından vazgeçmek anlamına gelecektir. Suriye'nin Batılı devletler tarafından ele geçirilmesi daha doğrusu Batı yanlısı bir hükümetin gelmesi Ortadoğu bölgesinin tamamen ABD nüfuz bölgesi olmasına yol açacaktır.

Ayrıca Suriye Rusya açısından önemli bir silah pazarıdır. Suriye silahlı kuvvetlerinin kriz çıkmadan önceki dönemde sahip olduğu silahların yaklaşık %90'nının Rus yapımı olması ve 2005-2011 yılları arasında Rusya'dan yaklaşık 25 milyar \$'lık silah satın alması Rusya'nın silah ticaretinde Suriye'nin ne kadar önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Suriye'yi ABD'ye kaptırmak Rusya açısından önemli silah pazarını kaybetmek olacaktır (Deniz 2013: 323-324). Suriye'nin ABD tarafına çekilmesiyle birlikte Rusya açısından bölgedeki en önemli müttefiki olan İran yalnızlaşacak ve çevrelenecektir. Bu da İran üzerinden Rusya'nın da yakın çevresinin tehdit altında olmasına neden olacaktır.

Her şeyden önemlisi Rusya açısından Suriye krizi, Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde kendisinin tekrardan var olduğunu ve artık yeni sistemin tek kutuplu olmadığını ispatlamak açısından da son derece önem teşkil etmektedir.

Krizin Gelişimi ve ABD Rusya Rekabeti

Ortadoğu coğrafyası tarihin her döneminde büyük güçlerin ilgi gösterdiği ve rekabet ettiği bir coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır. Suriye'deki reform istekleri ve demokratikleşme hareketlerine

rejimin verdiği sert karşılık bir anda krize bölgesel ve küresel birçok aktörü müdahil etti. Ukrayna Krizi'nde de karşımıza çıktığı gibi ABD önderliğindeki Batı daha müdahaleci ve Esad yönetiminin sona ermesini isteyen bir tavır tutunurken, Rusya ve müttefiki Çin Suriye'ye gerçekleştirilebilecek her türlü müdahaleye karşı bir tavır tutundular (Tepeciklioğlu Ali ve Tepeciklioğlu Elem 2015: 174-175). Bu doğrultuda özellikle bölgede dengeleri değiştirebilecek ve nüfuzu ABD'ye kapılabilecekleri BM kararlarını sürekli veto etmişlerdir.

İlk olarak 2011 yılında rejim tarafından gerçekleştirilen sert eylemlere karşı BM tarafından alınmak istenilen Suriye'ye karşı daha sert adımlar atılmasını ve gerektiğinde yaptırımlara maruz kalabileceği karar tasarısı Rusya ve Çin tarafından veto edilmiştir. Rusya temel olarak bu krizin Suriye'nin bir iç sorunu olduğu ve olası karar tasarısının geçmesi durumunda Suriye'ye karşı müdahalenin olabileceği gerekçesiyle kararı veto etmiştir (Suriye'ye BM baskısını, 2011: Ekim 5).

2012 yılının Şubat ayında BM Güvenlik Konseyi tarafından Suriye'deki şiddetin derhal sona ermesi çağrısında bulunan ve Suriye rejimi tarafından yapılan insan hakları ihlallerini kınayan karar tasarısı yine Rusya ve Çin'in vetosu nedeniyle reddedilmiştir. Rusya bu karar tasarısını, tasarının tek tarafı suçladığını, dengeli olmadığını ve Suriye'deki gerçekleri yansıtmadığını iddia ederek veto ettiğini belirtmiştir (Suriye Tasarısına Rusya, 2012: Şubat 4).

BM Güvenlik Konseyindeki Rusya ve Çin' in bir diğer vetosu 19 Temmuz 2012'de gerçekleşti. Bu iki ülkenin 9 ay gibi kısa sürede üçüncü kez Suriye konusundaki vetoları olmuştur. Bu karar tasarısı Suriye rejiminin 10 gün içinde ağır silahların kullanımına son vermemesi halinde yaptırımı içermekteydi (Rusya'yla Çin'den üçüncü veto, 2012: Temmuz 19).

ABD ve Rusya arasındaki Suriye rekabetine baktığımızda Rusya her fırsatta Suriye'nin arkasında durduğunu BM'de bu ülke aleyhine gerçekleştirilen kararları veto ederek göstermiştir. Aslında Rusya'nın her fırsatta Suriye'yi desteklemesi, Batılı aktörler tarafından gerçekleştirilebilecek tek tarafı müdahaleye karşı olduğunu ve krizin çözümünde Rusya ile uzlaşmadan sorunun çözülemeyeceğinin mesajıydı.

Bu süreç içerisinde Obama yönetimi tek tarafı müdahaleden kaçınmayı ve uluslararası kurumlar aracılığıyla krize müdahil olmayı tercih ederken, krize birçok aktörün dâhil olmasını sorun etmedi

Hatta krizin bir yerden sonra kilitlenmesi ve bölgenin ve bölgedeki aktörlerin fazla maliyetler yüklenmeleri ABD yönetimini memnun etti. Obama'nın iktidara gelmesi ile tekrardan güç toplama adına mevzilenme politikası izleyen ABD tarafından bölgenin kaosa sürüklenmesi ve kaosun statükoya dönüşmesi bir noktadan sonra kazançlı olmaya başlayabilirdi. Çünkü her ne kadar krizin ilk başladığı dönemlerde ABD yönetimi tarafından Esad'ın devrilmesi görüşü hâkimken krizin süreç içerisindeki dönüşümü artık Esad'siz bir Suriye'nin ABD açısından daha olumsuz sonuçlara yol açılabileceği şeklinde değerlendirilmekteydi.

ABD yönetiminin krize direkt müdahil olmamasının önemli bir diğer nedeni de kamuoyu baskısıydı. ABD kamuoyu öngörülemez sonuçlar doğurabilecek müdahalelerden kesinlikle kaçınılması yönünde tavır sahibiydi. Halk için Afganistan ve Irak işgallerinin yarattığı travmalar hala tazeydi ve aynısının Suriye’de yaşanması istenilmemektedir.

Obama’nın 2012 yılında Suriye’de kırmızı çizgilerinin kimyasal silah kullanımı olduğunu açıklaması üzerinden henüz 1 yıl geçmişken, 2013 yılında rejim tarafından kullanılan kimyasal silahlarla birlikte tüm dünyanın gözü ABD’nin müdahalesine odaklanmıştı. Bu noktada Rusya Esad rejimine karşı yapılacak herhangi bir müdahaleyi önleyebilmek adına arabuluculuk rolü üstlendi. Rusya’nın önerisi gelinceye kadar ABD rejim birliklerine hava saldırıları düzenlemek üzereydi. Rusya’nın arabuluculuğunda ABD’nin de onayıyla birlikte BM destekli antlaşma ile birlikte ABD müdahale etmekten vazgeçti. Rusya’nın arabuluculuk rolü Suriye krizinde aldığı rolün daha değerli hale gelmesini sağlamıştı. Bu anlaşmayla birlikte Suriye’den kimyasal silahların çıkarılması ve imalathanelerin kapatılması konusunda ortak karar alındı (Suriye: Kimyasal silah, 2014: Ağustos 21).

ABD Suriye krizinin başlarında Esad’sız bir değişim yanında tavır alırken, Suriye krizinde bölgede birçok devlet dışı aktörlerin yer almasıyla bu tavrında değişikliğe gitti. Özellikle 2014 yılından itibaren bölgede çok aktif rol almaya başlayan DAESH terör örgütü ile birlikte süreç Esad’sız bir Suriye’de işlerin daha da karışabileceği ve böylece krizin daha önlenemez durumlar alabileceği yönündeki tavıra doğru yol aldı (Oytun 2013: 89-91). ABD, DAESH’in yoğun olarak bölgede faaliyete geçmesi ile birlikte hedefini Suriye’de demokratikleşmeden DAESH’in temizlenmesine dönüştürdü. Bu süreç aslında Rusya’nın da bölgede tam anlamıyla rol oynamaya başlamasını sağladı. DAESH’in bölgede rol alması ile birlikte Rusya’nın bölgeye girmesi ve operasyonlar düzenlenmesi ABD’nin işine gelmekteydi. Hem Rusya Suriye’de önemli bir maliyetin altına girmekteydi hem de DAESH’in temizlenmesi konusunda ABD herhangi bir maliyete girmeksizin bu Rusya tarafından gerçekleştiriliyordu. Burada ABD açısından en önemli dezavantaj Rusya’nın bölgede aktif rol almaya başlamasıydı. Çünkü ABD’nin krizin ilk yıllarındaki temel amacı olan Esad rejiminin değişmesi ihtimali Rusya’nın sahaya girmesiyle birlikte ortadan kalkmıştı. Ayrıca uluslararası sistemde Soğuk Savaş sonrası tekrardan sistemde büyük bir güç olarak yer almak isteyen Rusya’nın eline büyük bir fırsat geçmekteydi. Rusya krizin çözümünde rol alacak en önemli aktörlerden biri haline gelmişti ve bu ABD’nin istediği dönüşümü oluşturmasının önünde engel oluşturmaktaydı.

Rusya’nın 2016 yılı başlarında Halep’i bombalaması üzerine ABD ve Rusya arasındaki ilişkiler gerildi. ABD Başkanı Obama’nın DAESH ile Mücadele Özel Temsilcisi McGurk Rusya’nın Halep’ten Türkiye’ye uzanan insani koridoru vurduğunu ve bunun bir insani kriz ortaya çıkardığını belirtti (Rusların Halep’i bombalaması, 2016: Şubat 24). Rusya ise savunma bakanlığı aracılığıyla yaptığı açıklamada, Halep’i bombalayan uçakların Rusya’ya ya değil ABD’ye ait olduğunu belirtti (Rusya: Halep’i biz değil, 2016: Şubat 11).

ABD ve Rusya arasındaki ilişkiler Rusya'nın sahada gerçekleştirdiği operasyonlarla ara ara gerilse de 2016 Şubat'ın da ABD ve Rusya önderliğinde BM destekli ilk geniş çaplı ateşkes anlaşmasına varıldı. Geçici çatışmazlık anlaşması Suriye yönetimini ve birçok muhalif grubu kapsamaktaydı. Bu anlaşmaya birlikte DAESH ve El Kaide'ye bağlı Nusra Cephesi anlaşmanın dışında tutuldu. Ateşkes ile birlikte kuşatma altındaki sivillere yardım ulaştırılması hedeflendi. Ayrıca DAESH ve Nusra gibi örgütlerin Suriye'den temizlenmesi hedeflendi. BM kararında acil yardıma ihtiyacı olan yaklaşık 30 bölge belirlendi ve öncelikle yardımların bu bölgelere gerçekleştirilmesi hedeflendi (Suriye'de ateşkes başladı, 2016: Şubat 27).

2016 yılında ABD'de başkanlık seçimlerinin yaşanması ABD'nin bu dönemde Suriye krizine karşı biraz geri planda kalmasına neden oldu. Özellikle bu dönemde Rusya'nın ön plana çıktığı krizde Rusya liderliğinde Türkiye ve İran'ın da katılımıyla Kazakistan'ın başkenti Astana'da gerçekleşen zirveler krizin çözümü ile ilgili planlar oluşturmaya başladı ve ABD bu süreçte krizin çözümünde geri planda kaldı.

2016 yılındaki başkanlık yarışından galip çıkan Donald Trump göreve geldiği dönemde yaptığı ilk açıklamalarda genellikle Obama yönetiminin krizde aldığı pasif rolü eleştiren bir tavır takındı. Obama yönetiminin Suriye'de Esad'ın ve Rusya'nı önünü kesmemekle suçlayan Trump Suriye'de önceliğinin DAESH'i temizlemek olduğunu vurguladı. Trump başkan seçildikten birkaç gün sonra Wall Street Journal'a verdiği röportajla önceliğinin DAESH ile savaşmak olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. "Siz Suriye ile savaşıyorsunuz. Suriye IŞİD ile savaşıyor ve siz de IŞİD'den kurtulmak zorundasınız. ABD'nin Suriye'deki asıl amacı IŞİD ile mücadele olmalı. Esed'i hiç sevmesem de rejimini desteklemek radikalleri durdurmak için en iyi yol." (Obama'yı eleştiren Trump, 2017: Nisan 5)

Trump ile birlikte Suriye politikasındaki dönüşümü daha net ortaya koymaya başlayan ABD DAESH ile mücadelede Rusya ile iş birliği konusunda daha ılımlı olmaya başladı. Trump'ın gelmesiyle birlikte başlayan Rusya ve ABD arasındaki iş birliği fikri 2017 Temmuz'da Hamburg'da düzenlenen G 20 Zirvesinde ilk somut gelişmeleri ortaya çıkardı. İlk kez yüze yüze görüşme gerçekleştiren Putin ve Trump ikilisi Suriye'nin güneybatısında Ürdün'ün de katılımıyla çatışmasızlık anlaşması konusunda ortak noktada buluştular (Trump ve Putin, 2017: Temmuz 7).

Trump'ın başkanlığa gelmesi sonrası sahada Rusya ve ABD arasında Hamburg'da başlayan iş birliği DAESH'in Suriye'den temizlenmesi açısından son derece önemliydi. Bu süreçte krizin ilk yıllarından itibaren Esad rejiminin destekçisi olan Rusya krize müdahil olduğu dönemden itibaren her geçen gün krizdeki etkinliğini arttırmış ve böylece Esad rejiminin yıkılmasının önüne geçmişti. Trump ile birlikte ABD'nin Esad'ın gitmesi yönündeki tavrının da değişmesiyle birlikte kriz Rusya'nın istediği şekilde seyretmekteydi. Rusya hem yakın ilişkilerde bulunduğu rejimin varlığını korumuş hem de Suriye ve Ortadoğu'daki varlığını pekiştirmişti.

Trump ve Putin 2017 Kasım'ın da Vietnam'daki APEC zirvesinde Suriye ile ilgili önemli görüşmeler gerçekleştirdi ve bu doğrultuda Suriye'de iş birliği konusu vurgulandı. İki liderin ortak açıklamasında özellikle Suriye'de DAESH'in yenilgiye uğratılması konusundaki kararlılıkları teyit edildi. İki lider tarafından ayrıca BM Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı karar uygun olarak Suriye'nin egemenliği, bağımsızlığı, birliği, toprak bütünlüğü ve laik niteliğine bağlılık teyit edildi. Ayrıca açıklamada Suriye'deki tüm taraflara Cenevre'deki siyasi sürece aktif olarak katılma çağrısı da yer aldı. Anlaşmada Suriye'deki çatışmanın askeri çözümü olmadığını çözümün siyasi olarak gerçekleştirilmesinin gerekliliği de vurgulandı (Putin ve Trump'tan, 2017: Kasım 11).

Özellikle DAESH'in sahada aktif olarak ortaya çıkması ve bölgede büyük bir tehdit oluşturması sonrası ABD ve Rusya arasında bir iş birliğinin öne çıktığı görülmektedir. Trump'ın ABD'de başkanlığa gelmesiyle birlikte bu iki devlet arasındaki iş birliği daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Soğuk Savaş sona ermiş, Sovyetler Birliği dağılmış ve Rusya büyük bir çöküntü içerisine girmişti. Uluslararası sistem çift kutuplu düzenden ABD'nin hegemonyası altında tek kutuplu bir düzene dönüşmüştü. ABD uluslararası sistemi ve yeni dünya düzenini kendi çıkarları doğrultusunda dizayn etmekteydi. Ukrayna ve Suriye Krizleri, Rusya'nın Soğuk Savaş sonrası ABD'nin oluşturduğu yeni dünya düzenine karşı en büyük meydan okuma fırsatlarını oluşturdu. Özellikle girdiği bunalımdan hidrokarbon kaynakları sayesinde kurtulan Rusya ilk olarak Gürcistan müdahalesi ile uluslararası arenaya mesaj verirken, Ukrayna Krizinde tüm dünyanın gözü önünde Kırım'ı ilhak etti. ABD'nin 11 Eylül sonrası gerçekleştirdiği Afganistan ve Irak müdahalelerinde katlandığı maliyetler, Ukrayna ve Suriye'de Rusya karşısında silahlı mücadeleye girilmesinin engelini oluşturdu.

Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından eski gücüne kavuşabilmek adına yakın çevresine özel bir önem vermiştir. Bu bölgede ABD önderliğindeki Batı'nın faaliyetlerine karşı hep endişeli yaklaşmış ve bölgede tekrardan hâkim güç olmayı istemiştir. ABD ise Rusya'nın yakın çevresinde tekrardan hakim güç olmasının yeni bir potansiyel tehdit ve yeni riskler ortaya çıkaracağından, Rusya'nın bölgede hakim güç olmasını engelleyecek politikaları takip etmeye çalışmıştır.

Ukrayna jeopolitiği Batı'ya açılan bir kapı olma ve hidrokarbon kaynaklarının geçiş güzergâhında bulunması nedeniyle Rusya açısından son derece önemlidir. Bu nedenle Ukrayna'nın Batı ile entegre olma ihtimali, Rusya'nın büyük güç iddiasını kaybetmesi ihtimalini doğuracağından dolayı Rusya Ukrayna Krizi'ne doğrudan müdahil olmuştur. ABD açısından ise Ukrayna, dünyanın farklı coğrafyalarında kendine tehdit oluşturabilecek potansiyel güçleri engelleme ve Sovyetler Birliği'nin halefi konumundaki Rusya'nın hâkimiyet kurabileceği alanı kısıtlama nedeniyle önem teşkil etmekteydi. Dolayısıyla Ukrayna'da başlayan protestolar ABD'nin ve Rusya'nın güç mücadelesi içerisinde bir krize dönüşmüştür.

Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ve ABD arasında önemli nüfuz kurma mücadelelerinin yaşandığı Ortadoğu, Soğuk Savaş sonrası dönemde de Rusya'nın tekrardan uluslararası sisteme dâhil olması ile birlikte nüfuz mücadelelerinin tekrardan yaşanmaya başladığı bir coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır.

Suriye, Rusya'nın Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi, Soğuk Savaş sonrası dönemde de Ortadoğu'daki varlığının kilit noktasını oluşturmaktaydı. Suriye'de bulunan Tarsus Üssü ve Lazkiye Limanı Rusya'nın Ortadoğu'daki varlığının temelini oluşturmakta ve Akdeniz'e çıkışını sağlamaktadır. ABD açısından ise Suriye İran ile birlikte, Ortadoğu hegemonyasının engelleyici noktaları olarak görülmekteydi. Ayrıca Suriye'deki Rus varlığının ortadan kaldırılması, Rusya'nın Ortadoğu'daki varlığının sonlanması anlamına gelecekti. ABD açısından hegemonyanın güçlendirilmiş şekilde devamı Suriye'nin Batı yanlısı bir şekilde dönüştürülmesinden geçmekteydi. Rusya açısından ise Ortadoğu'daki varlığının sürdürülebilmesi için Suriye, Rusya'nın yörüngesinde kalmaya devam etmeliydi. Tüm bu olgular Suriye Krizi'nin kısa zaman içerisinde iç savaş niteliğinden uluslararası bir krize dönüşmesinin altyapısını oluşturmuştur.

Ukrayna ve Suriye Krizleri uluslararası sistemin yeni bir düzene evrildiğinin en büyük göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki kriz uluslararası sistemin sadece önemli iki krizi olarak karşımızda yer almamaktadır. Aynı zamanda bu iki kriz uluslararası sistemin yapısının dönüşmesini sağlayan krizler olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle ABD'nin tek yanlı ve müdahaleci politikalarının artık çok muhtemel olmadığı ve Rusya'nın tekrardan uluslararası sistemin önemli bir figürü olduğu bu krizler incelendiğinde daha iyi anlaşılmaktadır. Tüm bu gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda uluslararası sistem açısından dünyanın farklı coğrafyalarında önemli güç merkezlerinin olduğu görülmektedir. Artık uluslararası sistem ABD'nin kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirdiği bir yapı olmaktan çıkmıştır. Rusya bu krizler sırasında oynadığı roller ile birlikte uluslararası sistemde tekrardan var olduğunu göstermiştir.

Kaynakça

- Brzezinski, Zbigniew**(2005). Büyük Satranç Tahtası. Yelda Türedi (Çev.). Bursa: İnkılâp Kitapevi.
- Büyükkıncı, Erhan**(2004). Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Deniz, Taşkın**(2013). “Suriye’nin Durumu, ABD-Rusya Ve Türkiye’nin Tutumu”. Marmara Coğrafya Dergisi. Sayı 27.
- Erol, Seyfettin Mehmet**(2014). "Ukrayna-Kırım Krizi" ya da "İkinci Yalta Süreci". Karadeniz Araştırmaları. Sayı 41.
- Erşen, Emre**(2016). “Rusya’nın Suriye politikası: Fırsatlar, Riskler Ve Tehditler”. Hasan Basri Yalçın(Ed) Ve Burhanettin Duran(Ed). *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*. İstanbul: SETA Kitapları.
- Keskin, Mustafa**(2014). Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Rus Dış Politikası: Ukrayna Müdahalesi. *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*.
- Mearsheimer, John**(2014). “Why The Ukraine Crisis is The West's Fault”. *Foreign Affairs*. September-October.
- Mikail, Elnur Hasan**(2007). Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası. İstanbul. IQ Yayıncılık.
- Oytun Orhan**(2013). “ ABD Suriye Konusunda Neyi Bekliyor? “. *Ortadoğu Analiz*. Cilt:5. sayı:53.
- Özçelik, Mehmet**(2016). “ABD’nin Dönüşen Suriye Politikası”. Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü Bilgi Raporu.
- Özel, Suna Merve**(2015). Rus Dış Politikasında Ukrayna Krizi ve Türkiye’ye Etkileri. IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II
- Sağlam, Mühdan**(2014). "21. Yüzyılda Küresel Rekabetin Zemini Ukrayna". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Cilt 69. sayı 2.
- Sarıkaya, Gül**(2015). “Ukrayna Krizinin Karadeniz Güvenliğine Etkileri”. Uluslararası Sistemde Düzen Arayışları Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Kongresi.
- SETA Analiz Raporu**. “Sınırları Aşan Kriz Suriye”. Mart 2015. sayı 20
- Tepeciklioğlu, Ali Onur ve Tepeciklioğlu, Elem Eyriçe**(2015). Teoriden Pratiğe: Suriye Krizi ve Uluslararası Toplum. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Cilt 70. No. 1.
- The Ukrainian Crisis A Disputed Past And Present. Harvard IOP Policy Brief. May 2014
- Ünal, Mustafa Cem**(2011). “Rus Dış Politikasında Enerjinin Rolü ve Ab Enerji Politikasına Etkisi”. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: *Ankara Üniversitesi*.
- Yalçın, Basri Hasan**(2016). “ABD’nin Suriye Stratejisi”. *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*. Hasan Basri Yalçın(Ed) ve Burhanettin Duran(Ed). İstanbul: SETA Kitapları.
- Yalçın, Basri Hasan**(2015). “Obama Stratejisi Ve Ortadoğu”. *Akademik Ortadoğu*. Cilt 9. sayı 2.
- Yazıcı, Amine**(2012). “Rusya’nın Suriye Politikası” Akgün, Birol (Der.). *Suriye Krizi’nde Bölgesel ve Küresel Aktörler: Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. *SDE analizi*.
- İnternet Kaynakları**
- “About Number And Composition Population Of Autonomous Republic Of Crimea By Data All-Ukrainian Population Census”, <http://2001ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/Crimea>, (E.t: 28.08.2018)
- “Obama’yı eleştiren Trump ne yaptı?”(2017) <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel-obamayi-elestiren-trump-ne-yapti>, (E.t. 23.08.2018)
- “Putin Batı’ya rest çekti” (2014) <http://www.cumhuriyet.com.tr/amp/haber/dunya/155445/html>, (E.t: 28.09.2018)

- “Putin ve Trump’tan ortak Suriye açıklaması: IŞİD’i yenilgiye uğratma kararlılıkları teyit edildi.”(2017) <http://tr.sputniknews.com/amp/rusya/201711111030958387-putin-trump-suriye-aciklama/>, (E.t. 26.08.2018)
- “Rusya’yla Çin’den üçüncü veto” (2012) <http://www.aljazeera.com.tr/haber/rusyayla-cinden-ucuncu-veto>, (E.t. 30.08.2018)
- “Suriye: Kimyasal silah saldırısının üzerinden bir yıl geçti”(2014) www.bbc.com/turkce/haberler/2014/08/140821_suriye_kimyasal, (E.t. 25.08.2018)
- “Rusların Halep’i bombalaması insani kriz yarattı” (2016) http://www.trthaber.com/m/?news=rusların-halepi-bombalamasi-insani-kriz-yaratti&news_id=236710&category_id=1, (E.t. 05.09.2018)
- “Rusya: Halep’i biz değil, ABD bombaladı” (2016) <http://m.radikal.com.tr/dunya/rusya-halepi-biz-degil-abd-bombaladi-1508861>, (E.t. 29.08.2018)
- “Suriye Tasarısına Rusya ve Çin’den Veto” (2012) <https://www.ntv.com.tr/dunya/suriye-tasarısına-rusya-ve-cinden-veto> (E.t. 30. 08. 2018)
- “Suriye’de ateşkes başladı” (2016) http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/160227_suriye_ateskes_basladi, (E.t.30.08.2018)
- “Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy” (2007) <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>, (E.t. 30.10.2018)
- “Suriye’ye BM baskısını artırma girişimi veto edildi” (2011) http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/10/111005_syria_un.shtml, (E.t. 29.08.2018)
- “Trump ve Putin Suriye’nin güneybatısında ateşkes ilan edilmesi için uzlaşmaya vardı.” (2017) <https://www.bbc.com/turkce/amp/haberler-dunya-40530990>, (E.t. 26.08.2018)

Zeigarnik Etkisi Ve Tanpınar'ın Hikâyeleri

Kadriye KESKİN¹

Öz

Türk edebiyatına *Mahur Beste*, *Huzur*, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, *Aydaki Kadın*, *Sahnenin Dışındakiler* gibi dev romanlar miras bırakan Ahmet Hamdi Tanpınar romancılığının yanı sıra *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, *Yaşadığım Gibi* eserleri ile de edebiyat tarihine ışık tutmuştur. “Eşik”, “Bursa’da Zaman” şiirleriyle de romancılığını besleyen şair tabiatının ne derecede güçlü olduğunun mührünü vurmuştur. Türk edebiyatında bu denli yetkin olan romancı/ şair/ edebiyat tarihçisi/ Edebiyat Fakültesi’nde hoca olma kimliklerinin dışında aynı zamanda Ahmet Hamdi Tanpınar, çok başarılı bir öykü yazarıdır. Tanpınar’ın romanlarında okurun içini durmadan kemiren yarım bırakılmışlıklar öykülerinde de baş gösterir. Bu bir türlü tamamlanamayışlar karşımıza psikolojide ‘Zeigarnik Etkisi’ olarak çıkar. Hikâye kahramanlarının okurunu da peşinden sürükleyen serüvenlerinde bir türlü nihayete eremeyen bir yığın şeyin peşinden koşmaları, emek sarf etmeleri gene de bir sonuç elde edemeyişleri Zeigarnik Etkisi’nin Tanpınar’ın hikâyelerinde filizlenmesinden başka bir şey değildir. Hikâyeler başlığı altında tek bir kitapta toplanan Tanpınar’ın *Abdullah Efendi’nin Rüyalari*, *Yaz Yağmuru* ve kitaplarının dışındaki hikâyelerinin bu minvalde bu makalede Zeigarnik Etkisi bağlamında nasıl işlendiği incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zeigarnik, Tanpınar Hikâyeleri, Yarım Bırakılmışlıklar

Zeigarnik Effect and Tanpınar’s Stories

Abstract

Prof. Dr. Ahmet Hamdi Tanpınar has inherited the Turkish literature such as *Mahur Beste*, *Huzur*, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, *Aydaki Kadın*, and *Sahnenin Dışındakiler*. In addition to Ahmet Hamdi Tanpınar's writing, he has shed light on the history of literature with his works such as *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, *Yaşadığım Gibi*.

“Eşik”, “Bursa’da Zaman” poems of the nurturing the nature of the poet is strong enough to seal the seal of nature. Ahmet Hamdi Tanpınar is a very successful story writer as well as being a professor at the Faculty of Letters / novelist of the novelist poet / literature historian who is so competent in Turkish literature. In the novels of Tanpınar, the readers of the readers are staggering in their stories.

Unfinished in this way, we come across as Zeigarnik Effect in psychology. The story of the heroes of the story of the adventurers who run after a stack of things that cannot end in the pursuit of a stack of work still to achieve a result of the Zeigarnik Effect of Tanpınar's story is nothing but sprout. Tanpınar collected in a single book under the title of Hikâyeler was examined how *Abdullah Efendi'nin Rüyalari*, *Yaz Yağmuru* and stories outside of his books were handled in this article in the context of Zeigarnik Effect in this article.

Key Words: Zeigarnik, Tanpınar Stories, Half-Left

¹ Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kadriyeeskin435@gmail.com

Giriş

“Zeigarnik Etkisi, kişilerin tamamlanmamış şeyleri tamamlananlara göre daha kolaylıkla hatırladığını ifade eden psikolojik bir kavramdır.

İlk olarak 1900'lerin başında bulunan bu kavram bugün birçok araştırmaya konu olmuştur.

İsim babası Rus psikiyatir ve psikolog olan Bluma Wufona Zeigarnik'tir ve bir restoranda yapılan gözlem sonucu bulunmuştur. 1920'lerde Zeigarnik bir grup psikolog arkadaşıyla beraber bir restorana girmiştir ve sipariş vermişlerdir. Siparişi, tek bir garson alır. Ancak, hiçbir siparişi kaydetmez. Grup, yemeklerini yer ve restorandan çıkar. Daha sonra Zeigarnik geri dönerek aynı garsonu bulur ve bunca siparişi aklında nasıl tuttuğunu sorar.

Garson, üniversitenin onca kalabalık restoranındaki değil biraz evvel aldığı siparişi, psikologlardan oluşan grubu bile hatırlamamaktadır. Garsonun psikoloğa söylediği tek şey, siparişleri aklına yazıp, yemeklerin ilgili kişilere ulaştırılmasını sağladıktan sonra siparişleri aklından sildiğidir. Bu durum Zeigarnik'in ilgisini çok çeker ve yaptığı çalışmalarla şu sonuca ulaşır: Bitirilmemiş, sonlandırılmamış işlerin, zihni daha fazla meşgul etmektedir. İş bitince, zihin bu meşguliyetten kendini kurtarmaktadır.” (Zeigarnik Etkisi Nedir?, 2016)

Zeigarnik Etkisi'nin esasında sorumluluk bilinciyle örüldüğünü vurgulayan Erol Güldürsün şu noktalara temas eder:

“Öncelikle, “Sorumluluk” denen duygu durumu ile Zeigarnik Etkisi arasında bir bağ kurabiliriz. Genlerimizle gelen ve beyne ait bir mekanizmanın (limbik sistem), içinde yaşadığımız topluluk ve çevre koşulları ile beraber işlenen bu sorumluluk duygusunu, çoğunlukla farkında olmadan (bilincimiz dışında) edinmiş olmalıyız. Bir başka deyişle, sorumluluk duygusu, beynimizin düşünen kısmına ait değildir. Bunun da anlamı, sorumluluk denen mekanizma, genellikle, düşündüğümüz için değil, limbik sistem (beynimizde, duygu sistemimizin olduğu bölüm) tarafından gönderilen elektrik sinyalleriyle, düşünen beynimizin (prefrontal lop) uyarılması ve harekete geçmemiz şeklinde gündeme gelmektedir.

İkinci ve belki de daha önemlisi, içinde yaşadığı topluluğun, bu kişiye yüklediği (bilinç veya bilinçaltı) görevleri (sorumlulukları) eksik bırakmadan yerine getirmeye motive eden bir mekanizma olma düşüncesidir. Her ne kadar, sorumluluk duygusu günümüzde önemli bir kavram ise de, sorumluluk duygusunun esas fonksiyonel faydası, insanlığın ortaya çıkışındaki zamanda görülmüş olmalıdır. Söz gelimi avcı toplayıcı bir zamanda, erkekler, elde ettiği besini, eşi, çocuğu gibi bekleyenlerine götürerek bu sorumluluk döngüsünü tamamlamakta, böylece, sorumluluk, kendi dölünün de devamını sağlayacak bireylerin ve benzer üyelerin korunduğu bir mekanizmanın halkası olarak önümüze çıkmaktadır. Ayrıca, sorumluluk duygusu ile harekete geçen bu mekanizma, bireyin kendisini ve içinde yaşadığı grubu, tehlike veya tehdit altındaki durumlarda korumak adına bireyi, görev döngüsünü yarım bırakmadan tamamlamaya zorlayacaktır.

Özetle diyebiliriz ki, beynimizin duygusal formunu oluşturan ve bize sorumluluğumuzu hatırlatan beyin mekanizmasının gerek dış, gerekse iç etkenler ile uyarılması sonucu, bu kısımdan çıkan sinyaller prefrontal yani beynimizin düşünen, karar alan kısmına ulaşır. Böylece, düşünen beyin, sorumluluk merkezinden aldığı emri yerine getirmeye, tamamlanmamış döngüyü tamamlamaya çalışır.” (“Bir şeyleri tamamlama dürtüsü: Zeigarnik Etkisi - Dünyalılar”, t.y.)

Zeigarnik Etkisi'nin üstlenilen bir sorumluluğu, bir vazifeyi hatta bir düşünceyi tam anlamıyla ifâ edemeyişten ötürü zuhûr ettiğini ileri süren bu açıklamalardan bu etkinin Tanpınar'ın yalnızca edebi dünyasına değil gündelik yaşamına da uzandığını mektuplarında ve günlüğünde görmek mümkündür: *“Başımdan büyük işlere giriyorum. Ve muvaffak olamıyorum. Çabalıyorum. Ölü bir kurbağa gibi kalıyorum. Bunaldım. Ve bu bunalma sadece metotsuzluktan. Biraz metodik olsam çok işler yapacağım.”* (Tanpınar vd. 2014: 61) diyen Tanpınar'la hikâyelerinde boy gösteren kahramanları aynı kısaç tarafından yakalanmış ve ondan kurtulmak için debelenip durdukları izlenimini verir.

Tanpınar'ın sadece hikâyeleri değil romanları da bir yığın Zeigarnik Etkisi ile örülmüştür. Yarım Bırakma Sendromu da denen Zeigarnik Etkisi'nin Tanpınar'ın günlükleri ve mektupları okunduğunda adeta hayatından eserlerine doğru bir sıçrama yaptığı görülür. Tanpınar'ın bütün hikâyeleri tek kitapta toplanmıştır. *Hikâyeler* üç bölüme ayrılmıştır: *Abdullah Efendi'nin Rüyalari, Yaz Yağmuru ve Kitaplarının Dışındaki Hikâyeler.*

“Ahmet Hamdi Tanpınar bir geçiş dönemi yazarıdır. O Tanzimat'tan itibaren yaşanan medeniyet değişikliğinin doğurduğu sonuçların pek çoğuna tanık olmuş, bunların bütünü üzerinde düşünmüş, bu dönemin yarattığı ikiliği eserlerinde farklı görünüşleriyle ortaya koymuştur... Tanpınar roman ve hikâyelerinde “eşik”te kalan, devam zincirine bir halka olarak bağlanamamış, yine kendisinin ifadesiyle “hakiki kırılış ve kopuşları” yaşayan insanların trajedisini anlatır. İşte bu hastalık derecesinde mazi hasretine tutulan veya giydiği kıyafetin tesiriyle karakteri değişen insanlar dünle bugün arasında, kendisi olmakla bir başkası olmak arasında gider gelirler. Behçet Bey, Hayri İrdal, “Yaz Yağmuru” ve “Geçmiş Zaman Elbiseleri” hikâyelerinin kahramanları bunun tipik örnekleridir. Onlar, “Geniş dünyada, kendi hayatını yaşamak, günlerin çıkırğını kendi ruhunun ilhamlarıyla çevirmek”ten uzaktırlar ve daima bu arzuyu hissederler.”(Koç 2003: 87) Kendi hayatını yaşayamamış kendi ruhunun ilhamlarından beslenerek günlerin çıkırğını çevirememiş ancak hep bunun arzusuyla yanış Tanpınar'ın hikâye kahramanlarının etrafının tamamıyla Zeigarnik Etkisi ile çevrelendiğinin adeta bir kanıtıdır.

“Tanpınar hikâyelerini Abdullah Efendi'nin Rüyalari ve Yaz Yağmuru adlarıyla iki kitapta toplamış, sadece birkaç hikâyesini kitaplarına almamıştır. Bunlardan biri Fal öteki de Emirgan'da Akşam Saati'dir. Emirgan'da Akşam Saati aslında Bir Yaz Yağmuru'nun taslağıdır... Araştırmaları

sırasında Doç. Dr. Adnan Akgün, Tanpınar'ın belki de ilk hikâyesi olan *Birinci İkramiye*'yi bulmuştur.”(Tanpınar 2017: 5)

“Tanpınar'ın on beş öyküsünden dokuzu şöyle ya da böyle köşk-konak hayatı içinde ya da bu hayatın çevresinde geçer. Erzurum, Ankara ve bir iki kasaba hayatına ve insanların tanıklık eden üç dört öyküsünün dışında olaylar ve öykü kişileri, peşinde olduğunu söylediği hayat ve insanlardır. Bu öykü ortamında kendisinin buhran olarak nitelediği kesit, sürekli kat kat açılmaya çalışılır. Rüya ve masal dillerinin ve zamanlarının sağladığı anlatım imkânları, çift zamanlıklar, alt ve üst benler, korkular, hatırlatıcı, saf, dinlendirici, büyüleyici, erkeğin ruhuna inşirah veren kadınlar sürekli kapılar açarlar; zamanla özdeş bir kadındır onlar, erkek kahramanlara musiki ve şiir tadını hatırlatırlar, ama bir türlü ulaşılamaz, birleşilemez... psikolojik derinlikler, düşünsel felsefi çözümler, rüyalardan çıkıp hayatlarımıza girmiş, hayatlarımızdan çıkıp rüyalarımıza karışıp giden kahramanlar, sorunlarını, ikilemler, derinleştirir, içinden çıkılmaz hâle getirir, onların saflıklarını yaralar. İçlerinde taşıdıkları dünyaya denk bir dış dünya ararlar.” (Su 2016: 347) Bütün bu izahatlerden sonra Tanpınar'ın hikâye dünyasındaki kadınlar, erkekler için Zeigarnik Etkisi'nin ete kemiğe bürünmüş hâlidir, denilebilir.

Abdullah Efendi'nin Rüyaları'nda Zeigarnik Etkisi

Tanpınar'ın ilk baskısı 1943 tarihini taşıyan hikâye kitabı Zühdü Müridoğlu'na ithafen yazılmıştır. İçinde 5 hikâye barındırır: Abdullah Efendi'nin Rüyaları, Geçmiş Zaman Elbiseleri, Bir Yol, Ezurumlu Tahsin.

Erzurumlu Tahsin dışındaki 4 hikâyede Zeigarnik Etkisi'nin hikâye boyunca senkronik olarak işlendiğini görürüz. Erzurumlu Tahsin'de ise küçük izdüşümler şeklindedir.

Abdullah Efendi'nin Rüyaları

Tasvir-i Efkâr'da 1941 yılında yayımlanan hikâyedeki Zeigarnik Etkisi'nin Tanpınar'ın şahsi hayatının da bir yansıması olduğu görülür. Öyle ki Tanpınar da Abdullah Efendi de nihayete erdiremediği işlerde, altından kalkamadığı meselelerde bütün yükü üstlenecek bir nesne arayışına girer. Bütünüyle kafalarına takılan bir teferruatla baş edemeyeceklerine emin olduktan sonra o teferruatın zihni bir kurt gibi kemirmesine müsaade etmektense onu başka bir şeye nakletmek ve ondan bu şekilde kurtulmak. Altından kalkamadıklarını başlarından atıp onun yarımılığından kurtulmak... İkisi de bir nevi Zeigarnik Etkisi'nin kısıracından sıyrılmayı arzulayan ancak asla bir bütün olamayan iki rüya adamı...

Bir gece vakti beş arkadaşın küçük bir lokantada başlayan içkili eğlencelerinden sabahın kirliliğine uzanan Abdullah Efendi'nin hikâyesinde bir türlü bitmek bilmeyen acayıplıklar silsilesi zuhur eder. Önce lokantadaki diğer masaları izleyen Abdullah Efendi, kadınların ve erkeklerin ilişkisine gıpta eder etmesine de tecessüslü bakışları korkunç manzaralar nakşeder tahayyülüne. İlk masadaki kadının bacakları isyan edip çığlıklar atar, ikinci masadaki kadının elini karşındaki adam

öpeceği sırada vücudu ortadan kaybolur geriye kıyafetleri kalır. Bütün bu korkudan kurtulmanın yolunu bir kadının giderebileceğini düşünen Abdullah Efendi akabinde duygu ve düşünce dünyasını tamamiyle bir gölgeye aktarma fikrine kapılır: “ *Tıpkı bir evden bir başka eve eşyâyı ve itiyatlarımızı nakletmek gibi bir şey...*” “*Oh, kainatı yepyeni bir cihazla idrak etmek saadeti...*”(Tanpınar 2017: 23) Tanpınar, tamamlamadığı his ve hayal dünyasını bir başka varlığa aktarma düşüncesini aynıyle tekraren Adalet Cimcoz’a 1960 yılında Paris’ten yazdığı mektubunda şöyle dillendirir:

“ *...Hep kendimi toparlamak ihtiyacındayım. Bazen de olduğu yerde- hep kendimi- başka tarafa geçmek! Bir kafayı boşaltma makinesi icat etseler ne olur? Alkol yapamıyor bunu. Bilakis her şeyi karıştırıyor, birbiri üstüne yığıyor.*” (Tanpınar vd. 2014: 179)

Tanpınar’ın mektubunda yer alan kesif beş cümlemin hikâyeye vurulduğunda 13 sayfanın özetini verdiği görülür. Aradan her ne kadar 19 yıl geçmiş olsa da aynı istekte karar kılışı ve onu bir türlü gerçekleştiremeyişi dikkate değer bir hadisedir.

Hikâyenin devamında arkadaşları onu kadınlara götürür, girdiği odada duvara asılı bir zembilin içinden 200 yaşlarında bir ihtiyarın odadaki insanları izlediğini söylemesiyle ürperip kaçır, başka bir mekanda başka bir kadında bu gecenin tesirini unutmak ister. İkinci mekanda ise kadınları ziyadesiyle beğenir fakat odada bir çocuk uyumaktadır. Abdullah Efendi, kadının kıyafetlerini çıkarırken takma olan sağ göğsünün düştüğünü fark eden kadın, göğsünü aramak için telaşla odadan çıkar. Bu esnada odayı süzen Abdullah Efendi birden duvardaki resmin canlandığına ve resimdeki yeni evli çiftin odanın içinde raks etmeye başladıklarına inanamaz. Fakat en irkildiği nokta uyuyan çocuğun uyanıp bu karnavalı izlemesi ve el çırpmasıdır. Abdullah Efendi daha fazla dayanamayarak camdan atlar ve kaçır. Bu gariplikler silsilesi Abdullah Efendi’nin peşini sokaklarda da bırakmaz. Lokantada bıraktığı ‘gölge’nin çıkan yangında ölümüne şahit olur, hatta onun için cenaze töreninde konuşma yapmayı bile tasarlar. Bu konuşmada : “*Abdullah’ın felâketi, rolünü yaparken sık sık uyanmasında, etrafındaki şeniyetle en zalim ve en müstehzi mânasında temasa gelmesindeydi. Onun içindir ki bütün hayatı yarım kalmış jestlerden tamamiyetini bulmamış hareket başlangıçlarından ibaret kaldı. O bütün ömrünce büyüdü bir eşiğin önünde adımlarını tecrübe etti; fakat her defasında içinde vaktinden evvel uyanan bir taraf onu bu eşiği atlamaktan, ileriye geçmekten menetti. O bütün ömründe bir küçük tereddüt şuur jestinin olduğu yerde dönmeğe mahkum ettiği bir bostan dolabı oldu.*” (Tanpınar 2017: 37) tespitiyle hayatındaki yarım kalmışlıklara vurgu yapmıştır. Tanpınar’ın şahsi hayatı merak edilip günlükleri ya da mektupları karıştırıldığında cenaze töreninde acımasızca eleştirdiği kişinin Abdullah Efendi’den ziyâde kendisi olduğu görülür.

“*Hiçbir arzum tahakkuk etmedi, hiçbir gayeye erişemedim. Zamanı sadece sukut-u hayallerle doldurdum. 34-35 yaşında olmak ve hiçbir şey yapamamaktan sarf- ı nazar ileride yapabileceğine dair en ufak bir ümit bile taşıyamamak... Geçirdiğim seneler, hakikat bu ki gelecek olanlardan fazla bir ümit beklemekliğime bile imkan vermiyor. Üstelik yapılmamış bir hayat da var.*” (Tanpınar vd. 2014:

38) diyen Tanpınar'la eşğin önünde bocalayıp onu bir türlü geçemeyen Abdullah Efendi'nin yekpâreliği inkar edilemez.

Cenaze töreninde konuşma yapabilmek için evin yolunu arayan bir türlü bulamayan sabahın olmasıyla bütün ilginçliklerden kurtulacağını ümit eden Abdullah Efendi'nin rakam hastalığı nükseder. *“Tam bir rakam olmak, tam bir rakam... Ah, ne saadet Yarabbi!”* diyordu. *O bütün ömrünce bunun için çalışmış, hüviyeti üstünde hiçbir matematik ameliyesinin yapılmasına razı olmamıştı. Bununla beraber şimdi tam bir rakamın mevcudiyetinden de şüpheleniyordu. “Her rakam taksim taksim edilebilir!”* diyordu ve mademki kendisi *“iki”* idi. *O hâlde onun da taksime razı olması lazım gelirdi. Bu mülâhazaların içinden tükettiği, her türlü adedi tamamiyet ümitlerini yıkıp mahvettiği Abdullah Efendi, birdenbire kendisini son derecede küçülmüş, daha doğrusu ufalanmış ve dağılmış buldu.*” (Tanpınar 2017: 44) Tam bir rakam olma arayışındayken dinlenmek için önüne oturduğu evin içini gezer. Kabus gibi geçmekte olan gecede iyice susayan Abdullah Efendi girdiği bu odada bir sürahi görür. Suyu içeceği esnada küçük ve hasta bir çocuk elinden sürahiye alır, Abdullah Efendi'nin o suyu muhakkak içeceği vehmine kapılıp sürahiye camdan atar. Abdullah Efendi camdan aşağı bakınca kirli bir sabahı ve sokakta ağır adımlarla giden yorgun bir adam görür. *“Ona öyle geldi ki bu kendisi,yani Abdullah Efendi idi.”* (Tanpınar 2017: 51)

Hikâyenin sonunda rakam hastalığı nükseden Abdullah Efendi tam bir rakam olamayacağına her rakamın bölünebileceğine kâni olduktan sonra tıpkı bir rakam gibi ikiye bölünmüş, bir tarafı sokakta yorgun argın yürürken öteki tarafı camdan onu izlemektedir. Bir tarafı arzularının peşinden gidip tam ulaşacağı vakit bocalarken öbür tarafı sadece izlemekle iktifa eden eksilteler yumağı kahraman, okurun zihnini de meşgûl edecek bir payda bırakarak mesut bir gecenin ilk tatlı saadetlerini yitirip meyus bir sabaha uyanışıyla bir sürahi gibi parçalanır. Daha ilk sayfadan itibaren Zeigarnik Etkisi ile harmanlanan hikâyenin sonu da muğlak bırakılır. (Tanpınar 2017: 11-41)

Geçmiş Zaman Elbiseleri

Elbiseyle zamana tutunma fakat bunda başarılı olamama. İki zamana da ait olamama. Kıyafetle eskiyi geçmişi ruhunda taşıma fikirlerinde ve heveslerinde yeni olma. Maziye ve atiyi bir düzlemde birleştirme çabasının sonucunda bölünmüş bir ruh, deliliğe uzanan bir öykü. Tamamen Zeigarnik Etkisi'nin ilk sayfadan son cümleye uzanan örneği olan Geçmiş Zaman Elbiseleri, bir buluşma saatini bekleyiş ile başlar.

Bir perşembe günü başlayan hikâyede kahraman, bir gün öncesinde Tabarin'de buluşmak için Alman kızı Ketü ile sözleşmiştir. Beraber Etlik'e gitmeyi planlayan kahraman o güne dair hayaller kurarken bir taraftan da hayallerinin gerçekleşmemesinden korkar.

“Tabiatımı ve biraz da talihimi bildiğim için bu uzak birleşme saatine kadar kendimi, bilhassa her zaman başıma gelen münasebetsiz tesadüflerden korumak istiyordum. Çünkü benim hayatımda,

bütün iradesizlerde olduğu gibi, tesadüflerin korkunç bir rolü vardır.”(Tanpınar 2017: 53) diyen kahraman adeta tesadüfleri çağırır.

Hevesinin kırılışını ve arkadaşına karşı koyamayışının neticesini şu cümlelerle ifade eder: *“Şüphesiz ki çoktandır görmediğim genç bir arkadaşım birdenbire gelip beni Keçiören’de bir bağ eğlencesine götürmeğe kalkmasaydı,bütün bu düşündüklerim olacaktı.” (Tanpınar 2017: 54) Yıyıp içtikten sonra oyun masasına oturan kahramanın şansı boldur; ancak kazanma gibi bir arzusu yoktur. Kesirli bir rakamı kendine bir nevi uğur yapan kahraman Ketî’yle buluşma saati yaklaştığında oyunu bitirip gitme arzusuna kapılır ancak gitmesine mani olurlar. Bütün parasını kaybettikten sonra kendini bağ evinden dışarı atmasına rağmen Ketî ile buluşamaz çünkü karanlıkta kaza geçirir. Onu sağır bir kadınla küçük bir çocuk kurtarır, vaziyetinin kötü olduğunu şehre yarın gitmesinin uygun olacağını söylerler. Kaldığı odada Ketî’yi düşünüp başından geçenleri irdelerken yanına ihtiyatlı adımlarla bir kız gelir: *“Baştan aşağı, üstünde küçük sırmadan koncalar ve yıldızlar serpilmiş mavi kumaştan, ninelerimizin gelin oldukları zaman giydikleri cinsten, bir eski zaman elbisesi giymişti.**

-Siz kimsiniz, adınızı söyleyin? Niçin bu acayip kıyafeti taşıyorsunuz? Sizi kapıdan girerken görünce, birdenbire kendimi bir masalı yaşıyorum sandım.” (Tanpınar 2017: 64-65)

Kız ismini söylemez, ev sahibinin babası olduğunu böyle giyinmesini istediğini, evden hiç dışarı çıkmadığını, eve de misafir kabul edilmediğini söyler. Kahramandan sergüzeştini anlatmasını ister, Ketî’yi çok merak eder.

-Çok mu seviyordunuz, çok mu güzeldi? Demek bir daha göremeyeceksiniz, ne yazık...

-Güzeldi, diye cevap verdim. Oldukça güzeldi, fakat siz daha güzelsiniz...

Petrol lambasının kifayetsiz aydınlığında yüzünün kızardığını hissettim.

-Bakın, dedi. Bu iyi, hem çok iyi... Şimdiye kadar bana bunu kimse söylememişti. Hâlbuki bilir misiniz, ben bunu istiyordum. Bir erkeğin ağzından güzelliğimin methedilmesini istiyordum. İlk defa siz...

-O hâlde ilk âşığınız ben oldum demektir. Sayımız çoğalınca bu mazhariyetimi unutmayın! diye şaka ettim.

-Hayır, dedi. Hayır, unutmam emin olun ki size bazı imtiyazlar ayırırım: (sonra aşikâr bir hüznün ve şüphe ile), fakat acaba bir daha beni görebilecek misiniz? (Tanpınar 2017: 67)

Sohbetin devamında kızın babası gelir ve onu odasına gönderir, kahraman kızına böyle davranmaması gerektiğini söyleyerek onunla kavga eder. Adam baba-kız hikayesinin aslı olmadığını 5 yıldır evli olduklarını karısının hastalığından ötürü evde sağır ve dilsiz bir hizmetçi çalıştırdıklarını söyler. Olay tatlıya bağlanınca uyuyan kahraman, sabah uyandığında odada sadece uyuduğu yastık ve örtünün kaldığını görür. Komşu evlerin kapısını çalıp onlardan haber sorar. *“Kimse bir şey bilmiyordu. Artık ümidimi kesmek üzereydim ki yaşlıca bir kadın bana :*

-İhtiyar adamla üvey kızını mı soruyorsunuz? dedi. Onlar bu sabah gittiler. Sabahleyin erkenden kızla kendisi bir otomobile bindiler. Biraz sonra da bir kamyon geldi. Eşya ile dilsiz kadını ve oğlunu götürdü.” (Tanpınar 2017: 74) der. Kahraman Ankara’ya döner, oradan İstanbul’a geçer, gündelik telaşı içinde ‘o acayip geceyi ve onun şairane rüyasını unuttur.’ (Tanpınar 2017: 74) “İçimde yalnız bir defa görülen güzelliklere karşı beslediğimiz o acayip, daüssıllalı duygu kalmıştı.” (Tanpınar 2017: 75) cümlesiyle yarım kalan macerasının kaçak kahramanlarına bir müddet sonra Bursa’da tesadüf eder. Araba ile onları takip etmeye çalışsa da elinden kaçarlar. Tanpınar’ın hikayesinin yarım kalışı gibi kahramanının da hem Ketî ile yaşamak istediği hayaller yumağı hem de ‘geçmiş zaman elbiseleriyle muhayyilesinde bir masalı yaşatan kızın ve ev sahibinin hikâyesi’ yarım kalmıştır. Ancak hikâye bütün bu haliyle çok cezbedici ve çok katmanlı yapısıyla okurunu celb etmeye vâkıftır. Bunda da Zeigarnik Etkisi’ni göz ardı edemeyiz. Yarım bırakılanın çok daha dikkat çekmesi ve hafızayı daha çok kurcalaması gibi.

Bir Yol

Hikâye huzurlu yuvasında saadetli dakikalar yaşayan bir adamın başkalarının görse imreneceği hayatını rutin bulması ve önce kendini “araf” dediği kahveye atması sonrasında ise sık sık tren yolculuğuna çıkmasını konu edinir. Kahramanın gündelik hayatıyla arasına yaşanmamış rüyaların azabı girmiştir, bir kere. Rüyalarında bir laytmotif gibi dolaşan sarı saçlı, mavi gözlü, nergis boyunlu bir genç kızın peşinden gidebilme imkanını ancak trenin seyrettiği güzergâh sunar. Hikâye kahramanı bütün bu sergüzeştin tatlı hayallerine ulaşabilecek kudreti ne yazık ki kendinde bulamamaktadır.

“Evet, pekâlâ biliyorum ki, bir gün ben her şeyi bırakıp bu küçük yola dalarsam, onun bittiği yerde bütün saadet ve hasretlerimi, eski yaşanmış rüyalarımı bulacağım, temiz yepyeni, mesut bir adam olacağım.

Bunu biliyorum, fakat yapamayacağımı da biliyorum. Hâlbuki bir ömür yaşanmağa değer bir şeydir.” (Tanpınar 2017: 84)

Hikâye tamamlamaya cesaret edemediği ancak tamamlama ihtimalinin de her daim bulunduğu bir hayatın çekiciliğini, tamamiyle Zeigarnik Etkisi’nin ışığında kurulan yaşamın tereddütlerini konu edinir.

Evin Sahibi

Hikâyenin başında “-Bir hastahanedeki bulunmuş cep defterinden -” notu düşülmüştür. (Tanpınar 2017: 101) Hastane odasında yatmakta olan bir adamın bu faciaları garipsemeyip çok daha vahim ölümlere şahit olduğunu düşünmesiyle Musul’da başlayan yaşam öyküsü geriye dönüş tekniğiyle verilir. Musul’da gayet hali vakti yerinde olan kahramanın ailesinin başında bir lanet vardır: Kara bir yılan... Annesi Subhiye Hanım ve dedesi Raif Efendi’yle beraber, köşkte çalışan emektarlar da bu karayılandan mustarıptır ne yapsalar ondan kurtulamazlar. Raif Efendi kızı Subhiye Hanım’ı bu lanetten kurtarmak için kızını nişanlar. Subhiye Hanım kara yılanı rüyasında gördüğünü bu evliliğin

büyük felaketlere sebep olacağını söylese de evlendirilir. Ve bu kara yılan kahramanın babasının ölümüne sebebiyet verir. Bir dizi uğursuzluktan sonra kara yılan Subhiye Hanım'ı da öldürür, en son da kahramanın dedesi Raif Efendi'yi. Bütün bu olanlara dayanamayıp Musul'dan İstanbul'a akrabalarının yanına giden kahraman hayatını yavaş yavaş düzene sokar, hatta dost meclisinde tanıştığı Zeynep'e aşık olur.

“Zeynep sıhhatiyle, tabiiliğiyle, neşesiyle, güzelliğiyle, insana daha ilk görüşte bir nevi yaşamak aşkı veren kadınlardandı.”(Tanpınar 2017: 134) diyen kahraman birtakım aksaklıklar olsa da Zeynep'le evlenir ancak bu mutlu evliliğin arasında bir kara yılan upuzun yatmaktadır. Zeigarnik Etkisi'nin hikâyede vücut bulmuş hali saadeti gölgeleyen kara yilandır. Bütün tatlı sergüzeşti mahveden hiçbir vuslata müsaade etmeyen kara bir yılan... Zeigarnik Etkisi'nin kahramanın ağzından cümlelere dökülüşü şu şekildedir:

“Ben talihin gazabına uğramış bir lânetliydim. Hiçbir saadet rüyasına yanaşamazdım. Ona gençliğimi, beyhude yere bir delinin, bir lânetlinin uğrunda feda etmemesini söyledim, aramıza kötü bir kader girmişti; ona karşı gelmeğe çalışmak beyhudeydi. İkimiz de ağlayarak ayrıldık.”(Tanpınar 2017: 144)

YAZ YAĞMURU

İlk baskısı *Varlık* yayımları tarafından 1995 tarihini taşıyan *Yaz Yağmuru*'nda; Yaz Yağmuru, Teslim, Acıbademdeki Köşk, Rüyalar, Adem' le Havva, Bir Tren Yolculuğu, Yaz Gecesi olmak üzere toplam 7 hikâyeye yer alır. Yaz Yağmuru, Rüyalar, Adem'le Havva hikâyeleri Zeigarnik Etkisi merkezinde yoğunlaşmıştır.

Yaz Yağmuru

Sabri Bey evinin kapısından içeri girdiğinde sınırlılaşmış bir kadın görür. Vaziyetini görüp içeri davet eder. Kadın evi hiç yabancılamadan Sabri'nin karısının kıyafetlerinden birini giyer. Karısı Hacce Seher, yaz başında Sabri Bey'i emektarları Ayşe Hanım'a emanet ederek babasının yanına Antalya'ya gitmiştir. Sabri Bey de karısının yokluğunda kitap yazmak için uğraşır.

“Fihakika Sabri birkaç yıldır on yedinci asra ait bir roman hayalini gevişleyip duruyordu. Karısı gittiğinden beri hep onunla meşguldü. Sabahları İstanbul'a kütüphanelere iniyor, çalışıyor, vesika topluyor, akşamları biraz balıkta yoruluyor, sonra tekrar çalışıyordu. Kitap artık bitirilmesi için kendisini zorlayacak kadar ilerlemişti.” (Tanpınar 2017: 152) Lakin hikâyenin devamında kitabın bitirildiğine dair herhangi bir ibare yoktur.

Genç kadınla sohbet edip müzik dinleyen Sabri Bey, emektarı Ayşe Kadın'ın gelmesi ve yağmurun dinmesi üzerine genç kadının gitme isteğine boyun eğer.

“Sabri o gittikten sonra yarım kalmış işlerine dönmek ister gibi masaya yaklaştı. Onlara yeniden başlayabilecek miydi? Şimdilik içinde hiçbir bağlantı noktası bulamadı. Zihni hep kadının son söylediklerindeydi. Yağmur bitti artık!” (Tanpınar 2017: 167)

Genç kadın gitmesine rağmen hayali Sabri’ye eşlik etmektedir.

“... Onu beklemiyordu, gelmeyeceğine emindi. O geçici bir yaz yağmuru, bir aydınlık fırtınası idi. O kadar. Bununla beraber zihnine ve hayatına iyice yerleşmişti.” (Tanpınar 2017: 170)

Sabri Bey yoğun bir muhakmeden sonra kendisi hakkında şu kanaate varır: “Aşk bile onda bir nevi kaybetme korkusundan başka bir şey değildi.” (Tanpınar 2017: 171)

Ve bir sabah genç kadın ‘yaz yağmuru’ çıkagelir. Sabri ile plaja giderler. Sabri’nin aklı karısından gelen mektuba ne cevap yazacağına takılı kalır.

“ Bir şeyi yıkamadan, geçici bile olsa, ikincisini kabul edemeyen o biçare insanlardandı. Bütün hayatı hep böyle geçmişti. Fakat bu kabil olmadığı, her düşünce, her duygu daima bir yığın benzeri, zıddı daha ilerisi ve gerisi ile geldiği için daima parça parça yaşardı. Bu yüzden şahsiyeti bir yığın kalıba, birden dökülen tek bir ispermeçet mumuna benzerdi. Ve çok defa da eritildiği kabın dibine yapışıp kalırdı.” (Tanpınar 2017: 183) Parçalı ve dağınık bir ruhun bütün haletlerini bünyesinde taşıyan Sabri Bey, Zeigarnik Etkisi’nin hikâyede yaşayan örneğidir. Hatta Zeigarnik Etkisi bir insan olarak doğsaydı Sabri Bey’den başkası olamazdı demek mümkündür.

Yaz Yağmuru ile plajda eğlenip akabinde eve dönen Sabri Bey onun “Evin yerindeki büyük yalıda doğmuş, çocukluğunun büyük bir kısmını orada geçirmiş.” (Tanpınar 2017: 194) olduğunun farkına varır. Yaz Yağmuru çocukluğunun bir masal mahiyetinde hatıralarını Sabri Bey’e açınca onun “Birdenbire kırılmış bir aynadan dışarıda kalmış bir hayal.” (Tanpınar 2017: 202) olduğunu düşünür. Sabri Bey’in yarı dağınık ruhuna karşın Yaz Yağmuru’nun parçalanmış meyûs bir hayatı vardır.

“Sabri onu dinlerken içi parça parça oluyordu. Şimdi her şeyi az çok biliyordu. Kaybolmuş bütün bir dünya, küçücük bir insanın omuzlarına yüklenmişti. Belli ki ömrü boyunca çocukluğu onu bir lahza bile rahat bırakmamış, bir türlü kendisi olmak fırsatını vermemişti.” (Tanpınar 2017: 203) Yaz Yağmuru bütün hikâyesini Sabri Bey’e anlatıp son vapurla kocasına döner. Bu iki defalık görüşme de tam bir sona bağlamadan nihayete erer. Yaz Yağmuru yarım bırakılmışlıklar silsilesinin ortasında kalmış hüznü bir kahramandır, yarım kalan mazisini aramak için çok çaba sarf etmiş ancak gene de tam olamamıştır. Sabri Bey de zaten onun rüzgârının tatlı esintisine kendini kaptırmış, romanını tamamlayamamıştır.

Rüyalar

Hikâyenin kahramanı Cemil’in dizi izliyor gibi parça parça gördüğü rüyalar onu tedirgin eder. Birkaç kez doktora gitmesine rağmen sonuç alamaz. O da ailesiyle vakit geçirerek bu muammanın çözüleceğine kanaat getirir.

“ Bir tek mesele kalıyor,o da çalışmamaklıgım... Belki de mevzu sevmiyorum. Aşk hikâyelerinden bıktım. Daha geniş bir şey yazarım.” (Tanpınar 2017: 242) diyerek yakinen şahit olduğu bir aşk hikâyesini yazmaktan vazgeçer. Çünkü Cemil’in kitabının yarım kalışı gibi bu aşk da bir felakete uğramış, neticesi bir bilinmezliğe sürüklenmiştir. Hikâyenin yarım kalışı da zihni tırmalayan birçok soru işareti bırakarak merak duygusu uyandırır.

“Şakir Bey isminde bir adam, mesut bir aile babası genç bir kadınla, daha doğrusu bir kızla tanışmış, üç sene evin içi altüst olmuştu. Kadını, kocasını çok iyi tanıyordu. Fakat kızı görmemişlerdi. Hemen hemen hiç gören olmamıştı. Günün birinde sadece kaybolduğunu öğrenmişlerdi. Ondan sonra bir ara her şeyin düzeldiği zannedilmişti. Fakat birdenbire Şakir Beyin delirdiğini haber almışlardı. Bir hafta sonra da denizde kim olduğu bilinmeyen ve yaşı ancak tahmin edilen bir genç kız cesedi bulunmuştu.” (Tanpınar 2017: 242) Bu gerçek hadiseye dayanan Cemil’in aşk hikâyesi sebebinin ve sonucunun belirsizliğinden ötürü gizemini korumuş ve rüyaların da etkisiyle tamamlanmaya fırsat bulamamıştır. Buradan hareketle bu hikâyenin de genelinde Zeigarnik Etkisi ile donandığı görülür.

Adem’le Havva

Tanpınar bu hikâyesinde Kur’an’ı Kerim’de geçen bir hadiseyi edebi hüviyetiyle okuruna sunar. Havva’nın yaratılışından sonra Rabb’in onları iki ayrı mekana atışını konu edinir. Ve hikâyeyi birbirlerini arayışlarıyla sonlandırır, birbirlerini buldukları kısmı hikâyeye dahil etmez. “Hikâyede iki aşamalı bir kaybediş motifi vardır. İlki Âdem’in ayaklarının altına serilmiş cennetini kaybedişi ikincisi ise Âdem’in dünyaya inmelerinin ardından ve Havva’yı kaybedişi ve Havva’nın da Âdem’i kaybedişidir.” (Sert 2016: 373)

Zeigarnik Etkisi’nin vurucu bir şekilde işlendiği hikâye şöyle nihayete erer:

“Âdem Serendib’de bir dağ tepesinde idi. Havva, Âdem’i nasıl arayacağını; Âdem Havva’yı nerede bulacağını düşünüyordu... Havva çağırıyor, Âdem yürüyor, Âdem sesleniyor, Havva kuyusunun başında onu bekliyordu. Ve insan sesine susmuş toprak bu sesleri dinledikçe ısınıyor, değişiyordu.”(Tanpınar 2017: 261)

Kitapların Dışındaki Hikâyeler

Toplam 4 hikâye içeren bu bölümde Tanpınar’ın çeşitli dergilerde yayınlanan ancak kitaplarında yer almayan eserleri bulunmaktadır. Yine Zeigarnik Etkisi’nin en belirgin olduğu 2 hikâyesi bu doğrultuda incelenmiştir.

Birinci İkramiye

Doç. Dr Adnan Akgün tarafından bulunup *Dersaadet* gazetesinde yayınlanması sağlanan bu hikâyede kısa olmasına rağmen Zeigarnik Etkisi yoğun bir şekilde hissedilir. Kalemde çalışan ve rutin bir hayatı olan Emin Bey’in en büyük hayali ‘birinci ikramiye’yi kazanmaktır. Bir gün itinayla okuduğu gazetede ikramiyenin kendisine çıktığını görür. Eşe dosta ziyafet vaatleri verir, yeni hayat

planı kurar Emin Bey. Ertesi gün parayı tahsil etmeye gittiğinde bir matbaa hatasının yapıldığını ikramiyenin kendisine çıkmadığını öğrenir.

“İki günden beri büyük büyük ümitlerle çarpan kalbi, böyle bir inkisar-ı hayal önünde duruvermiş ve Emin Efendi de büyük ikramiyenin birkaç dakika içinde eriyen hayali gibi sönüvermişti.”(Tanpınar 2017: 288) Ulaştığı sandığı parayı, gerçekleştirebileceğini sandığı hayallerini bir matbaa hatasıyla yarıda bırakmıştır, Emin Bey. Dahası hayat karşısında hayal de kuramayacaktır, artık. Zeigarnik Etkisi ile başlayan hikâye tatlı hülyaların gerçekleşmesine ramak kala bir felaketle sonlanır.

Fal

İki arkadaş falcıya gider. Falcı onların tepkilerini yakalayamadığı için hiçbir tahminde bulunamaz. Hatta onun için *“ ... bu Pythie kahinesi sadece zavallı idi.”* (Tanpınar 2017: 330) fikrine kapılmalarına sebep olur. Parasını ödeyip çıkarlar.

“... beş on dakikaya herkesin romanını sıkıştırmıştı. Güneş ışığı altında insan hayatı hep bu küçük ve manasız mihverlerin, bir ebediyetten gülmek fırsatını bulamayacağını bilmediğimiz bir yığın alelâde ehemmiyetlilerin etrafında dönmüyor muydu?” (Tanpınar 2017: 333)

Zeigarnik Etkisi’ni bu cümlelerden okuyabiliriz. Yanlış yerlere odaklanıp hayatın asıl mihverlerini ıskalayıp yapabileceği şeyleri yarıda bırakmak ve bütün ömrünce hayıflanmak...

Sonuç

Tanpınar’ın hikâye kahramanları hayatlarının seyrinde hep aksaklıklar yaşayan muhayyileleri bir yerlere takılı kalan talihi ile barışamayan eksiltilerden ibarettir. Bazen Yaz Yağmur’u gibi tamamlanmak için yol alsalar da bazen Abdullah Efendi gibi ikinci bir gölge yaratsalar da, rakamlara sığınsalar da onları hep aynı boşluktan yakalayan bir şey vardır: Zeigarnik Etkisi. Kimi zaman falları bile onlara bir şey söylemez, kimi zaman aşk hikâyeleri yarım kalır, kimi zaman yazdıkları romanı tamamlayamazlar, kimi zaman heyecanla koştukları ikramiyenin sahibi olmadıklarını öğrenirler, kimi zaman merak ettikleri gizemli kadınlar onları bırakıp gider, kimi zaman Allah tarafından iki ayrı mekâna gönderilirler, kimi zaman bütün sergüzeştlerine kara bir yalan çöreklenip mutluluklarını engeller, kimi zaman da mutlu yuvalarını bırakıp kavuşmak istedikleri rüyalarının peşinden tren yolculuğuna adarlar hayatlarını. Hâl böyleyken de okurun zihninde bir bulanıklık bırakan Tanpınar’ın hikâyeleri bütün cazibesıyla Zeigarnik Etkisi’ne bürünmüş vaziyette yerini alır.

Kaynakça

DEMİRALP, Oğuz (2001), *Kutup Noktası / Ahmet Hamdi Tanpınar Üzerine Eleştirel Deneme*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

GÜRBİLEK, Nurdan (2004), *Kör Ayna, Kayıp Şark / Edebiyat ve Endişe*, Metis Yayınları, İstanbul.

KOÇ, Murat (2003) “ Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Roman ve Hikâyelerinde Kıyafet-Karakter İlişkisi Üzerine Bir Deneme”, Sema Uğurcan (Ed.); *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ahmet Hamdi Tanpınar*, 1. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss. 79-87.

OĞUZERTEM, Süha (2000) *Gizemli Bir ‘Yaz Gecesi’nde Freud, Joyce ve Tanpınar*, Kitaplık, S.40, ss. 99-102.

SERT, Hâle (2016) “ Âdem’in Aynası Havva’ya Psikanalitik Bir Bakış”, *Ârafta Bir Süreklilik Arayışı Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar*, 3. Baskı Hece Yayıncılık, Ankara, ss. 371-374.

SU, Hüseyin (2016) “ Rüya Gören Öyküler”, *Ârafta Bir Süreklilik Arayışı Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar*, 3. Baskı Hece Yayıncılık, Ankara, ss. 345-362.

SUNAT, Halûk (2004), *Boşluğa Açılan Kapı / Ahmet Hamdi Tanpınar ve Yapıtlarına Psikanalitik Duyarlılık Bir Bakış*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (2014) *Tanpınar’ın Mektupları*, Haz. Zeynep Kerman, 6. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (2015). *Yaşadığım Gibi*, Haz.Birol Emil, 7. Baskı, Dergâh Yayınları İstanbul.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (2017) *Hikâyeler*, 13. Baskı Dergâh Yayınları, İstanbul.

Zeigarnik Etkisi Nedir? (2016, Nisan 12). <http://www.psikologankara.net/zeigarnik-etkisi-nedir.html> [Erişim Tarihi: 12.09.2018]

Bir şeyleri tamamlama dürtüsü: Zeigarnik Etkisi - Dünyalılar. (t.y.). <https://dnyalilar.org/bir-seyleri-tamamlama-durtusu-zeigarnik-etkisi.html/> [Erişim Tarihi: 12.09.2018]

Muhasebe ve Denetim Bölümü Öğrencilerinin Sosyal Medya ve Kişisel Gelişim İle İlgili Görüşleri: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Örneği

Berna DEMİR¹ & Ayşenur ATALAY² & Melike ÖZTÜRK³

Öz

Bu çalışma, Muhasebe ve Denetim Bölümü öğrencilerinin sosyal medya ve kişisel gelişimle ilgili görüşlerini ve çabalarını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Çalışma kapsamında bu bölümde okuyan öğrencilere anket uygulanmıştır. Yapılan çalışmada, öğrencilerin çoğunun sosyal medya hesabı olarak ilk sırada Instagram'ı kullandıkları görülmüştür. Sosyal medyada iletişimi Whatsapp ile kurmaktadır. Sosyal medyayı daha çok bilgi edinme ve bilgi paylaşımı için kullanmaktadır. Üniversite yaşamının kişisel gelişimlerine önemli katkılar sağladığını düşünmektedirler. Öğrenciler genelde kişisel gelişimin kendilerine olan güvenlerinin artması için önemli olduğunu düşünmektedirler. Okulda düzenlenen mesleki seminerlerin ve bölüm derslerinin uygulama ağırlıklı olmasının kişisel gelişimlerine önemli katkılar sağladığını düşünenleri sayısı fazladır. Kitap okumanın kişisel gelişim için çok önemli olduğunu düşünmektedirler. Genelde sosyal sorumluluk kapsamında etkinliklere katılmaktadırlar. Alan ile ilgili güncel gelişmeleri takip etmekte, yabancı dillerini geliştirmek için çabalamaktadırlar. Ancak muhasebe mesleğini ilgilendiren sempozyum, panel gibi etkinlikleri ve dergileri yakından takip edenlerin sayısı azdır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe ve Denetim Bölümü, öğrenciler, sosyal medya, kişisel gelişim.

The opinions On Social Media And Personal Development Of The Students Of Accounting And Auditing Programme: Bilecik Şeyh Edebali University, School Of Applied Sciences Sample

Abstract

This study was carried out to reveal the Accounting and Auditing Programme students' opinions and efforts on social media and personal development. A questionnaire was applied to the students studying in this section. In the study, it was seen that most of the students used Instagram as the first social media account. They communicate with social media on Whatsapp. They use social media for more information and information sharing. They think that university life makes important contributions to personal development. Students generally think that personal development is important for their self-confidence. The number of those who think that vocational seminars and departmental courses that are organized in the school provide significant contributions to their personal development. They think reading books is very important for personal development. They generally participate in social responsibility activities. They follow current developments in the field and strive to improve their foreign languages. However, the number of those who closely follow the activities such as symposiums, panels and magazines concerning the accounting profession are few.

Keywords: Accounting and Auditing Programme, students, social media, personal development.

¹ Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe ve Denetim Bölümü, berna.demir@bilecik.edu.tr

² Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe ve Denetimi Bölümü, aysenurratalay@gmail.com

³ Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe ve Denetim Bölümü, melikeoztturk@gmail.com

Giriş

İletişim olanaklarının, yaşam biçiminin ve teknolojinin değişimi ve gelişimi ile birlikte, bilgi edinme, kişisel gelişim süreci ve içeriği değişime uğramış, farklı bir boyut almıştır. Özellikle medyanın biçim değiştirmesi, yeni medya ile doğan sosyal medya ortamı, bilginin çeşitlenmesinde, bilginin yaygınlaşmasında, bilginin biçiminde, bilgiye ulaşılmasında ve bilginin içselleştirilmesinde belirleyici bir faktör rolünü üstlenmiştir. Artık bireyler siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik, sanatsal bilgileri ve gündemi İnternet ve sosyal medyadan rahatlıkla edinmektedir (Kamiloğlu vd. 2014: 132).

Sosyal medya zaman ve mekân sınırlaması olmadan (mobil tabanlı), paylaşımın, tartışmanın esas olduğu bir insanî iletişim şeklidir (Vural vd. 2010: 3351). Kendini sürekli yenileyen İnternet sosyal medya ile kendi içinde altın çağını yaşamaktadır. Bu çağ öyle bir çağdır ki insanların hayatlarına dokunmaktadır. Birçok kişi arkadaşlarıyla görüşmek, arkadaşlarının fotoğraflarına ve iletilerine bakmak, mesaj göndermek ve almak, eğlenmek, boş zamanını değerlendirmek, bilgiye erişmek, gündemi takip etmek için sosyal medyayı kullanmaktadır (Başoğlu vd. 2017: 7).

İnternet sunduğu olanaklarla geleneksel medyadan ayrılmaktadır. Televizyon ve yazılı basın gibi geleneksel iletişim kanalları görsel anlamda etkileyici olmakla birlikte, tek yönlü bir iletişim kurmaktadır. İnternet'in sağladığı web uygulamalarında ise iletişim kuran taraflar arasında eş zamanlı ve iki yönlü bilgi akışı sağlanmaktadır (Başoğlu vd. 2017: 7).

Kişisel gelişim veya kişisel büyüme bireysel olarak kişinin yeteneklerini, becerilerini, bilgi veya diğer niteliklerini onlar üzerine çalışarak geliştirmesi demektir. Kendini geliştirme yalnız yapılan bir olgu değil, kişinin çevresi ile ilgili karşılıklı etkileşimi yoluyla oluşmaktadır. Özellikle sosyal medya uygulamaları ile İnternet, bireyin sosyal çevresi ile daha sık etkileşim kurabilmesine olanak sağlamaktadır (Kamiloğlu vd. 2014: 136).

Kişisel gelişim, yetişkin benliğine sahip birey olma yolunda kişinin sahip olduğu potansiyelini, yeteneklerini ve kaynaklarını etkili biçimde kullanarak yaşam boyu gelişimidir. Kişisel gelişimin ilk adımı kendini tanımadır. Birey inanç ve değerleri, kişilik yapısı ve sergilediği davranış tarzları, bilgi düzeyi, güçlü ve geliştirmesi gereken becerileri, zayıf yönler gibi kendisiyle ilgili konularda farkındalık kazanmalıdır (Balaban vd. 2016: 3).

Üniversite yaşamı, öğrencilerin kişisel gelişimi için önemli bir yere sahiptir. Sadece okul başarısı değil üniversitede öğrencinin kendisini ne kadar geliştirdiği de önemlidir. Bu nedenle öğrenciler dersleri kadar kendilerini geliştirmeye de önem vererek bilgi, beceri ve deneyimlerini arttırmalıdır.

Üniversitelere bağlı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulları bünyesinde kurulan Muhasebe ve Denetim Bölümleri'nin amacı muhasebe mesleğinde kariyer yapmak isteyen öğrencilerin müşavirlik, denetim ve maliyet muhasebesi alanlarında hem teorik açıdan, hem de uygulama açısından gerekli alt yapıyla donatılarak, hali hazırda yaşanan eğitim sonrası mesleğe uyum sorunlarını yaşamadan, iş

hayatına atılmalarını ve sektörün talebinin karşılanmasını sağlamaktır (Kurnaz ve Gümüş, 2010: 157). Bölüm derslerinin uygulama ağırlıklı olması öğrencilerin kişisel gelişimlerine önemli katkılar sağlamaktadır.

Sosyal medya ve kişisel gelişimin üniversite gençliği üzerindeki öneminden dolayı, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe ve Denetim Bölümü öğrencilerinin sosyal medya ve kişisel gelişim ile ilgili görüşlerini ve çabalarını ortaya koymak amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe ve Denetim Bölümü öğrencilerinin sosyal medya ve kişisel gelişim ile ilgili görüşlerini ortaya koymaktır. Bu araştırmada sorgulanan ana unsurlar;

- Kullanılan sosyal medya hesapları,
- Kullanılan iletişim kanalları,
- Gündeme düşen olayı ilk nereden öğrendikleri,
- Sosyal medya ile ilgili düşünceleri,
- Kişisel gelişimi artırmanın neden önemli olduğu,
- Üniversite yaşamının kişisel gelişime katkıları,
- Kişisel gelişim ile ilgili çabalarıdır.

2. Araştırma Yöntemi

2.1. Araştırma Evreni

Araştırmanın evrenini, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe ve Denetim Bölümü'nde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Muhasebe ve Denetim Bölümü'nde 2017-2018 öğretim yılında kayıtlı 188 öğrenci bulunmaktadır. Aktif öğrenci sayısı 162'dir. Anket okulda mevcut bulunan 141 öğrenciye uygulanmıştır. Anket uygulanan öğrenci sayısı aktif öğrenci sayısının % 87'sini oluşturmaktadır. Yapılan anketlerin tamamı değerlendirilmiştir. 141 öğrencinin tamamı anketteki tüm sorulara yanıt vermiştir.

Kadın öğrencilerin sayısı 91, erkek öğrencilerin sayısı 50'dir. Öğrenciler ağırlıklı olarak (88 öğrenci) Ticaret Lisesi'nden mezun olmuşlardır. 27 öğrenci düz liseden mezundur. Diğer öğrenciler İmam Hatip Lisesi, Kız Meslek Lisesi, Mesleki Teknik Endüstri Lisesi'nden mezundur.

Anket uygulamaya konulmadan önce, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Etik Kurulu'ndan gerekli izin ve onay alınmıştır.

2.2. Araştırma Yöntemi ve Verilerin Toplanması

Araştırmada;

- Veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır.
- “Tanımlayıcı (Betimsel) ve Bağlantısal Araştırma Modeli” kullanılmıştır.
- Anketin geçerliliğinin sınanması amacıyla literatür araştırması yapılmış, uzman kişilerden görüş alınmış ve anket uygulanmadan önce pilot çalışma yapılmıştır.
- Verilerin analizi, SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) paket programında yapılmıştır.
- Verilerin analizinde; frekans (sayı) ve yüzde tekniklerinden yararlanılmıştır.
- Değişkenler arasındaki farklılıkları ortaya koymak amacıyla Crosstabs testi uygulanmıştır.
- Öğrencilerin sosyal medya ve kişisel gelişim ile ilgili görüşleri alınırken 3'lü Likert (3.Katılıyorum-2.Kararsızım-1.Katılmıyorum) ölçeği kullanılmıştır.

3. Araştırma Bulguları

3.1. Sosyal Medya İle İlgili Görüşleri

3.1.1. Kullanılan Sosyal Medya Hesapları

Ankete katılan 141 öğrencinin %70,9'u Instagram'ı birinci sırada kullanmaktadır. Facebook ise öğrencilerin sadece %9,9'unun ilk sırada kullandığı sosyal medya hesabıdır (Tablo 1).

Tablo 1. Kullanılan Sosyal Medya Hesapları

Kullanılan Sosyal Medya Hesapları	Sayı	%
Facebook	14	9,9
Twitter	5	3,5
Google+	16	11,3
Instagram	100	70,9
Linkedin	1	0,7
Pinterest	2	1,4
Diğer	3	2,1
Toplam	141	100

3.1.2. Kullanılan İletişim Kanalları

Öğrencilerin % 89,4'ü sosyal medyada iletişimi Whatsapp ile kurmaktadır. Görüldüğü üzere Whatsapp önemli bir iletişim aracıdır. İkinci sırada Facebook Messenger yer almaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Kullanılan İletişim Kanalları

Kullanılan İletişim Kanalları	Sayı	%
Whatsapp	126	89,4
Facebook Messenger	12	8,5
Skype	1	0,7
Viber	1	0,7
Diğer	1	0,7
Toplam	141	100

Öğrencilerin %83'ü gündeme düşen bir olayı ilk olarak sosyal medyadan öğrendiklerini belirtmişlerdir. Geleneksel medyanın (Gazete, TV, dergi gibi) çok fazla takip edilmediği görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Gündeme Düşen Olayı İlk Nereden Öğrendikleri

Gündeme Düşen Olayı İlk Nereden	Sayı	%
Sosyal Medya	117	83,0
Geleneksel Medya	20	14,2
Çevremden	4	2,8
Toplam	141	100

3.1.3. Sosyal Medya ile İlgili Düşünceleri

Öğrencilerin sosyal medya ile ilgili düşünceleri Tablo 4'te verilmiştir. Öğrencilerin çoğunluğu Y kuşağında yer almalarının sosyal medyaya çabuk adapte olmalarını sağladığını belirtmişlerdir. Teknolojiyi iyi kullanabilmeleri Y kuşağının temel özelliklerinden biridir. Sosyal medyanın kişisel gelişimleri için önemli olduğu konusunda öğrencilerin % 46,1'i kararsızdır. Öğrencilerin % 33,3'ü bu görüşe katılmaktadır. Öğrencilerin % 50,4'ü sosyal medyayı kullanmadıklarında boşlukta olmadıklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin % 29,8'i bu konuda kararsızdır. Bu durum öğrencilerin önemli bir kısmının sosyal medya bağımlısı olmadığını göstermektedir.

Tablo 4. Sosyal Medya ile İlgili Düşünceleri

Sosyal Medya ile İlgili Düşünceleri	Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Ortalama
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Y kuşağında yer almamın sosyal medyaya daha çabuk adapte olmamı sağladığını düşünüyorum.	102	72,3	26	18,4	13	9,2	2,63
Sosyal medyanın kişisel gelişimim için önemli olduğunu düşünüyorum.	47	33,3	65	46,1	29	20,6	2,12
Sosyal medyayı kullanmazsam kendimi boşlukta hissederim.	28	19,9	42	29,8	71	50,4	1,69

3.Katılıyorum 2.Kararsızım 1.Katılmıyorum

3.1.4. Sosyal Medyayı Kullanım Alanları

Öğrencilerin sosyal medyayı kullanım alanları Tablo 5'te verilmiştir. Öğrencilerin sosyal medyayı daha çok bilgi edinme ve bilgi paylaşımı için kullandıkları görülmektedir. Sosyal medyada alanı ile ilgili sayfaları takip edenlerin sayısı daha azdır. Sosyal medyayı resim paylaşmak için kullanmayanların sayısı kullananlardan daha fazladır.

Tablo 5. Sosyal Medyayı Kullanım Alanları

Sosyal Medya ile İlgili Düşünceleri	Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Ortalama
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Sosyal medyada alanımla ilgili sayfaları takip ederim.	62	44,0	25	17,7	54	38,3	2,05
Sosyal medyayı genelde bilgi edinme ve bilgi paylaşımı için kullanırım.	69	48,9	49	34,8	23	16,3	2,32
Sosyal medyayı daha çok resim paylaşmak için kullanırım.	45	31,9	38	27,0	58	41,1	1,90

3.Katılıyorum 2.Kararsızım 1.Katılmıyorum

3.2. Kişisel Gelişim ile İlgili Görüşleri

3.2.1. Kişisel Gelişimi Arttırmannın Önemi

Kişisel gelişiminizi arttırmak sizin için neden önemlidir? sorusu sorulmuş ve öğrencilerin birinci sırada verdikleri yanıtlar dikkate alınmıştır. Öğrencilerin % 53,2'si kendime olan güvenim artar demiştir. İkinci ve üçüncü sırada hedeflerime daha çabuk ulaşırım (%14,2) ve dünyaya bakış açım değişir (13,5) yer almaktadır. Öğrencilerin % 11,3'ü daha mutlu olurum demiştir. Daha fazla para kazanabilirim yanıtını veren öğrencilerin yüzdesi (%7,8) azdır (Tablo 6).

Tablo 6. Kişisel Gelişimin Önemi

Kişisel Gelişiminizi Arttırmak Sizin İçin Neden Önemlidir?	Sayı	%
Kendime olan güvenim artar.	75	53,2
Daha fazla para kazanabilirim.	11	7,8
Dünyaya bakış açım değişir.	19	13,5
Hedeflerime daha çabuk ulaşırım.	20	14,2
Daha mutlu olurum.	16	11,3
Toplam	141	100

Kişisel gelişiminizi arttırmak sizin için neden önemlidir? sorusu ile önemi ile cinsiyet ilişkisi Tablo 7'de verilmiştir. 91 kadın öğrencinin % 56,04'ü ve 50 erkek öğrencinin % 48'i "kendime olan güvenim artar" yanıtını vermişlerdir.

Tablo 7. Kişisel Gelişimin Öneminin Cinsiyete Göre Dağılımı

		Cinsiyet			
		Kadın		Erkek	
		Sayı	%	Sayı	%
Kişisel gelişiminizi artırmak sizin için neden önemlidir?	Kendime olan güvenim artar.	51	56,04	24	48
	Daha fazla para kazanabilirim.	8	8,79	3	6
	Dünyaya bakış açım değişir.	11	12,09	8	16
	Hedeflerime daha çabuk ulaşıyorum.	10	10,99	10	20
	Daha mutlu olurum.	11	12,09	5	10
	Toplam	91	100	50	100

3.2.2. Üniversite Yaşamının Kişisel Gelişime Katkıları

Öğrencilerin, üniversite yaşamının kişisel gelişime katkıları hakkındaki düşünceleri Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Üniversite Yaşamının Kişisel Gelişime Katkıları

Üniversite Yaşamının Kişisel Gelişime Katkıları	Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Ortalama
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Üniversite yaşamının kişisel gelişimime önemli katkılar sağladığını düşünüyorum.	113	80,1	17	12,1	11	7,8	2,72
Bozüyük'ün Eskişehir ve Bilecik'e yakın olması kişisel gelişimimi olumlu etkilediğini düşünüyorum	68	48,2	39	27,7	34	24,1	2,24
Bozüyük'te katılabileceğim sosyal etkinlikler yapıldığını düşünüyorum.	23	16,3	39	27,7	79	56,0	1,60

3.Katılıyorum 2.Kararsızım 1.Katılmıyorum

Öğrenciler ağırlıklı olarak üniversite yaşamının kişisel gelişimlerine önemli katkılar sağladığını belirtmişlerdir. Yüksekokul, Bilecik iline bağlı Bozüyük ilçesinde yer almaktadır. Bozüyük'ün Eskişehir ve Bilecik'e yakın olmasının kişisel gelişimlerini olumlu etkilediğini düşünmektedirler. Ancak Bozüyük'te katılabilecekleri sosyal etkinliklerin olmadığını belirtmişlerdir.

3.2.3. Muhasebe ve Denetim Bölümü'nün Kişisel Gelişime Katkıları

Öğrenciler genelde okulda düzenlenen mesleki seminerlerin kişisel gelişimlerine katkıda bulunduğunu düşünmektedirler. Ancak kararsız olan ve katılmayan öğrencilerde bulunmaktadır. Okudukları bölümün sayısal yönde gelişimlerine ve analitik yönde düşünmelerine önemli katkılar sağladığını düşünmektedirler. Okuduğu bölümdeki dersler uygulama ağırlıklı olduğu için çalışma hayatına daha çabuk uyum sağlayacağını ve okulda yapılan grup çalışmaları, araştırmalar ve

sunumların kişisel gelişimlerine önemli katkılar sağladığını düşünmektedirler. Ancak belirtilen görüşlere katılmayan ve kararsız olan öğrenciler de bulunmaktadır (Tablo 9).

Tablo 9. Bölümün Kişisel Gelişime Katkıları

	Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Ortalama
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Okuduğum bölümün sayısal yönde gelişimime ve analitik yönde düşünmeme önemli katkılar sağladığını düşünüyorum.	66	46,8	48	34,0	27	19,1	2,27
Okuduğum bölümdeki dersler uygulama ağırlıklı olduğu için çalışma hayatıma daha çabuk uyum sağlayacağını düşünüyorum.	63	44,7	44	31,2	34	24,1	2,20
Okulda yaptığımız grup çalışmaları, araştırmalar ve sunumların kişisel gelişimime önemli katkılar sağladığını düşünüyorum.	79	56,0	39	27,7	23	16,3	2,39
Okulumuzda düzenlenen mesleki seminerlerin kişisel gelişimime önemli katkılar sağladığını düşünüyorum.	89	63,1	33	23,4	19	13,5	2,49

3.Katılıyorum 2.Kararsızım 1.Katılmıyorum

3.2.4. Kişisel Gelişim İle İlgili Çabaları

Öğrencilerin kişisel gelişim ile ilgili çabaları Tablo 10'da verilmiştir. Öğrenciler kitap okumanın kişisel gelişim için çok önemli olduğunu düşünmektedirler. İnternet'i alanları ile ilgili araştırma yaparken yoğun bir şekilde kullandıklarını belirtmişlerdir. Bilgisayar teknolojisini ve programları etkin olarak kullanabilmektedirler. Genelde sosyal sorumluluk kapsamında etkinliklere katılmaktadırlar. Öğrencilerin %50'si alan ile ilgili güncel gelişmeleri takip etmekte, yabancı dillerini geliştirmek için çabalamaktadır. Öğrencilerin yaklaşık % 50'si kişisel gelişimle ilgili kitaplar okumaktadır. Ancak muhasebe mesleğini ilgilendiren sempozyum, panel gibi etkinlikleri ve dergileri yakından takip edenlerin sayısı azdır.

Tablo 10. Kişisel Gelişim İle İlgili Çabaları

Kişisel Gelişim İle İlgili Çabaları	Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Ortalama
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Sosyal sorumluluk kapsamında etkinliklere katılıyorum.	94	66,7	27	19,1	20	14,2	2,52
Alanımla ilgili teknolojik ve güncel gelişmeleri takip ederim.	70	49,6	44	31,2	27	19,1	2,30
Alanımla ilgili konularda araştırma yaparken İnternet’i etkin olarak kullanırım.	118	83,7	15	10,6	8	5,7	2,78
Bilgisayar teknolojisini ve programlarını etkin olarak kullanabildiğimi düşünüyorum.	88	62,4	44	31,2	9	6,4	2,56
Yabancı dilimi geliştirmek için çabalıyorum.	70	49,6	40	28,4	31	22,0	2,27
Muhasebe mesleğini ilgilendiren sempozyum, panel gibi etkinlikleri ve dergileri yakından takip ederim.	29	20,6	55	39,0	57	40,4	1,80
Kitap okumanın kişisel gelişim için çok önemli olduğunu düşünüyorum.	124	87,9	11	7,8	6	4,3	2,83
Kişisel gelişimle ilgili kitaplar okurum.	67	47,5	44	31,2	30	21,3	2,26

3.Katılıyorum 2.Kararsızım 1.Katılmıyorum

4. Sonuç

Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe ve Denetim Bölümü öğrencilerinin sosyal medya ve kişisel gelişim ile ilgili görüşlerini ve çabalarını ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada öğrencilerin çoğunun sosyal medya hesabı olarak ilk sırada Instagram’ı kullandıkları ve sosyal medyada iletişimi Whatsapp ile kurdukları görülmektedir. Gündeme düşen bir olayı ilk olarak sosyal medyadan öğrenmektedirler. Geleneksel medyayı çok fazla takip etmemektedirler.

Öğrencilerin çoğunluğu Y kuşağında yer almalarının sosyal medyaya çabuk adapte olmalarını sağladığını belirtmişlerdir. Öğrenciler genelde sosyal medyayı kullanmadıklarında kendilerini boşlukta hissetmemektedirler. Bu durum sosyal medya bağımlısı olmadıklarını göstermektedir. Öğrenciler genelde sosyal medyayı bilgi edinmek için kullanmaktadırlar. Alanları ile ilgili sayfaları çok fazla takip etmemektedirler. Sosyal medyanın kişisel gelişimleri için önemli olduğunu düşünenlerin sayısı az kararsız olanların sayısı daha fazladır.

Öğrenciler ağırlıklı olarak üniversite yaşamının kişisel gelişimlerine önemli katkılar sağladığını belirtmişlerdir. Öğrenciler kişisel gelişimlerini arttırmanın öncelikle kendilerine olan güveni arttıracağını düşünmektedirler. Daha fazla para kazanabilirim yanıtını veren öğrencilerin yüzdesi çok azdır.

Öğrenciler genelde okulda katıldıkları mesleki seminerlerin kişisel gelişimlerine katkıda bulunduğunu düşünmektedirler. Ancak kararsız olan ve katılmayan öğrencilerde bulunmaktadır. Okudukları bölümün sayısal yönde gelişimlerine ve analitik yönde düşünmelerine önemli katkılar

sağladığını düşünmektedirler. Dersler uygulama ağırlıklı olduğu için çalışma hayatına daha çabuk uyum sağlayacaklarını ve okulda yapılan grup çalışmaları, araştırmalar ve sunumların kişisel gelişimlerine önemli katkılar sağladığını düşünmektedirler. Ancak belirtilen görüşlere katılmayan ve kararsız olan öğrenciler de bulunmaktadır

Kişisel gelişimlerini artırmak için çabaladıkları görülmektedir. İnternet’i alanları ile ilgili araştırma yaparken kullanmaktadırlar. Bilgi teknolojisini etkin kullanmaktadırlar. Genelde sosyal sorumluluk ile ilgili etkinliklere katılmaktadırlar. Öğrencilerin %50’si alan ile ilgili güncel gelişmeleri takip etmekte, yabancı dillerini geliştirmek için çabalamaktadır. Öğrenciler kitap okumanın kişisel gelişim için çok önemli olduğunu düşünmektedirler. Öğrencilerin yaklaşık % 50’si kişisel gelişimle ilgili kitaplar okumaktadır. Ancak muhasebe mesleğini ilgilendiren sempozyum, panel gibi etkinlikleri ve dergileri çok fazla takip etmemektedirler.

Kaynakça

- Altunışık, Remzi, Recai Coşkun, Serkan Bayraktaroğlu, Engin Yıldırım** (2005), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri – SPSS Uygulamalı*, Sakarya Yayıncılık.
- Balaban, Özlem ve Dilek Çakmak** (2016), “Üniversite Öğrencilerinin Kişisel Gelişim Eğitimlerine Yönelik Algılarının İncelenmesi”, *Sakarya İktisat Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, s. 1-17.
- Başoğlu, Umut Davut ve Şenol Yanar** (2017), “Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Amaçları ve Alışkanlıklarının Belirlenmesi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1(2), 6-13.
- Eymen, U. Erman** (2007), *SPSS 15 Veri Analiz Yöntemleri*, İstatistik Merkezi Yayın No: 1.
- Kamiloğlu, Fatma ve Özge U. Yurttas** (2014), “Sosyal Medyanın Bilgi Edinme ve Kişisel Gelişim Sürecine Katkısı ve Lise Öğrencileri Üzerine Bir Alan Çalışması”, *İleti-ş-im*, 21, 129–150.
- Kurnaz, Niyazi ve Yusuf Gümüş** (2010), “Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin Muhasebe Mesleği İle İlgili Etik Dışı Davranışlara İlişkin Algı Analizi: Dumlupınar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Örneği”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı 46, Nisan, s. 157-174.
- Vural Akıncı, Z. Beril ve Mikail Bat** (2010), “Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma”, *Yaşar Üniversitesi Dergisi*, 20 (5), 3348-3383.

Çevresel Maliyet Yönetiminin Ürün Yaşam Seyri Maliyetleme Açısından İncelenmesi

Mustafa ARI¹ & Gökhan BAYRAM²

Öz

Günümüzde teknolojinin hızla gelişmesine bağlı olarak ürün yaşam seyri kısaltmakta ve maliyet yönetiminin önemi artmaktadır. Bunun yanında çevrenin korunması ile ilgili duyarlılıkların ve çevre bilincinin her geçen gün artması mal ve hizmetlerin tasarım aşamasından tüketim aşamasına çevresel etkilerinde hesaba katılması gerekmektedir. Artan rekabet koşulları, sürekli mal ve hizmetlerde iyileştirme ve geliştirme zorunluluğu, toplumun aşırı tüketime yönlendirme gibi olaylar beraberinde çevre sorunlarını da getirmiştir. Çevresel sorunların her geçen gün önem kazanmasıyla, işletmelerin çevreye karşı daha sorumlu bir tutum ve çevresel maliyetlerin yönetilmesini dikkate almaları bir zorunluluk haline getirmiştir. Bu durum çevresel maliyet yönetim sorunlarını ortaya çıkarmıştır.

Ürün yaşam seyri maliyet yöntemi, bir ürünün tüm yaşam seyri boyunca ortaya çıkması muhtemel olan maliyetlerin yönetimini amaçlamaktadır. Ürün yaşam seyri maliyet yönetiminin bu bakış açısı, bir ürünün tüm yaşam seyri boyunca neden olacağı maliyetler toplamının, ürünün tüm yaşam seyri boyunca işletmeye sağladığı gelirler toplamı ile karşılaştırılarak ürünün gerçek karlılık durumunun ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Ürün yaşam seyri maliyet yöntemi, çok geniş uygulama alanına sahip bir yöntemdir. Özellikle, günümüzün ve yarının en önemli konularından olan çevre maliyetlerinin ürün yaşam seyri maliyet yönteminin analizlerine dahil edilerek değerlendirilmesi, maliyet yönetim sorunlarının çözümüne yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Maliyet Yönetimi, Çevresel Maliyetler, Ürün Yaşam Seyri, Ürün Yaşam Seyri Maliyetleme

Investigation of Environmental Cost Management in terms of Product Life Cycle Costing

Abstract

Nowadays, due to the rapid development of technology, the life cycle of the product is shortened and the importance of cost management is increasing. In addition to this, it is necessary to take into consideration the environmental awareness of the environment and the environmental impacts of the goods and services from the design stage to the consumption phase. Increasing competition conditions, the necessity of continuous improvement of the goods and services and the events such as directing society to excessive consumption have brought environmental problems. With environmental problems becoming more and more important, it has become a necessity for enterprises to consider a more responsible attitude towards the environment and management of environmental costs. This has led to environmental cost management problems.

The product life cycle cost method aims to manage the costs that are likely to occur during the entire life cycle of a product. This perspective of product life cycle cost management ensures the real profitability of the product by comparing the sum of the costs that a product will cause throughout its entire life cycle with the sum of the revenues it provides to the enterprise throughout its life cycle. Product life cycle cost method is a method with wide application area. In particular, it is considered that the evaluation of environmental costs, which are one of the most important issues of today and tomorrow, by including them in the analysis of the product life cycle cost method will help to solve the cost management problems.

Keywords: Environmental Cost Management, Environmental Costs, Product Life Cycle, Product Life Cycle Costing

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, mustafa.ari@bilecik.edu.tr

² Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe Finansman Bölümü, gokhanbayram1165@gmail.com

GİRİŞ

İşletmeler faaliyetleri gereği çevreyle etkileşim içindedirler. Bu etkileşim sonucu işletmeler faaliyetlerini gerçekleştirirken doğal kaynakları kullanmak durumunda olacaklardır. Sınırlı kaynakların bilinçsiz tüketilmesi ve bireylerin toplumsal sorunlar konusunda bilinçlenmesine yol açmıştır. Bu bilinçlenme sonucunda işletmelerin, ürünlerin tasarım noktasından tüketim noktasına kadar yani ürünlerin üretilme kararı verilip ortaya çıkması ve üretimine son verilmesi aşamalarını kapsayan bu geniş süreci anlatan ürün yaşam seyri, bu noktada işletme ve tüketici arasındaki güçlü bağı önemini ortaya çıkarmıştır. Teknolojinin gelişmesi ve artan rekabet sonucu işletmeler sadece mal ve hizmet üretmeleri yeterli gelmemektedir. Mal ve hizmetlerin tasarım noktasından tüketim noktasına kadar olan tüm süreçlerde ürünün çevreye karşı duyarlılığını dikkate alan bir işletme anlayışı yer almıştır. Çünkü çevrenin korunması ile ilgili duyarlılıkların ve çevre bilincinin her geçen gün artması toplumla birlikte işletmelerin de faaliyetlerini yerine getirirken daha sorumlu bir tutum izlemeye yöneltmektedir.

Çevreye duyarlı yönetim anlayışının ortaya çıkış noktası sürdürülebilir kalkınma anlayışından gelmektedir (Karabulut, 2004: 53). Son yıllarda sürdürülebilir kalkınma anlayışı ve çevre koruma bilincinin artmasıyla birlikte, işletmelerin çevreye bakış açılarında önemli bir değişim yaşanmıştır (Nemli, 2000: 113). İşletme yöneticileri de değişimin gerisinde kalmamak için bu yöndeki talepleri stratejik kararlarda dikkate almalıdır. Çevreye karşı daha duyarlı bir yönetim anlayışı geliştirmek durumundadırlar (Başaran, 2009: 9). Çevreye karşı duyarlı yönetim anlayışı çevresel maliyetleri ortaya çıkarmaktadır. Çevresel maliyetlerin gün geçtikçe artması ile birlikte çevresel maliyet yönetiminin önemini daha da arttırmıştır.

Birçok ülkede işletmeler rekabet avantajı elde etmek için çevresel maliyetlere katlanmak istememektedir. Bu işletmelerin çevreye vermiş oldukları kirlilik nedeniyle küresel ısınma oluşmakta bunun sonucunda tüm dünya canlıları büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalmaktadır. Ani ve şiddetli iklim değişiklikleri insanları ve diğer canlılara büyük zararlar vermekte ve çok büyük maddi hasarlara neden olmaktadır. Bu açıdan çevresel maliyet yönetimi uluslararası düzeyde ele alınıp yönetilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Çevresel maliyet aynı zamanda tüm ürün yaşam seyri boyunca ele alınıp bir bütün olarak yönetilmelidir.

Çevresel maliyetlere katlanmak istemeyen ülkeler ve şirketler tüm dünyamızı risk altına atmaktadır. Günümüzde ortaya çıkan doğal afetler, ani iklim değişikliklerin küresel ısınma gibi sorunların kaynağı çevreye karşı duyarlı olmayan çevresel maliyetlere katlanmak istemeyen işletmelerin olduğu bilimsel çalışmalarla ortaya konmaktadır. Ortaya çıkan bu çevresel sorunların çözümü için tüm dünya ülkelerindeki işletmeleri kapsayacak şekilde, ürün yaşam seyri boyunca çevresel maliyetlerin belirlenmesi ve yönetilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu çalışmamızda çevresel maliyetlerin yönetimi ürün yaşam seyri kapsamında teorik bir yaklaşım ile incelenmeye çalışılmıştır.

1. ÇEVRESEL MALİYET YÖNETİMİ

Maliyet, belirli bir amaca ulaşabilmek için katlanılan fedakarlıkların parasal ifadesidir (Karakaya, 2006: 14). "Çevresel maliyetler ise, işletmelerin hedef kitlelerine mal veya hizmet sunmak için katlandıkları maliyetlerden biri olarak kabul edilmektedir" (Özbirecikli, 2000: 18). Maliyetlerin muhasebe sistemlerine göre ayrı ayrı sınıflandırılması ve çevre bilincinin gelişmesine bağlı olarak harcamaların artması sonucu çevre maliyeti kavramı ortaya çıkmıştır (Coşkun ve Karaca, 2008: 60). Yani işletmelerin mamül üretimi veya mamül hizmeti boyunca çevreye karşı duyarlı davranmak için katlandıkları fedakarlıkların toplam değeridir.

Maliyet yönetimi kavramı, "işletmenin ürünlerinin ve işlemlerinin geliştirilmesi amacıyla planlama yapmak, ölçümlemek ve geri bildirim sağlamak için kullanılan bir grup teknik ve yöntem" (Gündüz, 1997: 33) olarak tanımlanmaktadır. Maliyet yönetimi, ürün maliyetlerini doğru belirlemek, işletmedeki işlemleri geliştirmek, israfı önlemek, maliyet taşıyıcılarını tanımlamak, faaliyetleri planlamak ve işletmenin stratejilerini oluşturmak için faaliyetlerin yönetimi ve kontrolüdür. İşletmelerde ürün hatlarının gelişmesine kullanılan teknolojilerin değişmesine, ürünlerin hayat seyrinin kısalmasına, küresel rekabet koşullarının farklılaşmasına ve bilgi teknolojilerindeki büyük değişikliklere cevap vermek amacıyla, yöneticilerin daha etkin ve zamanında bilgi sunabilen bir maliyet sistemi geliştirmeleri zorunlu olmuştur. Bu önemli değişimler karşısında maliyet muhasebesi, maliyet yönetimi için ilgili ve etkin olmaktan çıkarak ilgisini yeni yöntemlere bırakmıştır (Titiz ve Çetin, 2000: 125).

Çevresel maliyetlere çevresel kalite maliyetleri de denilebilir. Çevresel maliyetler çevresel kalitenin zayıf olduğu veya çevresel kalitenin zayıf olabileceği durumlarda meydana gelen maliyetlerdir (Hansen ve Mowen, 2000: 668). Sosyal nedenler, müşteri gereklilikleri ve yasal düzenlemeler gibi unsurlar işletmelerin çevresel maliyetlere önem vermesinde etkili olan faktörlerdir (Esmeray ve Tanç, 2009: 243).

Çevre maliyetlerinin çok sayıda amaçları vardır. Bu amaçlar (Abdüsseyid, Sultan, ve Yusuf, 2007: 9):

- Daha fazla çevre standartlarına sahip ürünleri bildirmek ve piyasaya sürmekle şirket ürünlerinin rekabetini gerçekleştirmek.
- İşletme çalışmalarının çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin araştırılması, bununla bağlantılı olarak koruma programının konulması ve bu program için bütçenin belirlenmesi. Ayrıca bunun şirket kârı üzerindeki etkisinin araştırılması.
- Örgütlerin yıllık raporlarına çevre maliyetlerinin sokulması, devletin farklı bölgelerinin çevre kirliliği unsurlarının denetlenmesi konusunda devletin ilgili birimlerine yardımcı olur.

- Nicel ve finansal tüm bilgileri sağlayarak çevre yönetim sistemini desteklemek. Bu da çevre maliyetlerinin en az olduğu alternatifini seçmek için sunulan alternatifler arasında tercih ve karşılaştırma yapmaya yardımcı olur.
- Çevreyi korumaya bağlılık sebebiyle vergi affı veya indirimlerinin olabilmesi ve banka kredilerinin alınabilme imkanı.
- Kararları doğru almada yönetime yardımcı olmak. Dolayısıyla kuruluşların itibar ve değeri olur.
- Çevre maliyetleri için örgütlere yapılan dönemsel başvurular, örgütler tarafından takip edilen muhasebe programının olumsuz yönlerini ortaya çıkarır. Bu da örgütlerin gelir ve çevre yararlarını karşılaştırmalarına imkan verir.

Ürün, üretim, sistem ya da tesisle ilgili çevresel maliyetlerin açıklanması ve tanımlanması yönetim kararlarının iyi bir şekilde uygulanması için önemlidir. Bu hedeflere ulaşmak için çevresel harcamaların azaltılması, gelirin artırılması, mevcut veya gelecekteki çevresel performansın geliştirilmesi ve çevresel maliyetlere önem verilmesi gerekir. Bir işletmenin çevresel maliyetleri nasıl tanımlayacağı bu bilgiyi nasıl kullanacağına (örneğin maliyet dağıtımı, sermaye bütçeleme, işlem/ürün tasarımı diğer yönetim kararları) ve faaliyetlerin ölçülmesine ve kapsamına bağlıdır (EPA, 1995: 7).

Muhasebe bilgi sisteminde üretilen işletmeye ilişkin bilgiler, evrensel bir dille, işletme ile ilgili gruplara sunulur. Mevcut ve potansiyel yatırımcılar, çalışanlar, borç verenler, satıcılar, diğer ticari alacaklılar, müşteriler, devlet ve toplum bu bilgilerin kullanıcılarıdır ve bu kullanıcılara mali tablolar hazırlanır ve sunulur (Sevilengül, 2005: 10). Doğal kaynakları tüketen bir varlık olarak işletmeler çevresel etkileri ve çevreyi koruma faaliyetleri hakkında topluma bilgi sağlama sorumluluğuna sahiptir (Ulusan, 2009: 183). Çevresel faaliyetlerin işletme faaliyetlerinde gittikçe artması, çevresel faaliyetlere ilişkin bilgilerin önemini arttırmakta ve kayıtlarda ayrı ve belirgin bir şekilde izlemeyi gerektirmektedir (Kırılıoğlu ve Can, 1998: 118). Ayrıca işletmelerin rekabette üstünlük sağlamaları için de kendi performansı ile ilgili bilgileri ilgili kişilere iletmesi gerekir. Özellikle işletme ile ilgili yatırım yapmak isteyen kişilerin ilgileri işletmeye yönlendirilmesi işletmenin temel amaçlarından biridir. Performansının ve yaptığı faaliyetlerin bir göstergesi olarak çevre raporları da yatırımcılara işletmeye yönelmeleri konusunda pozitif katkı yapmaktadır (Kaya ve Varıcı, 2008: 212).

İşletmeler, mamul ve süreç tasarımı, mamul karması oluşturulması, tesisi konumlandırma, satın alma, sermaye yatırımları gibi kararlarında diğer maliyetlerin yanında çevresel maliyetleri de göz önüne almalıdırlar. Ayrıca risk yönetiminde, performans değerlendirmesinde, maliyet dağıtım ve kontrolünde ve mamul fiyatının belirlenmesinde çevresel maliyetleri kullanmalıdırlar (Özbirecikli 2000: 15-21).

Çevresel sorunların her geçen gün önem kazanmasıyla, işletmelerin çevresel maliyetlerin yönetilmesini dikkate almaları bir zorunluluk haline getirmiştir. Geleneksel muhasebe sistemleri üretim maliyetlerini hesaplarken çevre kirliliğın önlenmesi amacıyla yönelik maliyetleri de, geri dönüşüm süreçlerini ve yasal düzenlemeleri dikkate almalıdır. Bu noktada işletmeler geleneksel üretim anlayışına bağlı kalarak mal ve hizmetlerin sadece üretim noktasında maliyetlerin yönetilmesine yoğunlaşmamalıdır, ayrıca mal ve hizmetlerin üretim sürecinden sonraki aşamalarda yer alan atıkların kontrolü, yok edilmesi, kirliliğın önlenmesi amacıyla yönelik maliyetleri, geri dönüşüm süreçlerinde yaşanacak değişimleri dikkate alarak çevresel maliyet yönetimini uygulamalıdır.

2. ÇEVRESEL MALİYET YÖNETİMİNİN BAŞARILMASINDA ÇEVRE YÖNETİM SİSTEMLERİNİN ROLÜ

İşletme yöneticileri çevresel uygunluğu göz önünde tutarak alacakları kararlarda ve yönetim stratejilerinde, mamul çeşitliliğini ve fiyatlamasını, üretim girdilerinin seçilmesini, kirliliği önleme projeleri ve atık yönetimi seçeneklerinin değerlendirilmesini, çevre maliyet bilgilerine göre vereceklerdir (Akün, 1999: 153). Genellikle üreticiler, yaşam seyri maliyetlerine kar maksimizasyonu açısından bakma çevreye özen göstermeme gibi bir anlayış vardı. Çevreyle ilgili çeşitli organizasyonlar ve yasal düzenlemeler, işletmeleri çevre konusunda duyarlı davranmaya ve karar alma süreçlerinde çevresel faktörleri de dikkate almaya yöneltmiştir. Çevrenin korunması konusunda tüketicilerden gelen talepler de, işletmeleri çevreye karşı daha duyarlı olmaya yönlendirmektedir.

ISO 14001 “Çevre Yönetim Sistemleri Özellikler ve Kullanım Kılavuzu”, üretim/hizmet gerçekleştirmenin beraberinde çevreyi korumayı ve çevre etkilerini minimize etmeyi amaçlayan kuruluşlara çevre etkilerinin tespitinden başlayarak, bunların nasıl azaltılabileceği, oluşması muhtemel etkiler için nasıl önlem alınabileceği ile ilgili belirlenmiş prosesler getiren bir sistemdir (Ertuğrul ve Şavlı, 2013: 227). ISO 14001 Standardını temel alan bir çevre yönetim sistemi her tip ve büyüklükteki işletmenin kendi ürün, hizmet ve faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkilerini kontrol etmesine yardım eden bir yönetim aracıdır (Korul, 2003: 107). ISO 14001 ÇYS Standardı; çevre performans standardı olmayıp, çevre yönetim standardı olduğuna dikkat edilmelidir. ISO 14001 ÇYS Standardı, performans düzeyleri ve kriterleri tanımlamamakta, işletmeye, işletmenin uyması gereken yasalar ve işletmenin gereklilikleri dikkate alınarak, kendi performans araçlarını ve hedeflerini belirleme olanağını sağlamaktadır (Yüksel, 2003).

ISO 14001, halihazırda, işletmenin performansını etkilemeden sadece organizasyonun çevre performansının geliştirilmesinde kullanılmaktadır. İşletmelerin bir adım ilerisini görerek, ISO 14001 standardının sadece yasal düzenlemeler için değil, kurum imajı gibi kendilerine sağlayacağı rekabet üstünlükleri gibi amaçlar için de gerekli olduğu kabul edilmelidir. Bu açıdan bakıldığında, ISO 14001 Sertifikasyonu, sürdürülebilir kalkınma, değer katma ve kalite temelinde paydaşların memnuniyeti ve

ilişkilerin geliştirilmesi konularında işletmelere, operasyonel, yönetsel ve rekabet üstünlükleri getirebilecek standartlar olarak görülmelidir (Küçük, 2009: 53,54).

Çevre yönetimi, ekolojik çevreyi karar alma süreçlerinde önemli bir unsur olarak dikkate alan, faaliyetlerinde çevreye verilen zararı minimuma indirmeyi veya tamamen ortadan kaldırmayı amaç edinen bu çerçevede, üretim süreçlerini değiştiren, ekolojik çevrenin korunması felsefesini işletme kültürüne yerleştirmek için çabalayan, sosyal sorumluluk kapsamında topluma karşı görevlerini yerine getiren işletmelerin benimsediği bir anlayıştır (Nemli, 2001: 212-213). Çevre yönetimi, merkezi insan olan ve insanın da bir ögesi olduğu bütünlüğün, canlıların zarar görmesini önlemeyi amaçlayan, tutarlı eylemlerin oluşturduğu bir etkinlik alanıdır. Çevre yönetimi çalışmalarıyla, çevrenin, insanoğlunun hangi faaliyetleriyle, hangi doğrultuda, hangi şiddette değiştirildiği ve kimler tarafından nasıl önleneceğinin belirlenmesi, çevre sorunu sayılan oluşumların engellenmesi ve çözümlenmesine yönelik amaçların, politika ve stratejilerin bu belirlenen hareketle geliştirilmesi ve çeşitli yollarla hayata geçirilmesi hedeflenmektedir (Ekici, 2010: 30).

Çevre yönetimi sistemi, işletme kararlarında çevrenin sürekli göz önünde bulundurulması, kararların uygulanması için uygun sistem ve süreçler geliştirilmesini ifade eder. Çevre yönetimi sistemi, bir kontrol sistemi değildir. İşletmenin çevre konusundaki sorumluluklarına cevap verici ve aynı zamanda riskleri azaltıcı, pazar imkânlarını artırıcı işlevlere sahiptir. Çok sayıda firmanın faaliyet raporlarında, çevre yönetim sisteminin, çevre koruma yanında, ekonomik başarılar da getirdiği belirtilmektedir (Çevre Yönetim Sistemi Rehberi, 2008).

Çevre yönetim sisteminin gerekliliklerinin karşılanması, işletmelerin çevre performansının gelişmesine olanak sağlamaktadır (Yüksel, 2010: 25). Çevresel performansın hesaplanması; çevreye dönük yapının oluşturulmasında işletmeler için çeşitli aşamalarda çok etkili bir araçtır. Konu ile ilgili standart bir düzenlemenin olmaması işletmeler için çevresel performanslarını belirlemede sorun oluşturmaktadır. İşletmelerin kendi çevresel faaliyetlerini değerlendirmelerinde kullanılabilecek yöntemler olarak çevresel etki matrisi, yaşam döngüsü analizi, yönetici tutum anketleri, çevre performansının puanlanması ya da endekslenmesi kullanılabilir (Akıncı ve Akıncı, 2010). Çevre performansını ölçme değişkenleri olarak; çevreye dönük yönetim ve eğitim faaliyetleri, mevzuata uygunluk (denetimlere uyulmama kayıtları, şikâyetler, uyarılar, para cezaları ve diğer cezalar), kaynak tüketimi (enerji, su, alan, arazi, gereksiz bina, diğer sosyal kaynakların kullanımı vb), toz ve gaz emisyonu, gürültü dağılımı, denetim (uyumsuzluk raporları, gözlemlenen marjinal vakaların raporları), atık oluşumu, su tahliyesi, enerji, kaynaklardan maliyet tasarrufu sağlamak gibi faktörler kullanılabilir (Tam vd. 2006a: Tam vd. 2006b).

İşletmelerin çevresel performansları ile ilgili değerlendirilebilecek diğer bir araç da çevresel raporlardır. Çevresel raporlama bir işletmenin çevre üzerine etkileri, bu etkileri yönetme performansı ve

ekolojik bakımdan sürdürülebilir kalkınmaya katkısı dahil çevresel performansı hakkındaki bilgilerin kamuya açıklanmasıdır. Proaktif çevre yaklaşımında işletmelerin çevresel bilgilerini açıklamalarıyla hem işletme düzeyinde hem de endüstri düzeyinde bir farkındalık yaratmak istenmektedir. İşletmelerin çevresel iletişim aracı olarak kullandığı çevresel raporlamaya doğru nispeten artan eğilim olduğu görülmektedir. Ancak, bu raporlar daha sıklıkla büyük işletmeler tarafından hazırlanmaktadır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin birçoğu bu raporların maliyetinin çok yüksek ve faydasının ise çok düşük olduğunu düşünmektedirler (Uluslan, 2009: 182-184).

Çevresel maliyetleri azaltmak ve kuruluşun çevresel performansını değerlendirmek ve güzelleştirmek için işletmelerin bu alanda kendi amaçlarını gerçekleştirmelerine imkan veren bir yöntem benimsemeleri gerekir. Çevresel performans bu noktada ‘işletme faaliyeti ve çevre arasındaki etkileşimin ölçüsü’ olarak çevre performansının yönetim tarafından belirlenen hedefleri karşılayıp karşılamadığını belirlemek amacıyla sürekli, güvenilir ve doğrulanabilir bilgi sağlamak için tasarlanmış bir iç yönetim aracı olarak ele alır. Çevresel performans göstergeleri çevre performansını değerlendirme ve gelişim için potansiyel alanlar belirleme konusunda şirket yönetimini desteklemenin yanı sıra, veri ve bilgileri sentezlemekte ve sonuçları paydaşlar için tam olarak kullanılabilir hale getirmektedir (Cagno, Tardini ve Trucco, 2007: 20).Çevresel maliyetler ve çevresel performans işletme yönetimi için önemlidir. İşletme yönetiminde ve çevresel maliyetlerin ölçülmesinde önemli rol oynayan maddeler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Özbirecikli ve Melek, 2002: 83).

➤ İşletme yönetiminin faaliyetlerle ilgili kısa dönemli değişikliklerden çok, daha yeşil (greener) bir üretim sürecine yatırım, üretim/mamul süreci ve/veya mamulün yeniden tasarımı gibi konulara yönelik kararları sonucu birçok çevresel maliyet önemli ölçüde azaltılabilir veya ortadan kaldırılabılır. Zira çevresel maliyetlerin önemli bir kısmı (örneğin, atık hale gelmemiş hammadde) üretim sürecine, sisteme ve mamule katma değer sağlamayabilir.

➤ Çevresel maliyetler genel giderler hesabında izlenebilir veya belki de göz ardı edilebilir. Yani hesaba katılmayabilir.

➤ Birçok firma temiz teknoloji lisansı edinmek veya fire niteliğindeki yan ürünlerin satışı yoluyla gelir yaratmak suretiyle çevresel maliyetleri telafi edebileceklerini keşfetmişlerdir.

➤ Çevresel maliyetlerin daha iyi bir şekilde yönetilmesi, işletmenin başarısında olduğu kadar, insan sağlığına önemli yararlar sağlanmasında ve çevresel performansın arttırılmasında da büyük paya sahiptir.

➤ Müşteriler için çevresel açıdan tercih edilebilir mamul, hizmet ve üretim süreçleri rekabet avantajı sağlar.

➤ Mamul ve üretim sürecine ilişkin çevresel maliyetlerin ve çevresel performansın bilinmesi hem mamul maliyetlerinin ve fiyatlarının daha doğru saptanmasına, hem de şirketin mamul, hizmet ve üretim süreçlerini çevresel açıdan daha tercih edilebilir bir şekilde tasarlamasına yardımcı olur.

➤ Çevresel maliyetlerin ve çevresel performansın muhasebeleştirilmesi bir şirketin gelişmesini ve çevre yönetim sistemi (EMS- Environmental Management System) faaliyetlerini destekleyebilir. Böyle bir sistem yakın gelecekte uluslararası bağlantıları olan şirketler için (ISO 14001'den dolayı) bir zorunluluk haline gelecektir.

Çevresel yönetim sistemlerini benimseyip uygulayan işletmelerin çevresel performanslarının daha yüksek olacağı, bunun da ürün yaşam seyri kapsamında çevresel maliyet yönetimine olumlu katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

3. ÜRÜN YAŞAM SEYRİ MALİYETLEMESİ AÇISINDAN ÇEVRESEL MALİYET YÖNETİMİ

Ürün yaşam seyri (product life cycle), pazarlama yönetiminde ürün stratejilerine yönelik bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu yaklaşıma göre; işletmeler yeni ürünlerinin pazara sunulmasından itibaren uzun bir süre pazarda kalmasını ve kar getirmesini isterler, buna bağlı olarak her ürünün süresi ve şekli önceden tam olarak bilinemeyen bir yaşam seyri vardır (Şakrak,1997: 86). Ürün yaşam seyri, bir mamul veya hizmete olan talebin zaman boyutu bağlamında gösterdiği eğilim veya yapı olarak tanımlanmaktadır. Pazara sunulan her mamulün pazara sunulmasıyla başlayan, kullanımı ve desteklenmesiyle devam edip, tasfiye edilmesiyle sona eren bir hayat süreci vardır (Karcıoğlu, 2000: 90). Ürün yaşam seyri (product life cycle), belirli bir ürün pazarında (product market), belirli bir ürün fikri için kârları ve endüstri satışlarını açıklayan bir kavramdır. Bu kavram, bütün ürünlerin insanlar gibi bir yaşam seyri olduğunu ve bu yaşam seyrinin de bir sonunun olduğunu belirtmektedir (Baybars, 1999: 416).

İşletmeler, pazara sundukları mamullerle pazarda uzun süre kalmak, pazarın kaymağını almak ve pazarda lider konuma gelmek istemektedirler. Pazarlama yönetiminde mamul stratejilerinin belirlenmesinde önemli bir kavram olan ürün yaşam seyri, işletmelerin pazara ilişkin hedeflerinin belirlenmesi ve gerçekleştirilmesinde önemli faydalar sağlamaktadır (Sevim, 2002; Karafakıoğlu, 2005: 131). Ürün yaşam seyri kavramı, işletmelerin geliştirdiği ve piyasaya sunduğu mamullerin çeşitli aşamaları ya da dönemleri içeren bir yaşam süresine sahip olduğunu ifade etmektedir (Sevim, 2002: 138). Ürün yaşam seyri maliyetleri bir ürünün ömrü boyunca beklenen tüm maliyetleridir.

Ürün yaşam seyri evreleri daha önceleri sunuş, büyüme, olgunluk ve düşüş olmak üzere dört temel evreden oluşmaktaydı. Daha sonraki yeni gelişmeler çerçevesinde, bu dört evreye planlama ve geliştirme, terk etme ve yenileme evreleri de eklendi (Sevim, 2002: 142). Böylece ürün yaşam seyri evreleri; planlama ve geliştirme, sunuş ve büyüme, olgunluk, gerileme, terk etme ve yenileme olmak üzere beş temel evreden

oluşturdu. Bu temel evrelere bağlı olarak, bu yaklaşımın başlıca yararları aşağıdaki gibi sıralanmaktadır: (Şakrak,1997: 87)

- Yaklaşım, ürün yaşamlarının sınırlı olduğunu gösterir.
- Yaşam seyri boyunca ürünlerin karlarının öngörülebilir bir seyir izlediğini açıklar
- Her evrede ürünlerin farklı bir pazarlama, üretim, finansman vb. unsurları gerektirdiğini hatırlatır.
- Ürün ve pazar dinamiklerini ortaya koyar
- Bir planlama aracı olarak, her evrede alternatif pazarlama stratejilerini ortaya koyar.
- Bir kontrol aracı olarak da işletmenin, ürün performansını, geçmişte pazara sunulmuş benzer nitelikteki ürünlerle karşılaştırarak, ölçme olanağı verir.

Ürün yaşam seyrindeki kısalmaya bağlı olarak yeni ürünlerin tasarım ya da geliştirilmesi için gereken zaman aralıkları da oldukça kısalmıştır. Bu değişim, toplam ürün maliyetleri içindeki ürün tasarım ve geliştirme maliyetlerinin oransal olarak artmasına neden olmuştur. Günümüzde, ürün yaşam seyrine ait toplam maliyetlerin önemli bir bölümü, üretim öncesi aşamalarda oluşmaktadır (Karakaya,1999: 106). Üretim öncesi aşama ürün fikrinin ortaya çıkmasıyla başlamaktadır. Bu aşamada, üretilecek ürünle ilgili tüketicilerin tercihlerini ortaya koyacak pazar araştırması yapılmaktadır. Mühendisler tedarikçiler ve tasarımcı ekibi arasındaki işbirliğinin önemi de bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu ekiplerin işbirliği ile üretim süreci ve ürünün bileşimini oluşturan parçalar belirlenecektir. Üretim öncesi aşamalarda verilecek kararların neticesinde ürünün tüm yaşam seyri boyunca göstereceği performansı da belirlenmiş olacaktır. Ürün tasarlanırken en önemli unsur, parçaların mümkün olduğu kadar standart olması ve mümkün olduğunca en az sayıda parça kullanılmasıdır. Bir ürünün tasarımı ne kadar iyi yapılırsa, o ürünün üretim aşamasında ve üretim sonrası aşamalarda tasarımdan kaynaklanan hataları düzeltmek için katlanılacak ek maliyetler de en düşük seviyeye indirilmiş olacaktır. Ayrıca üretime geçildikten sonra tasarımda önemli değişiklikler yapmak, üretime geçmeden önce tasarımda değişiklik yapmaya göre daha maliyetli olacaktır (Erden: 2005: 206). Üretim maliyetlerinin % 80'nin mamül yaşam seyri açısından tasarım ve süreç planlaması gibi üretim öncesinde belirlendiği (Karakaya, 2006: 716) benzer şekilde ürün ile ilgili çevresel maliyetlerinde büyük oranda tasarım aşamasında karara bağlandığını söyleyebilir.

Ürün yaşam seyri kavramını maliyet yönetimi açısından iki grupta toplayabiliriz: Üretici açısından ürün yaşam seyri, tüketici açısından ürün yaşam seyri. Üretici açısından ürün yaşam seyri dört aşamadan oluşmaktadır: Ürün fikrinin oluşturulması, tasarım aşaması, üretim aşaması, satış sonrası aşamalar. Tüketici açısından ürün yaşam seyri, beş aşamadan oluşmaktadır: Satın alma aşaması, kurulum (montaj) aşaması, destek aşaması, bakım-onarım aşaması, elden çıkarma aşaması (Doğan, 2000: 92-93). Ürün yaşam seyri

maliyetlemesi, bir ürünün toplam yaşam seyri boyunca maliyetlerini hesaplamak için kullanılan bir süreçtir. Bu süreç, sermaye bütçelemesi kararları veya toplam yaşam maliyeti düşük kaliteli ürünler üretmek gibi çeşitli yönetim araçlarında kullanılabilir. Bu maliyetler; iki sınıfa ayrılır, üretici ve kullanıcı maliyetleri olmak üzere. Üretici maliyetleri; üreticinin maruz kalacağı, ürün yaşam seyrindeki tüm maliyetleri içerirken kullanıcı maliyetleri ise; kullanıcının maruz kalacağı alım, kullanım, bakım ve elden çıkarma maliyetlerini içerir (Sakurai,1996: 163). Ürün yaşam seyri kapsamında üreticinin maruz kalacağı çevresel maliyetler ve tüketicilerin maruz kalacağı çevresel maliyetler belirlenmelidir.

Ürün yaşam seyri maliyetlemesinin temel amacı; ürünün planlanması, tasarımı, pazarlanması, dağıtımı, işlenmesi, bakımı ve elden çıkarılması gibi işletmeyi uzun dönemde rekabet ortamında avantajlı duruma gelmesine neden olan hareket ve kararların alınmasıdır (Sakurai,1996: 168). Çevresel maliyetlere katlanarak çevreye duyarlı ürünler tasarlayıp çevreye duyarlı malzemeler kullanarak üretim yapan, yine çevreye duyarlı ambalaj malzemeleri kullanan işletmeler bu durumu müşterilere raporlayıp, anlatabildiği sürece daha fazla rekabet avantajı elde edebilecektir.

Ürün yaşam seyri maliyetlerinin, hem üretici açısından hem de tüketici açısından değerlendirilmesi, üreticinin bir ürünün yaşam seyri maliyetini hem kendi açısından hem de tüketici açısından hesaplamak zorunda olduğunu göstermektedir. Üretici, bir ürünün veya hizmetin üretici bakış açısıyla toplam yaşam seyri maliyetini hesaplamadan önce, tüketici için toplam yaşam seyri maliyetini hesaplama durumundadır (Gersıl, 2006: 70). Aynı şekilde üretici firma hem kendisi açısından hem de tüketici açısından ortaya çıkabilecek çevresel maliyetleri hesaplamalı ve planlamalıdır.

Şekil : 1 ürün yaşam seyri çevresel maliyetleri

ÜRÜN YAŞAM SEYRİ ÇEVRESEL MALİYETLER	
<u>Üreticinin katlanacağı çevresel maliyetler</u>	<u>Tüketicinin katlanacağı çevresel maliyetler</u>
ÜRETİCİ ÇEVRESEL MALİYETLERİ	TÜKETİCİ ÇEVRESEL MALİYETLERİ
Fikir aşamasında çevresel maliyetler	Satın alma aşamasında çevresel maliyetler
Tasarım aşamasında çevresel maliyetler	Kurulum aşamasında çevresel maliyetler
Üretim aşamasında çevresel maliyetler	Destek aşamasında çevresel maliyetler
Satış sonrası aşamasında çevresel maliyetler	Bakım-Onarım aşamasında çevresel maliyetler
	Elden çıkarma aşamasında çevresel maliyetler

➤ **Fikir:** Bu aşamada üretilecek mamül fikrini ortaya koymaya yönelik hammadde sağlamak ve pazar araştırmasını yapmak için katlanılan maliyetlerdir. Bu noktada, üretilecek ürünle ilgili tüketicilerin tercihlerini ortaya koyacak pazar araştırması yapılmaktadır. Mühendisler-tedarikçiler ve

tasarımcı ekibi arasındaki işbirliğinin önemi de bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu ekiplerin işbirliği ile üretim süreci ve ürünün bileşimini oluşturan parçalar belirlenecektir. (Erden: 2005: 206).

➤ **Tasarım:** Bu aşamada çevreye en az zarar verecek şekilde tasarlanması için katlanılan maliyetlerdir. Örneğin; ses gürültü kirliliğini önlemek için katlanılan maliyetler. Bu aşamada yeni ürün tasarımı yapılırken, eklenen her ilâve parçanın ek bir maliyet getirdiği düşünülerek, tasarımda sadeliğe ve müşteri isteklerine tam olarak uymasına dikkat edilmelidir. Ayrıca, aynı işi görebilecek parçalardan, daha düşük maliyetli olanı tercih edilmelidir (Coşkun, 2002, s.33).

➤ **Üretim:** Üretici bu aşamada üretilen ürünlerin ve hizmetlerin çevreye olumsuz etkilerini azaltan üretim araçlarının kullanımı, işletmenin çevre ile olan ilişkisinin yöntemlerini, faaliyet ölçeklerini ve ürün tasarımlarını kapsayan önemli bir süreçtir (Klassen, 2000; 129). Bu aşamada çevreye zarar vermeyen malzemelerin kullanılması üretim sonucunda ortaya çıkacak kirli atıkların ve çevreye bırakılmaması için katlanılan maliyetler şeklinde yorumlanabilir.

➤ **Satış sonrası:** Geri dönüşüm imkanı olan malzemelerin kullanılmasının getirdiği ek maliyetlerdir. Satış sonrası aşamaların maliyetleri, toplam ürün yaşam seyri maliyeti önemli bir pay almaktadır. Özellikle bu aşamanın sonunda ortaya çıkan elden çıkarma maliyetleri, ürünün yararlı ömrünün sona ermesiyle ilgili zararlı etkilerin (çevresel etkiler) elemine edilmesiyle ilgili maliyetleri de içermektedir. Nükleer atık ve diğer zehirli kimyasallar gibi elden çıkarılması çevreye zararlı ürünler çok yüksek maliyetlere neden olmaktadır. Satış sonrası aşamalarda önemli bir diğer maliyet kalemi lojistik maliyetleridir (Gersıl,2006: 88).

➤ **Satın alma:** Bu aşamada tüketicini mamülü almaya yönelik kabul gördüğü satın alma bedeli, vergiler, nakliye ve kurulum giderlerinin oluşturduğu kategoridir (Lund, 1978).

➤ **Destek:** Bu aşamada personel maliyetleri (işçi bakım maliyetleri, diğer personel desteği, faaliyet ekibi ve yönetimi)

➤ **Bakım onarım:** Mamulün kullanımı aşamasında ortaya çıkacak arıza ve yıpranmalara karşı yapılacak harcamalar bu maliyet sınıfına girmektedir (Lund, 1978).

➤ **Elden çıkarma:** Bu maliyetler mamulün yararlı ömrünün sonunda, kullanılma imkanı olmayan mamulün ortadan kaldırılması veya elden çıkarılması için katlanılan maliyetlerden oluşmaktadır (Lund, 1978).

Toplumların refah düzeyleri arttıkça çevreye duyarlı ürün talepleri artmakta, bu durum çevresel maliyetleri gönüllü olarak yüklenmelerine neden olacağı için çevresel maliyet yönetimini de kolaylaştıracaktır.

Ürün yaşam seyri maliyet sistemi, ürünün tasarım aşamasında meydana gelen maliyetlerin, uzun vadede karları maksimize edeceği, ürünün yaşamı boyunca maliyetleri düşüreceği, görünmeyen maliyetleri asgari düzeye indireceği ve maksimum müşteri memnuniyeti varsayımına dayanmaktadır (Sevim, 2002:

138). Maksimum müşteri memnuniyetini sağlamak için çevresel maliyetlerin belirlenip yönetilmesi, raporlanması gerekir. Üretici tarafından katlanılan çevresel maliyetler diğer paydaşlara iyi anlatılmalıdır. Çevre bilincinin artmasıyla birlikte işletmelerin çevreye yönelik hassasiyetlerini arttırmaya çalışan kanun koyucuların baskısı sonucunda normal mali raporlara çevresel üretim raporlarının da eklenmesi zorunluluğu doğmuştur.

İşletmelerin çevreye yönelik faaliyetlerini daha net görebilmek için çevresel raporlar yıllık mali raporlardan ayrı olarak da düzenlenebilir. Finansal nitelikli çevresel bilgilerin ayrıntılı olarak raporlandığı çevresel maliyet raporları, bilgi kullanıcılarının işletmenin çevresel maliyetleri hakkında daha kolay ve daha hızlı bilgi edinmesini sağlayabilir. Gün geçtikçe çevreye duyarlı tüketicilerin artması nedeniyle çevresel maliyetlere katlanılan üretici firmalar rekabet avantajı sağlayabilecektir.

Çevresel maliyetleri yönetebilmek için ürün yaşam seyri kapsamında üreticinin ve tüketicinin katlanacağı çevresel maliyetlerin bilimsel yöntemler kullanılarak belirlenmesi gerekmektedir.

4. ÜRETİCİ VE TÜKETİCİ AÇISINDAN ÜRÜN YAŞAM SEYRİ MALİYETLERİ VE ÇEVRESEL MALİYETLER

Üreticiler, yaşam seyri maliyetlerine kar maksimizasyonu açısından bakarken, tüketiciler ise fayda maliyet açısından bakmaktadır. Toplum ise, çevresel açıdan bakarak, üretimden, ürünün kullanılmasından ve elden çıkarılmasından doğan çevresel maliyetlere odaklanmaktadır (Yılmaz ve Arı, 2011: 1). Toplum içerisinde üretici ve tüketiciler de girdiğine göre çevresel maliyetler tüm paydaşlar açısından önemlidir.

Tüketici açısından ürünün yaşam seyri maliyetinin rakip ürünlere göre yüksek olması, o ürünün rakip ürünler karşısındaki rekabet gücünü olumsuz etkileyecektir. Tüketici, ürün yaşam seyri maliyeti daha düşük olan ürüne yönelme eğiliminde olacaktır. Pazarlama bakış açısıyla ürün yaşam seyrinin tüm aşamaları bir ürünün üretim sürecini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu aşamalarda ortaya çıkan maliyetler üretim maliyetleri kapsamındadır. Ancak, günümüzde hakim olan yeni maliyet muhasebesi yaklaşımları bir ürünün sadece üretim sürecini değil, üretim öncesi ve üretim sonrası aşamalarını da kapsamaktadır. Bu yaklaşımlardan biri olan ürün yaşam seyri maliyetleme yöntemi de, bir ürünün tüm yaşam seyri boyunca ortaya çıkan maliyetleri, hem tüketici hem de üretici açısından en düşük seviyeye indirme amacını taşımaktadır (Karakaya, 2004: 576). Tüketici açısından yaşam seyri çevresel maliyetleri yüksek olan ürünlere talep azalacağı için tüketicilerin katlanacağı çevresel maliyetlerin mümkün olduğunca düşürülmesi gerekir.

Ürünün yaşam seyri tasarım aşamasından başlamakta, ilk madde ve malzeme temini, üretim süreci, satış sonrası aşamaları ile devam etmekte, elden çıkarma ve yeniden kullanma aşamalarıyla döngüsünü tamamlamaktadır. Ürün yaşam seyri düşüncesinin bu bakış açısıyla ele alınması birçok maliyet unsurunun

da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Üretilen ürünle sadece üreticiler ve tüketiciler ilgilenmemekte kamu kuruluşları, çevrenin yönetimi ve korunması ile ilgili kuruluşlar da taraf olmaktadır. Ayrıca, üretici sadece üretim sürecinden sorumlu olmamakta, kullanılan ilk madde ve malzeme ve atıklar da üreticinin sorumluluğuna girmektedir. Dolayısıyla, üretici üzerindeki sosyal sorumluluk baskısı da artmaktadır. Tüketici açısından ise bir ürünün satın alınmasında sadece satın alma fiyatının değil, o ürünün kullanım süresince ortaya çıkaracağı maliyetlerin dikkate alınmasının gerekliliği olduğudur (Ersoy, 2002: 51). Özellikle elden çıkarma maliyetleri, ürünün yararlı ömrünün sona ermesiyle ilgili zararlı etkilerin (çevresel etkiler) ilgili maliyetleri de içermektedir. Nükleer atık ve diğer zehirli kimyasallar gibi elden çıkarılması çevreye zararlı ürünler çok yüksek maliyetlere neden olmaktadır. Satış sonrası aşamalarda önemli bir diğer maliyet kalemi lojistik maliyetleridir. Lojistik maliyetleri ürün yaşam seyri analizinde daha ayrıntılı incelenecektir. Toplam ürün yaşam seyri maliyetlerinin anlaşılmasıyla, bir ürünün tasarım ve üretim süreci daha etkin bir şekilde düzenlenebilir ve satış sonrası aşamaların maliyetleri de düşürülebilir (Atkinson vd, 1997: 7).

Ürün tasarımı, işletmenin üretimini yapacağı ürünün özelliklerini belirleme amacıyla yapılan işlemlerdir. Bu aşamadaki faaliyetlerin yürütülebilmesi için öncelikle yüksek düzeyde nitelikli işgücüne ve teknolojik donanıma ihtiyaç duyulmaktadır (Tekin,2000: 107).

Çevreye duyarlı üretim, çevreye etkileri düşük girdiler kullanan, yüksek verimliliğe sahip olan ve çok az veya sıfır atık içeren ve kirlilik oluşturmeyen üretim süreçlerini kapsamaktadır (Atlas ve Florida, 1999: 13; Akt. Yavuz, 2010: 77). Bu tanıma göre çevreye duyarlı üretim, atık ve kirliliğin engellenmesi veya azaltılmasını, geri dönüşümü ve yeşil ürün tasarımı içeren faaliyetler ve süreçler olarak ele alınmaktadır. Diğer yandan, üretim girdilerinde değişikliklere gitmek, çevreye duyarlı üretim yapan işletmeler için önemli kazançlar sunabilmektedir (Yavuz, 2010: 77). Yapılan bir araştırmada işletmelerin, atıklarını azaltmak için geri dönüşüm, yeniden üretim gibi seçeneklerden uzun süredir yararlanmakla birlikte güvenli üretimi destekledikleri ve aynı zamanda çevreye duyarlı üretimin yeni gelişmeler arasında olduğu görülmüştür (Yüksel, 2003: 2). İşletmelerde çevre duyarlılığı ve bu doğrultuda yapılan üretim son yıllarda hızlı şekilde artmaktadır. İşletmeler, hem çevreye olan duyarlılıklarını kanıtlamak hem de tüketicilerinin bu yöndeki taleplerini karşılamak amacıyla çevreye duyarlı üretim teknolojileri kullanmaktadırlar (Cihangir vd.2006:1, 2006:1). İşletmelerin çevreye karşı sorumlulukları kapsamında üretim yönetimindeki kararlarında da çevre konularına verilen önem her geçen gün artmaktadır. Günümüzde işletmelerin, üretim/işlemler yönetimine ilişkin kararlarında çevre konularını artık dikkate almaları gerekmektedir (Yüksel, 2003: 2).

Tüketiciler tarafından talep edilen ürünün tüketicilerin beklentilerine uygun fiyatta, uygun kalitede, uygun zaman ve uygun yerde olmasını sağlamaktır. Dolayısıyla, pazarlamanın ürünün tasarımına ilişkin

değerlendirmeleri öncelikle dikkate alınması gerekmektedir (Tekin: 2000: 109). Günümüzde refah düzeyinin gelişmesi ile birlikte tüketiciler çevreye duyarlı çevre dostu ürünler talep etmektedirler. Bu talebin karşılanması gerekir. Ayrıca çevre dostu ürünlerin üretimi bazı düzenlemeler tarafından da desteklenmektedir.

Tasarım aşamasının öneminin artması, bu aşamada sağlıklı maliyet hesabının yapılmasını da zorunlu hale getirmektedir. Tasarım aşamasında oluşan veya oluşacak maliyetleri belirlemede tasarım anında maliyet hesaplama kavramı ortaya çıkmaktadır. Tasarım anında maliyet hesaplama kavramının en temel amacı, tasarımcıya ihtiyaç duyduğu anda ve ihtiyaç duyduğu maliyet bilgilerinin sunulmasıdır. Tasarım anında maliyet hesaplama ile bir ürünün üretim aşamasına geçilmeden maliyetleri yönetme imkânına sahip olunmaktadır. Tasarım anında maliyetleme kavramının perspektifi ürün yaşam seyrinin sonuna kadar uzanmaktadır. Tasarım anında maliyetleme ile bir ürünle farklı tasarım alternatiflerinin maliyetlerde ne gibi değişimlere yol açabileceği belirlenmektedir. Tasarım anında maliyet hesaplama, hedef maliyet yönteminin maliyet hedefine yönelik tasarım yapma amacının gerçekleştirilmesinde önemli bir araç olmaktadır (Ceren, 2003: 4-6). Tasarım aşamasında çevresel maliyetlerin belirlenmesi, tahmin edilmesi ve bu maliyetlerin fiyatlara yansıtılıp yansıtılmayacağı, tüketicilerin verebileceği tepkiler iyi hesaplanmalıdır. Bu şekilde çevresel maliyetlerin yönetimi de kolay olacaktır.

Tasarım aşamasında çevreye duyarlı ürünlerin tasarlanması gerekir. Bu noktada çevresel maliyetlerin belirlenmesi, hesaplanması çevresel maliyet yönetimini başarılı kılacaktır. Ürün yaşam seyri düşüncesi çevresel tasarımın esasıdır. Bu açıdan çevresel maliyet yönetimi çok önemlidir. Çünkü ürünleri sadece üretim esnasında değil, aynı zamanda bu önemli aşamanın öncesinde ve sonrasında da çevresel etkilere sahiptir.

Çevreye duyarlı yönetim anlayışı ile işletmelerin çevresel sorumluluk duygusu ile faaliyet göstermelerini ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle, çevrenin korunması ile ekonomik büyüme kavramlarının uzun dönemli ve birlikte düşünülmesi esasına dayanan sürekli bir süreci ifade etmektedir (Akatay ve Aslan, 2008: 318). Çevreye duyarlı yönetim her tür işletme ve organizasyonun çevresel performansını yönetme olarak ifade edilmiştir. Bir başka tanıma göre ise, şirket çevreciliği olarak adlandırılan çevreye duyarlı yönetimi, çevreyle ilgili konuların işletme tarafından anlaşılması ve konuların karar alma süreci ile bütünleştirilmesi olarak ifade edilmektedir. Ayrıca, çevreyle ilgili konuların stratejik planlama ve strateji oluşturma süreciyle bütünleştirilmesi olarak da kabul edilmektedir (Akdoğan, 2003: 95).

SONUÇ VE ÖNERİLER

İşletmeler faaliyetleri gereği varlıklarını devam ettirebilmek için doğal çevrede var olan kaynakları kullanmaktadırlar. Sanayileşme hareketi ile beraber artan tüketim ve üretim olanakları sonucu işletmeler rekabet avantajı sağlamak için doğal kaynakların bilinçsizce ve sorumsuzca kullanılması doğal dengenin giderek bozulması çevre kirliliğine yol açmakta ve canlı yaşamını tehdit etmektedir. Bu faaliyetleri sonucu ortaya çevre kirliliği ve çevre sorunları doğmaktadır. Bu noktada bu olumsuz durumun azaltılmasında ve önlenmesinde işletmelere büyük görevler düşmektedir.

Çevresel sorunların her geçen gün önem kazanmasıyla, işletmelerin çevresel maliyetlerin yönetilmesini dikkate almaları bir zorunluluk haline getirmiştir. Geleneksel muhasebe sistemleri üretim maliyetlerini hesaplarken çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla yönelik maliyetleri de, geri dönüşüm süreçlerini ve yasal düzenlemeleri de dikkate almalıdır. Bu noktada işletmeler geleneksel üretim anlayışına bağlı kalarak mal ve hizmetlerin sadece üretim noktasında maliyetlerin yönetilmesine yoğunlaşmamalıdır, ayrıca mal ve hizmetlerin üretim sürecinden sonraki aşamalarda yer alan atıkların kontrolü, yok edilmesi, kirliliğinin önlenmesi amacıyla yönelik maliyetleri, geri dönüşüm süreçlerinde yaşanacak değişimleri dikkate alarak çevresel maliyet yönetimini uygulamalıdır. Çevresel yönetim sistemlerini benimseyip uygulayan işletmelerin çevresel performanslarının daha yüksek olacağı, bunun da ürün yaşam seyri kapsamında çevresel maliyet yönetimine olumlu katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Günümüzde dünya kamuoyunda gelişen bu çevre bilinci ve duyarlılığı, her kuruma olduğu gibi işletme yönetimlerine de büyük sorumluluklar yüklemektedir. Buna göre, 21. yüzyılda işletmeler yeşil olmayı (çevreciliği) bir felsefe, hatta bir hayat tarzı biçimine getirmekten sorumludurlar. Bu gelişmeler, 21.yüzyıl işletmeciliğinin, küresel gerçeğe yönelik yalın, esnek, bilgiye ve sürekli değişime dayalı çok yönlü özellikleri olduğu görülmektedir. Çevreye duyarlı yönetim tarzına geçiş ihtiyacı, bir bakıma 20. yüzyılın bitişiyle başlamıştır (Usta, 2007: 18).

Ürünün yaşam seyri tasarım aşamasından başlamakta, ilk madde ve malzeme temini, üretim süreci, satış sonrası aşamaları ile devam etmekte, elden çıkarma ve yeniden kullanma aşamalarıyla döngüsünü tamamlamaktadır. Ürün yaşam seyri düşüncesinin bu bakış açısıyla ele alınması birçok maliyet unsurunun da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Üretilen ürünle sadece üreticiler ve tüketiciler ilgilenmemekte kamu kuruluşları, çevrenin yönetimi ve korunması ile ilgili kuruluşlar da taraf olmaktadır.

İşletmelerde ürün hatlarının gelişmesine kullanılan teknolojilerin değişmesine, ürünlerin hayat seyrinin kısılmasına, küresel rekabet koşullarının farklılaşmasına ve bilgi teknolojilerindeki büyük değişikliklere cevap vermek amacıyla, yöneticilerin daha etkin ve zamanında bilgi sunabilen bir maliyet sistemi geliştirmeleri zorunlu olmuştur. İşletmeler, mamul ve süreç tasarımı, mamul karması oluşturulması,

tesisi konumlandırma, satın alma, sermaye yatırımları gibi kararlarında diğer maliyetlerin yanında çevresel maliyetleri de göz önüne almalıdırlar.

Ürün yaşam seyri çevresel maliyetlerinin, hem üretici açısından hem de tüketici açısından değerlendirilmesi, üreticinin bir ürünün yaşam seyri çevresel maliyetlerini hem kendi açısından hem de tüketici açısından hesaplamak zorunda olduğunu göstermektedir. Üretici, bir ürünün veya hizmetin üretici bakış açısıyla toplam çevresel yaşam seyri maliyetini hesaplamadan önce, tüketici için toplam çevresel yaşam seyri maliyetlerini hesaplamak durumundadır.

Ürün, üretim, sistem ya da tesisle ilgili çevresel maliyetlerin açıklanması ve tanımlanması yönetim kararlarının iyi bir şekilde uygulanması için önemlidir. Bu hedeflere ulaşmak için çevresel harcamaların hesaplanması, gelirin artırılması, mevcut veya gelecekteki çevresel performansın geliştirilmesi ve çevresel maliyetlere önem verilmesi gerekir.

Üretici tarafından katlanılan çevresel maliyetler diğer paydaşlara iyi anlatılmalıdır. İşletmelerin rekabette üstünlük sağlamaları için kendi performansı ile ilgili bilgileri ilgili kişilere iletmesi gerekir. Özellikle işletme ile ilgili yatırım yapmak isteyen kişilerin ilgileri işletmeye yönlendirilmesi işletmenin temel amaçlarından biridir. Performansının ve yaptığı faaliyetlerin bir göstergesi olarak çevre raporları da yatırımcılara işletmeye yönelmeleri konusunda pozitif katkı yapmaktadır. Çevre bilincinin artmasıyla birlikte işletmelerin çevreye yönelik hassasiyetlerini arttırmaya çalışan kanun koyucuların baskısı sonucunda normal mali raporlara çevresel üretim raporlarının da eklenmesi gerekli hale gelmiştir. İşletmelerin çevreye yönelik faaliyetlerini daha net görebilmek için çevresel raporlar yıllık mali raporlardan ayrı olarak da düzenlenebilir. Finansal nitelikli çevresel bilgilerin ayrıntılı olarak raporlandığı çevresel maliyet raporları, bilgi kullanıcılarının işletmenin çevresel maliyetleri hakkında daha kolay ve daha hızlı bilgi edinmesini sağlayabilir. Gün geçtikçe çevreye duyarlı tüketicilerin artması nedeniyle çevresel maliyetlere katlanılan üretici firmalar rekabet avantajı sağlayabilecektir.

Kaynakça

ABDÜSSEYYİD, N., Sultan, E. ve Yusuf, Z. (2007). Çevre Muhasebesi: Muhasebe Birlik Sistemindeki Çevre Bilgileri Beyanının Öneri Çerçevesi, Irak Bilimsel Akademi Dergisi, cilt: 22, Sayı: 5: A58-A70

AKATAY, Ayten .,Aslan, Ş. (2008). Yeşil yönetim ve işletmeleri ISO 14001 sertifikası almaya yönelten faktörler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(10), 313-339.

AKDOĞAN, A. (2003). *Çevreye duyarlı yönetim ve işletmecilik*. Kayseri: Kayseri Ticaret Odası Yayınları.

AKINCI S. K. ve Akıncı, M. M. (2010). „Sürdürülebilir Kalkınmaya Katkı Bağlamında Örgütlerin Çevresel Performansları ve Performans Değerlendirme Teknikleri“. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1, 193-207.

AKÜN, Lerzan (1999); “Çevre Muhasebesi; Genel Bir Bakış”, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1, ss.153-155.

ATKINSON Anthony A, Rajiv D. BANKER, Robert S. Kaplan, S. Mark YOUNG, *Management Accounting*, 7th, Prentice Hall, USA, 1997.

ATLAS, M., ve Florida, R. (1999). Green manufacturing. In C. Dorf (ed.) *The technology management handbook* (pp. 85-88). CRC Press, 13.

BAŞARAN, D. (2009). *ISO 14001: 2005 çevre yönetim sisteminin çalışanlar tarafından benimsenmesi ve çevre bilinci gelişimine etkisinin araştırılması.* (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

CAGNO, E., Tardini, L., & Trucco, P. (2007). EPIDesign: integrating corporate strategies into the development process of an environmental performance evaluation system. Strategic sustainability. The state of the art in corporate environmental management systems. Greenleaf Publisher, Sheffield, 20-42.

CEREN Yunus, “Hedef Maliyetleme Yöntemini Destekleyici Bir Enstrüman Olarak Ürün Gelistirme ve Tasarım Anında Maliyet Hesaplama”, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Cilt:5 Sayı:4, 2003, s.4,6.

CİHANGİR, M., Küçük, F., & Türkal, H. (2006). Çevreye duyarlı üretim sistemi uygulayan işletmelerde sistemin getirdiği ilave maliyetlerle bu maliyetlerin ürünlere yüklenilmesinde karşılaşılan sorunların çözümüne yönelik bir değerlendirme. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, (9), 1-7.

COŞKUN, Ali ve Nurcan KARACA (2008), “KOBİ’lerde Çevresel Maliyetlerin Sınıflandırılmasına Yönelik Bir Öneri: Metal İşleme Sektöründen Bir Uygulama”, *Ekoloji Dergisi*, s. 69: 59-65.

COŞKUN Ali, (2002-2003). “Stratejik Maliyet Yönetimi Aracı Olarak Hedef maliyetleme”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl.4, S.15, Kasım 2002- Ocak 2003, s. 25-34.

Çevre Yönetim Sistemi Rehberi (2008). İstanbul Sanayi Odası Yayınları. No: 2008/11.

DOĞAN, Z. (2000). Maliyet Yönetiminde Yeni Bir Yaklaşım: Ürün Yaşam Seyri Maliyetleme Yöntemi, *MÖDAV Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1,Mart

EKİCİ, U. (2010). Avrupa Birliği Kapsamında, ISO 14001 (Çevre Yönetim Sistemi) Değerlendirme Standardı ve Türkiye’deki Durum (Bir Alan Araştırması). Ege Üniversitesi Çevre Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

EPA (1995); An Introduction to Environmental Accounting As A Business Management Tool: Key Concepts And Terms, Washington, D.C.

ERDEN A.S.(2004), “Stratejik Maliyet Yönetimi”, Türkmen Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul.

ERTUĞRUL, İ., Şavlı, A. (2013). ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi ve Bakır Mamulleri Sanayine Uyarlanması. Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi. Cilt:3. Sayı:2. ss.223-238.

ESMERAY, Murat ve Şükran Güngör Tanç (2009); “Çevresel Maliyetlerin Mamullere Yüklenmesinde Kullanılan Dağıtım Anahtarlarının Seçiminde Analitik Hiyerarşi Yöntemi ve Bir Uygulama,” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, Sayı 2, s. 241-260.

GERSİL, A. (2006), Stratejik Maliyet Yönetimi Kapsamında Ürün Yaşam Seyri Maliyet “Yönteminin Analizi ve Bir İşletme Uygulaması, (Basılmamış Doktora Tezi, Ankara)

GÜNDÜZ, E. (1997), Dünya Klasındaki İşletmelerde Bir Maliyet Yönetim Aracı Olarak Faaliyete Dayalı Maliyet Sistemi ve Bir Uygulama, SPK Yayın No:99, Ankara, s.33.

HANSEN, Don R. ve Maryanne M. Mowen (2000); *Cost Management: Accounting and Control*, South-Western Collage Publishing, United States of America.

KARABULUT, E. (2004). İşletmelerde yeşil yönetim uygulamalarının işletme başarısına katkısını incelemeye yönelik bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 33(1), 51-68.

KARAFAKIOĞLU M. (2005),“Pazarlama İlkeleri”, Literatür Yayınları,1.Baskı, İstanbul.

KARAKAYA Mevlüt, (2004). Maliyet Muhasebesi, Gazi Kitabevi, Ankara

KARAKAYA, M.(1999). Üretim Yaşam seyrindeki Değişim ve Standart Maliyet Sistemi. *MÖDAV Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1,Mart

KARAKAYA, Mevlüt (2006), Maliyet Muhasebesi (2. Baskı), Ankara: Gazi Kitabevi.

KARCIOĞLU, R.(2000). *Stratejik Maliyet Yönetimi*, Erzurum: Aktif Yayınevi

- KAYA, Uğur ve İdris Varıcı (2008);** “Gelmekte Olan Ülkelerde Çevresel Raporlama: Türkiye Örneği,” *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Cilt 10, Sayı 4, s. 209-227.
- KIRLIOĞLU, Hilmi ve Ahmet Vecdi Can (1998);** Çevre Muhasebesi, Değişim Yayınları, Adapazarı.
- KLASSEN, R.D. (2000),** “Exploring the Linkage Between Investment in Manufacturing and Environmental Technologies”, *International Journal of Operations and Production Management*, 20(2): 128-131.
- KORUL, V. (2003).** Havaalanı Çevre Yönetim Sistemi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt:3. Sayı:1. s.99-120.
- KÖSE. T. (2000).** Stratejik Kar Yönetim Aracı Olarak Hedef Maliyetleme ve Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Eskişehir Makine Fabrikasında Bir Uygulama Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir
- KÜÇÜK, E. (2009).** Yeşil Pazarlama Etkinlikleri Açısından Yeni Ürün Geliştirme. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- LUND Robert T. (1978),** “Life-cycle costing: A Business and Societal Instrument”, *A Division of American Management Associations*, April.
- MEHMET Ersoy, (2002).** ”Ömre Dayalı Maliyetleme”, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Cilt:4, Sayı:2, s.51.
- NEMLİ, Esra (2001);** “Çevreye Duyarlı Yönetim Anlayışı,” *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:23-24 (Ekim 2000-Mart 2001), s. 213
- NEMLİ, E. (2000),** Çevreye Duyarlı Yönetim Anlayışı, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 23-24
- ÖMER BAYBARS TEK,** Pazarlama ilkeleri, 8.Basım, Beta Basım Yayım Dağıtım İstanbul, 1999,
- ÖZBİRECİKLİ M (2000).** Çevre Muhasebesi Kavramı ve Yönetimsel Kararlara Katkıları *Muhasebe ve Finansman Dergisi* 7, 15-21.
- ÖZBİRECİKLİ, Mehmet ve Zeynep MELEK (2002);** “Çevre Muhasebesi ve Çevresel Maliyetlerin Maliyet Muhasebesi Sistemine Etkileri ve Bir Araştırma,” *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı 14, s. 82-91.
- SAKURAI, M.(1996).** *Integrated Cost Management: A Companywide Prescription for Higher Profits*,Portland,Oregon:Productivity Press
- SEVİLENGÜL, Orhan (2005);** Genel Muhasebe, Gazi Kitabevi, Ankara.
- SEVİM, A. (2002).** Stratejik Kar Yönetiminde Çağdaş Bir Araç: Ürün Yaşam Seyri Maliyet Sistemi. *MÖDAV Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Cilt:4,Sayı:1,Mart
- ŞAKRAK, M.(1997).** *Maliyet Yönetimi*, İstanbul: Yasa Yayınları
- TAM, V. W, Tam, C. M, Zeng, S. X, & Chan, K. K. (2006b).** ,Environmental Performance Measurement Indicators in Construction’. *Building and Environment*, 41(2), 164-173.
- TEKİN Mahmut, (2000).** Üretim Yönetimi, Cilt:1, Arı Ofset, Konya.
- TİTİZ, İ. ve Çetin, C. (2000),** Karar Almada Geleneksel Maliyet Yönetimi Yaklaşımında Yaşanan Gelişmeler Ve Stratejik Maliyet Yönetimi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi. İktisadi ve idari bilimler fakültesi. C.5. S.2.
- ULUSAN, Hikmet (2009);** “Çevresel Raporlama Rehberleri ve işletme Çevresel Raporlarında Açıklanması Gereken Bilgiler,” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, s. 181-206.
- USTA, R. (2007).** *Otel işletmeciliğinde çevre yönetim sistemi uygulamaları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- YAVUZ, A. (2010).** Sürdürülebilirlik kavramı ve işletmeler açısından sürdürülebilir üretim stratejileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 63-86.
- YILMAZ, Rifat ve ARI Mustafa (2011).** Ürün Yaşam Seyri Maliyet Analizi ve Ürün Yaşam Seyri Maliyetleme Yaklaşımları için Durum Değerlendirmesi ve Kavramsal Çözümleme İhtiyacı *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (49).
- YÜKSEL, H. (2003).** İşletmelerin Çevreye Duyarlı Üretim Faaliyetlerinin Ampirik Bir Çalışma İle Değerlendirilmesi. *Endüstri Mühendisliği Dergisi*. Cilt:14. Sayı:2 (Haziran).

Turistik Bir Ürün Olan Maraş Dondurmasının Dondurma Üreticileri Tarafından Değerlendirilmesi

Ahmet ÇAVUŞ¹ & Zafer TÜRK MENDAĞ² & Kaan GÜLDOĞAN³

Öz

Türkiye’de dondurma denilince ilk akla gelen ve coğrafi işareti olan Maraş dondurmasının üretici bakış açısıyla irdelenmesi gelişimi için önemlidir. Bu bağlamda çalışmada Kahramanmaraş ili sınırları içerisinde faaliyet gösteren dondurma üreticisi firmalarının yapısal özellikleri, üretim ve pazarlama durumları ile sorunları ele alınmıştır. Dondurma üretimi gerçekleştiren dokuz işletme yöneticisine yarı yapılandırılmış görüşme formu ile mülakat yapılmıştır. Sonuç olarak, üreticilerin, Maraş dondurmasını tanıtıcı ve turistik bir değer olarak gördüğü, en çok Arap ülkelerine ihracat yaptıkları, üretim ve pazarlama inovasyonu gerçekleştirdikleri, tümünün HACCP belgesine sahip olduğu ve nitelikli personel temini sorunu yaşadıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Maraş dondurması, Turistik ürün, Coğrafi işaret, Kahramanmaraş

An Evaluation of Maraş Ice-cream as a Touristic Product by Ice-cream Producers

Abstract

It is important for its development to examine from the producer’s point of view of Maras ice cream which is the first ice cream that springs to mind and has geographical indication in Turkey. In this context, the structural features, production, marketing and problems of the ice cream producer firms operating within the boundaries of Kahramanmaraş province were discussed. Nine business managers who were involved in ice cream production were interviewed by a semi-structured interview form. As a result, it has been determined that the producers see Maras ice cream as an advertiser and touristic value, they mostly export to Arab countries, realize production and marketing innovations, all have HACCP certificate and they experience qualified personnel supply problems.

Keywords: Maras ice cream, Tourist product, Geographical indication, Kahramanmaraş

¹ Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, ahmetcavus@atauni.edu.tr

² Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, zafer.turkمندag@atauni.edu.tr

³ Kaan.guldogan@hotmail.com

Giriş

Dondurma günümüz dünyasının en çok tüketilen gıdalarından birisi ve özellikle sıcak iklimlerin yaşandığı yerler için sadece bir gıda değil aynı zamanda serinleme aracıdır. Dondurmanın tarihi çok eskilere dayanmakla birlikte yapımı ve tüketimi belirli bölgelerde olabiliyordu fakat bugün teknolojinin gelişimi ve dondurma kültürünün yaygınlaşması ile tüm dünyada üretilebilen ve tüketilebilen bir gastronomik ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. Kullanılan hammaddeler ve yapılış şekli, dondurmanın kalitesini ve lezzetini etkilemektedir. Öyle ki bu farklılıklar ve ürünlerdeki değişim nedeniyle tüketiciler gerçek dondurma lezzetini aramaktadır. Böylece tanınırlığı artan dondurma üretildiği kent için de bir marka haline almaya başlamaktadır. Kahramanmaraş denilince insanların aklına ilk olarak dondurmanın gelmesi, bu ürün ile Kahramanmaraş kentinin özdeşleştiğini gösterir. Dondurma, Kahramanmaraş için çok önemli bir imaj ögesi olarak kabul edilebilir (Zeren ve Gül, 2013).

Araştırmanın amacı Kahramanmaraş ili sınırları içerisinde faaliyet gösteren dondurma işletmelerinin üretim durumlarını, yapısal özelliklerini, Maraş dondurmasının turistik ürün olarak değerlendirmelerini ve sorunlarını ortaya koymaktır.

Kavramsal Çerçeve

Maraş dondurması keçi sütü ve orkide bitkisi kullanılarak üretilen ülkemizde yaygın olarak tüketilen ve bazı ülkelere ihracatı yapılan turistik bir üründür. Günümüzde dondurmanın esas tadını korumak için Kahramanmaraş ilinde üretim yapılmakta ve dondurularak başka şehir ve ülkelere gönderilmektedir. Yöre için coğrafi işaret alan Maraş dondurması zamanla kentin simgesi haline gelmiş, sağladığı ticari gelir, istihdam ve turizm geliriyle bölge için kalkınma aracı olmuştur. Dünya dondurma sektöründe ise ilk beş ülke, ABD, Avustralya, Norveç, İsveç, Danimarka'dır. Türkiye'de dondurmanın uzun yıllar bir tatlı çeşidi olarak algılanmaması ve sadece yazın yenen serinletici bir yiyecek olarak sunulması nedeniyle dünya ortalamasının altında bir tüketim söz konusu olmuştur. ABD'de kişi başına yıllık dondurma tüketimi 25 litre, Kuzey Avrupa ülkelerinde 20 litre, Avrupa'da 8-10 litre, Türkiye'de ise 1 litre dolayındadır. Ancak son yıllarda tüketiminin tüm mevsimlere yayılmaya başlaması ve talebin her geçen yıl artması da sektörün gelişime açık bir yapı sergilemesini sağlamaktadır (Özel ve Ceylan, 2016).

Dondurma ile ilgili olarak Tarım ve Orman Bakanlığı (TOB) ve Türk Standartları Enstitüsünün (TSE) yayımlanmış mevzuatları mevcuttur. TOB tarafından yayımlanan Türk Gıda Kodeksi Yönetmeliği altında Yenilebilir Buzlu Ürünler Tebliği ve Dondurma Tebliği bu konuda iki mevzuat olarak göze çarpmaktadır. Dondurma Tebliğine göre dondurma karışımı, "İçerisinde tat ve çeşidine göre, süt ve/veya süt ürünlerini, içme suyu, şeker ve izin verilen katkı maddelerini bulunduran, istenildiğinde salep, yumurta ve/veya yumurta ürünleri, aroma maddeleri ve çeşni maddeleri gibi bileşenleri içeren, henüz dondurulmamış haldeki karışım ürününü, ifade eder" denilmektedir (TSE, 2010, s.19). Maraş dondurması; Maraş dondurması tekniğine göre üretilen, şeker, süt, salep ve/veya izin

verilen diğer katkı maddelerinin katılmasıyla üretilen bir üründür. Maraş dondurmasında, keçi sütü ve salebin kullanılması büyük önem taşımaktadır (Kaya, Karabekmez Erdem ve Tekin, 2017).

Maraş dondurması, Kahramanmaraş ili sınırları içinde yetişen kekik, keven, sümbül ve çiğdem gibi çiçeklerle beslenen keçilerin eşsiz kıvam ve aromaya sahip sütleri ile salebin dondurma ustalarının mahir ellerinde benzersiz bir lezzete ulaştırılması ile elde edilir. Maraş dondurması, tamamen Anadolu topraklarına özgü köklü bir lezzet kültürünün ürünü olup, sadece Kahramanmaraş'ta üretilmektedir. Maraş dondurmasının üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerin tamamı Kahramanmaraş ili sınırları içerisinde gerçekleşmek zorundadır. Keçi sütü üreticisinden temin edilen sütlerin soğuk zincir kırılmadan ve genel uygulamada sağımın üzerinden dört saat geçmeden Maraş dondurması üretim yerine (işletme olarak anılacaktır) ulaştırılması gerekmektedir. İşletmeye gelen keçi sütü ön filtrelemeden geçtikten sonra sütün pH'si analiz edilir, içerisinde su olup olmadığının tespiti yapılır. Maraş dondurması yapımında %100 keçi sütü kullanılır. Paketlenip satışa hazır hale getirilmiş olan Maraş dondurması, -20°C'den daha yüksek sıcaklıklara maruz kalmadığı sürece bir yıl süre ile muhafaza edilebilir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2017).

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Kahramanmaraş'ta dondurma üretimi yapan dokuz işletme yöneticisi ile mülakat yapılarak veriler elde edilmiştir. Görüşmeler yarı yapılandırılmış bir form ile gerçekleştirilmiştir. Formdaki sorular üreticilerin demografik özellikleri, üretim metotları, üretim istatistikleri, üretim standartları ve pazarlama yöntemlerine yöneliktir. Görüşmeler 2018 yılı Nisan ayı içerisinde yapılmıştır. Araştırmanın odaklandığı temel problem, coğrafi işaretli Maraş dondurmasının üretim ve pazarlama süreçlerinin nasıl gerçekleştirildiğidir. Bu bağlamda katılımcılara yöneltilen demografik soruların yanı sıra yarı yapılandırılmış form şu soruları içermektedir: Maraş dondurması coğrafi işaretli bir ürün müdür? Turizm sektöründe dondurmanın turistik bir ürün olduğunu düşünüyor musunuz? Ülkeye gelen turistlerin Maraş dondurması hakkında fikirleri olduğunu düşünüyor musunuz? Kaç çeşit dondurma üretimi yapıyorsunuz? En fazla tercih edilen ürün hangisidir? En fazla hangi şehirlere dondurma gönderiyorsunuz? Hangi aylarda daha çok dondurma satıyorsunuz? Hangi aylarda daha çok dondurma üretiyorsunuz ve ortalama mevsimlere göre aylık dondurma üretiminiz ne kadardır? İhracat yapıyor musunuz? Hangi ülkelere ihracat yapıyorsunuz? İnovasyon'a (yenileşme) yönelik planlarınız ve çalışmalarınız var mı? Maraş dondurması üretiminde geleneksel üretim mi teknolojik üretim mi sizin için daha avantajlı? Maraş dondurmasında katkı maddesi kullanıyor musunuz? Ürettiğiniz ürünlere keçi sütünden başka süt kullanıyor musunuz? İşletmenize ait bir keçi çiftliğiniz var mı? Ürünleriniz için malzeme teminini hangi ilçeden, ilden yada ülkeden sağlıyorsunuz? Ürettiğiniz ürünleri başka şehir veya ülkelere nasıl ulaştırıyorsunuz? İşletmenizde Maraş dondurması üretimi için sertifika veya belge var mı? Hangi belgeye sahipsiniz? HACCP, İSO belgesi gibi belgeleriniz var mı? Maraş dondurmasının il turizmüne daha fazla katkı sunması için neler yapılmalıdır? Maraş dondurması yapımı ve satımında karşılaştığınız sorunlar nelerdir?

Bulgular

Araştırmaya katılan Maraş dondurması işletmecilerinin ikisi ortaokul (%22,2), üçü lise (%33,3), ikisi önlisans (%22,2) ve ikisi lisans (%22,2) mezunudur. İşletmelerde kişi sayılarına göre %55,5'i 5-50 kişi, %11,1'i 51-100 kişi ve %33,3'ü ise 101 ve üzeri kişi çalıştığını beyan etmiştir. İşletmelerin beşinin web sitesinin olduğu fakat birinin internet üzerinden satış yaptığı yanıtı alınmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Mülakat yapılan Maraş dondurması üreticilerinin demografik özellikleri.

		İşletmeci	%
Cinsiyet	Kadın	1	11,1
	Erkek	8	88,9
Yaş	19-25	2	22,1
	26-32	1	11,2
	33-40	2	22,2
	41-50	1	11,1
	51-60	1	11,1
	61-70	2	22,2
Medeni Hâl	Bekâr	4	44,4
	Evli	5	55,6

Araştırmanın bulgularına göre katılımcıların yedisi coğrafi işaretli ürünün tanımını yapabilmıştır. Katılımcıların tamamı ise Maraş dondurmasının coğrafi işaretli bir ürün ve turizm sektörü için önemli olduğunu ayrıca ülkeye gelen turistlerin Maraş dondurması hakkında fikirlerinin olduğunu düşünmektedir. İşletmelerin % 44,4'ü 20-50 çeşit, %33,3'ü 50 ile 100 çeşit ve %22,2'i ise 100 ve üzeri çeşit dondurma üretmektedir. En fazla tercih edilen ürün ise %88,8'i sade dondurma derken bir tanesi sade-fıstıklı dondurmanın daha çok tercih edildiğini söylemiştir. İşletmelerin dondurma gönderdiği başlıca şehirler İstanbul (%88,8), Ankara (%55,5), İzmir (%55,5), Antalya (%44,4), Adana (%33,3) ve Mersin (%33,3) illeri ön sıralarda yer almaktadır. Ayrıca işletmelerin biri tüm Büyükşehirlere ve biri de tüm İç Anadolu'daki illere gönderim yapmaktadır (Tablo 2). Maraş dondurmasının en fazla nisan ve eylül ayları arasında üretimi ve satışı yapılmaktadır.

Tablo 2. Dondurma gönderilen yurtiçindeki iller ve yüzdeleri.

Gönderilen İl	Gönderen İşletme Sayısı	%
İstanbul	8	88,8
Ankara	5	55,5
İzmir	5	55,5
Antalya	4	44,4
Adana	3	33,3
Mersin	3	33,3
Antep	2	22,2
Bursa	2	22,2
Aydın	1	11,1
Muğla	1	11,1
Samsun	1	11,1

Üreticiler en fazla ihracatı Katar (%66,7), Avrupa ülkeleri (%55,6), Birleşik Arap Emirlikleri (%33,3) ve Irak'a (%33,3) yapmaktadır. Dışarıdaki ülkeler incelendiğinde daha çok yakın coğrafyaya ve genel olarak ise tüm kıtalara gönderim yapıldığı görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Dondurma ihracatı yapılan ülkeler ve yüzdeleri.

Gönderilen Ülke	Gönderen İşletme Sayısı	%
Katar	6	66,7
Avrupa	5	55,6
Birleşik Arap Emirlikleri	3	33,3
Irak	3	33,3
Suudi Arabistan	2	22,2
Çin	2	22,2
Kuveyt	2	22,2
ABD	1	11,1
Avustralya	1	11,1
Azerbaycan	1	11,1
Bahreyn	1	11,1
Bulgaristan	1	11,1
Gürcistan	1	11,1
İran	1	11,1
İsrail	1	11,1
Kanada	1	11,1
Kazakistan	1	11,1

Kıbrıs	1	11,1
Mısır	1	11,1
Suriye	1	11,1
Ürdün	1	11,1

İşletmelerin tamamının inovasyon yaptığı ve özellikle üretim sürecinde ve pazarlamada inovasyon yaptıkları görülmüştür. Ayrıca üç işletmenin Ar-Ge, iki işletmenin ise hizmet ve ürün inovasyonu yaptığı görülmüştür (Tablo 4).

Tablo 4. İşletmelerin inovasyon çalışmaları.

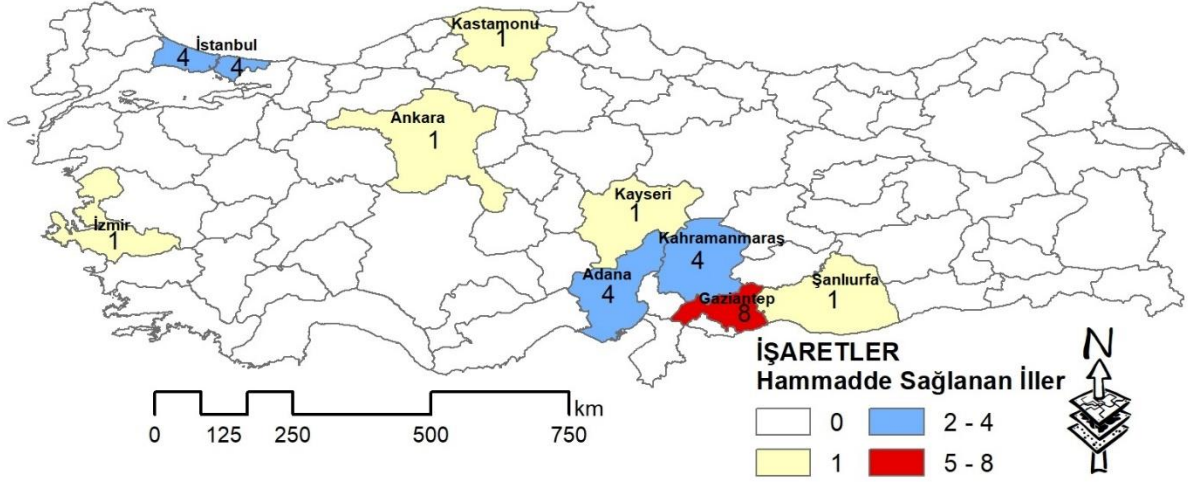
	İşletme Sayısı	%
Üretim Sürecinde İnovasyon	7	77,7
Pazarlama İnovasyonu	7	77,7
Ar-Ge	3	33,3
Hizmet İnovasyonu	2	22,2
Ürün İnovasyonu	2	22,2

Üreticilerin üçte ikisi teknolojik üretimin geleneksel üretimden daha avantajlı olduğunu düşünmektedir. İşletmelerin altısı üretimde keçi sütünden başka süt kullanmamakta, tamamı katkı maddesi kullanmamakta ve beşi ise keçi çiftliğine sahiptir. Dondurma yapımında kullanılan malzemenin büyük bir bölümü ülke içerisinde sağlanmaktadır. Malzeme temininde ilk sırayı Gaziantep alırken, Adana, İstanbul ve Kahramanmaraş bu ili takip etmektedir. Hammadde temin edilen tek ülke İtalya'dır (Tablo 5, Şekil 1).

Tablo 5. Maraş dondurması için malzeme tedarik edilen iller ve ülkeler

İller	İşletme Sayısı	%
Gaziantep	8	88,8%
Adana	4	44,4%
İstanbul	4	44,4%
Kahramanmaraş	4	44,4%
İtalya	2	22,2%
Ankara	1	11,1%
İzmir	1	11,1%

Kastamonu	1	11,1%
Kayseri	1	11,1%
Şanlıurfa	1	11,1%

Şekil 1. Maraş dondurması imalatında malzeme tedarik edilen iller ve işletme sayıları

Üreticilerin %55,6'sı dağıtımlarında sadece frigorifik araçlar ile gönderim yaparken %22,2'si ise gemi ve şoklama sistemini de kullanmaktadır (Tablo 6).

Tablo 6. Dondurma dağıtımında kullanılan araçlar

	İşletme sayısı	%
Sadece frigorifik araçlar	5	55,6
Gemi	2	22,2
Şoklama sistemi	2	22,2

Üreticilerin tamamının HACCP ve İSO gibi hijyen ve kalite belgelerinden en az birisine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu belgeler arasında özellikle ISO 2001, ISO 22000 belgeleri ile ISO 9001 ve ISO 9003 belgeleri bulunmaktadır. İşletmelerin sahip oldukları diğer standart belgeler helal sertifikası, BRC, TSE, GIMDES, NISSERT, MEYER ve IFCE'dir (Tablo 7).

Tablo 7. Maraş Dondurması işletmelerinin sahip olduğu kalite ve hijyen belgeleri

Belge Türü	İşletme sayısı	%
HACCP	9	100
ISO 2001	7	77,7
Helal Sertifikası	3	33,3
ISO 22000	3	33,3
BRC	2	22,2
ISO 9001	1	11,1
ISO 9003	1	11,1
TSE	1	11,1
GIMDES	1	11,1
NISSERT	1	11,1
MEYER	1	11,1
IFCE	1	11,1

Katılımcıların “Maraş dondurmasının il turizmine daha fazla katkı sunması için neler yapılmalıdır?” sorusuna verdikleri yanıtlarda ilk olarak Maraş dondurmasının tanıtım ve reklamının daha etkili yapılması gerektiğini vurgulamışlardır. Bunun yanında festival, şenlik, TV programları, fuarlar, altyapı ve işbirliği yapılması gerektiği de belirtilmiştir (Tablo 8).

Tablo 8. İşletmelerin Maraş dondurmasının il turizm hareketliliğine katkısının artırılmasına yönelik görüşleri

	İşletme sayısı	%
Etkili tanıtım ve reklam	6	66,6
Festival, şenlik ve fuar gibi etkinlikler artırılmalı	3	33,3
Altyapı geliştirilmeli	1	11,1
İşletmeler arası işbirliği artırılmalı	1	11,1

İşletmeler en çok eğitimli personel eksikliği sorunu yaşamaktadırlar. İşletmelerin uzun süre deneyimli personeli tutamadığı veya yüksek eğitim almış kişileri sektöre çekmede sorun yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Bunun yanı sıra sahip oldukları diğer sorunlar misafirlerin personellere yönelik kötü davranışları, yeterli tanıtım ve reklamın yapılamaması ve ulaşım sorunudur (Tablo 9).

Tablo 9. İşletmelerin karşılaştıkları sorunlar

	İşletme sayısı	%
Eğitilmiş (nitelikli) personel	4	44,4
Misafir yaklaşımı problemleri	2	22,2
Tanıtım ve reklam	1	11,1
Ulaşım	1	11,1

Sonuç ve Tartışma

Maraş dondurması ülkemizde yaygın olarak tüketilen ve bazı ülkelere ihracatı yapılan turistik bir üründür. Günümüzde dondurmanın esas tadını korumak için Kahramanmaraş ilinde üretim yapılmakta ve dondurularak başka şehir ve ülkelere gönderilmektedir. Yöre için coğrafi işaret alan Maraş dondurması zamanla kentin simgesi haline gelmiş, sağladığı ticari gelir, istihdam ve turizm geliriyle bölge için kalkınma araçlarından biri olmuştur. Karademir, Kaya Sandal ve Urhan (2018) tarafından yapılan bir araştırmada “Maraş dondurması turizm için önemlidir” yargısına eğitim düzeyine bakmaksızın tüm katılımcıların %84,4’ü katılıyorum veya kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Türkiye’de coğrafi işarete sahip ve ismini dondurma ile duyuran Kahramanmaraş’taki dondurma işletmelerinin yapısal özellikleri üretim durumları ve pazarlama yöntemleri gibi özelliklerinin incelendiği bu araştırma Maraş dondurmasının tüketiciye ulaşmasındaki süreci daha ayrıntılı tanımamızı sağlamaktadır.

Üreticiler, Kahramanmaraş dondurmasının coğrafi işaretli bir ürün olarak ilin tanıtımını ve turizm hareketlerine olumlu katkısı olduğunu düşünmektedirler. İşletmelerin yurtiçinde daha çok büyükşehirlerle, yurtdışında ise en çok Arap, Ortadoğu ve Avrupa ülkelerine dondurma sattıkları ve ulaştırmada daha çok frigorifik araçları kullandıkları tespit edilmiştir. Üretimde hijyen ve sağlık tedbirlerine önem veren işletmeler katkı maddesi kullanmamaya dikkat etmektedirler.

İşletmelerin tümünün HACCP sistemine sahip olması hijyen ve sağlık konusuna önem verildiğinin bir yansımasıdır. Tüketicinin hijyen beklentilerinin karşılanması ve özellikle süt ürünlerinin ciddi sağlık sorunları oluşturabildiği dikkate alındığında işletmelerin bu konudaki farkındalığının yüksek olması Maraş dondurmasının imajına katkı sağlamaktadır. Aynı şekilde Kahramanmaraş ilinde turizme hizmet sunan pastane işletmelerinde çalışan geleneksel Maraş dondurması üretim personelinin hijyen ve gıda güvenliğine ilişkin uygulama düzeyinin de tıpkı bilgi düzeyi gibi “yüksek” seviyede olduğu tespit edilmiştir (Giritlioğlu ve Kızılcık, 2016).

Maraş dondurması üretiminde en çok karşılaşılan nitelikli personel eksikliği tüm sektörün neredeyse ortak sorunu olarak görülmektedir. Sektörde maaşların düşük olması, imaj kaygısı, zor çalışma şartları gibi nedenlerle eğitilmiş kişiler sektörü tercih etmemektedir. Ayrıca sektörde zaman içerisinde deneyim kazanmış olan kişiler uzun süre sektörde çalışmaya devam etmemektedir. Bunun

önlenmesi için eğitim kurumlarında ilgili bölümlerin açılması ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu eğitimler kapsamında coğrafi işaret bilincini artırıcı eğitim içeriklerinin geliştirilmesi de önem arz etmektedir.

Maraş dondurmasının pazarlamasının artırılması için işletmeler daha fazla tanıtım ve reklam yapılması ve ayrıca fuar, festival gibi etkinliklerin de gerçekleştirilmesi gerektiği önerisinde bulunmaktadır. Buna göre Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi tarafından 2017 yılında birincisi düzenlenen Uluslararası Dondurma Kültür ve Sanat Festivali gibi festivallerin farklı illerde de yapılarak tanıtımın daha etkin yapılması sağlanmalıdır. Dünyanın birçok yerinde uluslararası dondurma fuarlarında Maraş dondurmasının temsiliyetinin artırılması da devlet teşvikleri ile desteklenebilir.

Üreticilerin yurtdışına ihracatlarını daha çok frigorifik araçlar ile yaptıkları göz önüne alındığında taşıma maliyetleri yüksek olduğundan Maraş dondurması üreticilerinin özellikle lojistik alanında Ar-Ge ve inovasyona önem vermeleri gerekmektedir. Maraş dondurmasının yurtdışında tanıtımı ve satışı ayrıca ülke tanıtımını da sağlayarak turist hareketliliğini de etkileyecektir.

Kaynakça

Bars, T. ve Akbay, C. (2013). “Kahramanmaraş İlinde Süt ve Süt Ürünleri İşleyen Mandıra İşletmelerinin Yapısal Analizi”, KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi, 16(2), 9-20.

Bars, T. ve Akbay, C. (2016). “Kahramanmaraş İlinde Dondurma İşletmelerinin Yapısal Analizi”, TEAD, 2(2), 35-45.

Çavuş, A., (2010). Gastronomi Turizmi Açısından Akçaabat Köftesi ve Trabzon'daki Turistik Aktiviteye Katkısı. Uluslararası Doğu Karadeniz Turizm Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 184-199.

Doğanay, H. Zaman, S., (2016). Türkiye Turizm Coğrafyası. Pegem Akademi Yayınları.

Dayısoylu, K. S., Yörükoğlu, T. ve Ançel, T. (2017). “Kahramanmaraş'ın Coğrafi İşaretli Ürünleri ve İlin Potansiyel Durumu”, KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi, 20(1), 80-88.

Giritlioğlu, İ ve Kızılçık, O. (2016). “Turizme Hizmet Sunan Pastane İşletmelerinde Çalışan Dondurma Üretim Personelinin Hijyen Ve Gıda Güvenliğine İlişkin Bilgi ve Uygulama Düzeyi Üzerine Bir Araştırma”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(15), 301-319.

Karademir, N., Kaya Sandal, E. ve Urhan, F. B. (2018). “Kahramanmaraş'ta Turizm Algısı”, Doğu Coğrafya Dergisi, 23(39), 45-64.

Kaya, E., Karabekmez Erdem, T. ve Tekin, F. B. (2017). “Maraş Dondurması Üretimi ve Üretilen Dondurmanın Fizikokimyasal Niteliklerinin Belirlenmesi”, Caucasian Journal of Science, 45-56.

Özel, G. ve Ceylan, R. (2016). “Dondurma Tüketimi Tercihini Etkileyen Özelliklerin Konjoint Analizi ile Belirlenmesi”, The Journal of Operations Research, Statistics, Econometrics and Management Information Systems, 4(2), 147-158.

Şimşek, O., Tuncay, İ. ve Bilgin, B. (2006). “Endüstriyel Dondurma Üretiminde Farklı Stabilizatör Kullanımının Dondurma Kalitesine Etkisi”, Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, 3/1, 55-63.

Tiryaki, G. Y. ve Akbay, C. (2009). “Kahramanmaraş'ta Dondurma Tüketim Alışkanlığı”, GIDA, 34(3), 143-148.

Türk Patent ve Marka Kurumu (2017). “Resmi Coğrafi İşaret ve Geleneksel Ürün Adı Bülteni”, Sayı 5, Ankara.

Uludağ, P. (2009). “Türkiye’de Dondurma Sektörü, Tüketici Eğilimleri Ve Firmalar Arası Rekabet”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.

Uzmay, A., Koyubenbe, N. ve Konca, Y. (2006). “İzmir İlinde Süt ve Süt Ürünleri İşleyen ve Pazarlayan İşletmelerin Bazı Özellikleri Üzerine Bir Araştırma”, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 43/3, 43-53.

Zaman, S. ve Kayserili, A. (2015). “The Role Of Geographical Signs In Gastronomy Tourism: A Case Study Of Erzurum Cag Kebap”. International Journal Of Academic Research In Enviriment And Geography, 2(1), 40-45., Doi: 10.6007/IJAREG/v2-i1/1878 (Yayın No: 1655351)

Zeren, H. E. ve Gül, S. (2013). “Kent İmajının Markalaşmaya Etkisi: Kahramanmaraş Örneği”, Journal of Social and Humanities Sciences Research, 3(2), 1-26.

Vergi Uyumunun Sağlanmasında Muhasebe Meslek Mensupları Faktörü*

Aytül BİŞKİN¹ & Sema ÜNLÜER² & Erkan ÜYÜMEZ³

Öz

Muhasebe meslek mensupları vergi uyumunu etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Çünkü muhasebe meslek mensupları mükellefler ile sürekli bir etkileşim halindedirler. Bu etkileşimin temel dayanağı ise yasalardır. Türk vergi mevzuatı gereği mükellefler yasal yükümlülüklerini ve ödevlerini muhasebe meslek mensuplarının yardımlarıyla gerçekleştirmektedirler. Dolayısıyla vergi mükelleflerini yönlendirme görevi muhasebe meslek mensuplarına düşmektedir. Öncelikle toplum yararına vergi ödevlerinin gereği gibi yerine getirilmesinin sağlanmasında, ardından ise vergi gelirlerinin artmasında önemli bir fonksiyona sahip olabilecekleri düşünülmektedir. Bu çalışmada muhasebe meslek mensuplarının bu rolü, ilgili literatür çerçevesinde değerlendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Uyumunu, Muhasebe Meslek Mensupları, Vergi Mükellefleri.

Accounting Professionals Factor in Providing Tax Compliance

Abstract

Accounting professionals are one of the most important factors affecting tax compliance. Because accounting professionals are in constant interaction with taxpayers. The main basis of this interaction is laws. In accordance with Turkish tax legislation, taxpayers carry out their legal obligations and duties with the help of professional accountants. Therefore, the duty of guiding taxpayers falls to the professional accountants. First of all, it is considered that they may have an important function in the provision of tax duties for the benefit of the society as well as in the increase of tax revenues. In this study, this role of accounting professionals has been tried to be explained by evaluating them within the framework of related literature.

Keywords: Tax Compliance, Accounting Professionals, Taxpayers.

¹ Arş. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, aytulbisgin@gmail.com

² Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Engelliler Entegre Yüksekokulu, semaaktas@anadolu.edu.tr

³ Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, meuyumez@anadolu.edu.tr

Giriş

Vergilendirme sürecinin en önemli aktörlerinden birisi de vergi kanunlarına göre kendisine vergi borcu düşen kişi olarak tarif edilen mükelleflerdir. Mükelleflerin vergiye olan tutum ve davranışları birçok faktör tarafından etkilenebilmektedir. Muhasebe meslek mensupları da bu faktörlerden birisidir. Muhasebe meslek mensupları ile vergisel işlemler konusunda onlardan hizmet alan mükellefler arasında gerçekleşen ilişkiler oldukça önemlidir. Yani muhasebe meslek mensuplarının mükelleflere hizmet verdikleri süreçte mükelleflerin vergiye karşı tutum ve davranışları üzerinde etkili olabileceği olasılığı çok yüksektir.

Vergi uyumu ise vergi mükelleflerinin vergiye ilişkin yükümlülüklerini doğru, eksiksiz ve süresinde yerine getirmesi olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla devletin en önemli gelir kaynağı olan vergilerin mükellefler tarafından zamanında ve ilgili yasalara uygun olarak ödenebilmesi, diğer yükümlülüklerin yerine getirilmesi mükelleflerin vergiye uyum göstermelerine bağlıdır. Yasaların sürekli değişime uğraması nedeniyle takip etmekte zorlanması, vergi kanunlarının mükellefler tarafından anlaşılma olasılığının bulunması, vergi avantajlarından yararlanma isteği, vergi ile ilgili teknik konularda bilgi eksikliği ve kanun boşluklarından yararlanarak daha az vergi ödeme isteği gibi nedenlerden dolayı mükellefler genellikle bir desteğe ihtiyaç duyarlar. Bu destek hizmetini ise muhasebe meslek mensupları vermektedir.

Bu çalışmada muhasebe meslek mensuplarının vergi uyumu üzerindeki rolü yapılan çalışmalar baz alınarak açıklanmış ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Bir Faktör Olarak Muhasebe Meslek Mensupları

Muhasebe meslek mensuplarının mükelleflerin vergiye uyum sağlamadaki etkisi nedir? Bu soru hem devlet açısından hem de toplumun faydası açısından oldukça önem arz etmektedir (Tran-Nam vd., 2016: 461). Yabancı literatürde vergi danışmanları (tax advisers) ve vergi hazırlayıcıları (tax preparers) olarak yer alan meslek grubunun, Türkiye’de tam anlamıyla olmasa bile muhasebe meslek mensuplarına karşılık geldiği söylenebilir. Muhasebe meslek mensupları ise serbest muhasebeci mali müşavirler ile yeminli mali müşavirlerden oluşmaktadır.

Muhasebe meslek mensupları hem mükelleflerin iş ve işlemlerini doğru bir şekilde yaparak onların devletle karşı karşıya gelmesini engellemekte hem de devletin çıkarlarını baz alıp vergi kayıp ve kaçığını önlemeye yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla muhasebe meslek mensuplarının vergi uyumunun sağlanmasındaki rolü oldukça önemlidir.

Muhasebe meslek mensupları mükelleflere birtakım hizmetler sunmaktadır. Bu hizmetler, vergi beyannamelerinin hazırlanması, anlaşılmayan vergi konularında mükelleflere yardımcı olunması, mükellefin vergi dairesine karşı en iyi şekilde temsil edilmesi ve vergi ödemelerinin vergi sorumluluğunu minimize edecek şekilde planlanması olarak sıralanabilir (Tunçer, 2005: 217-228).

Mükelleflerin vergi uyumu üzerinde muhasebe meslek mensuplarının nasıl bir etkisinin olacağı konusunda yapılan çalışmalar farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bir kısım çalışmalarda⁴ muhasebe meslek mensuplarının mükelleflerin vergi uyumunu artırdığı yönünde pozitif sonuçlar bulunurken, aynı zamanda muhasebe meslek mensuplarının mükelleflerin vergi uyumunu azalttığı yönünde negatif sonuçlar bulan çalışmalar⁵da mevcuttur. Diğer bazı çalışmalarda⁶ da muhasebe meslek mensuplarının vergi uyumuna etkisinin belirsiz olduğu sonucuna varılmıştır. Başka bir ifadeyle muhasebe meslek mensuplarının vergi konusundaki bilgi düzeylerinin mükelleflerden daha iyi olduğu bilindiğinden onlara zaman kazandırıcı, düzeltici, önleyici ve eğitici gibi olumlu etkilerde bulunurken diğer taraftan da mükellefleri yasal belirsizliklerin avantajlarından yararlandırarak vergi uyumsuzluğuna sebebiyet verebilecekleri düşüncesiyle olumsuz bir etkisinin olabileceği vurgulanmıştır. Bu olumlu ve olumsuz etkilerinin her ikisinin de yer aldığı ampirik çalışmalarda ise sonuç belirsiz olarak nitelendirilmiştir.

Ayrıca muhasebe meslek mensuplarının vergi uyumuna etkileri konusundaki yapılan birçok araştırmada⁷, mükelleflerin vergi minimizasyonu ile ilgilenmelerine rağmen birincil çıkarlarının vergi beyannamelerini doğru bir şekilde hazırlamak olduğu ileri sürülmüştür.

Mükellefler ile iş birliği içinde olan muhasebe meslek mensuplarına önemli görevler düşmektedir. Mükellefler vergi yükümlülüklerini yerine getirmediklerinde, kamu gelirlerinde bir miktar azalma olmasıyla birlikte devletin sunacağı kamu hizmetlerinde de bir takım azalmalar meydana gelecektir. Ayrıca, bireylerin adalet duygularının zedelenmesi gibi pek çok olumsuz durum da meydana gelecektir. Bu anlamda muhasebe meslek mensuplarının payı önemlidir (Üyümez, 2007: 1).

Literatür

Muhasebe meslek mensuplarının vergi uyumuna etkileri konusunda hem uluslararası hem de ulusal alanda yapılan doğrudan ve dolaylı çalışmalar ise aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

⁴ Bkz. S. Scotchmer (1988). *The effect of tax advisors on tax compliance*. Graduate School of Public Policy, University of California, Berkeley. ; P. A. Hite and J. Hasseldine (2003). Tax practitioner credentials and the incidence of IRS audit adjustments. *Accounting Horizons*, 17(1), s. 1-14. ; M. McKerchar, K. M. Bloomquist and S. Leviner (2008). Improving the quality of services offered by tax agents: can regulation assist?, *Australian Tax Forum*, 23(4), s. 399-426.

⁵ Bkz. B. Erard (1993). Taxation with representation: an analysis of the role of tax practitioners in tax compliance. *Journal of Public Economics*, 52(2), s. 163-197. ; United States Government Accountability Office (GAO) (2006). Paid tax return preparers: in a limited study, chain preparers made serious errors.

⁶ Bkz. F. L. Ayres, B. R. Jackson and P. S. Hite (1989). The economic benefits of regulation: evidence from professional tax preparers. *The Accounting Review*, 64(2), s. 300-312. ; S. Klepper and D. Nagin (1989). The role of tax preparers in tax compliance. *Policy Sciences*, 22(2), s. 167-194. ; S. Klepper, M. Mazur and D. Nagin (1991). Expert intermediaries and legal compliance: the case of tax preparers. *The Journal of Law and Economics*, 34(1), s. 205-229. ; D. L. Schisler (1995). Equity, aggressiveness, consensus: a comparison of taxpayers and tax preparers. *Accounting Horizons*, 9(4), s. 76-87. ; K. M. Bloomquist, M. F. Albert and R. L. Edgerton (2007). Evaluating preparation accuracy of tax practitioners: A bootstrap approach. IRS Research Conference. s. 77-90.

⁷ Bkz. S. Yankelovich (1984). *Taxpayer attitudes survey: final report*. Public Opinion Survey Prepared for the Public Affairs Division, New York: Internal Revenue Service. ; J. H. Collins, V. C. Milliron and D. R. Toy (1990). Factors associated with household demand for tax preparers. *Journal of the American Taxation Association*, 12(1), s. 9-25.

Uluslararası Literatür

Klepper ve Nagin (1989) yaptıkları çalışmada vergi uyumunda muhasebe meslek mensuplarının etkilerini incelemiştir. TCMP veri setinin kullanıldığı çalışmanın sonucuna göre ise muhasebe meslek mensupları yasal olarak açık olan düzenlemeleri daha iyi uygulayarak bir taraftan vergi uyumunu artırmada yardımcı olabilecekleri gibi diğer taraftan da yasal belirsizliklerin avantajından yararlanmalarını sağlayarak mükellefleri vergi uyumsuzluğuna da itebilirler. Dolayısıyla çalışmada muhasebe meslek mensuplarının vergi uyumuna etkileri hem olumlu hem de olumsuz yanlarıyla ifade edilmiş ve bir belirsizliğin hâkim olduğu ileri sürülmüştür.

Ayres, Jackson ve Hite (1989) tarafından yapılan araştırmanın sonucuna göre vergi idaresi ile daha yoğun ve resmi olmayan ilişkiler kuran muhasebe meslek mensuplarının mükelleflere daha fazla agresif vergi planlaması önerdikleri ileri sürülmüştür. Araştırmada çok anlamlı sonuçlar ortaya çıkmamış, muhasebe meslek mensuplarının vergi uyumuna etkileri belirsiz olarak ifade edilmiştir.

Erard (1993) tarafından yapılan çalışmada muhasebe meslek mensuplarının vergi uyumundaki rolleri ekonometrik bir modelle tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın sonucunda ise, önce muhasebe meslek mensuplarının vergi kanunlarına uyma konusundaki bilgi eksikliğini bertaraf edip, hesaplama hatalarını azalttıklarını ve dolayısıyla vergi uyumunu artırarak toplumsal açıdan faydalı bir rol oynadıkları görülmekte, fakat daha sonra vergi etkinliği açısından olumsuz sonuçlar doğuracak yüksek bir vergi uyumsuzluğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla yapılan araştırma muhasebe meslek mensuplarının vergi uyumu üzerindeki etkisinin daha çok negatif olduğunu göstermiştir.

Schisler (1995) tarafından yapılan çalışmada çok anlamlı sonuçlar çıkmamakla beraber bulguları şu şekildedir: Vergi mükelleflerinin vergi sisteminin adil olup olmadığına yönelik algısı muhasebe meslek mensuplarından daha azdır. Vergi mükellefleri özellikle belirsiz vergi konularında muhasebe meslek mensuplarına oranla daha agresif bir tutum sergilemektedirler. Muhasebe meslek mensupları arasındaki fikir birliği vergi mükellefleri arasındaki fikir birliği ile kıyaslandığında çok daha fazladır. Çalışmada ayrıca mükellefler vergi konularının kışkırtıcıları olarak nitelendirilmiştir.

Hume, Larkins ve Iyer (1999) tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan çalışmada muhasebe meslek mensuplarına anket yoluyla vergi etiği konusunda yer alan temel düzenlemelerin onlara yol gösterip göstermediği ölçülmeye çalışılmıştır. Anket sonuçlarına göre ise, muhasebe meslek mensuplarının müşterileri ile olan ilişkilerinde mevcut etik düzenlemelere uydukları ve onlar için yol gösterici olduğu tespit edilmiştir.

Tan (1999) yapmış olduğu çalışmada muhasebe meslek mensuplarının tavsiyelerinin vergi mükelleflerinin tercihlerini etkileyip etkilemediklerini bulmaya çalışmıştır. Daha çok küçük işletme sahiplerini hedef kitle olarak almış ve bir anket çalışması yapmıştır. Bu çalışmanın sonucunda ise muhasebe meslek mensuplarının agresif vergi planlaması yerine daha çok ılımlı vergi planlaması

önerdikleri görülmüştür. Ayrıca muhasebe meslek mensuplarının tavsiyelerine katılmayan mükelleflerin ise daha çok hizmet almayı sona erdirme eğilimi içinde oldukları belirtilmiştir.

Hite ve Hasseldine (2003) tarafından yapılan çalışmada IRS (Internal Revenue Service) verileri kullanılmıştır. Özellikle tecrübeli muhasebe meslek mensuplarının vergi uyumuna etkisinin oldukça olumlu yönde olduğuna dair tespitler yapılmıştır.

Tran-Nam, Lignier ve Evans (2016) tarafından Avustralya’da yapılan çalışma 241 muhasebe meslek mensubunun (tax practitioners) online bir ankete katılımıyla gerçekleşmiştir. Çalışmada, muhasebe meslek mensuplarının müşterilerinin vergisel yükümlülüklerini yerine getirirken nasıl bir fonksiyona sahip oldukları araştırılmıştır. Çalışmanın bulguları ise şu şekildedir: Katılımcılar vergi planlaması yapmanın önemini muhasebe meslek mensupları olarak neredeyse vergi uyumundaki rolleri kadar önemli olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü özellikle büyük şirketler açısından bakıldığında vergi planlaması yapmak oldukça önem arz etmektedir. Katılımcılar ayrıca son beş yılda vergi mevzuatında sık sık yapılan değişikliklerin verdikleri hizmetin kalitesini düşürdüğünü ifade etmişlerdir. Yine katılımcılar tarafından vergi mevzuatında meydana gelen değişikliklerin kendilerini müşterilerinin vergi beyannamelerini hazırlarken hem zaman yönünden sıkıntıya soktuklarını hem de üzerlerinde stres oluşturduğunu belirtmişlerdir.

Ulusal Literatür

Suadiye ve Yükselen (2001) tarafından yapılan çalışmada hem muhasebecilerin hem de mükelleflerin karşılıklı olarak birbirlerinden beklentilerinin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın örneklemini Hatay ilinde bulunan 261 mükellef ve 210 muhasebe meslek mensubuna (SMMM, SM) oluşturmaktadır. Verilerin anket yoluyla toplandığı çalışmanın bulguları ise şu şekildedir. Muhasebecilerin mükelleften beklentilerinin daha çok muhasebe ücretinin zamanında ve düzenli olarak ödenmesi şeklinde olduğu ve belge düzenine uymaları gerektiği ifade edilmiştir. Diğer taraftan mükelleflerin muhasebecilerden daha çok vergisel işlemler aldıklarını ve memnun olduklarını, mükelleflerin muhasebecilerden bilgi alma ihtiyacı duydukları konuların daha çok mevzuattaki değişiklikler, büyüme olanaklarını araştırma, yeni iş yeri açma gibi konular olduğu belirtilmiştir.

Yıldız (2002) tarafından yapılan çalışmada, muhasebecilerin ve muhasebecilik mesleğinin saygınlığını azaltan etmenler hakkındaki görüşlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli illerinde faal olarak bürosu bulunan toplamda 96 serbest muhasebeci ve serbest muhasebeci mali müşavirlere anket uygulanmıştır. Bu çalışmada elde edilen bulgulara göre, muhasebecilerin bir kısmı, muhasebe meslek mensuplarına toplumda kâtip olarak bakıldığı görüşünü taşımakla birlikte, bir kısmı ise mesleğin toplumda geçerli ve saygın bir meslek olduğuna inanmaktadır.

Kalaycı ve Tekşen (2006) tarafından yapılan çalışmada muhasebecilik mesleğinde ne tür sorunlarla karşılaşıldığı ve meslek mensuplarının istek, görüş ve önerileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma Isparta ilinde yapılmış ve veriler 52 muhasebe meslek mensubundan (SM, SMMM, YMM) yüz

yüze görüşmeler gerçekleştirilerek anket yoluyla toplanmıştır. Çalışma sonucunda ise muhasebecilerin karşılaştıkları sorunlardan bazıları: Mükelleflerin en iyi muhasebeciyi en az vergi ödeten muhasebeci olarak görmeleri, kanun değişikliklerinin fazla olması ve muhasebecilerin bu değişiklikleri takip etmekte zorlanmaları, muhasebeciler arasında haksız rekabetin olması ve iş yoğunluğunun fazla olması olarak belirtilmiştir. Diğer taraftan muhasebecilerin mükelleflerden, muhasebe ücretlerinin zamanında ödenmesi ve yasal olarak kanunlarda belirtilen belge düzenine uymaları, vergi kaçağına neden olacak eylemlerde bulunmamaları ve muhasebecilerle ile finansal konularda sürekli iletişim halinde olmaları istenmektedir. Yine yapılan çalışmada muhasebecilerin Odalardan ve TÜRMOB'tan beklentileri ise, muhasebeciler arasındaki sorunlara ve resmi kurumlarla olan sorunlara çözüm bulmaları, sosyal etkinliklerin artırılması, aylık dergi çıkartılması, muhasebecilerin iş yüklerinin ve sorumluluklarının azaltılması konusunda Maliye Bakanlığı ile iletişim kurmaları olarak sayılmıştır.

Demir (2008) tarafından Ege Bölgesinde yapılan ampirik çalışmada vergi ahlâkının ekonomik, sosyo-kültürel ve demografik faktörleri belirlenerek test edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Ege Bölgesinde faaliyet gösteren 640 gelir vergisi mükellefine anket uygulanmıştır. Araştırmada dikkat çekici olan bulgu ise, vergi ahlâkının oluşumunda muhasebe meslek mensuplarının etkisine yönelik mükelleflerin net bir tavır koyamamış olmasıdır.

Banar ve Ekeril (2010) tarafından yapılan çalışmada muhasebe meslek mensuplarının sundukları hizmetlerin kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın evrenini Eskişehir'de faaliyet gösteren serbest muhasebeciler (SM) ile serbest muhasebeci mali müşavirlerden (SMMM) hizmet satın alan işletmeler oluşturmaktadır. Veriler anket yoluyla toplanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, işletmelerin muhasebe meslek mensuplarından aldıkları hizmet kalitesinin; empati, güvenilirlik ve fiziksel özellikleri bakımından müşteri memnuniyetini olumlu anlamda etkilediği tespit edilmiştir. Diğer taraftan muhasebe meslek mensuplarının muhasebe ve müşterilerinin sektörleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları ve müşteriler ile iletişimlerinin de zayıf olduğu belirtilmiştir.

Gökgöz ve Zeytin (2012) tarafından yapılan çalışmada muhasebe meslek mensuplarının sorunları tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın örneklemini Bilecik ve Yalova illerinde faaliyet gösteren 127 meslek mensubu (serbest muhasebeci ve serbest muhasebeci mali müşavirler) olup, veriler anket yoluyla toplanmıştır. Araştırmanın bulgularına göre karşılaşılan sorunlar; mükelleflerden alınan ücretin az olması, iş yükünün fazla olması, mükelleflerin belge düzenine uymamaları ve muhasebe meslek mensuplarına ödemeleri gereken ücreti zamanında ödememeleri olarak belirtilmiştir.

Organ ve Yeğen (2013) tarafından yapılan çalışmada vergi bilinci ve vergi ahlâkı oluşumunda muhasebe meslek mensuplarının rolü araştırılmıştır. Araştırmanın örneklemini Adana ili merkez ilçede faaliyet gösteren serbest muhasebeci mali müşavirler ile yeminli mali müşavirler oluşturmaktadır. Veriler anket yolu ile 100 meslek mensubundan toplanmıştır. Araştırmanın bulguları mükelleflerin vergi

bilinci ve vergi ahlakları üzerinde muhasebe meslek mensuplarının etkisinin olduğunu göstermiştir. Ancak bu etkinin olumlu ya da olumsuz olduğu konusunda net bir tutum ortaya konulamamıştır. Bunun nedeni ise, meslek mensuplarının kendilerine yöneltilen “Mükellefin vergi bilinci ve vergi ahlâkı oluşumunda muhasebe meslek mensuplarının etkisi pozitifdir” ifadesine çoğunlukla katılmış olup, ancak diğer muhasebe meslek mensuplarının vergi bilinci ve vergi ahlâkı konularında mükellefleri olumlu etkilediklerine yönelik ifadeye katılmamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla kesin bir sonuca varılamamıştır.

Tuğay ve Tekşen (2014) tarafından yapılan çalışmada muhasebe meslek mensuplarının sorunları ve beklentilerinin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın örneklemini Burdur ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları oluşturmaktadır. Veriler ise anket yoluyla toplanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre muhasebe meslek mensuplarının sorunları, mükelleflerin muhasebecilerinden daha az vergi ödemeleri konusunda isteklerinin olduğunu, mevzuat değişikliklerinin sık olması, iş yükünün fazla olması, haksız rekabetin olması ve mükelleflerin muhasebe meslek mensuplarına ödemeleri gereken ücreti zamanında ödememeleri şeklinde olduğu belirtilmiştir. Ayrıca muhasebe meslek mensuplarının mükelleflerden beklentileri ise yasal olarak vermeleri gereken belgeleri zamanında kendilerine iletmeleri gerektiği ve vergi ödemelerinin ise bizzat mükelleflerce gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Deran ve Beller (2017) tarafından yapılan çalışma Niğde ilinde gerçekleştirilmiştir. Niğde ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının karşılaştıkları mesleki sorunlar ile mükelleflerin karşılaştıkları sorunlar ve muhasebe meslek mensuplarının bağlı buldukları meslek odasından beklentilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında hazırlanan anket formu, Niğde Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasına bağlı olarak mesleki faaliyetlerini yerine getiren 45 muhasebe meslek mensubuna uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda ise mevzuatın sık sık değişiminden kaynaklı sorunlar, Tek Düzen Muhasebe Sistemi'nin uygulanması ile ilgili sorunlar, mükelleflerin muhasebe mesleğine yeteri kadar önem vermemeleri, mükelleflerin zamanında ve yeterli bilgi vermemeleri, mükelleflerden tahsil edilen ücretler ile ilgili sorunlar, mükelleflerin yasa dışı davranışlarda bulunma önerileri gibi sorunlar tespit edilmiştir. Ayrıca muhasebe meslek mensuplarının bağlı oldukları meslek odasından beklentileri ise Sosyal Güvenlik Kurumu ile meslek mensupları arasında oluşan sorunların çözümüne yardımcı olmaları, mükelleflerden tahsil edilen ücretin tüm meslek mensupları arasında standart bir şekilde uygulanması, denetlenmesi ve tahsili konusunda yaptırım gücü yüksek düzenlemelerin getirilmesi olarak belirtilmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Yukarıda yapılan açıklamalar ve ilgili literatür dikkate alındığında muhasebe meslek mensuplarının vergi uyumunun sağlanmasında önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Vergi mükellefleri ile sıkı ilişki içerisinde olan muhasebe meslek mensupları hem mükelleflere vergi

yükümlülüklerini yerine getirmeleri anlamında teşvik edici yönlendirmeler yapabilir hem de vergi gelirlerinin artmasını sağlayabilirler. Dolayısıyla vergi uyumu oranı artış gösterebilir. Diğer taraftan mükelleflerin yasa dışı taleplerini gerçekleştiren muhasebe meslek mensupları ise vergi uyumunu olumsuz etkileyebilir. Bu sebeple muhasebe meslek mensuplarının agresif vergi planlaması uygulamalarından uzak durmaları gerekmektedir.

Yapılan çalışmalar muhasebe meslek mensuplarının vergi uyumuna hem olumlu hem de olumsuz yönden etki edebileceklerini gösterse de bu olumsuzluğun temelinde mevcut sorunlar (iş yükü, bürokratik işlemlerin yoğunluğu, mükelleflerin vergi yükümlülüklerini yerine getirmemeleri vb.) yer almaktadır. Muhasebe meslek mensuplarının vergi uyumu üzerinde olumlu etkisinin olabilmesi için ilişki içinde oldukları kişi ve kurumlarla olan sorunların tespit edilmesi ve bu sorunların çözüme kavuşturulması gerekmektedir.

Kaynakça

- Ayres, F. L., Jackson, B. R., & Hite, P. S.** (1989). The economic benefits of regulation: evidence from professional tax preparers. *The Accounting Review*, 64(2), 300-312.
- Banar, K., & Ekergil, V.** (2010). Muhasebe meslek mensuplarının hizmet kalitesi: sunulan hizmetlerin kalitesi ile müşteri memnuniyeti ilişkisi Eskişehir uygulaması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 39-60.
- Bloomquist, K. M., Albert, M. F., & Edgerton, R. L.** (2007). Evaluating preparation accuracy of tax practitioners: A bootstrap approach. IRS Research Conference. 77-90.
- Collins, J. H., Milliron, V. C., & Toy, D. R.** (1990). Factors associated with household demand for tax preparers. *Journal of the American Taxation Association*, 12(1), 9-25.
- Demir, İ. C.** (2008). *Vergi ahlakı ve belirleyenleri ege bölgesi örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 130-179.
- Deran, A., & Beller, B.** (2017). Muhasebe meslek mensuplarının karşılaştıkları sorunlar ve bağlı buldukları meslek odasından beklentileri üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 16(50), 37-56.
- Erard, B.** (1993). Taxation with representation: an analysis of the role of tax practitioners in tax compliance. *Journal of Public Economics*, 52(2), 163-197.
- Gökgöz, A., & Zeytin, M.** (2012). Muhasebe meslek mensuplarının mesleki faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlar ve beklentileri: Bilecik ve Yalova illeri uygulaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 477-493.
- Hite, P. A., & Hasseldine, J.** (2003). Tax practitioner credentials and the incidence of IRS audit adjustments. *Accounting Horizons*, 17(1), 1-14.
- Hume, E. C., Larkins, E. R., & Iyer, G.** (1999). On compliance with ethical standards in tax return preparation. *Journal of Business Ethics*, 18(2), 229-238.
- Kalaycı, Ş., & Tekşen, Ö.** (2006). Muhasebecilik mesleğinde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri: Isparta il merkezi uygulaması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 31, 90-101.
- Klepper, S., & Nagin, D.** (1989). The role of tax preparers in tax compliance. *Policy Sciences*, 22(2), 167-194.
- Klepper, S., Mazur, M., & Nagin, D.** (1991). Expert intermediaries and legal compliance: the case of tax preparers. *The Journal of Law and Economics*, 34(1), 205-229.

- McKerchar, M., Bloomquist, K. M., & Leviner, S.** (2008). Improving the quality of services offered by tax agents: can regulation assist?, *Australian Tax Forum*, 23(4), 399-426.
- Organ, İ., & Yeğen, B.** (2013). Vergi bilinci ve vergi ahlakı oluşumunda muhasebe meslek mensuplarının rolü: Adana örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(4), 241-271.
- Schisler, D. L.** (1995). Equity, aggressiveness, consensus: a comparison of taxpayers and tax preparers. *Accounting Horizons*, 9(4), 76-87.
- Scotchmer, S.** (1988). *The effect of tax advisors on tax compliance*. Graduate School of Public Policy, University of California, Berkeley.
- Suadiye, G., & Yükselen, C.** (2001). Mükelleflerin ve muhasebecilerin birbirlerinden beklentileri: Hatay ilinde bir araştırma. *Mali Çözüm Dergisi*, 56, 24-36.
- Tran-Nam, B., Lignier, P., & Evans, C.** (2016). The impact of recent tax changes on tax complexity and compliance costs: the tax practitioners' perspective. *Australian Tax Forum*, 31, 455-479.
- Tuğay, O., & Tekşen, Ö.** (2014). Muhasebe meslek mensuplarının sorunları: Burdur ilinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 223-232.
- Tunçer, M.** (2005). Vergi yardımcılarının vergi uyumuna etkisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), s. 217-228.
- Üyümez, M. E.** (2007). Vergi ahlakı ve vergi uyumu. *E-Yaklaşım*. (49).
- Yankelovich, S.** (1984). *Taxpayer attitudes survey: final report*. Public Opinion Survey Prepared for the Public Affairs Division, New York: Internal Revenue Service.
- Yıldız, F.** (2002). *Muhasebe mesleğinde meslek ahlakı*. İstanbul: Der Yayınları.

Kütahyalı Firâkî Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Yeni Şiirleri Üzerine Düşünceler

Mehmet ALTINOVA¹

Öz

Asıl adı Abdurrahman Çelebi olan Firâkî, XVI. yüzyılda kendine özgü tarzı ve sade diliyle adından sıkça söz ettiren şairlerden biridir. Tezkirelerde adı zikredilen Firâkî, Kütahya’da bulunan şehzade Bayezid’den câize almaya hak kazanmıştır. Eski Anadolu Türkçesine ait bazı kelimeleri şiirlerinde başarılı bir şekilde kullanan Firâkî’nin şiirleri kendi dönemi içerisinde yer alan çok önemli şairler tarafından tanzir edilmiş, bu bağlamda Firâkî, geniş bir edebiyat çevresinde bulunmayı başarmıştır. Bu zamana kadar yapılan çalışmalar neticesinde dîvânına rastlanılmadıysa da mecmualardaki şiirlerinin derlenip toparlanması, edebiyat tarihi açısından son derece önemlidir. Şairin yurt içindeki kütüphanelerde bulunan şiirler, bazı araştırmacılar tarafından yayımlanmıştır. Fakat bu yayımlar, yurt içindeki mecmualarla sınırlı kalmış, yurt dışındaki mecmualar ihmal edilmiştir. Bu sebeple şiirlerinin tamamı gün yüzüne çıkartılamamıştır. Bu çalışmada Firâkî hakkında bilinenlerden kısaca bahsedildikten sonra Firâkî üzerine yapılan çalışmalara değinilecek ve ardından çeşitli mecmualarda bulunan üçü gazel biri musammat olmak üzere daha önce Firâkî’nin yayımlanmamış dört şiiri nüshalarıyla birlikte tanıtılacaktır. Ayrıca daha önce yayımlanmamış Pervâne Bey mecmûasından on dört, Mucmâ’u’n-nezâir’den ise bir gazele çalışmada yer verilecektir. Buna ilâve olarak sözü edilen şiirler üzerinden önceki şiirleriyle bağlantılar kurularak Firâkî’nin edebî şahsiyeti hakkında birtakım tespitler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Firâkî, XVI. yüzyıl şairleri, Abdurrahman, Firâkî-i Vâiz, Germiyan.

Studies About Firaki of Kutahya and Thoughts On New Poems

Abstract

Firaki, whose real name is Abdurrahman Celebi, is one of the poets who frequently mentioned his name in his 16th century with his unique style and simple language. Firaki, whose name is frequently mentioned in the tezkires, is entitled to receive some seyhade, sons of sultan, in Kutahya. He used some of the ancient Anatolian Turkic words in his poems successfully. Firaki’s poems were recognized by very important poets in his period, and in this context Firaki succeeded in obtaining a broad literature environment. Although the dîvân, the books of ottomants poetry, was not found after the works done until this time, the compilation of the poems in the magazines is very important in terms of literary history. The poems in the local libraries are published by some researchers. However, these publications have ignored overseas resources that are limited to domestic media. For this reason all of his poems have not been able to find. In this study, the works about Firaki will be mentioned briefly, then the works on Firaki will be mentioned and then the three poems which are not published previously will be introduced together with their original copies. At the same time fourteen poetry had given from Pervâne Bey’s magazine, called as Perane Bey mecmuası and one poetry had given from Mecmûâ’u’n-nezair that owner this magazine Edirneli Nazmi. In addition to this, the poems mentioned above will be established in connection with the previous poems and some determinations about the literary personality of Firaki will be made.

Key words: Firaki, 16th Century poetrys, Abdurrahman, Firaki-i Vaiz, Germiyan.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
mehmetaltinova@hotmail.com

Kütahyalı Firâkî Hakkında Bilinenler

Germiyan sahasının önemli şairlerinden biri olarak bilinen Firâkî, XVI. yüzyılda yaşamıştır. XVI. yüzyılda yaşamış Latîfî, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi, Beyânî, Ahdî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Taşköprüzâde ile XVII. yüzyıl tezkire sahiplerinden Riyâzî ve Fâ'izî'nin eserlerinde Firâkî Çelebi'nin adı geçmektedir. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* projesinde Mehmet Fatih Köksal tarafından yazılan Firâkî maddesinde şairin hayatına dair şu bilgilere yer verilir:

“Asıl adı Abdurrahman’dır. Acem diyarından gelip Kütahya’ya yerleşen bir ailenin çocuğu olarak Kütahya’da doğdu. Kanunî devri şairlerinden olup Zeyniye tarikatinden bir şeyhin oğludur. İyi bir eğitim gören Firâkî, medrese öğrenimini tamamlayacağı sırada babasının isteği üzerine feragat ederek memleketine döndü ve vaizliğe başladı. Bir aralık içki müptelası olduysa da sonradan tasavvufa yönelerek Abdülmümin Zaviyesi’nde çile çıkardı. Sultan Bayezid Kütahya’da şehzadeyken vaazını çok beğenmesi üzerine ona caize verdi. Ölüm tarihi hususunda kaynaklar ihtilaflıdır: 980/1572/73; 983/1575/76, 988/1580/81, 990/1582/83 ve 993/1585 olarak beş farklı tarih gösterilmektedir.” (Köksal 2013).²

Beyânî’ye göre vaaz ve öğüt yolunu seçen Firâkî, dindar bir kişidir. Şehzade Bayezid, Kütahya’dayken onun vaazını pek çok kez dinlemiştir. Bunun üzerine Firâkî, pek çok kez şehzadeden caize almıştır (Kutluk 1997: 64)³. Bunun yanı sıra “Evliya Çelebi, Firâkî’nin amcasının oğlu olduğunu ve İstanbul’a göç ettiklerinde evlerini Firâkî’ye bıraktıklarını söylemektedir. Her iki sanatçının da Çelebi olması bu düşünceyi doğrular niteliklerden biridir. (...) Firâkî, dinî ilimler tahsil etmiş bir aileden geldiği ve medrese tahsilini Kütahya’da tamamladığı için Firâkî-i Vâiz olarak tanınmıştır.” (Güler 2016: 87) Firâkî’nin, Bursalı Lâmiî Çelebi’nin musahibi olduğu da hakkında bilinenler arasındadır.⁴

Eserleri arasında Hüseyin Vâiz-i Kâşifi’nin siyasetnâme özelliği taşıyan Farsça eserinin Türkçe tercümesi olan *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*, birtakım dinî soruları sorup cevaplama tekniğini kullanarak telif ettiği *Kırk Sûâl* adlı eseri ile *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevîsi vardır. Bununla birlikte Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman’ın gazalarını konu edinen, Selim-nâme ve Süleyman-nâme türünden sayılabilecek beş bin beyitten oluşan *Sa’âdet-nâme* adlı manzum tarih kitabı da bulunmaktadır. Amcası Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*’de Firâkî’nin divânının haricinde kırk üç telif eserinin bulunduğunu, dört dili de fasih ve etkili olarak kullanabildiğini söylemektedir (Dağlı vd. 2005: 18). Firâkî, gerek *Sa’âdet-nâme* gibi manzum gerekse *Kırk Su’al* gibi mensur eserler kaleme alarak hünerini göstermiştir. Şu ana

² Köksal bu maddeyi 2013 yılında kaleme almıştır ama Kadir Güler’in 2010 yılında yayımlanan kitabını ve makalesini görmemiştir.

³ Kütahya kasabasıdır. Va’z ve öğüt yolunu seçmiş, dindar bir kişidir. Şehzâde Sultan Bâyezid Kütahya’da iken onun va’zinde birçok kez hazır bulunmuştu. Bunu fırsat bilen Firâkî, ayağa kalkıp yüksek sesle şehzâdeye dua ederek sayısız câize almıştır Kutluk 1997: 64.

⁴ Hayatı hakkında ayrıca bilgi için bkz. Güler 2004: 53; Güler 2010: 232-260; Güler 2017: 92-97.

kadar yapılan araştırmalar neticesinde şairin manzum eserleri ön plandadır.⁵ Evliya Çelebi'nin belirttiği kırk üç eser araştırmacılar tarafından ortaya çıkarıldığında Firâkî'nin edebî yönü hakkında yeni şeyler söylememize olanak sağlayacaktır.

Mecmualarda Firâkî'ye ait tespit edilen bir kaside ve pek çok gazel bulunmasına rağmen dîvânı henüz bulunamamıştır. şairin eserlerine bakıldığında şiir konusunda son derece yetkin, edebiyat konularına vâkıf olduğu görölmektedir. Bu durum Evliya Çelebi'nin *Seyehatnâme* adlı eserinde geçen şairin dîvânı olduğu bilgisini doğrular niteliktedir. Gazel, murabba, muhammes, matla gibi çeşitli nazım şekilleriyle şiirler kaleme alan Firâkî, sade Türkçesi ile Anadolu'da yaşayan kan, kanı, şol, ana, ata gibi kelimeleri şiirlerine aktarmayı bilmiştir. Firâkî'nin şiirlerinde tespit ettiğimiz arkaik kelimelerden hareketle şairin Arapça ve Farsça'nın etkisinde fazla kalmayıp Türkçe anlaşılır şiirler yazdığını söylemek mümkündür.

Hakkında Yapılan alışmalar

Kadir Güler'in makalesinden öğrendiğimize göre (Güler 2010b) Kütahyalı Firâkî üzerine ilk alışmaları Kütahya'nın entelektüel simalarından arşivci ve kütüphaneci Mustafa Hakkı Yeşil yapmıştır. Yeşil, İstanbul'daki kütüphanelerde görevli olduğu zamanlarda Firâkî'ye ait şiirleri çeşitli mecmualardan derleyerek bir cönkte toplamıştır. Bu şiirler daha sonra Güler tarafından yayımlanmıştır.⁶

Hamza Güner, Kütahya'nın şairlerini anlattığı eserinde Firâkî Abdurrahman Çelebi'ye de yer vermiştir. Güner, sözü edilen eserinde Firâkî Çelebi'ye ait *Ahlâk-ı Muhsîn ile Kırk Suâl* adlı kitaplarından kısaca bahseder (Güner 1967: 143-144).

Ersen Ersoy, *XVI. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Kütahyalı şairler ve Kütahya'da Edebî Muhît* adlı yüksek lisans tezinde Firâkî hakkında birtakım bilgilere ve Latîfi ile Âşık Çelebi'nin tezkirelerinde geçen şiirlere yer vermiştir (Ersoy 2003).

Firâkî'nin eserlerinin bir kısmı Kadir Güler danışmanlığında yapılan tezlerde yeni harflere aktarılıp incelenmiştir. Bu alışmalar içerisinde *Kırk Suâl*, Yücel Önen tarafından çalışılmış (Önen 2009); aynı zamanda kendisine ait bir diğer eser *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*, Mehmet Avin tarafından yeni harflere aktarılmış ve incelenmiştir (Avin 2011). Halit elik tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Sa'âdetnâme* adlı manzum tarih kitabı çeviri yazı şeklinde çalışılmıştır (elik 2011). Çalışma şaban Er tarafından yayımlanmıştır (Er 2013). şaban Er aynı zamanda Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan Firâkî'ye ait *Sûret-nâme* adlı birkaç varaklık risalesini de sözü edilen çalışmasında yer vermiştir.

⁵ Taramalarımıza göre Firâkî'nin bulunan tek mensur eseri *Kırk Su'al*'dir. Eser hakkındaki bilgi ve yapılan çalışma makale içerisinde geçmektedir.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Güler, 2010b: 1037-1066.

Bunun dışında Firâkî üzerine yapılan çalışmalar çeşitli dergilerde yayımlanmıştır. Bunlar arasında dikkate değer olanlardan biri Halil Ersoylu'nun Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten'de 1995'te yayımladığı "Kaside-i Kalem" adlı makaledir. Ersoylu, sözü edilen makalede Firâkî hakkında kısaca bilgi vermiş, klâsik edebiyatta kalemle ilgili yazılan şiirlerden bahsedip Firâkî'ye ait 35 beyitlik bir kasideyi tanıtmıştır. Ardından kasidede geçen kelimelerin sözlük anlamlarını verip kasidenin nüshasını çalışmasına eklemiştir (Ersoylu 1995). Bu makalenin yayımlanmasının ardından Mehmet Kalpaklı, Ersoylu'nun makalesindeki okuma hatalarını tespit ederek metin üzerine eleştirel bir okuma gerçekleştirmiştir (Kalpaklı 1997).

Mehmet Fatih Köksal tarafından *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* projesinde şairin biyografisi işlenmiştir (Köksal 2013). Merve Mutlu, Süleymaniye Kütüphanesi Nuri Arlasez koleksiyonunda bulunan bir mecmua içerisinde tekrar eden bir şiirle birlikte Firâkî'ye ait yedi şiir tespit etmiş ve sözü edilen şiirler bilim dünyasına tanıtılmıştır (Mutlu 2014).

Tespit edildiği kadarıyla mezkûr şair hakkındaki son çalışma Asuman Bayram tarafından yapılmıştır. Bayram, çalışmasında tek nüshası Macar Bilimler Akademisinde bulunan Firâkî'ye ait *Hüsrev ü Şîrin* mesnevîsini çeviri yazı şeklinde Kültür Bakanlığı e-kitap projesi kapsamında yayımlamıştır (Bayram 2017a). Bayram, ayrıca Firâkî'nin sözü edilen mesnevîsinin bağlamalı dizin ve işlevsel sözlüğünü doktora tezi olarak hazırlamıştır (Bayram 2017b). Kütahyalı Firâkî'nin yayımlanan şiirlerinin bağlamalı dizin ve işlevsel sözlüğü tarafımızdan hazırlanmaktadır.

Araştırmalara göre, Firâkî'nin şiirleri Âhî, Hasbî, Karârî, Me'âlî, Muhibbî, Rahmî, Sa'dî, Şâhî, Selimî tarafından tanzir edilmiştir (Gıynaş 2017: 15). Firâkî ise Ahmed Paşa (3), Enverî (1), Hayretî (1), Kemal Paşa-zâde (2), Kıvâmî (1), Mesihî, Necâtî (1), Nizâmî (1), Usûlî (1), Ulvî (1), Zâtî (1) ve Cem Sultan'a (1) nazireler yazmıştır.⁷ Firâkî'nin *Pervane Bey* mecmuasında üç, *Mecma'u'n-Nezâ'ir*'de ise iki gazeli bulunmaktadır (Köksal 2017)⁸. Bu bilgilerden hareketle mecmuaların şiirleri tespit etmedeki önemi çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Öte yandan Firâkî'nin şiirlerini tanzir eden şairlere bakıldığında dönemin önemli şairleri olduğu görülür. Bu da onun şiirdeki maharetini gösteren önemli bir delil niteliğindedir.

Yeni Şiirlerin Tanıtılması

Çalışmada yer verilen gazellerden biri *Paris National Bibliothèque* Turk 302 numarada kayıtlı mecmuada yer almaktadır. Mecmuanın içerisinde Revânî, Muhibbî, Zâtî, Âhî, Necâtî gibi pek çok şairin şiirleriyle birlikte Firâkî'ye ait beş beyitlik gazel de bulunmaktadır. Firâkî'nin şiiri mecmuanın 226'ncı varagında olup bu varakta şiirle birlikte çizilmiş bir vazo resmi de yer alır.

⁷ Firâkî Çelebi'nin *Pervane Bey* mecmûası içinde yer alan şiirlerine çalışma içerisinde yer verilmiştir.

⁸ *Mecmûa'u'n-Nezâ'ir*'de ise Firâkî Çelebi'nin nazire yazmış olduğu şiirler bulunmaktadır. Sözü edilen şiirlerden birinde –uñ (2689) redifi bulunurken diğerinin redifi olmayıp kafiyesi –ân (3423)'dir. Bunlardan –uñ redifli gazeli Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü projesinin Firâkî maddesinde geçtiği için burada tekrar almaya gerek duymadık.

Firâkî'ye ait bir başka şiir de *Paris National Bibliothègue* Turk 288 numarada kayıtlı mecmuada yer almaktadır. İçerisinde Muhibbi, Ulvî, Bâkî gibi usta şairlerin şiirlerinin de yer aldığı mecmuada Firâkî'ye ait beş bentlik bir mütekerrir murabba bulunmaktadır.

Çalışmada yer verdiğimiz üçüncü bir şiir de gazel nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Beş beyitten oluşan bu gazelin nüshası İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Tercüman Gazetesi Kütüphanesi arşivi Y-110 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. XIX. yüzyıla ait olduğunu tahmin ettiğimiz *Mecmû'a-i Eş'âr*⁹ isimli bu eserin içerisinde XVI. yüzyıl şairlerinden Bâkî, Fuzûlî Nâbî, Hüdâyî, Râgıb Paşa, Nâdirî, Rahmî, Ahmed Paşa gibi çok ünlü şairlerin yanında ismi çok duyulmamış şairlerin şiirleri de bulunmaktadır.

Firâkî'ye ait bir başka gazel Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan koleksiyonunda 59/1 arşiv numarasına kayıtlıdır.

Süleymaniye Kütüphanesindeki taramalar sonucunda şaire ait bir terci-i bende rastlanıldı. Nuruosmaniye koleksiyonu 04959-004 arşiv numarasına kayıtlı bu mecmuanın sayfa kenarında bulunan bu terci-i bend müstensihin hatası sonucu terki-i bend olarak başlık yazıldığı ve doğal olarak kütüphane kayıtlarına da bu şekilde geçtiği fark edildi. Bu şiirin daha önce araştırmacılar tarafından yayımlanıp yayımlanmadığını araştırırken Kadir Güler'in sözü edilen makalesinde (Güler 2010b) yayımlandığı görüldü. Tarafımızdan tespit edilen terci-i bend ile Kadir Güler'in şahsî kütüphanesinde bulunan, Mustafa Hakkı Yeşil'in İstanbul'daki kütüphanelerde görevli olduğu yıllarda mecmualardan derlediği şiirleri ihtiva eden cönkteki terci-i bend arasında bazı nüsha farkları olmasına karşın yayımlamaya gerek duyulmadı. Sadece Güler'in sözü edilen cönkteki bir kelimenin silik çıkmasından dolayı okunamayan dizeyi tarafımızdan tespit edilen nüshadan tamamlamayı uygun gördük.¹⁰

Bu şiirlerin dışında *Pervâne Bey mecmûasında* yer alan on dört şiir ile *Mecmûa'u'n-nezâir*'de yer alan bir gazele çalışmada yer verilmiştir. *Mecmûa'u'n-nezâir*'de yer alan diğer gazel *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nün Firâkî maddesinde Firâkî'nin şiirlerine örnek olarak verildiğinden burada tekrar yer vermeyi uygun görmedik.

Yurt dışındaki kütüphanelerin katalogları tarandığında Firâkî'ye ait şiirlerin daha fazla olduğu görülmektedir.¹¹ Bu eserlere ulaşıldığında sayısı daha da artacak olan Firâkî'ye ait şiirlerin şimdilik tespit ettiğimiz ve ulaşabildiğimiz şiirleri aşağıdaki şekildedir:

⁹ Sözüne edilen mecmûanın içerisinde XIX. yüzyılda yaşamış Kıbrıs şairlerinden Hilmî'nin de şiirleri yer almaktadır. Mecmûanın XIX. yüzyıla ait olabileceği söylenebilir.

¹⁰ Sözü edilen dize şu şekildedir;

Âlem-i kesrete zinhâr mukayyed olma

Gör ne hoş vahdet imiş mülk-i firâk-ı ıtlak bkz. Ek: 6.

¹¹ Yazma eserlerin genel ağının taranması sonucunda Firâkî'ye ait şiirlerin bilhassa Ankara Milli Kütüphanede bulunan mecmualarda olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe El Yazmaları, Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe El Yazmaları, Berlin Kütüphanesi, Avusturya Dükalık Kütüphanesi Gotha

Gazel I¹²

Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün

Firâkî Çelebî Fermâyed

Lebüñ şevkına kanı şol yaşum kan itdügüm demler
Cihâmı ser-te-ser la'î-i bedehşân itdügüm demler

Yakarı sînemi şol kanlu kanlu otağalarla
Kızıl güller açılmış yer pür gülistân itdügüm demler

Niçün 'ahdüñe tırmazsın meger kim geçdü¹³ yâduñdan
Behey zâlim senüñle 'ahd u peymân itdügüm demler

Yeñi yakası yok tonlar giyerdi eski 'aşıklar
Senüñ 'ışkuñda ben çäk-i girîbân itdügüm demler

Dağı bilmezdi ' âlem neydügin feryâd u figâni
Firâkî ney gibi feryâd [u] efgân itdügüm demler

Li-muħarrir el-Ḥalîlül'ı Ḥalîl

Gazel II¹⁴

Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün

Firâkî

Döstüm el bağlayup dîvâna geldüm yüz sürüp
Bende-i bî-çâreyem fermâna geldüm yüz sürüp

Sevdi gönüm görelî devletlü sultânüm seni
'Aşık-ı dil-ħasteñem dermâna geldüm yüz sürüp

Gice gündüz inledüm diñmez figânüm bir nefes
Hecr elünden dâd için sultâna geldüm yüz sürüp

Bülbül-i güyâ menem gülzâr-ı ħüsnüñde senüñ
Gül yüzün karşıısına efgâna geldüm yüz sürüp

Yok dime billâh luţfuñdan Firâkî bendeñe
Almağa bir büseñi biñ câne geldim yüz sürüp

Koleksiyonu Türkçe El Yazmaları bölümü, İsviçre Zürih Boşnak Enstitüsü Türkçe El Yazmaları bölümünde Firâkî'ye ait şiirlerin yer aldığı eserler bulunmaktaysa da bunlara maalesef ulaşamadık. Buradaki şiirlere ulaşmak için sözü edilen kütüphanelerle görüşmekteyiz.

¹² Bkz. Ek 1.

¹³ Metinde geydi şeklindedir.

¹⁴ Bkz. Ek 3

Gazel III¹⁵

Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün

Firākī Fermāyed

Taşdı gönülüm āh kim 'ummān-ı bī-hemtā gibi
Aşdı başumdan gözüm yaşı deñiz deryā gibi

Yakdı yandırdı beni sevdā-yı hāl-i hadd-i yār
Lālenüñ tağlarda bağrın tağlayan sevdā gibi

Dil meger tōlāb-ı gāmdır kim dükenmez nālesi
Yā giriftār-ı kafesdir¹⁶ bülbül-i güyā gibi

Ben yetīme bilmezem yā Rab ne dermān ola kim
Derd anası atası oldum Ebu'd-Derdā¹⁷ gibi

Ey Firākī bir gözi hūnī nigārum var benim
Günde biñ bir 'aşıkñ kanın içer dünyā gibi

Gazel IV

Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Fe'ülün

Naẓīre-i Firākī -i Vā'iz

Çerāguñ hadd-i yāra nisbeti var
'Aceb şevki 'aceb germiyyeti var

Okundı mūm ile pervāneler hep
Meger şem'ün gice cem'ıyyeti var

Diler dil yokluğ ile vasl-i yarı
Faķır ammā Hicāz'a niyyeti var

Ne turursın yitiş dil-dāra ey dil
Ki 'ömr-i nāzenīnün sür'ati var

Firākī tabl-i sīneñ dest-i rıhlet
Dögiser bir gün ammā nevbeti var (Gınaş 2017: 646)

Gazel V

Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün

Naẓīre-i Firākī -i Vā'iz

Şubh dem gül-zāra gel nūr-i cemal-i yarı gör
Çihre-i gülden tecelli eyleyen dīdārı gör

Dil uzadup bülbül-i pür-zāra söyler gönçeler
Hār ü hasdan nāle vü feryādı kes gül-zārı gör

Şüret-i ādemde ma'nā gösteren mir'āta bak
Gör neler seyr itdürür āyīne-i ruhsārı gör

¹⁵ Bkz. Ek 4 ve Ek 5.

¹⁶ Metinde kafaş biçiminde yazılmıştır.

¹⁷ Ebu'd-Derda, Kur'an muallimliği ve Dımaşk kadılığı yapan sahabîlerden biridir. Beyitteki bağlamda Ebu'd-Derda'nın kadı oluşuna işaret vardır.

Eyleme her hāk-i pāy olan gedaya kem nazar
Zerreye pertev şalan ol mihr-i pür-envārı gör

Keşf-i rāz itmek murāduñsa dehān-i yardan
Vākıf-i sırr ol Firākī mahzen-i esrārı gör (Gıynaş 2017: 1031)

Gazel VI

Mef'ûlü/Fa'ilâtün /Mef'ûlü / Fa'ilâtün

Naẓıre-i Firākī -i Vā'iz

Çaddüñ nihāl-i cāndur bāğ-i cinānda bitmez
Dil gülşeninde diksem tañ mı yabānda bitmez

Zülfüñ mişali sünbül Rüm içre koptmaz ey gül
Hālüñ gibi karanfül Hindüstān'da bitmez

Başumdan odlu dāğlar göz oldı kanlar ağlar
Bir gülmedük başum var oñmaz cihanda bitmez

Cismümde 'aqs-i haţtuñ bir sebzezāra beñzer
Sebze egerçi rüy-i āb-i revānda bitmez

Bostāncıbaşı oğlın sevdüm diyü Firākī
Hey cāna başa kıyma cān bostanda bitmez (Gıynaş 2017: 1210)

Gazel VII

Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/Fâ'ilün

Naẓıre-i Firākī -i Vā'iz

Var mıdur bir dīde kim derdüñle ol giryān degül
Çanı bir dil tāb-i hüsnüñ şevkile sūzān degül

'Āşıkā cān terkin urmaç emr-i āsāndur velī
Ayrı düşmek sevgülü cānāndan āsān degül

Çaşd-i kurbān itse gamzeñ hançeri kaçşābvār
'İd-i hüsnüñ görmeğe kimdür bugün kurbān degül

Hü idindi bī-güneh 'uşşāk göñlin yıkmağa
Nice diyem k'ol melek yüzlü insān degül

Çondı sultān-i hayālüñ çün Firākī göñline
Devletüñde dimezem şāhā ki ābādān degül (Gıynaş 2017: 1722-1723)

Gazel VIII

Mefâ'ilün/Mefâ'ilün/Fe'ülün

Naẓıre-i Firākī -i Vā'iz

Gel e bir dem kadem baş bezme sākī
Degüldür çün bu demler bize bākī

'Ömr peymānesi tılmazdan evvel
Tolu şun içelüm cām-i revākı

Haţtuñ bir gün cemālüñ şafhasında
Yazar el- 'ömrü fānī haţţ bākī

Geçer devr-i hasenüñ tañ mı ey mäh
Budur devr-i zamānuñ ittifākı

Harış olma Firākī her vişāle
Ki vardur her vişālūñ bir firākı (Gıynaş 2017: 2650)

Gazel IX

Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/Fâ'ilün

Naẓire-i Firākī

Şöyle sevdüm ey perī-peyker seni cānum gibi
İsterem sīnemde pinhān idem imānum gibi

Ḳūyuña vardukça 'izzetlerle istikbāl idüp
İtlerüñ karşı çıkarlar baña yārānum gibi

Gögsüñ açsañ germ olup meclisde ey gül gönçesi
Çāk çāk olmaz yağa qalmaz girībānum gibi

Büsuñ almış āh kim bezm-i maḥabbetde ḥasūd
Sāğaruñ ḥod oldu bağı çeşm-i giryānum gibi

Ey Firākī gözlerüm yaşımı seyl-āb eyleyen
Ġayrlarla şalınan serv-i ḥırāmānum gibi (Gıynaş 2017: 2686)

Gazel X

Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/Fâ'ilün

Naẓire-i Firākī

Ḳaşr-i 'aşruñ çār erkānın ne deñlü tavra tut
Dār-i dünyānuñ çü bünyān-ı ke-beyti'l- 'ankebūt

Çık bu zulmetden ḥayāt-i cāvidānī kıl taleb
Her zamān olmaz çü ḥalvetgāh-i Yūnus batn-i ḥūt

Lāle-veş od üzredür billāhi bāğ u rāğda
Seyr-i şahrā-yi fenādan şu gibi gönülün şovut

Şerbet-i cām-i eceldür 'ādem āḥir ğidā
Şehlere her vaqt olur şanma kebüter-beççe kūt

Ey Firākī ne gedā kalur bu menzilde ne şāh
Kimse bākī qalmaz illā kim o Ḥayy-i lā-yemūt (Gıynaş 2017: 432)

Gazel XI

Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/Fâ'ilün

Ve lehu kezā

Gün gibi hercāyīlerden şubḥ-dem gönülün şovut
Menzülünde her meh-i nā-mihr aḥşamladı tut

Şaç sakal ağardı kıl ışk-i mecāzīden güzer
Göz göre bir penbezāra urma hey dīvāne ot

Her za 'if ü zāra alçak bakma nā-çiz iken
Perde-i ğār-i Muhammed oldu tar-i 'ankebūt

Sākī-i devrān ecel cāmın şunar çün kim saña
Yüz çevürme göz yumup ey dil ne zehr olursa yut

Haylī bīhūde kelām itdüñ Firākī vaqtidür
Tut dilüñ şimden gerü ur ağzuña mühr-i süküt (Gıynaş 2017: 432-433)

Gazel XII

Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/Fe'ilün
Naẓīre-i Firākī -i Vā'iz Kütahiyyevī
Viridi fetvā haṭ-i müşgīnūñ ile noḡta-i hāl
Ki ḥarāmī gözüñe hūb-ı muhib ola ḥelāl

Meh ü ḥurşīd düşüp yüz sürer ey şāh-i cemāl
Ḳanda kim na'l-i semendüñ görīñe şekl-i hilāl

Gül 'izāruñla nice ola ber-ā-ber kim aña
Meh virür reng ü mehe mihr-i ruḡuñ nūr-i cemāl

Leblerüñ yādına ş'ol nesne ki cān itdi revān
Tā ebed ḡāk-i mezārından aḡar āb-i zülāl

Rūḡ taşvīr ide naḡḡaş eger ey büt-i Çīn
Şūretüñ naḡşına baḡlarsa zamīrinde ḡayāl

Nüş-i meyde eger olmazsa feraḡ-baḡş lebüñ
Dil-i ḡam-gīn idimez bāde ile def'-i melāl

Daḡı şem'ine Firākī gibi pervāne olup
Ṭayir-i sidre-nişīn yaḡsa 'aceb mi per ü bal (Gıynaş 2017: 1700-1701)

Gazel XIII

Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/Fâ'ilün
Naẓīre-i Firākī
Kūy-i dil-berden ıraḡam 'andelībem kim hemān
Gülsitānından cüdā düşmiş fiḡān eyler fiḡān

Dīne ḡaşdı var ruḡuñ devrinde ş'ol bir kāfirüñ
El-emān ol fitne-i devr-i ḡamerden el-emān

Hāvce-i 'ālemdür ağzuñ kim sirişkümden benüm
Gönderür her dem 'adem şehrine yüz biñ kārbān

Ḳāfir itmez itdüğüñ hey nā-müselmānum benüm
Ḳālūme raḡm itmedüñ raḡm itdi ḡāfir müslümān

Merd iseñ nā-merd dünyāya zebün olma zebün
Ey Firākī sen er oḡlın ne 'avretdür cihān (Gıynaş 2017: 1985)

Gazel XIV

Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/Fâ'ilün

Nev'-i ahar der- baħr-i mezbür Ez-ân-i Firâķi Vâ'iz-Kütahiyeli

Ĥâl-i cebheñ şâh-bâz ebrûlaruñdur bâl aña

Murg-i dil şayd olsa tañ mı ey hümâ fi'l-hâl aña

Toprağum çâk ka'be-i küyından alınmasa ger

Cân atup itmezdi dil bu resme isti'câl aña

Ş'ol gedâdur kim nişâb-ı 'ışkdan alan naşîb

Salţanat gavgâ vü gamdur devlet ü iķbâl aña

Ben öürsem hâlümü arz eylesün tâ haşre dek

Sebze-i kabrüm zebân-ı hâl ile her sal aña

Tekye-i 'âlemde bir dervîş olaydı ger raķîb

Ey Firâķi ben hele dirdüm toñuz abdâl aña (Gıynaş 2017: 248-249)

Gazel XV

Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/Fâ'ilün

Nev'-i ahar der- baħr-i mezbür Ez-ân-i Firâķi Vâ'iz-Kütahiyeli

Güş iden güftâr-i yârı kân-i gevherden geçer

Nüş iden lâ'l-i niğâr-ı âb-ı Kevşer'den geçer

Bir gümüş mengüşlü şarkî sipâhi dil-berin

Sevse ger şâh-i cihân tâc-i mücevherden geçer

Degmesün müjgânlarum ruhsâr-i yâra göz göre

Zahm irer hâr-i siyeh gül-berg-i ahmerden geçer

Nâvek-i ahum dil-i dil-dâra te'sîr itmedi

Gerçi çerĤ oķı gibi pûlâd ü mermerden geçer

Ĥalka-i zencîr-i haşretde Firâķi mübtelâ

Ş'ol kadar zâr ü nizâr oldı ki çenberden geçer (Gıynaş 2017: 917)

Gazel XVI

Mef'ûlü/ Fâ'ilâtü/ Mefâîlü/Fâ'ilün

Nev'-i diğer der-baħr-i mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün Ez-ân-i Firâķi Vâ'iz-Kütahiyeli

Ey şâĤ-ı şîve gönçesi Bursa dil-âveri

Ref' it niķâbı gül gibi âfet gel e beri

Gelmezsın küsdi dime ki barışınca yâr¹⁸

Olmazsa öp elin ayağın öp al a beri

Tihū-yi dil şikârına çeşmüñ havâle kıl

Şâhînlerün bu cânibe yâ hū şalâ berî

Ĥol toplamak günâhsa kul boynına eger

Boynuma şalınan günâhın efendi tola beri

Seyr eyle şehr-i Bursa'yı ağla sürürle

Küy-i visâl-i yârı Firâķi şula beri (Gıynaş 2017: 2891-2892)

¹⁸ Vezin kusurlu.

Gazel XVII

Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/Fâ'ilün

Naẓire-i Firākî

Dāğ dāğ üstine yaqsun āteş-i ḥasret baña
Şah-ı 'ıŝkam kim beneklü yaraşur ḥil'at baña

Ben kare günlü helāk olsam 'aceb mi guşşadan
Gün yüzün göstermez oldu ol kamer-ḥal'at baña

Pāyına düşdüm gezerken el şunup raḥm itmedi
Geçdi 'ömrüm āh kim el virmedi devlet baña

La'l-i yārı dem-be-dem yād itdügümce aḡlaram
Geydürür kanlu yaşumdan la'l-gün ḥil'at baña

Ey Firākî bulduğum sözi ögütsem ṭañ degül
Bir degirmendür bu 'ālem degdi çün nevbet baña (Gıynaş 2017: 159-160)

Gazel XVIII

Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilün

Naẓire-i Firākî

Ey gönül bülbülün bir gül-i nāzük-bedenün
Yiridür ḥār-ı cefā üzre kılsañ vaṭanuñ

Ne revā ben ayaguñ öpimezin bād-ı şabā
Gire koynına seḥer sen gül-i nāzük-bedenün

N'ola kan aḡlar isem ḥüzn ile Ya'küb-mişal
Yağdı mihri beni sen Yūşuf-ı gül- pīrehenün

Ḥūblar nāz ile şūfi bize kendüleri
Sevdürürler güç ile ne suçı vardur sevenün

Ger Firākî kimün āluftesidür dirler ise
Cān u dilden senün ey şūḥ-ı sitem-kār senün (Köksal 2017: 906)

Mütekerrir Murabba I¹⁹

Mef'ülü/ Mefâ'ilü/Mefâ'ilü/Fe'ülün

I

Dil şabr idemez sensüz eyā cān öleyin mi
Cān tende qarār itmedi bir ān öleyin mi
Göz göre behey āfet-i devrān öleyin mi
Sevdüm seni ey gözleri mestān öleyin mi

II

Ey gonca gülüm gülşenüm ey tāze bahārum
Bağruma kara daḡlar uran lāle vü zārum
Aldurdum elümden çü şabā gibi qarārum
Sevdüm seni ey gözleri mestān [öleyin mi]

¹⁹ Bkz. Ek 2

III

Dağlarda gezüp şu gibi şahrâda yürürken
Sultân olub[an] başuma tenhâca yürürken
Kul itdüñ efendi beni âzâde yürürken
Sevdüm seni ey gözleri mestân [öleyin mi]

IV

Ġurbetde kâlup terk-i vaţan mı edeyin ben
Âvâre başum kanda alayın gideyin ben
Hiç bilimezin n'eyleyeyin yâ n'ideyin ben
Sevdüm seni ey gözleri mestân [öleyin mi]

V

Dil gonce-lebi kan-ıla tolsun mı ne dirsın
Beñzüm şararup gül gibi solsun mı ne dirsın
Dir saña Firâkî seven ölsün mi ne dirsın
Sevdüm seni ey gözleri mestân öleyin mi

Firâkî'nin Yeni Şiirleri Üzerine Düşünceler

Birinci gazel hezec bahri ile Eski Türk edebiyatı döneminin klâsik hayalleri kullanılarak yazılmıştır. Şiirde daha önce de belirtildiği üzere Firâkî, Türkçe kelimelere çokça yer vermiştir. Kan, kanı, şol, don, etmek, durmak gibi Türkçe kelimelerin ağırlığı şiirde görülmektedir. Şairin tespit edilen diğer şiirlerine de bakıldığında bu ifadeleri kullandığını görmek mümkündür.

Firâkî, çeviri yazısı verilen ikinci gazelinde bahr-i remel vezinlerinden birini kullanmıştır. Klâsik Türk şiirinin genel imgesi olan âşığın sevgili karşısındaki âciz durumu şiirde tasvir edilmiştir. Şiire bakıldığında diğer yayımlanan şiirleri gibi oldukça sade olduğu görülmektedir. Bu sadelik onun yaşadığı yüzyılda çok görülmemesine rağmen merkezden uzak bir hayat yaşadığından Arapça ve Farsça unsurlardan ziyade Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini görmek mümkündür.

Tespit ettiğimiz üçüncü gazel şiirler içerisinde Firâkî'nin diğerlerinden daha fazla Arapça ve Farsça unsurlar kullandığı şiirlerden biridir. Şiirde kullandığı deniz derya, bagrın taglamak, anası atası olmak, yakdı yandırdı sözcüklerinin bir arada kullanılması şiire âhenk katmıştır.

Son olarak, yer verilen musammat ise bahr-i hezec ile yazılmıştır. Şairin bu şiirinde de tıpkı diğer şiirlerinde olduğu gibi Anadolu Türkçesinin özelliklerini görmek mümkündür. Firâkî, bu anlamda şiirini Arapça ve Farsça unsurlarla doldurmamış, Türkçeye ait bazı kelimelere de yer vererek, son derece açık ve akıcı üslup elde etmeyi başarmıştır. “n'eylemek”, “n'itmek” gibi örneklerini Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinde sıklıkla gördüğümüz geçişme olayının kelimelerde görülmesi ile “edeyin”, “öleyin” gibi birinci şahıs ekinin kullanımı bu dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Verilen dizelerden birinde yer alan olub[an] da Firâkî'nin bu dönemin Türkçesi ile yazmasından dolayı tercih

edildi.²⁰ Yer yer halk şiiri gibi sade dil ile Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait kelimelere yer veren şairin bu yönüyle XVI. yüzyıl şairleri arasında ayrı bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Gerek bu çalışmada gerekse diğer çalışmalardaki yer alan Firâkî'nin şiirlerine bakıldığında şair, oldukça sade şiirler kaleme almıştır. Firâkî, fazla sayıda Türkçe kelime kullanmasına rağmen imale gibi aruz tasarruflarına çok gitmemiştir. Bu çalışmada yer verilen şiirlerin yalnızca beş mısrasında metin tamir yoluna başvuruldu. Bunlardan üçünün müstensihin hatası sonucu olduğu söylenebilir.

Pervane Bey mecmûasından alınan şiirlere bakıldığında da tercellî, dâr-ı dünya, iman, ışk-i mecâzî gibi tasavvufî terimleri sıklıkla kullandığını görülür. Bunun yanı sıra yeni tespit edilen şiirlerde Bursa ve Hicaz bölgeleri geçmektedir. Mecmûa sahipleri şiir başlıklarında şairin Kütahyalı ve vaiz oluşuna vurgu yapmıştır.

Şairin yayımlanan şiirlerine bakıldığında iki şehrin sıklıkla geçtiği görülür. Bunlar Bursa ve Kütahya'dır. Kütahya şairin Kütahyalı olmasından dolayı olduğunu söyleyebiliriz. Bursa şehri hem amcası Evliya Çelebi'yi hem de Firâkî'yi mest etmiştir. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde Firâkî ise gazellerinde bu şehrin adını zikreder. Evliya Çelebi ve Firâkî Çelebi'nin Bursa'ya bakışının benzerini Tanpınar'ın nesir ve şiirinde rastlamak mümkündür.²¹

Şair, âhenk unsurlarını oluşturabilmek için tekrarlardan yararlanmışır. Örneğin on üçüncü gazeldeki el-eman ifadesi tekrarla oluşturulmuş bir âhenk unsurudur. Bunun dışında on üçüncü gazelin dördüncü beyitinde geçen “zeburn olma zebun” ifadesi de şiire âhenk katan ifadedir. Yine şairin pepeli gazel gibi âhenk unsurunun ön planda olduğu şiiri de vardır.²² Şairin *nûş iden* ve *gûş iden* ifadelerini bir mısrada alt alta vermesi de bunun sonucudur. Şairin mütekerrir murabba şeklini kullanmayı tercih etmesi de âhenk oluşturma isteğiyle bağdaştırılabilir.

Şairin şiirlerinde yer alan kafiye ve rediflere baktığımızda da bazı sonuçlar elde etmek mümkündür. Şairin genellikle tam kafiye kullandığını ve rediflerde ise var, değil, ana, -den geçer gibi tam bir redife sahip olan şiirler kaleme aldığı görülür.

XVI. yüzyıl şairlerinin çoğunlukla *Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün* vezni tercih ettiği görülür (Flemming 1994: 64). Her ne kadar dîvânı tespit edilemeyen şair için vezinlerin istatistiksel verilerini vermek uygun olmasa da Firâkî Çelebî de XVI. yüzyıl şairlerinin en çok tercih ettiği bu kalıbı şiirde sıklıkla kullanmıştır. Firâkî Çelebî'nin tespit edilen aruz kalıpları ve bu kalıpların kullanım sıklığı şu şekildedir.²³

²⁰ Eski Anadolu Türkçesi'nde kullanılan ekler ve ses olayları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin 2011

²¹ bkz. Tanpınar 2011: 97-119; Tanpınar 2015: 52

²² Bu şiirler için bkz. Güler 2016: 87

²³ Bu çalışmada yararlandığımız kaynaklarda yer alan tüm şiirlerin aruzları dahil edilmiştir.

Tablo 1: Firâkî Çelebi'nin Yayımlanan Şiirlerindeki Vezin Kullanım Sıklığı

Satır No.	Vezin	Kullanım Sıklığı
1	Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün	26
2	Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilün	8
3	Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün	11
4	Mefâ'ilün/ Fe'ilâtün/Mefâ'ilün/ Fe'ilün	1
5	Mef'ülü/ Mefâ'ilü/ Mefâ'ilü/ Fe'ülün	4
6	Fe'ilâtün/ Mefâ'ilün/ Fe'ilün	3
7	Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Fe'ülün	4
8	Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün	1
9	Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Feilün	1
10	Mef'ülü/ Fâ'ilâtü/ Mefâ'ilü/ Fâ'ilün	2
11	Mef'ülü/ Fâ'ilâtün/ Mef'ülü/ Fâ'ilâtün	1

Tabloda da görüldüğü üzere Firâkî'nin bugüne kadar altmış iki şiiri gün yüzüne çıkarılmıştır. Bugüne kadar çıkarılan şiirlerde şairin on bir farklı aruz ölçüsüyle şiirler yazdığı tespit edilmiştir. Türk şairlerinin ortalama olarak on beş farklı aruz kalıbı ile şiir yazdığını düşündüğümüzde şairin dîvânı bulunduğu takdirde farklı aruz ölçüleriyle şiirler yazmış olduğunu göreceğimiz muhtemeldir.

Sonuç

XVI. yüzyıl şairlerinden Firâkî, kendi çağının nevi şahsına münhasır şairlerinden biridir. Evliya Çelebi'nin amcası olarak kayıtlara geçen şair, çoğu şair gibi âhenk unsurlarını son derece etkili kullanmıştır. Çalışmalar neticesinde ona ait eserler gün yüzüne çıkarıldıysa da dîvânına henüz rastlanılamamıştır. Şiir söyleme kabiliyetine bakıldığında onun şiir ve edebiyat bilgisine son derece vâkıf olduğu görülmektedir. Şiirleri bugüne değin mecmuaların arasında kalmış ve araştırmacıların mecmualar hakkındaki çalışmaları sonucunda gün yüzüne çıkmıştır.

Dîvânı tespit edilemeyen şairlerin sanatı hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunabilmek için mecmualar son derece önemlidir. Firâkî'nin şiir ve sanat hayatı hakkında birtakım fikirleri söyleyebilmek için de mecmualardan faydalanılmıştır. Yurt içindeki kütüphanelerde bulunan Firâkî'ye ait şiirler, tespit edilip araştırmacılar tarafından yayımlanmıştır. Fakat genel olarak yurt dışındaki kaynaklar ihmal edilmiştir. Özellikle sosyal bilimler üzerine yapılacak olan çalışmalarda literatür taraması yaparken yurt dışı kaynaklarına da bakılması gerekmektedir. Bu sebeple çalışmada gerek yurt içindeki gerekse yurt dışındaki mecmualardan tespit edilen şiirlere yer verilmiştir. Böylece yurt içindeki

kaynakların yanı sıra yurt dışındaki kaynakların da araştırmacılar tarafından kullanılması gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Bu çalışmada yurtiçi ve yurtdışında bulunan kütüphanelerdeki mecmûlardan Firâkî'ye ait üçü gazel biri mütekerrir murabba olmak üzere toplam dört şiir tespit edilmiştir. Bunlardan yurt dışındaki kütüphanelerden tespit edilen iki şiir bulunmaktadır. *Paris National Bibliotuge*'te bir gazel ve bir murabba, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde ise çeşitli mecmualardan ikisi gazel bir terci-i bend olmak üzere üç şiiri tespit edilmiştir. Tespit edilen bu üç şiirden birinin daha önce yayımlanmış olması dolayısıyla sadece müstensihin şiirin nazım şeklini yanlış yazdığına değinildi. Ayrıca daha önce yayımlanan şiirde nüshanın silik olmasından dolayı okunamayan beyit, tarafımızdan tespit edilen nüshadan okunup beytin tamamlanmasıyla yetinildi.

Ayrıca *Pervâne Bey mecmûasında* yer alan on dört şiir ile daha önce yayımlanmamış *Mecmûa'u'n-nezâir*'deki bir şiir çalışmaya dahil edildi. Firâkî'nin sanat anlayışını ortaya koymak için önemli olan ve tarafımızdan tespit edilen on dokuz şiir çeviriyazı biçiminde verildi. Bu şiirler hakkında genel bir değerlendirilme yapıldı.

Yurt dışındaki kaynakların bir kısmına ulaşamamakla birlikte bunları yazmalar genel ağında bulmak mümkündür. Dipnotta verilen ülkelerdeki ulaşamadığımız yazmalar konusunda uğraşımız devam etmekte olup buradaki yazmalar elde edildiği takdirde bir başka çalışmada konu edinmeyi amaçlamaktayız.

Tespit edilen şiirler günümüz harflerine aktarılarak bilim dünyasına tanıtılmıştır. Çalışmada şaire dair bilgi verilmesinin ardından şair hakkında bu zamana kadar yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir. Taramalar sonucunda Firâkî'ye ait on beş çalışma tespit edilmiştir. Bu çalışmalar daha çok Firâkî'ye ait olan eserlerin latin harflerine aktarımı ile mecmualar arasında kalan şiirlerin yayımlarını kapsamaktadır. Firâkî'nin mecmualardaki şiirlerinin tespit edilip yayımlanması Firâkî hakkında başka çıkarımlar yapılmasına olanak sağlayacaktır.

Şiirler üzerine tespitler yapılarak şairin genel üslûbu hakkında değerlendirmelerde bulunuldu. Yeni şiirler üzerinden yapılan değerlendirmeler sonucunda Firâkî'nin yaşadığı yüzyıl olan XVI. yüzyıl içerisinde diğer şairlere kıyasla dilinin son derece sade, yer yer halk şiirine yakın söyleyişlere sahip olduğu ve bununla birlikte şiirlerinde Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait pek çok kelimeyi barındırdığı tespit edildi. Firâkî, şiirinde bağrın dağlamak, kan etmek, deniz derya, şol, el bağlamak, taşmak gibi Türkçe ifadelere sıklıkla yer verdiği değinildi. Firâkî'nin Arapça ve Farsça etkisinden uzak, Türkçe ifadelere şiirinde sıklıkla yer vermesinin sebebi şairin İstanbul'dan uzak bir hayat yaşamasına bağlanabilir.

Abdurrahman Çelebi, şu ana kadar tespit edilen altmış iki şiirinde toplam on bir farklı aruz kalıbı kullanmıştır. Bunlardan yirmi altı tanesi aruzun *Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün* kalıbıdır. Bu

kalıp XVI. yüzyılın en çok tercih edilen kalıplarından birisidir. Her ne kadar dîvânı henüz bulunamasa da yayımlanan şiirlerinden hareketle Firâkî Abdurrahman Çelebi de bu tercihe uyduğu görülmüştür.

Diğer araştırmacıların ve tezkire sahiplerinin Firâkî'nin şiirlerinden örnek verdiği kısımlara bakıldığında şairin kaside, murabba, gazel, matla, müfred gibi çok farklı şekillerde şiir yazdığı görülür. Firâkî hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında onun şiir yönünün çok kuvvetli olduğu görüşü söylenebildiği gibi şairin nesir yönünün de son derece iyi olduğu söylenebilir.

Firâkî hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında gün yüzüne çıkan eserlerinin tamamı çeviri yazıya aktarıldığı görülür. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde Firâkî Çelebi'nin kırk üç eseri olduğunu belirtmesi sebebiyle çevrilen eserlere bakıldığında bugüne kadar tespit edilenlerin aslında sınırlı sayıda olduğunu söylemek mümkündür. Araştırmacıların Türkiye ve dünyada bulunan kütüphanelerdeki yazma eserler üzerinde çalışmaları sonucunda Firâkî'nin başta dîvânı olmak üzere pek çok risale ve başka türden eserlerinin ortaya çıkaracağına inanmaktayız.

Kaynaklar

Avçin, Mehmet (2011) *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsîni (1b-99a) İnceleme-Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

Bayram, Asuman (2017a) *Firâkî Hüsrev ü Şîrîn*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55736.husrev-u-sirinpdf.pdf?Q> (E.T.: 22.07.2018)

Bayram, Asuman (2017b) *Firâkî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i İnceleme- Metin- Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Turc 288, yk. 5b.

Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Turc 302, yk. 22b.

Çelik, Halit (2011) *Se'âdetnâme İnceleme-Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

Dağlı, Yücel vd. (2005) *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Cilt: 9, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Er, Şaban (2013) *Se'âdetnâme*, İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları.

Ersoy, Ersen (2003) *XVI. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Kütahyalı Şairler ve Kütahya'da Edebî Muhît*, Dumlupınar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

Ersoylu, Halil (1995) “*Kaside-i Kalem*”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1992, 147-167.

Flemming, Barbara (1994) “*Notes On Arûz in Turkish Collections*”, Arabic Prosody And It's Applications in Muslim Poetry, Swedish Research Institute in Istanbul, Uppsala.

Gıynaş, Kâmil Ali (2017) *Pervâne Bey Mecmuası*, Kültür Turizm Bakanlığı yayınları, e-kitap, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55832.pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?Q> , (E.T.: 25. 07. 2018)

Güler, Kadir (2004) *Kütahya Yazıları*, Ankara: Bizim Büro Basımevi Yayınları.

Güler, Kadir (2010a) *Kütahya Şâirleri I*, Kütahya: Kütahya Valiliği Yayınları

Güler, Kadir (2010b) “*Kütahyalı Firâkî ve Bilinmeyen Şiirleri*”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 5 (1), ss. 1037-1066.

Güler, Kadir (2016) *Kütahya'nın Sırları*, Kütahya: Ekspres Matbaası.

Güler, Kadir (2017) *Kütahya Şairleri*, Kütahya: Ekspres Matbaası.

Güner, Hamza (1967) *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Kütahyalı Şairler*, Kütahya: Kütahya İl Basımevi.

Kalpaklı, Mehmet (1997) “*Bir Kasidenin Yayımı Dolayısıyla*”, Toplumsal Tarih Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 47, 38.

Kocatürk, Vasfi Mahir (1963) *Dîvân Şiiri Antolojisi*, İstanbul: Edebiyat Yayınevi.

Köksal Mehmet Fatih (2013) “*Firâkî*”

<http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=375> [Erişim Tarihi: 20. 07. 2018]

Köksal, Mehmet Fatih (2017) *Mecma'u'n Nezâir*, Kültür Turizm Bakanlığı yayınları, e-kitap, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 25. 07. 2018]

Kutluk, İbrahim (1997) *Beyâni Mustafa Bin Carullah, Tezkiretü's - Şuarâ*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mecmûa-i Eş'âr, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, 59/1, yk. 22a-22b.

Memûa-i Eş'âr, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Koleksiyonu, Y-110, yk. 20a.

Mutlu, Merve (2014) “*Süleymaniye Kütüphanesi Nuri Arlasez Koleksiyonu 263 Numarada Mecmû'atü'l-Eş'âr Adıyla Kayıtlı Şiirler Mecmuası ve Firâkî'ye Ait Şiirler*”, *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, 112-122.

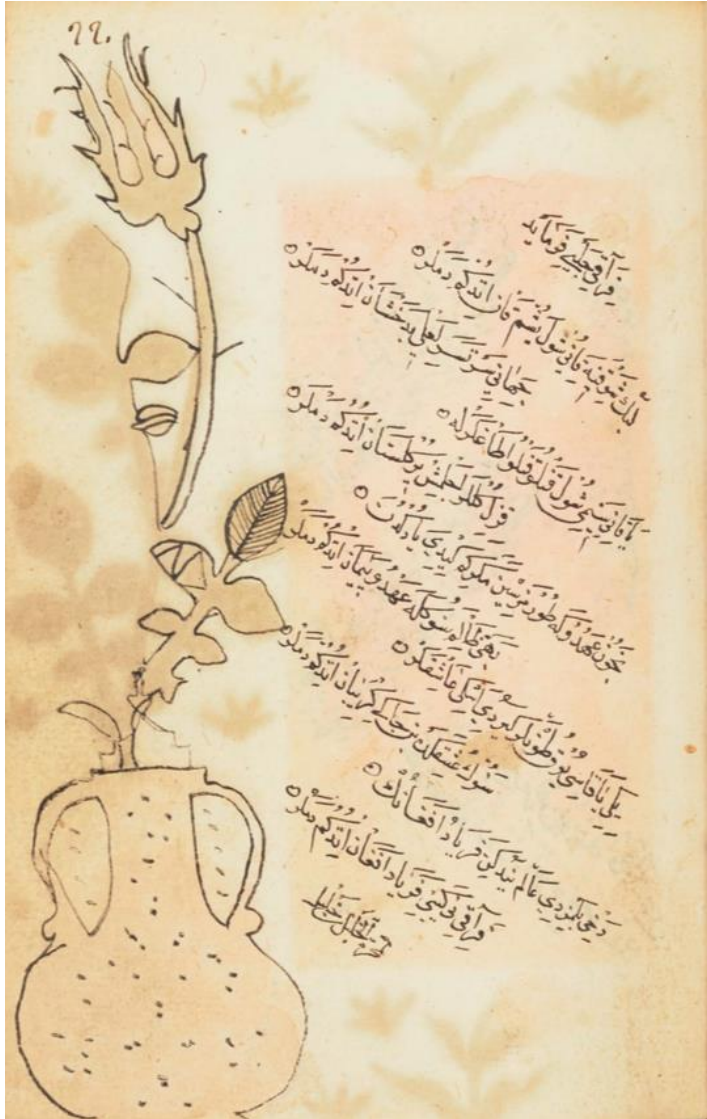
Önen, Yücel (2009) *Kırk Su'al İnceleme- Metin- Sözlük*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 04959-004 arşiv numaralı eser, yk. 373b.

Şahin, Hatice (2011) *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

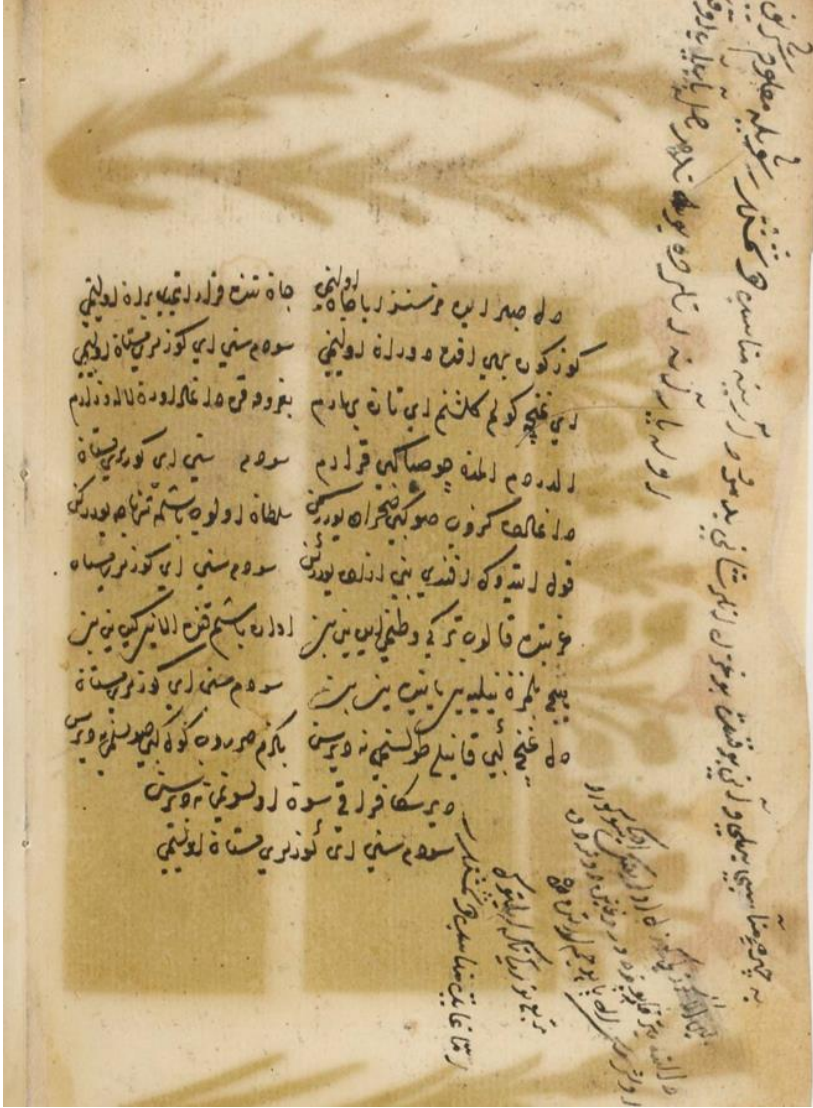
Tanpınar, Ahmet Hamdi (2015) *Bütün Şiirleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (2011) *Beş Şehir*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

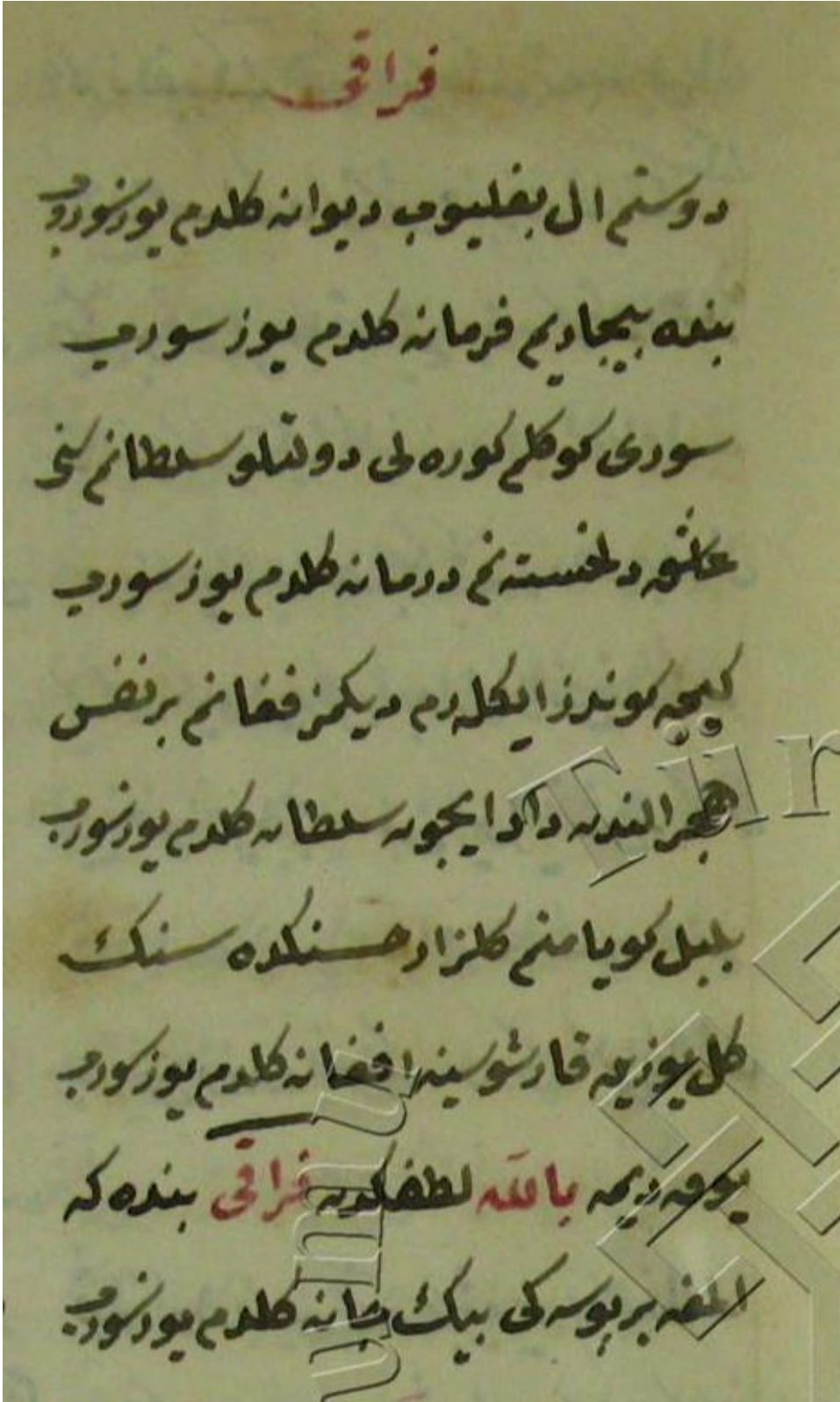
Ekler

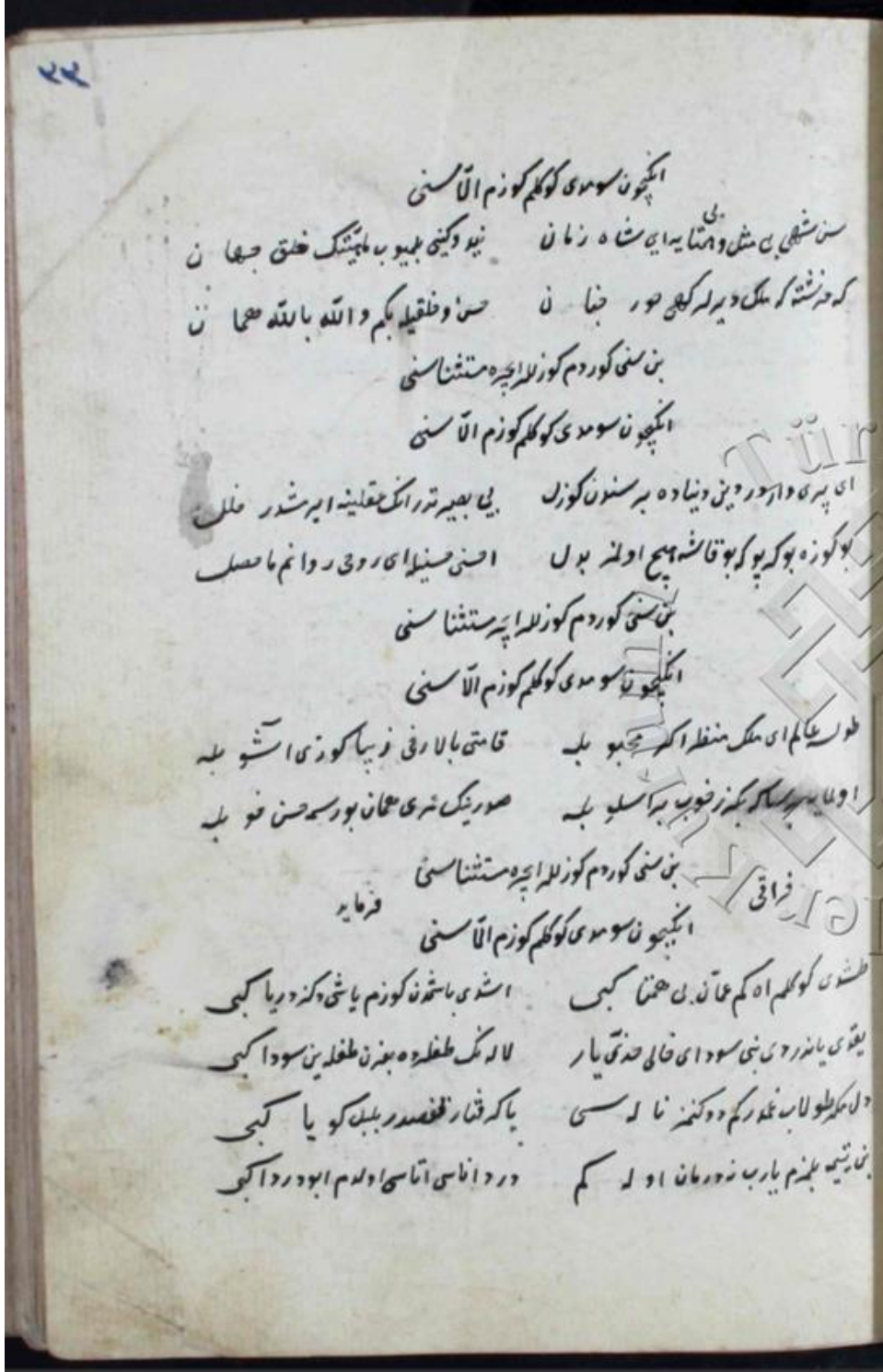
Ek: 1 Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Turc 302 yk. 22b

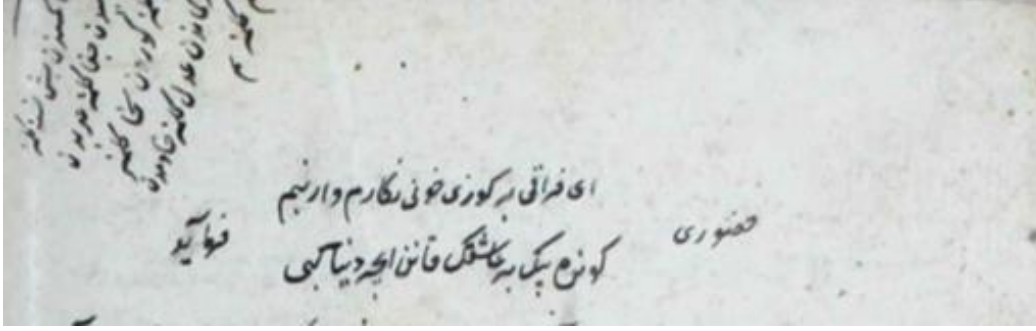
Ek: 2 Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Turc 288 yk. 5b

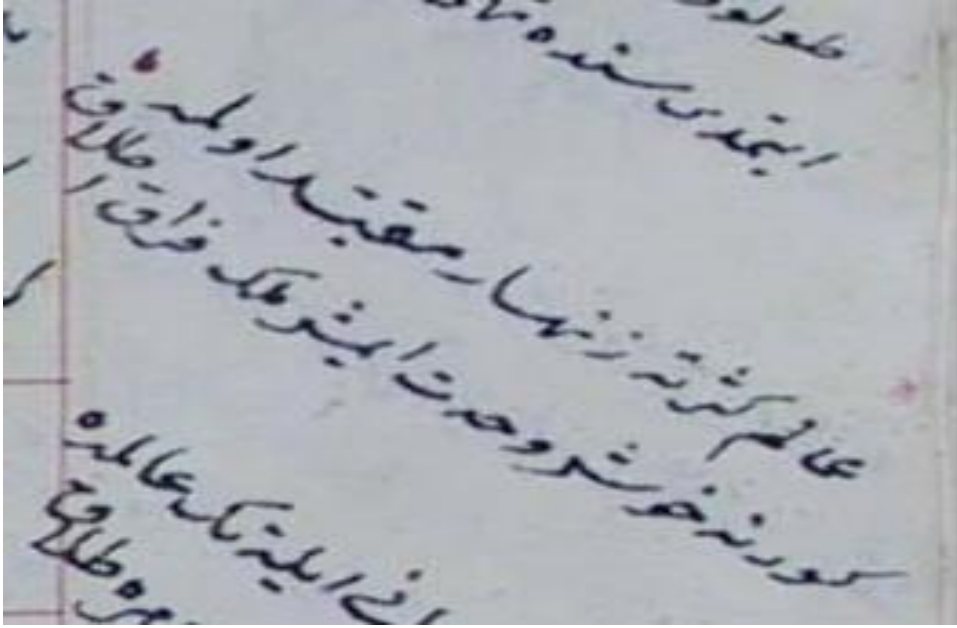
Ek: 3 Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü Y-110 Arşiv numaralı *Mecmu'â-i Eş'âr* isimli yazma yk. 20a

Ek: 4 Süleymaniye Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu Mecmuâ-i Eş'âr 59/1 arşiv numaralı yk. 22a

Ek 5: Süleymaniye Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu Mecmuâ-i Eş'âr 59/1 arşiv numaralı yk. 22b

Ek 6: Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu 04959-004 arşiv numaralı yk. 373b (sayfa kenarı)

Vergilemede Yasallık İlkesinin Danıştay 3. Daire Kararı Işığında Hukuksal ve Nitel Analizi

Filiz EKİNCİ¹ & Şebnem EKERYILMAZ²

Öz

Yasallık ilkesi Anayasamızın 73. maddesinin 3. fıkrasında açıkça hüküm altına alınmıştır. Bunun yanında Anayasamızın 38. maddesinde de suç ve cezalarda yasallık ilkesinin geçerli olacağı hüküm altına alınmıştır. İlgili hükümlere bağlı olarak yasallık ilkesinin vergileme hususunda uygulanması keyfi değil anayasal bir zorunluluktur. Yasallık ilkesi; vergilerin kanunla konulup, kaldırılıp, değiştirilmesinin yanında vergilendirme sürecinde yer alan tüm idari işlemlerinde kanunlara dayanılarak yapılmasını gerektirmektedir. Bu çalışmanın konusunu, vergileme açısından önemli olan yasallık ilkesinin; Danıştay 3. Daire Kararı çerçevesinde hukuksal ve nitel analizinin yapılarak ilkenin derinlemesine incelenmesi oluşturmaktadır. İlgili kararın seçilmesinin gerekçesini yasallık ilkesine vurgu yapması ve ilke dikkate alınarak karar verilmesi oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vergilemede Yasallık İlkesi, Danıştay 3. Daire Kararı, Hukuksal Analiz.

JEL Kodları: K34

Legal and Qualitative Analysis of the Principle of Legality in Taxation in the Light of the Third Chamber Decision of the State Council

Abstract

The principle of legality is clearly stipulated in paragraph 3 of Article 73 of our Constitution. In addition, Article 38 of our Constitution stipulates that the principle of legality will be valid in crimes and penalties. The application of the principle of legality on taxation in accordance with the relevant provisions is not arbitrary but a constitutional obligation. Principle of legality; Besides, it requires the law to be made, abolished and amended by law, and all administrative procedures taking place in the taxation process. The aim of this study is the principle of legality which is important in terms of taxation; The Council of State has made a legal and qualitative analysis within the framework of the 3rd Chamber Decision and an in-depth examination of the principle. The reason for choosing the relevant decision is to emphasize the principle of legality and to make a decision based on the principle.

Keywords: The Principle of Legality in Taxation, 3rd Chamber Decision of the Council of State, Legal Analysis.

JEL Classification Codes: K34

¹ Doç. Dr., filiz.ekinci@bilecik.edu.tr

² Arş. Gör., sebnem.ekeryilmaz@bilecik.edu.tr

Giriş

Yasallık ilkesi Anayasanın 73. maddesinde; “*Vergi, resim, harç ve benzeri yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır.*” şeklinde hüküm altına alınmıştır. Anayasal hüküm biçimsel olarak sadece verginin kanunla konulup kaldırılmasını veya değiştirilmesini hüküm altına alsa da içerik olarak yorumlandığında vergilemeye ilişkin bütün unsurların kanunlara dayanılarak yapılmasını gerektirmektedir. Yasallık ilkesinin temel amacı vergilendirmede keyfiliğin önlenmesidir. Vergilendirme alanında yasallık ilkesinin önemli olmasının gerekçesini de bu durum oluşturmaktadır. Vergilendirme kişilerin gelirlerinin bir kısmının kamu yararı amacıyla devlete aktarılması ve kamu hizmetlerinin finansmanında kullanılmasını gerektirdiğinden keyfi olarak kullanılmaması büyük önem taşımaktadır. Yasallık ilkesinin ihlal edilmesi mükelleflerin vergi ödememesine sebep olurken, devletin de vergi gelirlerinin azalmasına yol açacaktır.

Anayasa Mahkemesi Kararında da; yasallık ilkesinin evrensel düzeyde kabul gören hukukun üstün kurallarında olduğu ve evrensel hukuk ilkelerinden biri olduğu yer almıştır (Anayasa Mahkemesi’nin 27.2.2014 tarihli ve E. 2012-87, K. 2014-41 sayılı kararı).

Bu çalışmanın amacını; Anayasada hüküm altına alınan yasallık ilkesinin teorik olarak incelenmesinin yanında ilkeye ilişkin olan Danıştay 3. Daire Kararının hukuksal ve nitel analizinin¹ yapılarak ilkeyi olumsuz etkileyen hususların tespit edilmesi ve çözüm önerileri getirilmesi oluşturmaktadır.

Çalışmada öncelikle yasallık ilkesi teorik olarak incelenerek, yasallık ilkesine ilişkin Danıştay 3. Daire Kararının hukuksal analizi yapılmıştır. Daha sonra yasallık ilkesine ilişkin Danıştay 3. Daire Kararının nitel analizi yapılarak, sonuç bölümünde hukuksal ve nitel analiz sonucunda elde edilen hususlar değerlendirilerek ve çözüm önerileri getirilmiştir.

Yasallık İlkesinin Teorik Olarak İncelenmesi

Yasallık ilkesinin kelime anlamı bir durumun kanunlara uygunluğudur. Bu kullanım şekli her ne kadar şekli anlamda kanuna referans yapar gibi görünse de, yasallık ilkesi yürürlükteki mevcut hukuk kurallarının tümünü kapsayan bir niteliğe sahiptir (Altındağ 2016: 30).

Vergi hukukunun kanuni düzenlemelerin en kapsamlı olduğu hukuk kolu olması sebebiyle yasallık ilkesi bu alanda önem kazanmaktadır. Vergilemede yasallık ilkesi; Anayasamızda yer alan bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunmasında özel önem arz eden, güvence ve istikrar gerektiren konulara ilişkin olan ve hukuk devleti ilkesinin gerekliliklerinden doğarak kamu hukuku ve anayasa hukukunun şekillendirdiği pekiştirici nitelik taşıyan ana ilke konumundadır (Güneş 2014: 7).

¹ Nitel analiz NVivo 12 programı aracılığıyla yapılmıştır.

Vergilendirmeye ilişkin yetkinin yasama organına ait olmasını sağlayan yasallık ilkesinin sonuçlarından birisi de yasama organının vergi kanunu çıkarmadan önce vergiden bahsedilmemesi ve devlet ile mükellef arasında vergi ilişkisinin doğmamasıdır. Yasama organının haricinde, başka hiçbir organın vergi koymaya ilişkin yetkisi olmadığından verginin bütün unsurlarıyla birlikte yürürlüğe konulacak şekilde kanunla belirlenmesi gerekmektedir (Tekbaş 2009: 246).

Yasallık ilkesi aracılığıyla devletin keyfiliği önlenmekte ve bu sayede devamlılığı sağlanmaktadır. Kuvvetler ayrılığı prensibinde yasallık ilkesi aracılığıyla sağlanmaktadır (Evren 2011: 976).

Yasallık ilkesi, bir yandan vergilendirme yetkisini kullanan devlete bağlayıcı bir sınır çizerken, öte yandan yükümlüler açısından da kanunilik ilkesinin ihlali halinde buna karşı çıkmak için haklar tanımaktadır. Yasallık ilkesi, vergilerin kanunlara uygun ve doğru olarak alınmasını da içermektedir (Kumrulu, 1979: 150-151).

1215 tarihli Magna Carta yasallık ilkesi açısından büyük önem arz etmektedir. Magna Carta'da parlamentonun izni olmadan vergilerin alınamayacağı anlamına gelen kanunilik ilkesi yer almıştır (Tomkins 2010: 41).

Yasallık ilkesi ülkemizde anayasal süreçte; 1924 Anayasası'nın 85. maddesinde "*Vergilerin ancak bir kanun ile tarh ve cibayet olunabilir.*" şeklinde yer alırken, 1961 Anayasası'nın 61. maddesinde "*Vergi, resim, harçlar ve ve benzeri mali yükümlülükler ancak kanunla konulur.*" şeklinde yer almıştır. 1982 Anayasasında ise kanunla konulmasına ilave olarak, kaldırılması ve değiştirilmesinin de kanunla yapılabileceği ifade edilmiştir (Öz ve Akçay 2012: 161).

Yasallık ilkesi açısından diğer önem arz eden husus ise yargı organlarının ilkeye uyumlu hareket etmesidir. Yasallık ilkesinin denetiminin yargı organları ile yapılması sebebiyle vergilendirmeye ilişkin işlemleri denetleyen yargı organlarının bağımsız olması ile kanunilik ilkesi sağlanmış olur (Chevallier 2010: 74).

Yasallık İlkesinin Danıştay 3. Daire Kararı Işığında Hukuksal Analizi

Hukuksal analizi yapılacak karar Danıştay 3. Dairesi'nin 2005-391 Esas Sayılı 2005-2639 Karar Sayılı kararıdır. Kararın seçilme gerekçesini ilgili olayda yasallık ilkesi dikkate alınarak karar verilmesi oluşturmaktadır. Hukuksal analize konu olan karara ilişkin süreç aşağıdaki gibidir.

Davacının yasal süresinde verdiği 2001 yılına ilişkin gelir vergisi beyannamesine ek olarak elde ettiği menkul sermaye iradı için 19.4.2004 tarihinde beyanname vermesi üzerine gecikme faizi tahakkuk ettirilmiştir. Davacı tahakkuk ettirilen gecikme faizine aşağıdaki gerekçelerle dava açmıştır.

1. Vergi Usul Kanununun 341. ve 344. maddelerine dayanılarak verginin süresinde tahakkuk ettirilmediği için vergi ziyayı cezası kesilmesini gerektirmesi,

2. Vergi Usul Kanununun 112. maddesinde düzenlenen gecikme faizinin ancak ikmalen, resen veya idarece tarh edilen vergiler için tahakkuk ve tahsil edilebileceğidir.

Vergi mahkemesi; gecikme faizi ve gecikme zammı oranının aynı olması sebebiyle hukuka aykırılık olmadığı gerekçesiyle davayı reddetmiştir (Vergi Mahkemesi'nin 27.10.2004 tarih ve E. 2004-137, K. 2004-303 sayılı kararı).

Vergi mahkemesinin davayı reddetmesi üzerine yükümlü; verginin yorumla alınmasının yasallık ilkesine aykırı olduğu ve ikmalen, resen veya idarece yapılmış tarhiyat olmaksızın gecikme faizi tahakkuk ettirilmesinin yasallık ilkesini ihlal ettiği gerekçesiyle Danıştay 3. Dairesine temyiz isteminde bulunmuştur.

Danıştay 3. Dairesi; Vergi Usul Kanununun 112. maddesini göz önünde bulundurarak ikmalen, resen veya idarece yapılan bir tarhiyat bulunmadığı için gecikme faizi tahakkuk ettirilmesini yasallık ilkesine aykırı bularak verilen kararın hukuka uygun olmadığı yönünde karar vererek vergi mahkemesinin kararını bozmuştur.

Yasallık ilkesi vergilerin kanunla konulmasının yanında vergilendirmeye ilişkin işlemlerde de yasallık ilkesinin uygulanmasını gerektirmektedir. Gecikme faizi ve zammı birbirinden nitelik olarak farklıdır. Benzerlikleri sadece oranlarının aynı olmasından kaynaklanmaktadır.

Gecikme zammı ve gecikme faizinin birbirinden farklı olduğu hususlar aşağıdaki gibidir (Gerçek, 2017: 98).

-Gecikme zammı, vadesi geçmiş olan tüm kamu alacaklarına uygulanırken, gecikme faizi, ikmalen, resen veya idarece tarh edilen vergilere uygulanmaktadır.

-Gecikme zammı, tahsil aşamasında vade tarihinden ödemenin yapıldığı tarihe kadar uygulanırken, gecikme faizi, tahakkuk aşamasında kanuni vade tarihinden tahakkuk tarihine kadar uygulanmaktadır.

-Gecikme zammının hesaplanmasında ay kesirleri dikkate alınırken, gecikme faizinin hesaplanmasında ay kesirleri dikkate alınmamaktadır.

-Gecikme zammını durduran ve sona erdiren haller mevcut iken gecikme faizinde ilgili haller söz konusu değildir.

Yukarıdaki karşılaştırma dikkate alındığında gecikme zammı ve gecikme faizinin arasında ciddi farklılıkların olduğu görülmektedir. Ay kesirlerinin hesaplanmasında bile farklılıklar bulunan gecikme zammı ve gecikme faizinin, oranlarının aynı olması sebebiyle birbirinin yerine tercih edilebilir duruma getirilmesi yasallık ilkesinin ihlali anlamına gelmektedir. Kanunda ayrı düzenlenmiş olan iki müessesesinin varlığının mevcut olması kanunda boşluk olmadığını da göstergesidir. Vergi hukukunda kanunda boşluk olması durumunda dahi kıyas yasağı ve kanunilik ilkesi gereğince yargı

yorumu ile boşluk doldurulmasına izin verilmezken, kanunda boşluk olmadığına böyle bir yetkinin yargı organları tarafından kullanılması yasallık ilkesini ağır derecede zedelemektedir. Bu gerekçelerle yasallık ilkesi dikkate alınarak verilen Danıştay 3. Dairesi'nin kararının yerinde olduğu düşüncesindeyiz.

Yasallık İlkesinin Danıştay 3. Daire Işığında Nitel Analizi

Aşağıda yasallık ilkesine ilişkin Danıştay 3. Dairesi kararında en sık kullanılan kelimelerin bulut dökümü ve tablo dökümü yer almaktadır. Kelime bulutu dökümüne baktığımızda hukuksal analiz ile paralel olarak “gecikme faizi” ve “gecikme zammı”, “kanunilik” ve “yasal” kelimelerinin metin içinde kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 1. Danıştay 3. Daire Kararında En Sık Kullanılan Kelimelerin Bulut Dökümü

Tablo 1. Danıştay 3. Dairesi Kararında En Sık Kullanılan Kelimelerin Tablo Dökümü

	Kullanım Sayısı	Kullanım Yüzdesi
tahakkuk	28	7,24%
gecikme	26	6,72%
vergi	22	5,68%
gelir	13	3,36%
yasanın	10	2,58%
beyan	9	2,33%
faizi	9	2,33%
beyanname	8	2,07%
matrah	7	1,81%
re'sen	7	1,81%
zammı	7	1,81%
ziyayı	7	1,81%

cezası	6	1,55%
vade	6	1,55%
usul	5	1,29%
6183	4	1,03%
ikmalen	4	1,03%
tarhiyat	4	1,03%
kanuni	3	0,78%
menkul	3	0,78%
sermaye	3	0,78%
yasal	3	0,78%
hukuka	2	0,52%
pişmanlık	2	0,52%
takdir	2	0,52%
danıştay	1	0,26%
hak	1	0,26%
harçlar	1	0,26%
kanuna	1	0,26%
kanunilik	1	0,26%

Kaynak: Tablo nitel analiz aracılığıyla tarafımızca oluşturulmuştur.

Danıştay 3. Daire kararının içerik analizinin tablo dökümünden hareketle; ilgili kararda en sık kullanılan kelimenin %7.24 metin içi yüzdesiyle tahakkuk olduğu görülmektedir. Yasal ve kanuni kelimesi %0.78 oranla, kanunilik ilkesi de %0.26 metin içi kullanım yüzdesiyle kararda yer almıştır. İlgili durum kararın yasallık ilkesi dikkate alınarak verildiğinin göstergelerinden birisidir.

Sonuç ve Öneriler

Kanunilik ilkesi hukuki nitelik olarak, Anayasada hüküm altına alınan bir ilke olması sebebiyle uygulanması keyfi değil zorunlu olan bir ilkedir. İlgili durum ilkenin vergilendirmeye ilişkin idari işlemlerde ve yargı kararlarında da dikkate alınması sonucunu doğurmaktadır.

Çalışmamızda kullanılan analizler birbirini destekler niteliktedir. İçerik analizi sonucunda en sık kullanılan kelimeler dikkate alındığında; “yasal”, “kanuni” ve “kanunilik” kelimelerinin metin içinde sıklıkla kullanıldığı tablo dökümü ve bulut dökümünden açıkça görülmektedir. Nitel analiz sonuçları da hukuksal analizi destekler şekilde yargı kararında kanunilik ilkesinin dikkate alındığı yönündedir.

Hukuksal analizi yaptığımız yargı kararında, vergi mahkemesinin, yasallık ilkesini göz önünde bulundurmayarak sadece oranlarının benzeşmesi sebebiyle gecikme zammı ve gecikme faizinin

birbirine tercih edilebileceği yönünde karar vermesi üzerine, 3. Daire yasallık ilkesi gereğince vergi mahkemesinin kararını bozmuştur.

Vergi hukukunda kanunilik ilkesinin var olması sebebiyle ekonomik yaklaşım ilkesinin sınırını kıyas yasağı oluşturmaktadır. Ekonomik açıdan bakıldığında oranlarının aynı olması gerekçesiyle, hazineye intikalinde tutar açısından bir fark bulunmasa da yasallık ilkesi ihlal edilmektedir ki hesaplanmasında gecikme zammında ay kesirlerinin dikkate alınması sebebiyle vergi tutarında da farklılığın ortaya çıkması muhtemeldir. Dava konusu olayda yasallık ilkesinin ihlal edilmesi aynı zamanda kıyas yasağının da ihlali anlamına gelmektedir. Kanunda mevcut düzenlemenin bulunması ve boşluk olmaması durumunda ilgili düzenlemeye sadık kalınması yasallık ilkesinin gerekliliklerindedir.

Soyut olan vergileme ilkelerin yargı kararları ve vergilendirmeye ilişkin işlemlerde göz önünde bulundurulması büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle yargı organlarınca ve idarenin tesis ettiği işlemlerde temel ilke olan yasallık ilkesinin ve diğer vergileme ilkelerinin dikkate alınması mükellefleri vergisini ödemeye teşvik ederken, devletin de vergi gelirlerinin artması sonucunu doğuracaktır.

Kaynakça

- Altındağ, Halil** (2016) *İdarenin Yargısal Denetiminde Kanunilik Blokunun Genişlemesi*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Çağan, Nami** (1980) “Demokratik Sosyal Hukuk Devletinde Vergilendirme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 37(1-4), ss.129-151.
- Chevallier, Jacques** (2010), *Hukuk Devleti* (Çev. Ertuğrul Cenk Gürcan), Ankara, İmaj Yayınevi.
- Gerçek, Adnan** (2017), *Kamu Alacaklarının Tahsil Hukuku*, (5. baskı), Ekin Yayın, Bursa.
- Evren, Çınar Can** (2011) “Kabahatlerde Kanunilik İlkesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1-2, ss. 967-1002.
- Güneş, Gülsen** (2014) *Verginin Yasallığı İlkesi*, (4. baskı), On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Kumrulu, Ahmet** (1979) “Vergi Hukukunun Birkısım Anayasal Temelleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 36(1), ss. 147-162.
- Tekbaş, Abdullah** (2009) *Vergi Kanunlarının Anayasaya Uygunluğunun Yargısal Denetimi*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2009/396, Ankara.
- Tomkins, Adam** (2010) *Public Law*, Clarendon Law Series, Oxford University Press, UK.
- Öz, Ersan ve Akçay, Fatih** (2012) “Uygulama ve Örnekleriyle Türk Vergi Hukukunda Gerçek ve Gerçek Olmayan Geriye Yürümler ve Hukuki Güvenlik İlkesine Etkisi”, *Vergi Sorunları Dergisi*, 288, ss. 160-174.
- Anayasa Mahkemesi’nin 27.2.2014 tarihli ve E. 2012-87, K. 2014-41 sayılı kararı.
- Danıştay 3. Dairesi’nin 2.12.2005 tarih ve E. 2005-391, K. 2005-2639 sayılı kararı.
- Vergi Mahkemesi’nin 27.10.2004 tarih ve E. 2004-137, K. 2004-303 sayılı kararı.

Fayda ve Zararlar: Çıkmakla Kalmak Arasında Türkiye-NATO İlişkileri

Mustafa ÖZALP¹

Öz

Soğuk Savaşın başlangıcında askeri amaçla kurulan NATO, savaşın sona ermesiyle birlikte, salt askeri boyutlu bir örgüt olmaktan çıkıp, kendine özgü çok boyutlu uluslararası bir yapı haline gelmiştir. NATO'nun bu çok boyutlu konseptinde, Türkiye'nin yeri ise yerine bir başka ülke konulamayacak kadar önemlidir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra NATO'nun vizyon ve misyonu tartışılır hale gelmiştir. Böylece NATO 1990'lı yıllar ile günümüz arasında büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Bu çalışmanın amacı, NATO'nun dönüşümünde Türkiye'nin yeni konumunu tartışılır hale getirmektir. Çalışmanın kapsamı ise Türkiye'nin NATO üyeliğinden itibaren, her iki tarafın birbirine sağladığı faydaların neler olduğuyla birlikte, NATO'nun Türkiye'ye vermiş olduğu zararları içermektedir. Bununla birlikte Avrupa'nın savunmasında, Türkiye'nin sağladığı katkıının büyüklüğü önemle vurgulanmıştır. ABD öncülüğünde Sovyetler Birliği'ne karşı 1949'da, askeri ittifak olarak kurulan NATO, günümüzde büyük bir siyasi platforma dönüşmüştür. Bu çalışmanın temel sorusu ise Türkiye'nin NATO'daki etkinliği daha güçlü hale nasıl getirilebilir ve/veya Türkiye NATO'dan çıkmalı mı, çıkmamalı mı olacaktır.

Anahtar kelimeler: NATO, Türkiye, Güvenlik, Soğuk Savaş, Sovyetler Birliği

Benefits and Losses:

Turkey-NATO Relations In Between Exit or Not To Exit

Abstract

Founded with military concerns at the beginning of Cold War, NATO became a multi-dimensional international structure, leaving behind its solely military dimension. In this new multi-dimensional concept of NATO, Turkey's place is so important that it is irreplaceable with another country. The vision and mission of NATO became argumentative after the dissolution of Soviet Union. Thus NATO has undergone a big transformation between 1990's and today. The aim of this study is to make the new position of Turkey within this transformation process arguable. The study covers the mutual benefits provided by both parts to each other as well as the harms to Turkey caused by NATO since the beginning of membership of Turkey. On the other hand, in the greatness of the contribution of Turkey to defense of Europe is specially emphasized. NATO established by USA in 1949 as a military alliance against Soviet Union today has become a wide political platform. The basic question of this research is thus how the efficiency of Turkey within NATO will be improved and/or should Turkey exit or not exit the organization?

Keywords: NATO, Turkey, Security, Cold War, Soviet Union.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mustafa.ozalp@bozok.edu.tr

Giriş

Devletler ve milletler ulusal ve uluslararası egemenliklerini daimi kılabilmek için güvenlikçi politikalar üretmek ve uygulamaya koymak zorundadırlar. Küreselleşmeyle birlikte, teknolojinin hızla ilerlemesi ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması sonucunda güvenlikçi politikalar çok boyutlu bir hal almıştır. Geçmişte güvenlik denildiğinde temel olarak askeri güvenlik algılanırdı. Günümüzde ise askeri güvenlikle birlikte; enerji, siber ve gıda gibi alanı sürekli genişleyen güvenlik çeşitleri oluşmuştur. NATO her ne kadar bir askeri ittifaksa da aynı zamanda da büyük *bir siyasi platformdur*. NATO'ya üye olan ülkelerin, NATO içerisinde eşit üyelik ve söz hakları vardır. Bu yüzden kendisine herhangi bir siyasi, askeri ve iktisadi baskı yapılmayan bir NATO üyesi istediği NATO kararını veto edebilir. Örneğin İsrail ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi gibi Türkiye'nin dış politikada sorunlu olduğu bir ülke, NATO'ya üye olmak istediğinde, Türkiye bu üyeliği veto edebilme hakkına sahiptir. NATO'dan çıkan bir ülke, NATO içerisinde böyle bir haktan mahrum kalacaktır.

Türkiye NATO üyeliğini devam ettirirken savunmasını tamamen NATO'ya emanet etmek yerine, NATO imkânlarından da yararlanarak savunma sanayisini daha da güçlendirmelidir. Burada vurgulanması gereken en önemli husus ise NATO imkânlarından faydalanılırken, faydalanılan imkânın, teknoloji transferinin Türkiye'ye mutlaka verilmesi gerekir. Aksi takdirde NATO'dan faydalanılan imkân, Türkiye'ye bir kapalı kutu içerisinde (sır olarak) veriliyor ise Türkiye'nin NATO'dan çıkması daha evladdir.

Türkiye savunma sanayisinde, kendi öz kaynaklarıyla, daha milli savunma teknolojileri üretmelidir. Eğer NATO'ya üyelik Türkiye'nin kendi savunma teknolojilerini üretmesini engelliyor ve/veya Türkiye'yi hazırcılık gibi bir gaflete düşürüyorsa, NATO'dan çıkmak Türkiye'nin milli bekası için en doğru olandır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya, İki Kutuplu Düzen diye adlandırılan, genel olarak ABD ve Sovyetler Birliği'nin baskısı ile idare edilmeye başlanmıştır. 1989 Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar olan, İki Kutuplu Düzen süreci uluslararası ilişkiler literatüründe Soğuk Savaş olarak ifade edilmektedir. Soğuk Savaş sürecinde ülkeler birbirlerinin toprak bütünlüklerine saygı duymadıkları için birbirlerine karşı sürekli güvensizlik beslemişlerdir.

Bu güvensizlik ortamında Sovyetler Birliği II. Dünya Savaşı'ndan sonra, daha yayılmacı politikalar izleyerek, öncelikle Bulgaristan, Romanya, Polonya ve 1948'de de Çekoslovakya'da iktidarı ele geçirerek demokratik partileri baskı altına almaya başlamıştır (Yıldız, 2015: 295). Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da yayılmasının önüne geçilebilmesi için daha önce Avrupa'da beş devlet arasında var olan, Brüksel Antlaşması'nın genişletilmesi, 1948 yılında Kanada Başbakanı Louis Saint-Laurent tarafından gündeme getirilmiştir. ABD'nin öncülüğünde 10 Aralık 1948'de İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında imzalanan Bürüksel Antlaşması, 4 Nisan 1949 yılında genişletilerek,

ABD ve Kanada da dâhil olmak üzere, Avrupa'dan 10 ülke ile birlikte toplam 12 ülke olmak üzere, Kuzey Atlantik Antlaşması (NATO) imzalanmıştır (NATO: 7).

Türkiye bu birliğe katılabilmek için yoğun mücadele sarf etmiştir. Türkiye'nin NATO'ya katılmasının temel iki sebebi vardır.

➤ Birincisi: Osmanlı İmparatorluğu'nun duraksama yıllarından itibaren gerek Osmanlı toplumunda, gerekse Türkiye toplumunda Batı'ya karşı büyük bir özentinin ve/veya Batılılaşmanın oluşumudur. Bilindiği gibi bu oluşumun temel sebebi; ise Batı'nın, Osmanlı'dan ve yeni kurulan Türkiye'den bilim, teknik, teknoloji ve sanayi gibi birçok alanda oldukça ileri seviyelerde olmasındandır. Bu durum Türkiye'yi gelişmiş Batı sisteminin içerisine girmesine ortam hazırlamıştır.

➤ İkinci temel sebep ise: Türkiye toprak bütünlüğünü koruyabilmek için Sovyetler Birliği'nden gelebilecek herhangi bir tehdide karşılık, NATO'nun güvenlik şemsiyesine dâhil olmak istemiştir. Çünkü II. Dünya Savaşı'nı takiben Moskova Doğu Avrupa'da birçok devleti işgal ettikten sonra, Türk boğazlarda askeri varlık gösterebilmek için Türkiye'ye baskı yapmakla kalmayıp, Türkiye'nin Kuzey Doğu illerinden de toprak talebinde bulunmuştur (Yıldız, 2015: 295). Yani Moskova kısaca, Osmanlı döneminde Osmanlı'dan aldığı iller üzerinde tekrar hâkimiyet kurmak istemiştir. Bununla birlikte o dönemde Moskova'dan, Ankara'ya büyük bir kominiz tehdidi geldiğine dair görüşlerin yoğunluğu artmıştır. Bir takım çevreler bu tehditten korunmak için NATO'ya katılmanın zorunluluğunu savunmuşlardır.

Bu temel iki sebepten dolayı Türkiye NATO'nun kurulduğu tarihten itibaren ABD ve İngiltere ekseninde yoğun bir diplomasi çabası sarf ederek 1952 yılında Yunanistan ile birlikte NATO'ya üye olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin kurduğu Varşova Paketi'na karşı, güvenlikçi politikalar ekseninde kurulan NATO, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından vizyon, misyon ve kuruluş amaçları bakımından oldukça tartışmalı bir hal almıştır. Bu tartışmalar; Soğuk Savaş'ın artık bittiği, tehdidin ortadan kalktığı, NATO'nun askeri kanadına artık ihtiyaç olmadığı, NATO'nun kuruluş amaçlarının dışına çıktığı ve sadece ABD'ye hizmet ettiği şeklinde yürütülmüştür.

Tarihsel Süreç İçerisinde NATO'nun Kuruluş Gerekçeleri

I. Cihan Harbi'nin çıkmasının temel sebebi Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak ve daha sonra Osmanlı topraklarının paylaşımında söz sahibi olmaktır. Avrupa devletlerinin I. Dünya Savaşı'na aktif katılmalarının temel sebebi başta Osmanlı'nın hâkim olduğu bölgeler olmak üzere, Afrika'da ve Hindistan'da sömürgelerini genişletmek istemeleridir. Çarlık Rusya'sının o zamanki temel hedefi ise sıcak denizlere (Akdeniz) inmektir. I. Dünya Savaşı'nın sonucunda hedeflerine tam olarak ulaşamayan ülkelerin uygulamış olduğu güvenlikçi politikalar sonucunda ise II. Dünya Savaşı ortaya çıkmıştır. Yani bu durumda II. Dünya Savaşı'nın çıkmasının temel sebebi; I. Dünya Savaşı'nın sonunda galip gelen devletlerin, toprak paylaşımı konusunda birbirleri işe tam olarak anlaşamamaları ve daha sonraki

yıllarda ise I. Dünya Savaşının mağlup devletlerinden bazılarının da (örneğin Almanya) tekrardan güçlenerek ikinci bir savaş ortamının oluşmasıdır. Özet olarak II. Dünya Savaşı'nın çıkmasının temel sebebi; I. Dünya Savaşı'ndan sonra, dünya devletlerinin tam olarak yenilememeleridir. 1945 yılında biten II. Dünya Savaşı'na katılan bütün devletler çok büyük kayıplar vermelerine rağmen, Avrupa'da İngiltere ve Fransa bu savaştan galip çıkmıştır. Almanya ise yenik duruma düşmüştür. Aynı zamanda Avrupa devletleri üzerinde egemenlik sağlamaya çalışan Sovyet Rusya'sı ise II. Dünya Savaşı'nın galiplerindendir.

II. Dünya Savaşının ardından İngiltere ve Fransa, Almanya'ya karşı kendi güvenliklerini sağlayabilmek için 4 Mart 1947 yılında Dunkirk Antlaşması'nı imzalamışlardır. Dünya bu tarihlerde Soğuk Savaş dönemine girdiği için Doğu-Batı Bloğu (kutuplaşması) son derece hızlanmıştır. Dunkirk Antlaşması imzalandıktan sonra bu Antlaşmanın Benelux ülkelerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi gündeme gelmiştir. 17 Mart 1948 yılında Belçika, Fransa, Lüksemburg ve Hollanda arasında Brüksel Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ilgili ülkeler arasında; kolektif savunma, ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal işbirliğini öngörmekteydi. Aslında gerek Dunkirk Antlaşması, gerekse Brüksel Antlaşması Avrupa'da, Almanya'ya karşı yapılan bir antlaşma değil, tam tersine Stalin Moskova'sına karşı yapılmış bir ittifaktı. Çünkü Brüksel Antlaşması'na taraf olan devletler, Sovyetler Birliği tehdidinden çekindikleri için açık bir şekilde Moskova karşıtı bir antlaşma metni imzalamamışlardı. Bu sebepten dolayıdır ki Dunkirk Antlaşması Almanya'ya karşı imzalanmış bir antlaşma olarak bilinmektedir (Efe, 2007: 3).

Gerek I. Dünya Savaşı, gerekse II. Dünya Savaşı'nın sonucunda, Avrupa devletlerinin ekonomileri ve askeri savunma altyapıları çok yüksek oranda tahribata uğramıştır. Bu çerçevede ABD o yıllarda, Avrupa devletlerine yönelik Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde askeri ve ekonomik yardımlarda bulunmaya başlamıştır. Truman Doktrini'ne göre ABD Sovyetler Birliği'nin tehdidi altındaki ülkelere askeri ve mali yardım yapacağını taahhüt etmiştir (Ekici, 2016: 151). Örneğin o yıllarda Moskova'nın Yunanistan'ı ve Türkiye'yi tehdit edip, Türk Boğazları üzerinde egemenlik iddia etmesine yönelik, ABD Truman Doktrini çerçevesinde 1947 yılında Yunanistan'a 300 Milyon Dolar, Türkiye'ye ise 100 Milyon Dolar yardımda bulunmuştur (Ekici, 2016: 152). Brüksel Antlaşmasını imzalayan ülkeler ABD ile ekonomik ve savunma alanındaki işbirliğini genişletmek amacıyla Sovyetler Birliği'ne karşı yeni bir pakt (birlik) oluşturmak istemişlerdir. Bu çerçevede 15 Mart 1949'da Brüksel Antlaşması'nı imzalayan ülkeler, ABD ve Kanada başta olmak üzere Danimarka, İzlanda, İtalya, Norveç ve Portekiz'i bu antlaşmaya dâhil etmek için davette bulunmuşlardır (Efe, 2007: 3). 1948 yılının Şubat ayında Prag'da gerçekleşen komünist devrimi güvenlik endişeleri çerçevesinde NATO'nun oluşumunu hızlandırmıştır (Ekici, 2016: 152).

Savaş sonrası Avrupa ülkelerine zaten birçok yardımda bulunan ABD, Moskova'ya karşı üstünlük sağlayabilme ve Avrupa üzerinde egemenliğini pekiştirip Soğuk Savaş döneminin siyasi, ekonomik sosyal ve kültürel galibi olabilmek için Brüksel Antlaşması'nın genişletilerek, Kuzey

Atlantik İttifakı'nın (NATO) oluşturulmasına oldukça sıcak bakmıştır. Böylelikle Soğuk Savaş döneminde Moskova tehdidine karşı 4 Nisan 1949 yılında 10 Batı Avrupa Ülkesiyle birlikte, Kanada ve ABD'de dâhil olmak üzere Kuzey Atlantik Antlaşması (The North Atlantic Treaty Organization-NATO) imzalanmıştır. Bunun sonucunda ise Bürüksel Antlaşması'na taraf olan ülkelerin savunma stratejileri NATO'ya devredilmiştir (Efe, 2007: 3).

NATO'nun ilk genişlemesi 1952 yılında Türkiye ve Yunanistan'ın katılımıyla sağlanmıştır. İkinci ve üçüncü genişleme ise sırasıyla 1955'de Batı Almanya (Soğuk Savaşın bitimi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Almanya bir bütün olarak NATO'ya dahil edilmiştir) ve 1982'de de İspanya'nın üyeliği ile sonuçlanmıştır. Uzun bir aradan sonra 1999'da Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, birliğe dâhil olarak, birlik dördüncü sefer genişlemiştir (Aktürk, 2012: 78). 2004 yılına gelindiğinde Baltık ve Balkan ülkeleri olan Bulgaristan, Estonya, Litvanya, Romanya, Slovakya, Slovenya ve Letonya'nın katılımıyla, NATO beşinci sefer bünyesine üye kazandırmıştır. NATO'ya son üye katılımı olan altıncı genişleme ise 2009 yılında, Hırvatistan ve Arnavutluk'un üyeliği ile sonuçlanmıştır. Böylece NATO günümüzde 28 üyeden oluşan bir ittifaklar birliğine dönüşmüştür (NATO: 14).

90'lı yılların sonunda NATO'nun genişlemesine ABD'de büyük bir kesim karşı çıkmıştır. Örneğin Haziran 1997'de, 50'nin üzerinde ABD'li senatör ve dış politika uzmanı, dönemin başkanı Bill Clinton'a bir mektup yazarak, NATO'nun genişlemesinin büyük sorunlara sebebiyet vereceğini ve genişletilme stratejisinden vazgeçilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Bu konuda New York Times'da, ABD'li dış politika uzmanı George Kennan, *“NATO'yu genişletmek Amerikan siyasetinin Soğuk Savaş sonrasında yaptığı en önemli hata olur”* ve akademisyen Paul Kennedy ise Los Angeles Times'da *“Haydi Pentagon, Polonya'yı Savunma Planını Görelim”* başlıklı alaycı yazıları ile NATO genişlemesini sert bir dille eleştirmişlerdir (Aktürk, 2012: 74).

90'lı yıllarda ABD'li akademisyen John Mearsheimer'ın yazmış olduğu makalede, özet olarak NATO'nun genişlemesi üç başlık altında eleştirilmektedir buna göre (Aktürk, 2012: 78):

- Moskova'dan gelebilecek tehdit 1920'lerden itibaren minimum seviyesine inmiştir, bu yüzden genişleme anlamsızdır.
- NATO'da üye sayısının artması, hem mevcut üyelerin mali yükünü arttıracak, hem de yeni üyelerin, Rus tehdidi karşısında savunulamaması durumunda, NATO savunmasının risk boyutu artacaktır.
- Genişleme sonucunda, yeni üyelerin savunma ve mali alanda nasıl bir yük paylaşımında bulunacaklarına dair belirsizliklerin olması.

Türkiye'nin NATO Üyeliğinin Gerekçeleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarından itibaren, Anadolu'da modernlik çerçevesinde batılılaşma, Avrupalılaşma akımı başlamıştır. Bu akım *cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte hız kazanmıştır*. Öyle ki; Osmanlı'da benzer dini topluluklar anlamında kullanılan, ümmet bilinci yıkılarak yerine ulus bilinci ve/veya ulus devlet kullanılmaya başlanmıştır. Yeni kurulan Türkiye modernleşme ve batılılaşma çerçevesinde Batı ile daha yakın bir ilişkiye girerek siyasi, ekonomik, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlardaki işbirliğini sürekli arttırmak istemiştir. 1949 yılının ilkbaharında NATO kurulduğunda, Türkiye bu ittifakın içerisinde yer alabilmek için yoğun girişimde bulunmuştur. Öyle ki Türkiye, Avrupa Birliği'nin (AB) kurulduğu günden, günümüze kadar olan süreçte AB'ye üye olabilmek için ne kadar kararlı ve hevesli ise yaklaşık aynı oranda 1949 ile 1952 arasında NATO'ya üye olunabilmek için hevesli ve istekli hareket etmiştir.

NATO kurulduktan sonra Türkiye kesinlikle bu ittifakın dışında kalmak istememiştir. Temel sebepleri ise Soğuk Savaş döneminde SSCB'den gelebilecek tehdide yönelik NATO *şemsiyesi altına sığınabilmek ve modernleşme zihniyeti çerçevesinde daha fazla batılılaşma heves ve arzusudur*.

Türkiye NATO'nun kurulma aşamasında Bürüksel Antlaşması ile birlikte NATO'ya katılmak için 1948-49'lu yıllarda İngiltere ve ABD ekseninde yoğun girişimlerde bulunmasına rağmen Nisan 1949 yılında kurulan NATO'ya üye olamamıştır. Fakat gerek ABD gerekse İngiltere, Türkiye'ye yönelik herhangi bir tehdit karşısında, Türkiye'ye destek vereceklerini sözlü olarak belirtmişlerdir (Ekici, 2016: 156).

Mart 1950'de Türkiye'de serbest seçimler yapılmış ve Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti seçimden zaferle çıkmıştır. Yeni kurulan hükümet NATO'ya katılma sürecinin kararlılıkla devam ettirileceğini vurgulamıştır. 1950 yılının Haziran ayında ise Kore Savaşı çıkmıştır. Kore Savaşı'na asker gönderilirse, Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin hızlanacağını hedefleyen Demokrat Parti'si Birleşmiş Milletlerin çağrısı üzerine, ABD'den sonra Kore'ye asker göndereceğini açıklayan ikinci ülke olmuştur. Bu gelişmeler üzerine Türk hükümeti Kore'ye 5000 kişilik bir tugay yollamak istediğini belirtmiştir.

1950 yılının ortasında Türkiye NATO'ya katılabilmek için ikinci kez başvuruda bulundu ve bu başvuru Eylül 1950'de reddedilmiştir. Aynı yıllarda Türkiye ile birlikte Yunanistan da NATO'ya katılma girişimlerinde bulunmuştur. Benzer sebeplerden dolayı Yunanistan'ın girişimleri de reddedilmiştir. O yıllarda NATO, Türkiye ve Yunanistan'a Akdeniz'de bir güvenlik planı oluşturulması, Türkiye ve Yunanistan'ın da bu plana dâhil edilmesi teklifinde bulunmuştur. Bu iki devletin NATO'ya katılamamasının en önemli sebebi İngiltere'nin yeterli desteği vermemesidir. O yıllarda İngiltere bir Doğu Paketi'nin oluşturulmasını, Türkiye ve Yunanistan'ın bu pakta dâhil edilerek, kendi kontrolünde bulunmasını istemekteydi. Türkiye ise İngiltere'nin bu teklifini reddetmişti (Ekici, 2016: 161).

Daha sonra ilerleyen yıllarda İngiltere, ABD ısrarı karşısında Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyeliğini bir deklarasyon imzalanması karşılığında desteklemiştir. Buna göre, Türkiye'ye Orta Doğu'dan herhangi bir tehdit geldiğinde, Türkiye kendi güvenliğini kendisi sağlamalıdır. Bu konuda NATO'nun hiçbir sorumluluğu yoktur (Ekici, 2016: 161). Bu deklarasyondan da anlaşıldığı gibi NATO, Türkiye'nin Doğu ve Güney Doğu'sunu korumakla mükellef değildir. Burada tam bir çifte standart, hatta NATO'nun kuruluş amacına aykırılık söz konusudur. Nitekim bu çifte standart NATO'nun 5. maddesinde de yazılı olarak kayıt altındadır. Buna göre, Avrupa ya da Kuzey Amerika'daki NATO üyelerinden birisine veya daha fazlasına yönelik herhangi bir saldırı olduğunda, tüm NATO üyeleri birlikte karşılık vermelidir. NATO'nun aşağıdaki 5. Maddesine göre Türkiye'nin Doğu ve Güney Doğu sınırlarının koruması, NATO sözleşmesi kapsamında değildir.

“Taraflar, Kuzey Amerika'da veya Avrupa'da içlerinden bir veya daha çoğuna yöneltilecek silahlı bir saldırının hepsine yöneltilmiş bir saldırı olarak değerlendirileceği ve eğer böyle bir saldırı olursa BM Yasası'nın 51. Maddesinde tanınan bireysel ya da toplu öz savunma hakkını kullanarak, Kuzey Atlantik bölgesinde güvenliği sağlamak ve korumak için bireysel olarak ve diğerleri ile birlikte, silahlı kuvvet kullanımı da dâhil olmak üzere gerekli görülen eylemlerde bulunarak saldırıya uğrayan Taraf ya da Taraflara yardımcı olacakları konusunda anlaşmışlardır. Böylesi herhangi bir saldırı ve bunun sonucu olarak alınan bütün önlemler derhal Güvenlik Konseyi'ne bildirilecektir. Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliği sağlamak ve korumak için gerekli önlemleri aldığı zaman, bu önlemlere son verilecektir” (NATO, 2008).

NATO sözleşmesinde Türkiye'ye yönelik çifte standardın olduğu diğer bir madde ise 6. Maddedir. Bu maddeye göre: *“Tarafların Avrupa ya da Kuzey Amerika'daki topraklarına, Fransa'nın Cezayir bölgesine, Türkiye topraklarına (...) bu topraklarda ya da bu toprakların üzerindeki hava sahasında bulunan (...) kuvvetlere, gemilere, ya da uçaklara yapılan silahlı saldırı tüm üye devletlere yapılmış bir saldırıdır” (Kıbaroğlu, 2017: 9).* Buradan anlaşıldığı üzere, Fransa'nın o zamanki sömürgesi olan Cezayir'e, herhangi bir müdahale olduğunda, tüm NATO üyeleri birlikte cevap vermelidirler. Fakat Türkiye'nin garantörlüğünde bulunan Kıbrıs Adası'nın korunmasına yönelik hiçbir ifade bulunmamaktadır. Türkiye, sadece Sovyetlerden gelebilecek tehdide yönelik koruma altındadır. Nitekim Türkiye 1964 yılında Kıbrıslı Türklere yapılan zulmün önüne geçmek amaçlı, Kıbrıs'a müdahale etmek istediğinde, ABD yaptırımlarıyla karşı karşıya kalmıştır.

ABD'nin Türkiye'yi NATO üyeliği hususunda desteklemesinin temel sebebi, Türkiye üzerinde askeri hava üsleri kurarak, Sovyetler Birliği'ni kontrol altında tutmak ve bu yolla da Orta Asya Hazar bölgesinde petrol ve gaz rezervlerine ulaşımını kolaylaştırmaktır.

1951 yılının Mayıs ayında ABD, Türkiye'nin NATO'ya üyeliğini önerdiğinde bu üyeliğe en çok karşı çıkan İskandinav ve Benelux ülkeleriydi. Bu ülkelerin itiraz sebepleri ise aşağıda ifade edildiği gibi (Ekici, 2016:):

- Türkiye ve Yunanistan'ın üyeliği sonucunda NATO'nun çok fazla genişlemeye sebebiyet vereceği
- Birliğin doğal homojenliğinin bozulacağı
- Birliğin Hıristiyan ve demokratik karakterinin zarar göreceği
- Birliğin genişlemesiyle üyelerinin bir ilgisinin olmadığı
- Akdeniz'de, NATO'nun bir çatışmaya sürükleneyeceği
- Türkiye ve Yunanistan'ın katılımıyla, ABD tarafından desteklenen ekonomik ve askeri yardımların paylaşımı konusunda, NATO'nun kurucu üyelerine düşen payın azalacağı hususundadır.

Oysaki Türkiye, NATO'ya üye olduktan sonra, Moskova'nın hedef ve rekabet alanı oldukça genişlemiştir. Örneğin Moskova, Soğuk Savaş döneminde yaklaşık 300 binden fazla askerini Kafkaslara yerleştirmiştir (Kıbaroğlu, 2017: 10). Yani muhtemeldir ki Moskova bu askeri yığınağını Kafkasya Bölgesi'ne yapmamış olsaydı, Balkanlar ve Orta Avrupa'ya doğru kaydıracaktı. Bu durum ise Avrupa'nın güvenliği açısından oldukça büyük bir risk oluşturacaktı. *Türkiye o yıllarda Moskova tehdidini bir anlamda kendi üzerine çekerek Avrupa üzerinde yoğunlaşan güvenlik riskini aza indirmişti.* Diğer taraftan Türkiye'nin NATO'ya katılımıyla, Sovyet Tehdidi karşısında *büyük bir alan genişlemesi* meydana gelmiş ve bunun sonucunda *Avrupa ülkelerinin savunma harcamaları azalmıştır.* Türkiye'ye oranla, savunma harcamalarına daha az kaynak ayıran Avrupa ülkelerinin, diğer alanlardaki kalkınma hızı artmıştır (Kıbaroğlu, 2017: 10). Bu tarihi geçmiş göstermektedir ki, *Soğuk Savaş döneminde Avrupa'nın güvenliğinin sağlanmasında hatta kalkınmasında Türkiye'nin payı çok yüksektir.*

ABD Sovyetler Birliği ile yaşanabilecek herhangi bir çatışmada, Türk ordusunun azim ve kararlılıkla dayanabilme kabiliyeti göstereceğine inandığı için ve Türkiye'nin Kore Savaşı'na asker göndermesinden dolayı Türkiye'yi NATO yolunda sürekli desteklemiştir. 1951 yılının Temmuz ayında Ottawa'da düzenlenen NATO Atlantik Konseyi toplantısında, Türkiye'nin üyeliğini tekrar gündeme alan ABD, Türkiye'nin NATO üyeliğini kabul ettirmiştir. Bu karar 15 Şubat 1952 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyeliklerinin gecikmesinin ana sebebi ise İngiltere, Türkiye ve Yunanistan ordularının Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun güvenliğiyle ilgili olarak bir İngiliz generalin kumandasında olmasını istemesiydi. Fakat ilerleyen yıllarda Orta Doğu'da Süveyş Kanalı üzerinde yaşanan bu gelişmeler İngilizleri bu isteklerinden vazgeçirmiştir (Ekici, 2016: 162).

Türkiye, NATO'ya üye olduktan sonra, Moskova Ankara'ya bir protesto notası vererek: Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin Türkiye'ye hiçbir fayda sağlamayacağını, tam aksine Türkiye topraklarında emperyalist güçlerin saldırgan politikaları çerçevesinde, SSCB'ye karşı askeri hava üslerinin kurulacağını ifade edilmiştir (Ekici, 2016: 162).

Türkiye'nin NATO'ya katılmasıyla birlikte, NATO'nun Doğu ve Güney kanadı daha da güçlenmiştir. Çünkü Türkiye nüfusu, coğrafi konumu ve birçok stratejik özelliklerinden dolayı, Batı'nın Sovyet tehdidine karşı savunması konusunda alan genişletilmesi olarak görülmüştür. Kısaca Türkiye, *Soğuk Savaş döneminde, Varşova Paktı'na karşı NATO'nun ileri karakolu* vazifesini görmüştür.

Burada tartışılması gereken en önemli konu, Türkiye'nin NATO'ya girmesinde etkili olan SSCB tehdidinin 1950'li yıllarda ne kadar sert ve/veya yumuşak olduğu meselesidir. Türkiye Batı ittifakına dâhil olmasaydı, Stalin Moskova'sı gerçekten Türk boğazlarını işgal edip, 1921 yılında belirlenen, Kuzey Doğu illerimizi (Kars, Ardahan) (Oğuzlu, 2012: 102) topraklarına katabilecek miydi? *Acaba o yıllarda Türkiye içerisinde bir grup, Türkiye'nin NATO'ya üye olabilmesi için Sovyet tehdidini abartarak, bunun üzerinden propaganda mı yürütmüştür?* Bu ve buna benzer soruların cevaplanabilmesi için tarihi olaylar, o yaşanan günün koşullarına göre tarafsız bir şekilde değerlendirilmesinin sonucunda açıklanmalıdır.

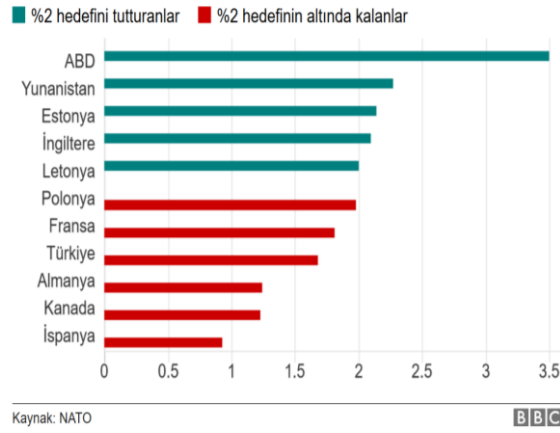
Türkiye'nin NATO'ya sağlamış olduğu faydaları özetle sıralayacak olursak:

- Sovyetler Birliği tarafından Batı'ya karşı düzenlenebilecek her hangi bir saldırı karşısında, Türkiye jeopolitik ve jeostratejik konumundan dolayı, NATO'nun operasyonları ve ikmal hizmetleri bakımından çok önemli bir ülkedir.
- Türkiye NATO üyeleri içerisinde en büyük kara ordusuna sahip olan ülkedir. Bu nedenle Türk ordusu Doğu Akdeniz ve SSCB'nin güneyinde NATO'yu güçlendirmiştir.
- Türkiye, Norveç'le birlikte NATO içerisinde Sovyetler Birliği ile sınırı en geniş olan bir ülkedir. Bu nedenle Türkiye'nin birçok iline, sözde Türkiye'yi savunma adı altında askeri üsler kurularak, Moskova'daki nükleer ve biyolojik silahların yapımı konusundaki bilgi ve istihbarat paylaşımı, NATO tarafından takip edilmeye çalışılmıştır.

ABD başkanı Obama döneminde 2014 yılında gerçekleşen, NATO Galler Zirvesi'nde NATO'ya üye olan müttefiklerin ödemiş olduğu katkı payının 2024 yılına kadar yükseltilmesi kararlaştırılmıştı. Buna göre her bir üye NATO'daki mali yük paylaşımı konusunda, kendi GSMH'sının % 2'si oranında katkı payı ödemeyi taahhüt etmiştir (Yalçın, 2018: 12). ABD başkanı Trump iktidara gelir gelmez NATO'daki yük paylaşımı konusundaki süreci daha da hızlandırmak istemiş ve 25 Mayıs 2017 yılında yapılan NATO zirvesinde başkan Trump, ABD'nin bu talebini ısrarla yenilemiştir. Öyle ki Trump bununla da yetinmeyip, Temmuz 2018'de Brüksel'de yapılan NATO zirvesinde, üye ülkelerin NATO için savunma harcamalarını milli gelirlerinin yüzde % 4'üne yükseltmeleri gerektiğini vurgulamıştır. NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg ise temel hedefin, müttefiklerin ödediği katkı payının kendi GSMH'larının % 2'sinin üzerine çıkarmak olduğunu savunmuştur (News, 2018).

NATO üyelerinde savunma harcamalarının milli gelirlerine göre oranı (2018'deki harcama tahminleri)

Fayda ve Zararlar:
Çıkmakla Kalmak Arasında Türkiye-NATO İlişkileri

Kaynak: NEWS, Trump: NATO üyeleri savunma harcamalarını iki katına çıkarmalı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44789806> erişim tarihi 17.08.2018

ABD Başkanı Donald Trump, diğer NATO ülkelerinin ABD'den faydalandığını, askeri harcamalarını yüzde 2'ye çıkarma sözünü yerine getirmediğini söylüyor. NATO üyeleri arasında geçen yıl bu hedefi tutturan yalnızca ABD, Yunanistan, Estonya, İngiltere ve Letonya bulunuyor.

Yukarıdaki grafikte de görüldüğü gibi NATO müttefikleri arasında, kendi milli gelirlerine göre 2017 yılında, % 2 ve daha fazla oranda, NATO'ya ödeme yapan ülkeler, başta ABD (% 3,5), olmak üzere daha sonra Yunanistan (%2,27), Estonya (% 2,14), İngiltere (% 2,1) ve Letonya'dır (% 2) (News, 2018). Türkiye'nin NATO'ya ödemiş olduğu katkı payı ise yaklaşık olarak % 2'ye yakındır. Bu durum göstermektedir ki Türkiye, 28 üyeli NATO'da, yükün paylaşımı konusunda birçok devletten daha fazla yük almaktadır.

Türkiye'deki Darbeler Çerçevesinde Türkiye NATO İlişkileri

Türkiye NATO ittifakına girdikten sonra, başta askeri savunma sistemleri olmak üzere, savunmanın birçok alanında NATO (ABD) ile yakın işbirliği içerisine girmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin birçok ilinde NATO'nun hava üsleri kurulup, NATO uçakları buralara konuşlandırılmıştır. Türkiye ve birlik arasındaki istihbarata dayalı bilgi paylaşımı da ilişkilere paralel olarak artmıştır. Türkiye'nin üst düzey askeri kademelerinde, NATO askerleri görev yapmaya başlamış ve sözde Türkiye'yi dış tehditlere karşı korumak için Türk askeri savunma teknolojilerini geliştirmeye çalışmışlardır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Türkiye'nin NATO ittifakına dâhil olmasının temel sebeplerinden biri de batılılaşma, modernleşme ve kısaca demokratikleşmektir. Sözde kendisini modern, demokrat hissedilen ve hukukun üstünlüğüne inanan NATO, Türkiye'nin demokrasi yolunda ilerleyebilmesi için Türkiye'ye gerekli yardımda bulunması gerekirdi. Bir ülkede yapılan darbe, halkın iktidarının önüne geçilmesi demektir. Darbe (cunta) yönetimleri diktatör rejimler ile eşdeğerdir.

27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra, darbe yapan cunta rejimi, darbenin hemen ardından “Türkiye’nin Batı ile ilişkilerinin geliştirilmesini kararlılıkla sürdüreceğini ve NATO’ya sadık kalacaklarını taahhüt etmişlerdir” (Eşel, 2017: 410). O zamanki cunta rejiminin yapmış olduğu bu açıklama demokrasi ve hukukun üstünlüğü değerlerine tamamen zıttır. Cunta rejiminin yapmış olduğu bu açıklama karşısında, Türkiye’nin müttefiki olan NATO’nun hiçbir tepki göstermemesi ise NATO’nun Türkiye’nin menfaatlerine hizmet etmediğinin göstergesidir. Demokratik olan ve müttefiklik ilişkisinin gereği olarak NATO darbe yapılmadan önce, darbe yapılacağına dair gerekli istihbaratı Türk makamlarına önceden haber vermesi gerekirdi.

Eğer 1960 darbesi, o yıllardaki gelir dağılımındaki adaletsizlik, eşitsizlik ve hukuksuz düzene karşı yapılmış olsaydı, darbe sonrası yeni yönetim Batı ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiyi tarafsızlık çerçevesinde yürütmesi ve NATO ile arasına mesafe koyması gerekirdi. 1960 darbesi sonrasında o zamanın Sovyetler Birliği lideri Nikita Kruşçev, Türkiye’deki askeri yönetimin başında bulunan Orgeneral Cemal Gürsel’e bir mektup yollayarak, fırsattan istifade edip Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin tarafsızlık çerçevesinde yürütülmesini vurgulamıştır. Kruşçev’e göre Türkiye böyle bir durumda askeri harcamalar yerine kaynaklarını ekonomik kalkınmaya sarf etmelidir (Eşel, 2017: 410).

Cemal Gürsel, Kruşçev’in mektubuna cevap olarak Batı ittifakı ve NATO ekseninden çıkmayacağını belirtmiştir. Özetle mektup:

“Başkanlığımı yürüttüğüm hükümet, ilk açıklamalarından birinde, Türkiye’nin uluslararası sorumluluklarına ve özellikle NATO ve CENTO gibi ittifaklardan kaynaklanan sorumluluklarına bağlı kalacağını açık bir şekilde vurgulamıştır” (Eşel, 2017: 410).

1960’lı yıllar Türkiye ile NATO ve/veya ABD arasında Kıbrıs meselesinden dolayı gerginlikle geçmiştir. 11 Şubat 1959 Zürih Antlaşması’na göre Türkiye, Yunanistan ve İngiltere ile birlikte Kıbrıs Cumhuriyeti’nin garantörüdür (MFA, 2018). 1963-64’lü yıllara gelindiğinde, Kıbrıslı Rumların adada yaşayan Türkler üzerindeki baskı ve zulümleri artmaya başlamıştır. Kıbrıs Adası’nda yaşanan baskı ve zulümlerin önüne geçilmesi amacıyla Türkiye, Kıbrıs’a askeri harekât düzenlemeye hazırlandığında ABD’nin itirazı ile karşı karşıya kalmıştır. 1964 yılının haziran ayında dönemin ABD başkanı Lyndon B. Johnson, dönemin Türk hükümetine bir mektup yollayarak Türkiye’yi sert bir şekilde uarmıştır. Mektuba göre: Türkiye’nin 1959 Garantörlük Antlaşması gereğince, diğer garantör devletlerin onayını almadan, kendi başına Kıbrıs Adası’na askeri harekât düzenleyemeyeceği belirtilmektedir. Buna ilaveten, Türkiye ve ABD arasında 1947 yılında yapılan antlaşma gereğince, ABD’nin Türkiye’ye vermiş olduğu silahlarla, Türkiye’nin Kıbrıs’a harekât düzenlemesinin, 1947’deki Türkiye-ABD antlaşmasının 4. maddesine aykırı olduğu vurgulanmıştır. Aksi takdirde Türkiye kendi başına böyle bir harekât düzenlerse, Türkiye’ye Sovyetler Birliği tarafından gelebilecek her hangi bir tehdit karşısında, NATO tarafından hiçbir destek verilmeyeceği açıkça belirtilmiştir (Eşel, 2017: 412).

1964 yılında Türkiye, Kıbrıs Adası'na müdahale etmekten ABD/NATO'nun baskısıyla vazgeçmiştir. Bu olay (Johnson Mektubu) NATO/ABD çıkarları ile Türkiye'nin çıkarlarının, o dönemde uyuşmadığının açık bir göstergesidir. Türkiye müttefiki olarak zannettiği NATO'dan Kıbrıs konusunda gerekli siyasi, askeri ve ekonomik desteği görememiştir. Kıbrıs meselesi göstermiştir ki; Türkiye'nin içerisinde bulunduğu NATO ittifakı, *Türkiye'nin zannettiği gibi her koşulda Türkiye'ye yardım etmeyeceği, tam tersine NATO/ABD'nin çıkarlarının Türkiye ile birlikte zarar gördüğü durumlarda, NATO Türkiye'nin yardımına koşacaktır.*

1974 yılına gelindiğinde Kıbrıs Adası'ndaki Türklere uygulanan baskı ve zulmün şiddetinin artması sonucunda, dönemin Prof. Dr. Necmettin Erbakan ve Bülent Ecevit ortaklığında kurulan koalisyon hükümeti, Kıbrıs konusundaki Zürih ve Londra antlaşmaları çerçevesinde İngiltere ve Yunanistan ile yoğun diplomasi trafiği yürütmüşlerdir. Bu diplomatik görüşmelerden netice alamayan Türkiye, 1974 yılının yaz ayında adaya asker çıkartarak müdahale etmiştir. Bu müdahale sonucunda ABD, Türkiye'ye 1975-78 yılları arasında ağır ambargolar uygulamıştır (Kıbaroğlu, 2017: 10).

Ambargo kapsamında ABD Türkiye'ye silah satışını ve o zaman yapılması planlanan iki yüz milyon dolarlık yardımı askıya almıştır. Bu ambargodan Türkiye'nin etkilendiği kadar ABD de etkilenmiştir. Çünkü ambargo nedeniyle Türkiye, kendi topraklarındaki bazı NATO ve ABD askeri üslerinin faaliyetlerini yasaklamıştır. Bu durumun sonucunda ABD/NATO; Sovyetler Birliği'nin uzay, füze ve askeri sistemlerinde gerçekleştirdiği tatbikatlar ve eğitimlerle ilgili istihbarat toplanması konusunda sorunlarla karşılaşmıştır (Eşel, 2017: 414). Buradan da anlaşılacağı üzere, *Türkiye'nin NATO'dan çok, NATO'nun Türkiye'ye ihtiyacının olduğudur.* Ayrıca o yıllarda ABD'nin Türkiye'ye uygulamış olduğu yaptırımlar sonucunda, Türkiye'de özellikle savunma sanayisi olmak üzere birçok alanda yerli ve milli üretimin temelleri atılmıştır. Daha sonra 1975'te ABD tarafından uygulanan yaptırımlar kısmen, 1978'de de tamamen kaldırılmıştır. Türkiye NATO ilişkilerine baktığımızda, Türkiye-NATO ilişkilerinin, Türkiye-ABD ilişkilerine paralel olduğu sürekli görülmektedir. Buna göre:

“Üsler her ne kadar Türk halkına yıllarca NATO bünyesinde faaliyet gösteriyor şeklinde lanse edilse de, gerek Kıbrıs müdahalesi ve gerekse ABD'nin silah ambargosu dönemindeki Türk siyasetindeki tartışmalar neticesinde, artık Türk Halkı bu üslerin öncelikli olarak Türkiye'nin güvenliğinden çok ABD'nin Sovyetler Birliği ile çatışmasının bir gereği olduğunun farkına varmıştır” (Eşel, 2017: 414).

Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin sonucunda Yunanistan'da 7 yıllık cunta rejimi devrilmiştir. Bunun sonucunda ise Yunanistan 15 Ağustos 1974'de NATO'nun askeri kanadından ayrılmıştır. Daha sonra NATO'suz bir dış politika ve savunma sağlayamayacağına inanan Yunanistan, 1980 yılında NATO'ya tekrar dönmüştür. Bu birlikten ayrılan ve sonra birliğe tekrar dönen, tek devlet Yunanistan değildir. 1966 yılında Fransa Cumhurbaşkanı Charles De Gaulle'nin bağımsız bir dış politika izlemek istemesinin sonucunda, Fransa NATO'dan ayrılmış ve daha sonra ise birliğin askeri kanadına tekrar dönmüştür (Çoğal, 2015).

NATO sözleşmesine göre, burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus. NATO'ya bir üyenin dâhil edilebilmesi için önceden üye olan, bütün üyelerin onayının gerekliliğidir. Türkiye, Yunanistan (1980) ve Fransa'nın (2009) tekrar üyeliklerini veto etmemiş ve onaylamıştır. Öyle ki tam tersi bir durum olsaydı yani, *Türkiye birlikten çıkmış olsa ve/veya birliğe henüz kabul edilmemiş olsaydı, NATO'nun diğer üyeleri Türkiye'nin katılımını onaylar mıydılar?*

NATO, 15 Temmuz 2016 hain darbe kalkışmasından sonra da Türkiye'ye karşı olumsuz bir tutum sergilemiştir. Aslında darbe gecesi TRT'de okunan bildiriye *“Yurtta sulh konseyi BM-NATO ve diğer tüm uluslararası kuruluşlarla oluşturulmuş yükümlülükleri yerine getirecek her türlü tedbiri almıştır”* (Hürriyet, 2018) ifadelerinin bulunması, Türk halkında darbe girişiminin NATO tarafından desteklendiğine dair görüşlerin oranını daha da artmıştır. Darbe kalkışmasından sonra, Türkiye'nin başta NATO olmak üzere, Batılı liderleri yoğun bir şekilde eleştirmesinin sebebi ise bu hain harekâtın hemen ardından, seçilmiş meşru hükümeti devirmeye yeltenenleri batılıların kınamakta gecikmeleridir (Ercan, 2017: 17).

15 Temmuz sonrası birçok Batı basınında darbe girişimini kınayan açıklamalar yerine, darbecileri meşrulaştırıcı birçok açıklamalar ortaya çıkmıştır. Örneğin İngiltere'nin önde gelen ekonomi ve uluslararası ilişkiler dergilerinden, The Economist'in 23 Temmuz 2016 tarihinde yayınlamış olduğu haberin başlığı *“Dostların Tükenişi; Recep Tayyip Erdoğan Amerika, NATO ve AB'den uzaklaşıyor”* şeklindedir. Haberin devamında ABD dışişleri bakanı Kerry'in görüşlerine yer verilerek, Türk kamuoyunda yer alan darbe girişiminin arkasında NATO'nun olduğu yorumları sorulmuş, buna cevaben Kerry ise *“Türkiye bugün NATO'ya başvurmak isteseydi üye olabilmek için çok daha az şansı olurdu”* şeklinde yanıtlamıştır (Ekonomist, 2018).

15 Temmuz darbe kalkışmasının dış boyutunun özetlendiği SETA raporunda, Türkiye'nin batılı müttefiklerinin, Türkiye'ye darbe kalkışması sonrası gerekli siyasi ve sosyolojik desteği vermedikleri açık bir şekilde belirtilmekle birlikte şu ifadelerle yer verilmektedir. *“Türkiye'nin demokratik düzenine kast eden bu darbe girişimi birçok açıdan ezber bozan durumlara da sahne olmuştur. Bu anlamda birçok müttefiki Türkiye'yi darbe girişimine karşı mücadelede ve sonrasında yalnız bırakmıştır. ABD, Almanya, İngiltere ve Fransa gibi ülkeler darbe girişiminin ilk saatlerinde sessiz kalırken, girişimin başarısız olduğu anlaşılınca açıklamalar yaparak 'seçilmiş hükümetin yanında olduklarını' belirtmişlerdir”*. (Telci vd, 2017: 8).

Geçmişten Günümüze NATO'nun Alan Dışı Askeri Müdahaleleri

Yukarıda da ifade edildiği gibi NATO, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan, Sovyet tehdidine karşı, Soğuk Savaş dönemi koşullarında kurulmuştur. 1989 yılında Berlin Duvarı yıkılıp, Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinin sonucunda ise Sovyetler Birliği dağılmıştır. 1990 yılında Sovyetler Birliği dağılıp, Soğuk Savaş sona erdikten sonra, NATO'nun varlığı sorgulanmaya başlanmıştır. Çünkü NATO varlığını Varşova Paktı'ndan gelebilecek tehdiye yönelik sürdürmekteydi.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin sonucunda, dünyada var olan *İki Kutuplu düzen*, yerini *Çok Kutuplu düzene* devretmiştir. Bu Çok Kutuplu düzen içerisinde; NATO, BM, AB ve diğer uluslararası örgütler, dünyanın yönetiminde kendi güçlerine oranla söz sahibi olurken, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin de dünya yönetimindeki güç payı, yine kendi güçlerine oranla artmıştır. NATO kararlarının alınmasında, NATO'nun oluşum ve gelişim sürecinde, ABD'nin etkisi oldukça belirgindir. Bu yüzden çoğu analistler tarafından *NATO demek ABD, ABD demek ise NATO demek* olarak adlandırılmıştır (Oğuzlu, 2012: 103). Bu yüzden NATO'nun askeri karargâhının başındaki orgeneral daima ABD'li, yardımcısı daima İngiliz ve kurmay başkanı ise daima Almandır. Bu doğrultuda NATO'nun kurulum aşamasında, ABD dışişleri bakanı Dean Acheson, ABD'nin güvenliği meselesini sadece sınırlarla tanımlamakla kalmayıp, "*Uluslararası barışın tehlikeye girmesi, dünyanın neresinde olursa olsun, bizi direk etkiler*" cümlesi ile ifade etmiştir (Yıldız, 2015: 297). Yine ABD senatörü Richard Lugar'a göre, "*eğer NATO Sovyetler Birliği gibi bir rakibi kaybederse ve bunun dışında kendisinin varlık sebebi için bir rakip bulamaz ise bu durum NATO'nun kaybolması demektir*" şeklinde görüş belirtmiştir (Yıldız, 2015: 297).

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra NATO/(ABD) varlığını sürdürebilmek için kendisine bir *tehdit bulmak zorundaydı*. 1990'lı yılların başından itibaren özellikle de 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra bu tehdidin adı *İslami Terör* olarak belirlenmiştir. Batı kendi aralarında müttefiklik oluşturabilmek ve ortak savunma yapabilmek için *sözde İslami terör algısı* yaratarak, bunun kendisine tehdit olduğunu NATO üyelerine dayatıp, kabul ettirmiştir.

NATO İslami terör bahanesiyle ilk olarak 2001'de Afganistan'a, daha sonra 2003'te Irak'a ve 2011'de de Libya müdahale etmiştir. Bu bölgelerde terör, kan, gözyaşı ve istikrarsızlıklar halen artarak devam etmektedir. Netice olarak, Türkiye'nin içerisinde bulunduğu NATO ittifakının tamamının ve/veya bir kısmının, gerek NATO'nun 5. maddesine dayanarak, gerekse BM'nin 51. maddesini gerekçe göstererek, terör bahanesi adı altında, İslam ülkelerine müdahale edilmiş ve edilmektedir. Bu durum ise Türkiye'nin imaj ve algısını İslam ülkelerinin halkları nezdinde olumsuz etkilemektedir.

Eğer NATO Türkiye için gerçekten güvenilir ve Türkiye'nin faydası için çalışan bir ittifak ise Afganistan'da, Irak'ta ve Libya'daki sözde terörizm tehdidi karşısında 5. Madde (ve/veya BM'nin 51. maddesi) işler konuma getirilirken, Türkiye'nin 40 yıldır mücadele ettiği PKK terör tehdidine yönelik, neden ortak hareket edilmemiş ve tam aksine PKK'nın yavrusu niteliğinde olan diğer örgütleri hala NATO üyeleri desteklenmeye devam etmektedir.

Bu nedenle NATO alan dışı müdahalelerde bulunmamalıdır. NATO/ABD öyle istediği yerde operasyon yapmamalıdır. Hiç bir NATO üyesi kendi ulusal çıkarı çerçevesinde bir askeri operasyonda bulunup, bunu gerek NATO gerekse BM üzerinden meşrulaştırmaya çalışmamalıdır. Uluslararası hukuk açısından her hangi bir meşruiyet yokken, NATO'nun insani müdahaleler bahanesiyle çoğunluğunu

Müslümanların oluşturduğu ülkelere yönelik askeri operasyonlar düzenlemesi, Türkiye ile Müslüman devletler arasındaki ilişkilerin gerilmesine sebebiyet vermektedir (Oğuzlu, 2012: 113).

NATO kendi görev ve sorumlulukları kapsamında 1999 ve 2010 yıllarında büyük bir Stratejik konsept değişikliğine gitmiştir. Theo Sommer'e göre bu konseptin ilgili maddeleri muğlaktır, bununla NATO kendisine hiçbir görev ve sorumluluk kabul etmemekle birlikte, kendisi için her şeye izin veren bir karaktere bürünmüştür (Yıldız, 2015: 296). Nitekim ABD NATO kanalıyla Irak'ta kitle imha silahları var bahanesiyle, Irak'a müdahale etmiş ve ilerleyen yıllarda ise üst düzey ABD'li yöneticiler tarafından, Irak'ta kitle imha silahlarının bulunamadığı dile getirilmiştir. ABD, NATO kanalıyla sadece Irak'a askeri operasyon yapmakla kalmayıp, Libya gibi birçok ülkeye müdahale ederek Orta Doğu'yu adeta kan ve gözyaşına çevirmiştir.

Soğuk Savaş'tan sonra, NATO'nun konsept değişikliğine gidip, sözde dünya barışına katkıda bulunmak amaçlı yapmış olduğu operasyonlardan biri de, 1999'da Kosova'da, Sırpın Kosovalı Müslümanları katletmesine yöneliktir. NATO bu müdahale konusunda geç kalmış ve başarısız olmuştur. Çünkü o yıllarda binlerce Müslüman, Sırp tarafından katledilmiştir (Ayata, 2011: 152-153). Bu operasyon dışında, NATO çeşitli gerekçelerle bazen kendisi direk, bazen de BM kararları doğrultusunda Somali'ye (1992-95), Bosna Hersek'e (1994-95), Kongo'ya (2006) ve Aden körfezindeki korsanlık olaylarına yönelik müdahalelerde bulunmuştur.

Dönüşen NATO İttifakında Türkiye Üyeliğinin Sorgulanması

Türkiye'nin NATO üyeliği, 1964 yılında ABD başkanı Johnson'ın, Türkiye'ye bir mektup yollayarak, ABD'nin 1947 yılında Truman Doktrini çerçevesinde, Türkiye'ye vermiş olduğu silahlarla, Kıbrıs adasına müdahale edemeyeceğine dair nota vermesiyle sorgulanmaya başlanmıştır. Bu tarihten itibaren Türk karar alıcıları, Türkiye'nin NATO politikalarına otomatik destek vermenin ortaya çıkarabileceği, büyük problem ve riskleri daha fazla vurgulamaya çalışmışlardır. Bu çerçevede Türkiye'nin NATO politikası Soğuk Savaş döneminde yalnız bırakılma korkusu ve(veya) tuzağa düşürülme ikilemi çerçevesinde şekillenmiştir (Oğuzlu, 2012: 100). Her ne kadar Türkiye Johnson Mektubu'ndan sonra bağımsız dış politika izlemeye çalışmış olsa da NATO'nun Türk silahlı kuvvetleri içerisinde etkinliğini arttırmış olması, Türkiye'yi yoğunlukla Batı eksenli politika izlemeye mahkûm etmiştir. Ne zaman Türkiye dış politikada kendi çıkarlarına göre hareket etmek istese, o zaman ülke içerisinde darbeler, muhtıralar ve ülke dışından da ambargolarla karşı karşıya kalınmıştır. Örneğin 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında, dönemin CIA Türkiye şefi olan Paul Henze, ABD Başkanı Jimmy Carter'ı arayarak "*Bizim çocuklar başardı*" (Darbe Yılları, 232) şeklinde darbe sonucunu Washington'a bildirmesi bu darbenin ABD kontrolünde gerçekleştiğinin kanıtıdır. 15 Temmuz 2016 hain darbe kalkışmasının arkasında, FETÖ terör örgütünün bulunması ve liderinin ABD tarafından himaye edilmesi ise Türkiye-NATO ilişkilerini geçmişten daha fazla sorgular hale getirmiştir.

Ayrıca bu hain kalkışmanın arkasında, NATO'nun olduğuna dair Türk halkının genelinde bir inanış ortaya çıkmıştır (Kibaroglu, 2017: 8).

15 Temmuz darbe kalkışması sonrasında Türkiye, hava savunma sahasını koruyabilmek için Rusya'dan S-400 hava savunma sistemlerini satın alma girişiminde bulunmuştur. Bu olay Türkiye'nin, NATO üyeliğinin sorgulanabilirliğini arttırmakla birlikte, Türkiye'nin kendi güvenliği söz konusu olduğunda NATO'dan bağımsız hareket edebildiğini göstermektedir.

Soğuk savaş bittikten sonra uluslararası sistem çok kutupluluğa evrilmiştir. Bu çok kutupluluk çerçevesinde, Orta Doğu bölgesi küresel sorunların merkezine oturmuştur. Orta Doğu'ya olan ilginin artmasının temel sebepleri ise bu bölgelerin enerji rezervleri bakımından zengin olmaları ve İsrail'in güvenliği meselesidir. Batı destekli sözde terör yapılanmalarının, Orta Doğu'da artmasının sonucunda, Türkiye'nin güvenliği daha da önem kazanmıştır. Bu eksen den değerlendirildiğimizde Türkiye, *NATO'nun dönüşüm sürecinin bir konusu ve aracı olmak yerine, sahibi ve aktörü* olmaya çalışmalıdır (Oğuzlu: 2012: 101). Türkiye NATO ile ilişkilerini yürütürken, uluslararası ilişkilerin altın kuralı olan *“uluslararası ilişkilerde dostluk yoktur, karşılıklı çıkar vardır”*, *“Uluslararası İlişkilerde bana ait olan bana aittir, sana ait olan ise müzakereye açıktır”* kavramları doğrultusunda hareket etmelidir. Türkiye yüzünü NATO'dan ve/veya Batı'dan çevirmek yerine, tam aksine NATO üyeliğini sahiplenerek ittifakın dönüşümünü kendi çıkarları ekseninde daha fazla şekillendirmeye çalışmalıdır (Oğuzlu: 2012: 101).

Türkiye olarak, NATO'dan daha fazla faydalanabilmek ve NATO kararlarının alınmasında daha fazla etkili olabilmek için sadece NATO eksenli dış politika yürütmek yerine, daha aktif ve kapsamlı politika yürütülmelidir. Türkiye'nin NATO'da etkin rol oynayabilmesi için öncelikle savunma sanayinde kendi kendine yeterli hale gelip, yurt dışına daha fazla silah ihracatı yapan bir ülke konumuna gelmesi gerekir. Türkiye NATO ile işbirliği yaparken, aynı zamanda kendi çıkarları doğrultusunda Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ile de ilişkilerini geliştirebilmelidir. Eğer Türkiye'nin, Şanghay ve Avrasya ülkeleri ile ilişkilerinin geliştirilmesinde NATO büyük engel ise, Türkiye'nin NATO üyeliği sorgulanmalı ve örgütten çıkılması masaya yatırılmalıdır. Türkiye bu iki örgüt (NATO-ŞİÖ) ile ilişki kurarken kesinlikle *birini diğerine alternatif* olarak görmemelidir. *Türkiye, merkezinde jeopolitik ve jeostratejik olarak dengenin dengeleyicisi olmalıdır*. Aksi takdirde bir ülke, bir ittifakın içerisinde çıkıp, diğerine girmeye kalktığı zaman ve içerisinde çıkmış olduğu ittifaka geri dönmek zorunda kaldığı zaman, çıkarlarını kaybetmekle karşı karşıya kalabilir.

Örneğin NATO antlaşması gereği bir ülkenin NATO'ya üye olabilmesi için tüm üyelerin onayı gereklidir. Yunanistan ve Fransa geçmiş yıllarda NATO'nun askeri kanadından ayrıldılar ve daha sonraki yıllarda da geri dönmüşlerdir. Eğer Türkiye bu iki ülkenin üyeliğini onaylamasaydı, bu ülkeler NATO savunma şemsiyesi altında bulunamayacaklardı. Veya tam tersinden değerlendirilecek olursa, Türkiye NATO üyesi olmasa, İsrail ve Güney Kıbrıs, NATO'ya üyelik başvurusunda bulunsa, Türkiye'nin bu ülkelerin üyeliğini veto etme hakkı bulunmayacaktır.

Soğuk savaşın bitiminin ardından NATO'nun vizyon ve misyonunun nasıl şekilleneceğine dair birçok analizler yapılmıştır. Bu kapsamda Theo Sommer'e göre "*NATO görevini tamamlamıştır*", çünkü Doğu, Batı için direk bir tehdit oluşturmamaktadır (Yıldız, 2015: 296). Almanya Şansölyesi Helmut Schmidt ise, NATO'nun değişimi ve dönüşümü konusunda, 1999 ve 2010 yılında hayata geçirilen stratejik konsept ile ilgili, "*NATO dev bir bürokrasi ahtapotu haline dönüşmüştür*" tabirini kullanmıştır (Yıldız, 2015: 296).

Sonuç

Ülkelerin ve milletlerin bekası için güvenlik kesin gerekli bir ihtiyaçtır. Askeri savunma sistemleri olarak ortaya çıkan güvenlik kavramı, küreselleşmeyle birlikte çok boyutlu bir yapıya bürünmüştür. Ülkelerin enerji güvenliği, siber güvenliği, gıda güvenliği vs. bunlardan bazılarıdır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Doğu-Batı ittifakı ve/veya bloklaşma çerçevesinde ortaya çıkan NATO, Soğuk Savaş döneminde daha çok askeri amaçla yapısını korumuştur. Soğuk Savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının sonucunda, NATO'ya karşı olan askeri tehdit kısmen ortadan kalkmıştır. Bunun sonucunda ise 90'lı yıllardan itibaren NATO, çok boyutlu bir dönüşüm içerisine girmiştir. Türkiye ise bu dönüşümden bazen olumlu bazen de olumsuz etkilenmiştir.

NATO'nun dönüşümünde Türkiye'nin konumunun tartışıldığı bu çalışmadan çıkan sonuç ise *Türkiye'nin NATO ile ilişkilerinin, Türkiye'ye sağladığı faydalar çerçevesinde devam ettirilmesi* olmakla birlikte, *savunma alanında Türkiye kendisini tamamen NATO'ya yaslamamalıdır. Türkiye'nin NATO'dan faydalandığı her imkân, Türkiye'ye teknoloji transferiyle birlikte verilmelidir.* Türkiye NATO imkânlarından faydalanırken, kendi yerli ve milli savunma teknolojilerini ivedilikle üretmeyi ihmal etmemelidir. Türkiye'nin hedefi, savunma teknolojileri bakımından kendi kendine yeterli hale gelebilmek olmalıdır. Eğer Türkiye'nin NATO üyeliği bu hedeflerin önüne geçiyorsa, Türkiye NATO'dan ivedilikle çıkmalıdır. Türkiye NATO ile olan ilişkilerini, Doğu-Batı bloğu arasında *DENGE ve KARŞILIKLI* çıkar ilişkisi üzerine bina etmeye çalışmalıdır. Aksi takdirde, Türkiye-AB ilişkilerinde (özellikle *gümrük birliği*) olduğu gibi Batı'nın yararına tek taraflı bir çıkar ilişkisi ortaya çıkmaktadır ki, bunun ivedilikle önüne geçilmelidir.

Kaynakça

- Ayata, Ali** (2011). Der NATO Einsatz im Kosovo Entfaltung Einer Neuen Weltpolitischen Ordnung, The Review of International Law and Politics, cilt 7, sayı 25, ss, 151-169
- Aktürk, Şener**, (2012). NATO Neden Genişledi? Uluslararası İlişkiler Kuramları Işığında NATO'nun Genişlemesi ve ABD-Rusya İç Siyaseti” Uluslararası İlişkiler, Cilt 9, No. 34, Yaz.
- Babüroğlu, Naim**, (2018). Türkiye NATO'dan Dışlandı Ayrılacak mı?, <https://www.youtube.com/watch?v=E5P0AQvy-xw> erişim tarihi 16.04.2018
- Baydur Mithat** (2018). Güne Bakış - 25 Mayıs 2017, https://www.youtube.com/watch?v=Y_VAyeR5YW0 erişim tarihi 17.04.2018
- Çoğal, Nezat** (2015). Fransa'nın NATO'ya Dönüşü, <http://nejatcogal.com/2015/05/27/fransanın-natoya-donusu/> erişim tarihi
- Darbe Yılları**, 4. Bölüm http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/16651_10_12.pdf erişim tarihi 11.04.2018
- Ekici Süleyman, Baharçipek Abdulkadir** (2016). NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye ABD İlişkileri, Bahar, Cilt 6, Sayı 11
- Ercan Murat**, (2017). 15 Temmuz Sonrası Türkiye -AB İlişkileri İlişkilerin Gelecek Öngörüsü, Akademik Bakış, Eylül Ekim, sayı, 63
- Eşel, Gökhan** (2017). Darbeler Arasında (1960 - 1980) Türkiye – NATO İlişkileri, The Journal of Academic Social Science Studies, Number, 56, p. 409-416, Spring III
- Efe, Haydar** (2007). AB'nin “Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası” Oluşturma Çabaları, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Güz, Cilt:3, Yıl:3, Sayı:2, 3:1-31
- Hürriyet**, (2016). TRT Haber'de okunan metin: Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştur, <http://www.hurriyet.com.tr/trt-haberde-okunan-metin-turk-silahli-kuvvetleri-yonetime-el-koymustur-37309565>
- Mustafa, Kibaroğlu** (2017). Türkiye-NATO İlişkileri, Analiz SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Mart, sayı, 191
- MFA**, (2018), GARANTİ ANTLAŞMASI (Zürich,11 Şubat 1959) http://www.mfa.gov.tr/garanti-antlasmasi-zurich_11-subat-1959_tr.mfa erişim tarihi 5.04.2018
- NATO**, Yirmibirinci Yüzyılda NATO, NATO Public Diplomacy Division / Division Diplomatie publique de l'OTAN, 1110 Brussels / Bruxelles, Web site: www.nato.int www.otan.nato.in
- OTAN**, (2008). Kuzey Atlantik Antlaşması, Washington DC, 4 Nisan 1949, https://www.nato.int/cps/fr/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=tr erişim tarihi 10.04.2018
- Oğuzlu, Tarık** (2012). “NATO ve Türkiye: Dönüşen İttifakın Sorgulayan Üyesi”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 9, Sayı 34, s. 99-124.
- NEWS**, Trump: NATO üyeleri savunma harcamalarını iki katına çıkarmalı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44789806> erişim tarihi 17.08.2018
- The Economist**, (2016). Turkey and the World Running out of friends Recep Tayyip Erdogan drifts away from America, NATO and the EU <https://www.economist.com/news/briefing/21702509-recep-tayyip-erdogan-drifts-away-america-nato-and-eu-running-out-friends> erişim tarihi 6.04.2018
- Telci İsmail, Numan Efe İbrahim, Kardaş Tuncay, Çağlar İsmail** (2017). 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Batı Medyası, SETA, Yayınları 86, I. Baskı: 2017 ISBN: 978-975-2459-20-5
- Yıldız, Mustafa** (2015). Theo SOMMER: Diese Nato hat ausgedient, Das Bündnis muss europaischer werden, (Bu NATO Görevini Tamamlamıştır, Birlik daha Avrupalı Olmalıdır), Book Review, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 5/ Cilt: 5/ Sayı:9 /Bahar
- Yalçın, Hasan Basri**, (2018). Nato'nun Krizi ve Geleceği Türkiye'nin Artan Otonomisi, SETA | Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Temmuz 2018 Sayı: 251

Sosyal Hakların Gerçekleştirilmesinin Amerikan Devletleri Örgütü Sisteminde Denetimi¹

Ayşen SEYMEN ÇAKAR²

Öz

Sosyal haklar kısaca, herkesin insan onuruna uygun şekilde yaşamasını güvence altına alan haklardır. Sosyal haklar 19. yüzyılın ikinci yarısında genel kabul görmüş ve ILO'nun kurulmasıyla da evrensel bir boyut kazanmıştır. Sosyal hakların gerçekleştirilmesi, bu hakların bireyler tarafından her hangi bir engelle karşılaşmaksızın kullanılabilmesi olarak anlaşılabilir. Sosyal haklar, gerçekleştirilebilmeleri amacıyla devlete hem pozitif, hem de negatif yükümlülükler yüklemektedir. Bu yükümlülüklerden en önemlisi ise sosyal hakların ihlali durumunda etkin bir yargılama yapılması yükümlülüğüdür. Gerçekte aynı anlama gelmemekle birlikte, sosyal hakların gerçekleştirilebilirliği denildiğinde akla ilk gelen, yargılanabilirliktir. Ekonomik ve sosyal hakların yargılanabilirliği hakkındaki tartışmanın, eski ve klişeleşmiş bir tartışma olduğu söylenebilir. Sosyal hakların gerçekleştirilmesi, Amerikan Devletleri Örgütü Sisteminde, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu ve Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi önünde denetlenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal haklar, Amerikan Devletleri Örgütü, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi.

Audit of The Realization of Social Rights In The System of The Organization of American States

Abstract

Social rights are briefly the rights that guarantee everyone to live in accordance with human dignity. Social rights were generally accepted in the second half of the 19th century and gained a universal dimension through the establishment of the ILO. The realization of social rights can be understood as the use of these rights by individuals without encountering any obstacles. Social rights have both positive and negative obligations to the state in order to be realized. The most important of these obligations is the obligation to make an effective trial in case of infringement of social rights. Although it does not really mean the same thing, the first thing that comes to mind when it is called the feasibility of social rights is judicial. It can be said that the debate about the justiciability of economic and social rights is an old and stereotyped debate. The realization of social rights can be monitored in the System of the Organization of American States, before the Inter-American Commission on Human Rights and the Inter-American Court of Human Rights.

Key Words: Social rights, The Organization of American States, The Inter-American Commission on Human Rights, The Inter-American Court of Human Rights.

¹ Bu makale, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Doktora Programında tamamlanmış olan *Sosyal Hakların Gerçekleştirilebilirliği* adlı tez çalışmasından türetilmiştir

² Dr., aysen.seymen@bilecik.edu.tr

Giriş

Sosyal haklar, sosyal devletin gereği olan sosyal adaleti gerçekleştirmek için insan onuruna uygun asgari yaşam standartlarının belirlenerek, herkesin buna uygun bir yaşam seviyesine sahip olmalarını sağlamaya ve korumaya yönelik insan haklarıdır.

Sosyal haklar 19. yüzyılın ikinci yarısında genel kabul görmüş ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) kurulmasıyla da evrensel bir boyut kazanmıştır. Sosyal hakların gerçekleştirilmesi, bu hakların bireyler tarafından her hangi bir engelle karşılaşmaksızın kullanılabilmesi olarak anlaşılabilir. Sosyal haklar, gerçekleştirilebilmeleri amacıyla devlete hem pozitif, hem de negatif yükümlülükler yüklemektedir. Bu yükümlülüklerden en önemlisi ise sosyal hakların ihlali durumunda etkin bir yargılama yapılması yükümlülüğüdür. Gerçekte aynı anlama gelmemekle birlikte, sosyal hakların gerçekleştirilebilirliği denildiğinde akla ilk gelen, yargılanabilirliktir. Pek çok yazar sosyal hakları, kaynak gerektirdiğinden bahisle yargılanamaz nitelikte haklar olarak kabul etmektedir. Bazı anayasalarda da sosyal hakların devletin mali gücü oranında gerçekleştirilebileceği vurgulanarak sosyal haklar program hükümler şeklinde düzenlenmektedir. Oysa ki, günümüzde negatif veya pozitif karakterli olmasına bakılmaksızın hemen her hak türünün devletin kaynak kullanmasını gerektirdiği ortadadır. İnsan haklarının bütünlüğü ve birbirine bağlılığı ilkesi de negatif-pozitif hak ayrımını reddetmektedir. Ekonomik ve sosyal hakların yargılanabilirliği hakkındaki tartışmanın, eski ve klişeleşmiş bir tartışma olduğu söylenebilir. Bu çalışmada da gerçekleştirilebilirlikten kasıt sosyal hakların yargı önünde sübjektif hak olarak ileri sürülebilmesidir.

Bu çalışmanın amacı, Amerikan Devletleri Örgütü Sisteminde yapılan denetimler emsal tutularak sosyal hakların gerçekleştirilebilir nitelikte haklar olduğunu göstermektir. Konunun seçilme sebebi ise sosyal hakların halen konusu olduğu yargılanamazlık tezlerine kuramsal ve içtihadi bir bütünlük içerisinde yanıt verme düşüncesidir.

Roosevelt'in "dört özgürlük demeci" ismiyle bilinen, 1941 tarihli State of the Union söylevinde, dört temel insan özgürlüğü sayılmış ve bu özgürlüklerden üçüncüsünün, dünya lügatine ekonomik anlayış olarak çevrilen ve her millete kendi üyeleri için sağlıklı bir barış dönemi yaşantısını garantileyen, dünyanın her yerinde yoksulluktan kurtulma özgürlüğü olduğu ifade edilmiştir (Whelan ve Donnelly, 2007, s. 912).

Sosyal haklar bugün için uluslararası ve bölgesel kuruluşlar ve pek çok ulusal mahkemeler önünde dava edilebilir olduğu gibi bu hakların yargılanamaz nitelikte oldukları iddialarının herhangi bir güvenilirliği olmadığından bu iddiaları sürdürmek giderek zorlaşmaktadır. Sosyal hakların gerçekleştirilmesinin denetlendiği bölgesel sistemlerden bir tanesi de Amerikan Devletleri Örgütü sistemidir. Amerikan Devletleri Örgütü'nde sosyal hakların gerçekleştirilmesinin denetimini Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu ve Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi yapmaktadır.

Amerikan Devletleri Örgütü

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa'da olduğu gibi Amerika kıtasında da bölgesel örgütlenmeye gidilmiştir. Amerika kıtasındaki örgütlenmenin en önemli aşaması, "Amerikan Devletleri Örgütü"nin kurulması ile gerçekleşmiştir (Ural Uslan ve Güner, 2014, s. 310). Bu Örgüt, 30 Nisan 1948'de Kolombiya'nın Bogota kentinde Örgüt Şartı'nın imzalanmasıyla kurulmuştur. Şart, 13 Aralık 1951 tarihinde Kolombiya'nın 14. devlet olarak onay vermesiyle yürürlüğe girmiştir (Ural Uslan ve Güner, 2014, ss. 310-311).

Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirgesi

Mayıs 1948'de, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni kabul etmesinden yedi ay önce Amerikan Devletleri Örgütü, İnsan Hakları ve Ödevleri Amerikan Bildirgesi'ni kabul etmiştir. Bu bildirge, -hem kişisel ve siyasal, hem de ekonomik, sosyal ve kültürel olmak üzere- bir dizi temel insan hakları ortaya koymuştur. Bu sayede, Amerikan Devletleri Örgütü, yaşama hakkı, özgürlük, eşitlik, oy hakkı gibi geleneksel temel haklar ile eğitim hakkı (md. 12), kültür hakkı (md. 13), çalışma hakkı (md. 14) ve sosyal güvenlik (md.16) haklarını yan yana sıralamıştır (Cavallaro ve Schaffer, 2004, s. 224). Amerikan Devletleri Örgütü Şartı'nın kabul edildiği diplomatik konferansta ilan edilen Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi, Şartın insan haklarını tanımlayan belgesi konumuna gelmiştir (Ural Uslan ve Güner, 2014, s. 311). 2 Mayıs 1948 tarihinde, Dokuzuncu Uluslararası Amerikan Devletleri Konferansı'nda ilan edilen "Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi" vatandaşlara insan haklarını bildiren ve bu bağlamda vatandaşların korunması için devletlere ödevler yükleyen ve bir uluslararası örgütçe yapılmış ilk bildiridir (Aslan, 2012, s. 267).

Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirgesi; aile kurma ve ailenin korunması hakkı (md. 6), annelerin ve çocukların korunması hakkı (md. 7), sağlığın ve refahın korunması hakkı (md. 11), eğitim hakkı (md. 12), kültürden yararlanma hakkı (md. 13), çalışma ve adil ücret hakkı (md. 14), dinlenme zamanı ve bundan yararlanma hakkı (md. 15), sosyal güvenlik hakkı (md. 16), örgütlenme hakkı (md. 22) gibi sosyal, ekonomik ve kültürel haklara bünyesinde yer vermiştir (www.ihop.org.tr/dosya/sozlesme/amerikaninsanhaklariodevleri bildirgesi.doc/25.10.2016).

Amerikan Devletleri Örgütü'nün bir organı olan Amerikan Hukuk Komitesi 1949 yılında Amerikan İnsan ve Hakları ve Ödevleri Bildirgesi'nin, Örgüt Şartından ayrı bir metin olduğu ve yasal sözleşmesel yükümlülükler doğurmadığını belirtmiş fakat 1970 yılında yürürlüğe giren Buenos Aires Protokolü ile Örgüt Şartı'nın değişmesiyle birlikte Bildirgenin statüsü de değişerek, Örgüt Şartı, Bildirgeyi Şart tarafından korunan hakların kataloğunu içeren belge olarak kabul etmiş, ayrıca Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi'nin 1989 yılında verdiği tavsiye niteliğindeki kararında, Bildirgenin Örgüt üyesi devletler için yükümlülük içeren bir metin olduğu vurgulanmıştır (Ural Uslan ve Güner, 2014, s. 312).

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, 22 Kasım 1969 tarihinde Kosta Rika'nın San Jose kentinde imzalanarak 18 Temmuz 1978 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Çelebi, 2012, s. 67). Sözleşmede ekonomik, sosyal ve kültürel haklar tek bir maddeye, madde 26'ya indirgenmiştir. Aşamalı gerçekleştirme ismini taşıyan bu maddeye göre, "Taraflar devletler, Buenos Aires Protokolü ile değiştirilen Örgüt Şartı'nda ortaya konulan ekonomik, sosyal, eğitimsel, bilimsel ve kültürel standartlarda belirtilen hakların aşamalı olarak tam gerçekleştirilmesi amacıyla özellikle ekonomik ve teknik yapıda olmak üzere ulusal ve uluslararası işbirliği yoluyla yasama veya diğer uygun vasıtalar ile önlemler almayı taahhüt ederler (Cavallaro ve Schaffer, 2004, ss. 224-225).

Sözleşme, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) gibi, kişisel ve siyasal haklarla sınırlıdır. Bu Sözleşme'nin, AİHS'nden tek farkı, mülkiyet hakkına da yer vermesidir. Buna karşın Amerika'da, Avrupa Sosyal Şartı ya da Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal, Kültürel Haklar Sözleşmesi benzeri düzenlemeler yoktur (Donnelly, 1995, s. 228). Sözleşme'nin ikinci bölümü kişisel ve siyasal haklara ayrılmakla birlikte, bu başlık altında bazı sosyal haklara da yer verilmiştir. Bunlar, örgütlenme özgürlüğü (md. 16), aileye ilişkin haklar (md. 17), çocuk hakları (md. 19) olarak sayılabilir (<https://burakgemalmaz.files.wordpress.com/2015/05/02.pdf> /25.10.2016).

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Ek Protokol

1988 yılında Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Ek Protokol veya diğer adıyla San Salvador Protokolü kabul edilmiştir. San Salvador Protokolü; ekonomik, sosyal ve kültürel haklar arasında, başvuru konusu olabilecek haklar ve rapor gönderme usulüne tabi olan haklar ayrımı yapmaktadır. Bu ayrıma göre, San Salvador Protokolü'nün sadece sendikal haklara ilişkin 8. maddesi ve eğitim hakkına ilişkin 13. maddesi başvuru konusu edilebilecektir, bunun dışındaki haklar ise ancak, gönderilen raporlar üzerinden yapılan değerlendirmeler yoluyla denetlenmiş olacaktır (Yücel Dericiler, 2014, s. 220).

Amerikan Sosyal Şartı

Amerikan Sosyal Şartı, Örgüt Genel Kurulu'nun kırk ikinci düzenli oturumunda 4 Haziran 2012 tarihinde kabul edilmiştir. Şartın birinci bölümü sosyal adalet, eşitlik temelli gelişme ve demokrasi konusuna ayrılmıştır. Birinci maddede, üye devletlerin Amerikan halklarının sosyal adalet talebini karşılamakla yükümlü olduğu belirtilmiştir. Üye devletler, ekonomik, sosyal ve kültürel hak ve ilkelerin tam olarak gerçekleştirilmesini, demokratik süreçleri ve mevcut kaynaklarına uygun olarak ihtiyaçları için en etkili ve uygun olduğunu düşündükleri politikalar ve programlar yoluyla ilerletmeyi taahhüt ederler (md.2/2). Şartın, sosyal kalkınma, fırsat eşitliği ve ayrımcılık yasağı başlığını taşıyan üçüncü bölümünde, üye devletlerin, herkes için eşitlik ve sosyal kapsama ile sosyal gelişimi teşvik etme ve gerçekleştirme sorumluluğuna sahip olduğu belirtildikten sonra, sosyal haklar, devlet

yükümlülükleri şeklinde sayılmıştır. Örneğin, ailenin toplumun doğal ve temel bir parçası olduğu ve toplum ve devlet tarafından korunması yükümlülüğü (md.13), evrensellik, dayanışma, eşitlik, ayrımcılık yasağı ve yoksul ve savunmasız kimselere pozitif ayrımcılık ilkelerine dayalı olarak; ulusal koşullarını da dikkate alarak üye devletlerin geniş kapsamlı sosyal koruma politika ve programları geliştirme ve yerine getirme yükümlülüğü (md. 14), üye devletlerin, yerli halkların, Afrika kökenli halkın ve göçmen toplulukların tarihsel olarak Amerika kıtasına yapmış oldukları katkıyı tanıyarak, bu kesimlerin değerlerinin tanınmasını destekleme yükümlülüğü (md. 15), temel kamu hizmetlerine adil, hakkaniyetli ve ayrımcı olmayan erişim (md. 16), üye devletlerin, herkesin en yüksek sağlık standardından yararlanma hakkı konusundaki yükümlülüğü (md. 17), herkesin ayrımcılık yapılmadan yeterli gıdaya sahip olması ve üye devletlerin açlık ve yetersiz beslenmeyi ortadan kaldırmak için gereken her türlü çabayı gösterme yükümlülüğü (md. 18), herkesin ayrımcılık olmaksızın eğitime hakkı olduğu ve üye devletlerin, kaliteli ilk ve orta öğretime eşit ve evrensel erişim sağlama ve iç hukuklarına uygun olarak, özellikle anaokulu eğitimi olmak üzere kapsayıcı bir yaklaşımla her düzeyde eğitime erişimi teşvik yükümlülüğü (md. 19), üye devletlerin, ulusal yasalar ve politikalar çerçevesinde halkın güvenli içme suyu ve temizlik hizmetlerine ayrımcı olmayan erişiminin sağlanması yükümlülüğü (md. 20), üye devletlerin, yoksullukla mücadele, eşitsizliklerin azaltılması, sosyal kapsamanın desteklenmesi ve doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilir kullanımı konusunda yükümlülükleri (md. 21) Şartın üçüncü bölümünde düzenlenmiş ve ayrıca bir sosyal haklar listesine yer verilmemiştir (Şart metni için bakınız: <http://www.oas.org/en/27.09.2018>).

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Düzenlediği Denetim Sistemi

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, hak ihlallerinin denetimi konusunda Amerikalılar arası İnsan Hakları Komisyonu ve Amerikalılar arası İnsan Hakları Mahkemesi adlı iki mekanizmaya görev vermiştir. Komisyon Örgüt Şartı ile Mahkeme ise Sözleşme ile kurulmuştur. Komisyonun üyeleri ve mahkemenin yargıçları 1979 yılında ilk kez seçilerek göreve başlamışlardır (Çelebi, 2012, s. 68).

Amerikan sisteminde Komisyon, Sözleşmeye taraf olup olmadığına bakılmaksızın devletler üzerinde denetim yetkisine sahipken, Mahkeme ise sadece Sözleşme taraflarını ve Mahkemenin yetkisini tanıyan devletleri yargılama yetkisine sahiptir. Komisyon, dilekçeleri incelemenin yanında yerinde ziyaretler de (in loco) yapmakta ve ülke raporları hazırlamaktadır (Ural Usulan ve Güner, 2014, ss. 313-314).

Amerikan Devletleri Örgütü İnsan Hakları Komisyonu

Komisyon, görevi Amerika kıtasında insan haklarını geliştirmek ve korumak olan Örgütün temel ve özerk bir organıdır. Komisyon, kişisel kapasitede hizmet veren yedi bağımsız üyeden oluşur. 1959 yılında Örgüt tarafından kurulan Komisyonun merkezi Washington'dadır. Komisyon, 1979 yılında kurulan Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi ile birlikte, Amerikalılar arası sistemde insan haklarını korumakla görevli kurumlardan biridir

(<https://www.oas.org/en/iachr/mandate/what.asp/27.09.2018>). Komisyon, kuruluşundan yalnızca 6 yıl sonra, bireysel başvuruları kabul etme, üye ülke hükümetlerinden bilgi isteme ve tavsiyelerde bulunma yetkileriyle donatılmıştır (Aslan, 2012, s. 274). Komisyonun statüsü 1970 yılında yürürlüğe giren Buenos Aires Protokolü ile daha sağlam bir kurumsal temel kazanmıştır. Komisyon artık Amerikan Devletleri Örgütü'nün “özerk bir birimi” olmaktan ziyade, doğrudan Amerikan Devletleri Örgütü'nün “temel organı” kabul edilmiştir (Ural Uslan ve Güner, 2014, s. 314). Bundan böyle Amerikan Devletleri Örgütü'nün resmi bir organı haline gelen Komisyon, hem Örgütün hem de Sözleşmenin organı haline gelmiştir. Fakat başta Amerika olmak üzere bazı Amerikan devletlerinin Sözleşmeye taraf olmadığı göz önüne alındığında Komisyonun önüne gelen olaylarda, farklı iki kaynağı kullanmakla yükümlü olacağı anlaşılmaktadır. Komisyon, Sözleşme tarafı bir ülke ile ilgili bir durumu incelerken Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'ni, Sözleşme tarafı olmayan bir ülke ile ilgili bir durumu incelerken de Amerikan Devletleri Örgütü'nün bağlayıcı belgelerinden biri olan Bildirgeyi kaynak olarak kullanacaktır.

Şartın 106. maddesi, Komisyonun temel işlevinin “insan haklarının korunmasını ve yerine getirilmesini teşvik etmek ve bu konularda örgütün danışma organı görevi görmek” olduğunu belirtmektedir, Sözleşmenin 41. maddesi Komisyonun başlıca işlevinin “insan haklarına saygıyı geliştirmek ve insan haklarını korumak” olduğunu ifade etmektedir (Ural Uslan ve Güner, 2014, s. 314).

Komisyonun çalışması üç ana sütun üzerine inşa edilmiştir. İlki, bireysel başvuru sistemi, ikincisi, üye devletlerdeki insan hakları durumunun izlenmesi, üçüncüsü, öncelik verilen alanlara ilgi çekmek (<https://www.oas.org/en/iachr/mandate/what.asp/27.09.2018>).

Komisyonun, bir taraf devletteki insan hakları ihlallerine ilişkin şikâyetleri incelemek, ülkelerle ilgili insan hakları raporları hazırlamak ve yayımlamak, sözleşmenin daha çok devlet tarafından onaylanmasını sağlamak gibi temel işlevlerinin yanı sıra; Mahkeme önünde bulunmak, anlaşmaların yorumlanmasında danışmanlık yapmak, sözleşmelerde değişiklik önerileri yapmak, üyelerine yaptırım uygulaması amacıyla Örgütü harekete geçirmek gibi görevleri bulunmaktadır. Komisyon, kişiler yahut hükümet dışı organizasyonlar tarafından iletilen şikâyetlerin yanı sıra devletlerarası şikâyetleri de –aleyhine başvuru devletinin bu yetkiyi tanıması koşuluyla- incelemektedir (Aslan, 2012, ss. 274-275).

Komisyon, ABD de dahil olmak üzere bölgedeki yirmiden fazla ülkeden gelen bireysel şikâyetleri çözümlenmiş ve hakkında karar vermiştir. Komisyon tarafından bir düzineden fazla ülke için, özellikle ciddi insan hakları ihlallerini içeren olayları belgeleyen Ülke Raporları yayımlanmış, bunu yoğun ve tekrarlanan izleme faaliyetleri takip etmiştir (Donnelly, 1995, s. 228).

Rapor Yoluyla Denetim

Komisyon, bir ülkedeki genel insan hakları durumunu gözlemek veya belirli durumları araştırmak için yerinde ziyaretler yapmaya başladığı 1961 yılından bu yana, yirmi üç ülkeye altmış dokuz ziyaret gerçekleştirmiştir. Bir ülkenin genel insan hakları durumunun gözlemine yönelik ziyaretleri ile ilgili olarak, Komisyon bugüne kadar kırk dört özel ülke raporu yayınlamıştır (<https://www.oas.org/en/iachr/mandate/what.asp/27.09.2018>). Bu raporlardan sonuncusu 21 Haziran 2018 tarihli, Nikaragua hakkındaki rapordur. Bu raporda, Nikaragua'da 18 Nisan 2018'de başlayan sosyal protestolar bağlamında yoğun insan hakları ihlalleri yaşandığı ve devletin bu protestolar kapsamında insan haklarına saygı duyma, koruma ve yerine getirme yükümlülüklerini yerine getirmediği (para. 57) belirtilmiştir. İhlal edilen haklar arasında yaşama hakkı, çocuklara ve gençlere yönelik öldürücü silah kullanılması sebebiyle çocuk ve gençlerin korunma hakları, sağlık ve tıbbi bakım hakları sayılmıştır (<https://www.oas.org/en/iachr/reports/country.asp/27.09.2018>).

Komisyonun 31 Aralık 2017 tarihinde yayımladığı Guatemala raporunda, ülkede yaşanan silahlı çatışmaların, ekonomik ve sosyal eşitsizliğin, büyük çapta yolsuzluğun, acil ihtiyaçlara yönelik devlet politikası ve programlarının karşılanması için vergilerde yapılan artışın sonucu olarak ortaya çıktığı belirtilmiştir. Guatemala'da ırk ayrımcılığı, toplumsal eşitsizlik, yoksulluğun yaygınlaşması ve dışlanma, cezasızlık ve adalete erişim eksikliği gibi yapısal sorunlar devam etmekte ve insan haklarına saygı yükümlülüğünün gerçekleştirilmesinin önünde tam anlamıyla bir barikat gibi durmaktadır (para 471). Raporda belirtildiği üzere devlet, eşitsizlik ve dışlamayı önlemek ve tüm insanların insan haklarından yararlanmasını sağlamak amacıyla yasalar, programlar ve politikalar oluşturma konusunda daha fazla çaba harcamalı ve raporda belirtilen risk alanlarını karşılamak üzere yeterli bütçe ayırmalıdır (para. 473) (<https://www.oas.org/en/iachr/reports/country.asp/27.09.2018>).

Komisyonun 2017 yılında yapmış olduğu çalışmalara ilişkin yıllık raporunda, 2017-2021 yıllarını kapsayan dönem için 21 numaralı Stratejik Planını hazırladığı belirtilmiştir. Stratejik planda Komisyonun öncelik verdiği bazı konular ve kişi grupları yer almaktadır. Komisyonun öncelikli kabul ettiği kişi grupları; yerli insanlar, kadınlar, göçmenler, mülteciler, vatansız kişiler, insan ticareti mağdurları ve ülke içerisinde yerlerinden edilmiş kişiler, Afrika soyundan olanlar, çocuklar ve yerli haklar, insan hakları savunucuları, özgürlüklerinden alıkonulmuş kişiler, lezbiyen, gey, biseksüel, trans ve interseks kişiler; engelliler ve yaşlılardır. Komisyonun öncelik verdiği üç konudan birisi ise; ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel haklardır (<https://www.oas.org/en/iachr/docs/annual/2017/TOC.asp/27.09.2018>).

Komisyon, belirlediği bazı tematik alanlarda da raporlar hazırlamaktadır. Komisyon 2018 yılında çocuk hakları ve dostane çözüm yoluna ilişkin olmak üzere iki alanda tematik rapor yayınlamıştır. 1 Mart 2018'de yayımlanan "Amerika Birleşik Devletleri Yetişkin Ceza Yargılaması Sisteminde Çocukların ve Gençlerin Durumu" başlıklı raporda, Komisyon, ülkeye yaptığı ziyaretler ve

kendisine gelen bilgiler kapsamında, ABD Ceza Yargılaması Sisteminde önemli sayıda çocuğun sürekli olarak yetişkin muamelesi görmesinin çocuğun özel korunmadan yararlanma ve çocuklara özgü bir sistem içerisinde yargılanma temel hakkını ihlal ettiğini belirtmiştir (<https://www.oas.org/en/iachr/reports/thematic.asp/27.09.2018>).

1 Mart 2018 tarihinde güncellenmiş ikinci baskısı yayımlanan diğer tematik rapor ise Dostane Çözümün Etkisi başlığını taşımaktadır. Bu raporda, Komisyonun temel görevinin Amerika kıtasında insan haklarının korunması ve desteklenmesi olduğu belirtilmiş, Komisyonun bu görevlerini, ülke ziyaretleri yaparak, belirli bir ülkede ya da konudaki insan hakları durumu ile ilgili raporlar hazırlayarak, ihtiyati tedbirler kabul ederek veya Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi'nden bu tür tedbirler talep ederek ve bireysel dava sistemi aracılığıyla sunulan dilekçeleri inceleyip Mahkemeye yönlendirerek yerine getirdiği (para. 2) belirtilmiştir. Bireysel başvuru sistemi, başvurunun veya davanın incelenmesinin herhangi bir aşamasında, uyuşmazlık konusu olayla ilgili bir sözleşme ile bağlanmış olan bir devletin uluslararası sorumluluğunun olup olmadığını belirlemeye yönelik usulünün yanı sıra, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ve Bildirgede ve diğer bölgesel insan hakları düzenlemelerinde yer alan insan haklarına uyulması konusunda dostane çözüme ulaşma imkanını da kapsar. Her ne kadar dostane çözüm Komisyon önünde, Mahkeme ilamı değerinde bir karar anlamına gelmese de taraflarca varılan bu gönüllü anlaşma birçok durumda olduğu gibi anlaşmanın devlet tarafından tanınması ve sorumluluğun kabul edilmesini içerebilir (para. 4). Dostane çözüm yöntemi, mağdur olduğunu iddia eden kişiler ile devlet arasında bir diyalog kurulmasına ve mağdurlara çeşitli tazminat tedbirleri sağlayarak ihlal edilen hakların iadesine ve telafisine imkan sağlar. Dostane çözüm yolu aynı zamanda, gelecekte benzer ihlallerin tekrarlanmaması amacının garanti altına alınmasına önem verir (para. 5) (<https://www.oas.org/en/iachr/reports/pdfs/ImpactFriendlySettlement-2018.pdf/27.09.2018>).

Başvuru Yoluyla Denetim

Yukarıda belirtildiği üzere, Komisyon üç temel görev yerine getirmektedir. Bu üç temel görevinden bir tanesi de bireysel başvuruları karara bağlamaktır. Aşağıda Komisyon'un verdiği bireysel başvuru kararlarından güncel olan bazıları örnek kabilinden sunulacaktır.

Komisyonun 29 Kasım 2016 tarihli 47/16 Rapor-12659 Başvuru numaralı, Mirey Trueba Arciniega ve diğerleri v. Meksika kararında, devletin yaşama hakkını gereken her türlü tedbirle koruması yönünde pozitif bir yükümlülük altında olduğunu, kuvvet kullanan devlet görevlilerinin yaralanan veya etkilenen kişilere en kısa zamanda sağlık yardımına erişimi sağlama konusunda yükümlü olduklarını (para. 91) belirtmiştir. Bu nedenle Komisyon, Meksika Devleti'nin bir askeri tarafından silahla yaralanan ve henüz hayatta olan Trueba'ya zamanında ve acil tıbbi bakım sağlama görevinin bulunduğunu (para. 92), buna ek olarak, Komisyon, durumun ciddiyetine rağmen, devletin mümkün olduğunca hızlı bir şekilde tıbbi yardım bulmak için acil bir müdahale sağlamadığı, bu

sebeple yaşama hakkı ve insani muamele görme hakkını ihlal ettiği sonucuna varmıştır (para. 97). Komisyon, bu başvuruyu 28 Nisan 2018 tarihinde Mahkemeye sunmuş olup, Mahkemece henüz bir karar verilmemiştir (<https://www.oas.org/en/iachr/decisions/cases.asp/27.09.2018>).

Komisyonun 26 Ocak 2012 tarihli 2/12 Rapor-12094 Başvuru numaralı, Lhaka Honhat Yerlileri (Arazi) Derneği v. Arjantin kararında, hukukun üstünlüğü ilkesinin, devletin, kendisini ulusal ve uluslararası düzeyde bağlayan çevre koruma standartlarını yerine getirmesini gerektirdiği, devletlerin, yerli veya kabile halklarının ve onların üyelerinin insan haklarını korumak için kendi mevzuatlarını uygulama yönünde genel pozitif bir yükümlülüğü olduğunu (para. 236) ifade etmiştir. Devletlerin yerli veya kabile halklarının topraklarına zarar verilmesini önleme genel yükümlülüğü vardır. Devletler yerli halkların doğal ortamlarını, altyapı projelerinin sonuçları yanında tarım, hayvancılık, kerestecilik ve diğer ekonomik faaliyetlerin sonucu olan ve yerli veya kabile halklarının geleneksel kapasitelerini, gıda, su ve geçim faaliyetleri açısından azaltan ekolojik bozulmadan korumak için gerekli önlemleri almalıdırlar (para. 238). Komisyon, sonuç olarak Arjantin'in Lhaka Honhat Yerlileri'nin Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 21. maddesinde düzenlenen mülkiyet hakkını ihlal ettiği kanaatine varmıştır (<https://www.oas.org/en/iachr/decisions/court/2018/12094FondoEn.pdf/27.09.2018>).

Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi

Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, 18 Temmuz 1978'de, Grenada'nın onaylama belgesini tevdi ile birlikte Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesiyle kurulmuştur (Aslan, 2012, s. 277). 22 Mayıs 1979'da Sözleşmeye taraf devletler, Örgütün yedinci özel oturumunda Mahkemeyi oluşturacak ve kişisel kapasiteleri ile çalışacak Mahkeme hakimlerini seçmişlerdir. Mahkemenin ilk duruşması 29 ve 30 Haziran 1979'da Washington'daki Örgütün Genel Merkezinde gerçekleştirilmiştir (<http://www.corteidh.or.cr/index.php/en/about-us/historia-de-la-corteidh/27.09.2018>).

1 Temmuz 1978'de, Mahkeme merkezinin Kosta Rika'da kurulmasına ilişkin teklif değerlendirilmiş ve Örgüt Genel Kurulu'nun Kasım 1978'deki altıncı özel oturumunda bu teklif Sözleşme tarafı devletlerce onaylanmıştır. Mahkeme'nin San José/Kosta Rika'daki fiili kuruluşu 3 Eylül 1979 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Örgüt Genel Kurulu'nun Dokuzuncu Düzenli Oturumunda, Mahkeme Tüzüğü onaylanmış ve Mahkeme, Ağustos 1980'de Usul Kurallarını onaylamıştır. Kasım 2009'da, Örgüt Genel Kurulu'nun seksen beşinci düzenli oturumunda, Mahkeme önünde halihazırda mevcut tüm davalara uygulanan yeni Usul Kuralları yürürlüğe girmiştir (<http://www.corteidh.or.cr/index.php/en/about-us/historia-de-la-corteidh/27.09.2018>). Mahkeme 1988 yılında ilk önemli kararını vermiştir (Honduras). Bu rejimde, bireylere Mahkemeye doğrudan başvuru hakkı tanınmamıştır. Başvuru hakkı, taraf devletlere ve Komisyona aittir. Bireyleri ilgilendiren

konular ancak Komisyon tarafından Mahkemeye götürülebilir. Bunun dışında Mahkeme, istenildiğinde, Örgüt üyelerine, tavsiye niteliğinde görüş verebilir (Donnelly, 1995, s. 228).

Mahkemenin yargı fonksiyonu, kararlar alma, koruyucu tedbirler kabul etme ve insan haklarının bireysel ve devletler bazında ihlalleri konusunda yargısal kararlar verme yetkilerini içerir. İnsan haklarını ihlal ettiği öne sürülen devletin, Mahkemenin yargı yetkisini kabul etmemiş olduğu durumlarda, uyuşmazlık yalnızca Komisyona götürülebilir. Eğer ilgili devlet Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'ni onaylamamışsa, Komisyon bu devlet hakkında Bildirgeye göre karar verir. Bir devlet, Bildirgeyi onaylarken veya daha sonraki bir tarihte veya yalnızca özel bir uyuşmazlık için Mahkemenin yetkisini kabul edebilir. Kabul beyanı koşulsuz veya şartlı olabileceği gibi, belirli bir davaya ilişkin ya da süre olarak sınırlı da olabilir (<https://www.crin.org/en/guides/un-international-system/regional-mechanisms/inter-american-court-human-rights/27.09.2018>).

Mahkeme, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ihlal edildiğine karar verirse, kişiye o hakların sağlanması, uygun hak arama yollarının sağlanması ve varsa zararın tazminine hükmeder. Mahkeme kararlarına uymak zorunludur. Mahkeme ayrıca, Sözleşme kapsamındaki hakları yorumlayarak hukuki görüşünü beyan etmektedir (Yücel Dericiler, 2014, ss. 219-220).

Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi 15 Eylül 2005 tarihli *Mapiripán Massacre v. Colombia* kararında ve 1 Temmuz 2006 tarihli *Ituango Massacres v. Colombia* kararında Kolombiya'daki paramiliter gruplar tarafından gerçekleştirilen katliamları, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları koruma görevini ihlal olarak görmüştür. Katliamlar, zorla tahliye ve sivil nüfusun yerinden edilmesine ve evlerinin ve geçim araçlarının kaybedilmesine neden olmuştur. Her iki davada da, devlet, diğer şeylerin yanı sıra, bölgedeki tüm denetimi yapan Kolombiya ordusunun sorumluluğuna dayanarak, sivil nüfusu paramiliter grupların saldırısından korumada başarısızlığa düşmekten sorumlu bulunmuştur (http://www.humanrights.ch/upload/pdf/080819_justiziabilitt_esc.pdf/09.06.2017, s. 46).

Ituango Katliamı Davası'nda Mahkeme ayrıca, Kolombiya ordusunun üyeleri ile yarı askeri grupların ortaklaşa yürüttüğü, sivil halk katliamından sonra faillerin, mağdurların sığırlarını çalarak, çaldıkları sığırları kendi kontrolleri altındaki bölgelere taşımaları için, ücret ödemesi olmaksızın ve şiddet tehdidi altında on yedi köylüyü zorlamalarını, zorla çalıştırma yasağı kapsamında değerlendirmiş ve bu yasağın derhal uygulama yükümlülüğünün kapsamında olduğuna ve ILO'nun 29 numaralı Sözleşmesi ışığında, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6.2. maddesini (zorla veya zorunlu çalışmanın yasaklanması) ve 7. maddesini (şahsi özgürlük hakkı) yorumlayarak devletin bu hakların ihlalden sorumlu olduğuna karar vermiştir (http://www.humanrights.ch/upload/pdf/080819_justiziabilitt_esc.pdf/09.06.2017, s. 28).

Sonuç

Sosyal hakların yargılanabilirliği konusunda asıl mesele yorum meselesidir. Hukuku uygulayanların insan haklarına bakış açısı bu açıdan oldukça önemlidir. Hukuk, en genel tanımıyla, yaptırıma bağlanabilen toplumsal düzen kurallarıdır. Toplumlar statik değil dinamik oldukları için hukuk da toplumların değişen ihtiyaçlarına cevap arayan dinamik bir olgudur. Bu açıdan, sosyal hakların ve hatta tüm insan haklarının halen başlangıçtaki kısır ikilem çerçevesinde yorumlanması çağdışı bir yaklaşımdır. Toplumların gelişimine paralel olarak insan hakları da gelişmekte ve genişlemektedir. Bir insan hakkının, anayasa ile hak olarak kabul edilmesi, şüphesiz ki söz konusu hak açısından önemli güvenceler sağlamakla birlikte, gerçekte malumun ilamıdır. Asıl önemli olan hakkın etkin bir şekilde gerçekleştirilebilirliğinin sağlanmasıdır ve bunun en etkin yolu da yargısal denetimdir. O halde, bir hakkın anayasa ile güvenceye alınıp, gerçekleştirilmesi yönündeki amacın açıkça vurgulanmasına rağmen, söz konusu hakkın yargılanamazlığının iddia edilmesi ciddi bir çelişkidir. İnsan haklarının bütünlüğü ve birbirine bağımlılığı ilkesi de insan haklarının diğer türlerinin yanı sıra sosyal hakların da etkin gerçekleştirilebilirliğini yani yargısal güvenceye bağlanmasını gerektirir.

Bugün için pek çok uluslararası ve bölgesel örgüt, yargısal ve yarı yargısal organlar eliyle sosyal hakların gerçekleştirilmesi konusunda denetim yapmaktadır. Bu çalışmada, sosyal hakların gerçekleştirilmesinin Amerikan Devletleri Örgütü Sistemindeki denetimi incelenmiştir. Örgütün, sosyal haklara yer veren başlıca düzenlemeleri Amerikan Devletleri Örgütü İnsan Hakları Bildirgesi ile Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'dir. Sözleşmede sosyal haklar sayıca az olmakla birlikte, Sözleşmeye ekonomik, sosyal ve kültürel haklar alanında eklenen protokol ile sosyal hakların sayısı artırılmıştır. Sosyal hakların gerçekleştirilmesinin Amerikan Devletleri Örgütü sistemindeki denetimi, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu ve Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi eliyle yapılmaktadır. Komisyon, rapor yoluyla ve başvuru yoluyla denetim yapmakta olup, Mahkeme ise taraf devletlerden ve Komisyondan gelen başvurular hakkında karar vermektedir.

Karşılaştırmalı hukukta ve uluslararası hukukta ana akım, sosyal hakların yargılanabilirliği/ gerçekleştirilebilirliği yönünde gelişmektedir. 21. yüzyıl, pozitif devlet edimi gerektiren sosyal hakların da yargılanabilirliğinin sağlandığı yüzyıl olacaktır. Bunu gerçekleştirecek olanlar ise çağdaş/yenilikçi hukukçular (sosyal hakları savunan avukatlar ve akademisyenler) ve hakimler olacaktır. Bu anlamda, karşılaştırmalı hukuku gözlemleyebilen, uluslararası verilerden yararlanabilen, yenilikçi, çağdaş, yorum yapmayı bilen, hukuka olan inancını kaybetmemiş hukukçulara ve özellikle de hakimlere olan ihtiyaç ortadadır. Sosyal hakların gerçekleştirilebilirliğinin sağlanmasında asıl mesele budur.

Kaynakça

- Aslan, Volkan** (2012), “*Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sistemi*”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, ss. 261-296.
- Cavallaro, James L. ve Schaffer, Emily J.** (December 2004), “*Less as More: Rethinking Supranational Litigation of Economic and Social Rights in the Americas*”, Hastings Law Journal, Vol. 56, ss. 217-282.
- Çelebi, Mustafa Burak** (2012), İnsan Haklarının Uluslararası Düzeyde Korunması ve Birleşmiş Milletler Sistemi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Ali Acar, <http://acikerisim.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1156/325851.Pdf?sequence=1&isAllowed=y/>.
- Donnelly, Jack** (1995), Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları (Çev. M. Erdoğan-L. Korkut), Ankara: Yetkin Yayınları.
- <https://burakgemalmaz.files.wordpress.com/2015/05/02.pdf/25.10.2016>.
- <http://www.corteidh.or.cr/index.php/en/about-us/historia-de-la-corteidh/27.09.2018>.
- <https://www.crin.org/en/guides/un-international-system/regional-mechanisms/inter-american-court-human-rights/27.09.2018>.
- http://www.humanrights.ch/upload/pdf/080819_justiziabilitt_esc.pdf/09.06.2017.
- <http://www.oas.org/en/27.09.2018>.
- <https://www.oas.org/en/iachr/decisions/cases.asp/27.09.2018>.
- <https://www.oas.org/en/iachr/decisions/court/2018/12094FondoEn.pdf/27.09.2018>.
- <https://www.oas.org/en/iachr/docs/annual/2017/TOC.asp/27.09.2018>.
- <https://www.oas.org/en/iachr/mandate/what.asp/27.09.2018>.
- <https://www.oas.org/en/iachr/reports/country.asp/27.09.2018>.
- <https://www.oas.org/en/iachr/reports/pdfs/ImpactFriendlySettlement-2018.pdf/27.09.2018>.
- <https://www.oas.org/en/iachr/reports/thematic.asp/27.09.2018>.
- Ural Uslan, Yurdanur ve Güner, Tuğba** (2014), “*İnsan Haklarının Bölgesel Düzeyde Korunması: Amerikan Sistemi*”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 19, S. 2, ss. 309-322.
- Whelan, Daniel J. ve Donnelly, Jack** (Nov. 2007), “*The West, Economic and Social Rights, and the Global Human Rights Regime: Setting the Record Straight*”, Human Rights Quarterly, Vol. 29, No:4, ss. 908-949.
- www.ihop.org.tr/dosya/sozlesme/amerikaninsanhaklariodevleribildirgesi.doc/25.10.2016.
- Yücel Dericiler, Özge** (2014), Sosyal Haklar ve İnsan Hakları Hukuku Çerçevesinde Devletin Yükümlülükleri-Refah Devletinin Krizi Ekseninde Bir İnceleme, İstanbul: XII Levha Yayıncılık.

Sevgililer Çağı

Büşra TOPUZ¹

Avrupa tarihçileri tarafından 15. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın başlarına kadar uzanan dönem “uzun 16. yüzyıl” olarak adlandırılır. Erken modern dönem ya da Geç Rönesans olarak bahsedilen bu zaman dilimi her türden sevgilinin yer aldığı bir “sevgililer çağı” olarak da karşımıza çıkar. Bu dönemde Osmanlı toplumunda yaşanan ve Osmanlı şairleri tarafından şiir formuna dökülen aşk çeşitli toplumsal, kültürel ve duygusal ortamlardan etkilenen bir karakter arz eder. Nitekim Osmanlı şiiri toplumsal olguların ve günlük yaşam unsurlarının aynası hükmünde olduğu gibi bu şiirde ifade bulan aşk ve sevgili kavramları da Osmanlı kültürü ve toplumunun duygusal arka planını aksettirmektedir. Örneğin kamusal alanın erkeğin egemenliğinde olduğu fallokratik (ataerkil) bir kültür dairesine mensup olan Osmanlı toplumunda hür Müslüman bir kadınla ilişki kurmak toplumsal ve hukuksal açıdan uygun bulunmadığı için Osmanlı şiirinde yer alan sevgili tipi “mahbup” olarak karşımıza çıkar. Bununla beraber eğitilmiş bir erkeğin daha genç bir erkeğe duyduğu aşk “uhrevi aşk” olarak tanımlanır.

Osmanlı şiirinde aşk ve sevgili temasını farklı yönlerden ve bütüncül bir yaklaşımla ele alan yerli ve yabancı pek çok kaynak bulunmaktadır. Victoria Rowe Holbrook’un *The Unreadable Shores of Love (Aşkın Okunmaz Kıyıları)*, Ahmet Atilla Şentürk’ün *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, Nuran Tezcan’ın *Divan Edebiyatına Yeniden Bakış*, Mehtap Erdoğan’ın *Divan Şiirinde Sevgili* isimli eserleri buna örnek olarak gösterilebilir. Bu yazıda amacımız Osmanlı edebiyatı araştırmalarına yeni bir soluk kazandıracak olan *Sevgililer Çağı- Erken Modern Osmanlı- Avrupa Kültürü ve Toplumunda Aşk ve Sevgili* adlı kitabı tanıtmaktır. İlk olarak *The Age of Beloveds—Love and the Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society* özgün adıyla yayımlanan ve daha sonra Türkçeye N. Zeynep Yelçe tarafından kazandırılan bu kitapta Walter G. Andrews ve Mehmet Kalpaklı aşk ve sevgili kültürünün Osmanlı şiirindeki yansımalarını *tutkunun doğal tarihi* ve toplumsal perspektif üzerinden ele alıyor. Kitapta Osmanlı İmparatorluğu’ndan Avrupa’ya uzanan bir yol haritası izlenerek kültürel ve toplumsal olguların karşılaştırılması söz konusudur. Kitabın birbiriyle sistematik olarak bağlantılı başlıklar etrafında teşekkül ettiğini söylememiz mümkündür. 1. Giriş, 2. Mahbuplar (Mahbubeler), 3. Aşk Senaryoları I: Erkekler Arası Muhabbet, 4. Aşk Senaryoları II: Aşk Şiiri Üzerine Yazılmış Şiirler, 5. Aşk, Seks, Şiir, 6. Kadınlar ve Aşk Sanatı, 7. Baştan Çıkarış ve Rollerin Değişimi, 8. Ölümüne... Sevgililer Çağında Aşk ve Şiddet, 9. Aşk, Hukuk ve Din, 10. Bir Çağın Sonu, 11. Rönesans, Rönesanslar ve Sevgililer Çağı başlıkları altında yazarlar Osmanlı şiirine aşk, tutku ve cinsellik açısından mercek tutmuşlar ve böylece Osmanlı edebiyatını özgün bir bakış açısıyla yorumlamışlardır.

¹ Araştırma Görevlisi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
busratopuz@trakya.edu.tr

Giriş bölümünde yazarlar Osmanlı şiirinin androjen bir karaktere sahip olduğundan ve şiirin sevgilinin cinsiyetini belli etmeyecek bir şekilde kurgulandığından söz eder. Aşkın, cinselliğin ve şiirin hayattan bağımsız bir planda yer almadığından bahsedilen eserde aynı zamanda erkek-kadın, âşık-mâşuk, hami-sanatçı gibi her türlü güç ilişkisinin tutarlı bir şekilde erotikleştirildiğine ve bu durumun hem Osmanlı İmparatorluğu'nda hem de Avrupa'da geçerli olduğuna yer verilir. Aynı zamanda erken modern dönemin androjen veya çok cinsiyetli sevgilisinin erkeklerin cinsel arzu ve manevi dostluk arasında uyum sağlamaya yönelik arzularının bir ifade aracı olduğundan bahsedilir.

Mahbuplar (Mahbubeler) bölümünde birtakım şura tezkirelerinden yola çıkılarak dönemin eğlence meclislerindeki mahbuplar hakkında bilgi verilir. Ataerkil Osmanlı toplumunun mahbup tasvirlerinde androjen bir nitelik gözetilir. Zira bir kadına yazılan şiirlerde aşkın herhangi bir aleni dışavurumu kadına yönelik bir iltifat sayılmamaktadır. Bununla birlikte Osmanlı edebiyatında sözü edilen sevgili genellikle erkek olsa da şiirde sevgilinin cinsiyetinin aşıkâr kılınmadığı bir aşktan bahsetmek mümkündür.

Aşk Senaryoları I: Erkekler Arası Muhabbet bölümünde yazarlar Nevîzâde Atâyî'nin Heft-Hân mesnevisindeki Tayyip ve Tahir adlı kahramanların hikayesinden hareketle genç erkekler ile mutlak hakimiyet sahibi 'efendi'lerin arasındaki aşk anlayışını irdeler ve bunun erken modern dönemde etkili olan hamilik yapılarına da ışık tuttuğunu belirtirler.

Aşk Senaryoları II: Aşk Şiiri Üzerine Yazılmış Şiirler bölümünde erken modern Osmanlı aşk şiirinin hakiki Osmanlı aşkının dışı vuruluşu ve yorumlanması açısından bir senaryo işlevi gördüğü savunulur. Aynı zamanda estetik ve ruhani kaygılarla yazıldığı düşünülen gazelin bu işleviyle beraber baştan çıkarmak, bir haminin ilgisini çekmek gibi dünyevi sebeplerle de yazılan çift işlevli bir yönünün olduğundan bahsedilir.

Aşk, Seks, Şiir bölümünde Avrupa'dan Osmanlı İmparatorluğu'na uzanan bir coğrafi düzlemde yazarlar Venedik, Floransa, Londra ve İstanbul'daki sevgili ve cinsellik anlayışını karşılaştırmalı olarak sunar. Aynı dönemin şartlarının farklı bölgelerde benzer sonuçlar doğurmasından hareketle erken modern dönemde yaşayan Osmanlılar ile Avrupalıların sevgili kültürünün yakın olduğundan bahsedilir. Yazarlar bu bölümde Deli Birader Gazali'nin *Dağı 'ü'l- Gumum ve Rafi 'ü'l- Humum (Gamları Defeden ve Tasaları Ortadan Kaldıran)* isimli günlük yaşamda karşılaşılan cinsel durumlar ve ilişkiler hakkındaki komik öykülerden oluşan eserinden yola çıkarak Osmanlıların erken modern dönemde aşka, tutkuya ve cinsel davranışlara ilişkin tavırlarına aydınlatıcı bir bakış açısı sunmaktadır. Yazarlara göre Osmanlı şiiri her ne kadar homoerotik olsa ve şiirde sözü edilen sevgili mahbup kategorisinde yer alsada Osmanlı İmparatorluğu'nda erkeklerin çoğunun sevgilisi genellikle ve doğal olarak kadındır. Yine mahbupluk kavramının Sevgililer Çağı'nda farklı türlerde ve açıkça tanımlanmış görünümleriyle birlikte edebi söylemle kaynaşmış birer toplumsal kategori olarak görüldüğünden bahsedilir. Osmanlı lirik aşk şiirinde resmedilen mahbup, şarap ikram eden kadınsı Mecusi oğlanı mecaziyla örtüşürken

Avrupa’da sevgili homoerotik değil de güzel bir kız olarak varlık kesbeder. Bununla birlikte Avrupa edebiyatında da her zaman açıkça cinsiyetlendirilmiş bir sevgili tipi yoktur. Osmanlı edebiyatında gazelin sevgili kimliği homoerotik olsa da şiirsel olarak senaryolandırılmış aşk mesnevilerinde kadın sevgililerin karşımıza çıktığı görülür.

Kadınlar ve Aşk Sanatı bölümünde ‘tehlikeli kadınlar’ ve ‘hayallerdeki kadınlar’ alt başlıklarında kadın sevgililer hakkında çeşitli edebi anlatılardan yola çıkılarak erken modern dönemin Sevgililer Çağı’nda erkeklerin kadınlar hakkındaki düşüncelerinden bahsedilir. Yine bu bölümde yazarlar Sevgililer Çağı’nda kadın figürünün toplumsal rollerinden ve “görünürlüğü”nden söz ederler. Yazarlar, Osmanlı kadın şairlerinden Mihri Hatun ve Hubbi Ayşe’nin Latifi ve Aşık Çelebi tezkirelerindeki maddelerini de irdeler ve bu maddelerden hareketle kadın şairlerin “tuhaf varlıklar” kategorisinden çıkarak erkek şairlerle kesişen bir tarih içinde normalleştirildiklerine vurgu yapar.

Baştan Çıkariş ve Rollerin Değişimi bölümünde Meali adlı şairin bir hikâyesinden yola çıkılarak erken modern dönemde mevki sahibi bir adamın alt tabakadan bir oğlanın ya da kadının baştan çıkarmasıyla tuzağa düşmesi resmedilir. Aşk ve saray alt başlığında yazarlara göre sarayda baştan çıkarişler hep yukarıya yönelerek gücü daha az olan kendinden daha güçlü olanın ilgisini, desteğini ve iltifatını kazanmaya çalışır. Osmanlı aşk şiirinin kurgusunda ise güç dengesi tersine döndürülerek güçlü âşık “erişilmez ve merhametsiz” sevgiliye boyun eğer.

Ölümüne...Sevgililer Çağında Aşk ve Şiddet bölümünde Avrupa ve Osmanlı şiirinde cinsel şiddet kavramından bahsedilir. Osmanlı şiirinin kurgusal atmosferinde bütün silahlar bakışları ok, kirpikleri hançer ve kaşları yay olan oğlana aittir. Aynı zamanda sevgilinin âşığı bakışlarıyla hunharca öldürmesi, zalim, katil ve zorba olması Osmanlı şiir geleneğinin sevgili kimliğine atfettiği bir rol olarak karşımıza çıkar.

Aşk, Hukuk ve Din bölümünde günlük yaşamda Osmanlı hukuk sisteminin nasıl harekete geçtiği, zina ve gayri meşru ilişki vakalarının nasıl sonuçlandığı gibi durumlar dönemin fetva örnekleri ışığında yorumlanmıştır. Yine Osmanlı şiirinde aşkın maneviyatından, dünyevi sevgilinin ardında evrensel tekliğe ulaşmayı vaat eden ilahi bir sevgilinin varlığından, kalıplara dayalı artistik bir mistisizme (tasavvufa) gönderme yapıldığından bahsedilir.

Bir Çağın Sonu bölümünde yazarlar aşkın ve edebiyatın ekonomisinden tarihsel temellere dayalı bir açıdan söz ederek edebiyat üretimini (ve de şiir üretimini) desteklemenin doğru işleyen bir devletin görevlerinden biri olduğu anlayışına yer verir.

Rönesans, Rönesanslar ve Sevgililer Çağı bölümünde Avrupa Rönesans’ı ile Osmanlı edebiyat kültürünün doğuş ve gelişim serüveninin paralel olduğundan bahsedilir. Avrupa’da Rönesans’ın geç dönemlerine egemen olan edebi kültür klasik Yunan ve Roma modellerinden beslendiği gibi Osmanlı edebiyat kültürü de Arap ve Fars modellerini benimseyen bir gelişim çizgisi seyrederek. Yazarlara göre Rönesans ve Barok arasındaki geçiş döneminde görsel sanatlarda izlenen bir eğilim olarak algılanan

maniyerizm sadece Avrupa genelinde izlenmemekte ve bir Osmanlı maniyerizminden de bahsetmek mümkün olmaktadır. Maniyerizm Osmanlı şiiriyle yakın tipik özelliklere sahiptir ve yazarlar Baki'nin ve Hayali'nin birer gazelinden yola çıkarak Osmanlı maniyerizminin izlerini sürmeye çalışırlar. Yazarlara göre şiirdeki maniyerist unsurlar şiirin sadeleşmesini pek çok noktada imkânsız kılan unsurlardır. Aynı zamanda hiçbir şeyi yalın ve sade bırakmadan, mümkün olan her kelimeyi süslemeye gösterilen özen de Osmanlı maniyerizminin bir başka özelliğidir. Bununla beraber *Maniera Turca* (Türk Maniyerizmi) özelliklerinden biri de beyitler arasındaki tematik bir geçişin olmasına verilen önemdir. Yine bir sözcüğün birden fazla imge çağrıştıracak şekilde kullanılması ve sözcüklerle bir marifet gösterisi yapılması da Osmanlı şiirini maniyerist bir sanat eserinin niteliklerine yaklaştıran unsurlardandır.

Eserde maniyerist akımdan çok fazla bahsedilmemekte sadece bu hareketin Osmanlı şiirindeki izdüşümü gazel örnekleri çerçevesinde yorumlanmaktadır.

Sonuç olarak, yazarlara göre aşk ve mahbup açısından uzun 16. yüzyıl, Avrupa ile Osmanlı'nın temsil ettiği doğunun hemen hemen aynı yoldan yürüdüğü tarihsel bir andır. Eserde Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa'nın kültür ve toplum yapısı karşılaştırmalı bir perspektifle şiir özelinde ele alınmaktadır. Yazarların tarih ve sosyoloji disiplinlerinden hareketle Osmanlı şiirini çağdaş Avrupa şiiri örnekleriyle karşılaştırarak yorumlaması klasik Türk edebiyatı sahasındaki araştırmalar için önemli bir kilometre taşıdır. Eser, klasik Türk edebiyatı özelinde Osmanlı şiirine tarihsel ve karşılaştırmalı edebiyat perspektiflerinden yola çıkarak özgün bir bakış açısı sunmuş ve Osmanlı şiir araştırmaları literatürüne haklı bir zenginlik katmıştır denilebilir. Bu kitabın aslen Osmanlı edebiyatı ve bu edebiyatın üretildiği toplumsal ortam hakkında pek fikri olmayan yabancı okurlar için yazıldığı dikkatlere sunulmuştur. Bununla birlikte eserin Osmanlı kültürü ve edebiyatının incelenmesi yolunda bir sıçrama tahtası olduğu aşıkardır. Biz de bu vesileyle Walter G. Andrews ve Mehmet Kalpaklı hocalarımıza dikkatlerimizi Osmanlı araştırmalarında “büyük resmi” görmeye çektikleri için teşekkür ediyoruz. Ayrıca eseri özenli bir çeviriyle Türkçeye kazandırdığı için N. Zeynep Yelçe'ye de teşekkürü bir borç biliriz.

Kaynakça

Walter G. Andrews & Mehmet Kalpaklı, *Erken Modern Osmanlı-Avrupa Kültürü ve Toplumunda Aşk ve Sevgili*, çev. N. Zeynep Yelçe, Yapı Kredi Yayınları, Mayıs 2018